

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

TÜRK ANAYASALARINDA MİLLİYETÇİLİK

Yüksek Lisans Tez

TOLGA ŞİRİN

Danışman: PROF.DR. İBRAHİM ÖZDEN KABOĞLU

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

HUKUK Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
TOLGA ŞİRİN'ın TÜRK ANAYASALARINDA MİLLİYETÇİLİK adlı tez çalışması
,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009 tarih ve 2009-12/34 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 27.07.2009

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İBRAHİM KABOĞLU

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. OSMAN DOĞRU

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA KOÇAK

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim	: Tolga Şirin
Anabilim Dalı	: Hukuk
Programı	: Kamu Hukuku
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, Temmuz 2009
Anahtar Kelimeler	: Anayasa, Millet, Milliyetçilik

ÖZET

TÜRK ANAYASALARINDA MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik, anayasa hukukuna yabancı bir ilkedir. Askeri darbelerin etkisiyle birçok kırılma ve kopma gerçekleşen Türkiye anayasalarında ise milliyetçilik, 1937 yılından itibaren süreklilik taşıyacak biçimde kendisine yer bulmuştur. İlkenin anayasadaki yeri ve başında bulunan sıfatlarda değişiklikler olmuşsa da, özellikle hak ve özgürlükleri sınırlama işlevinde bir değişiklik olmamıştır. Irkçılık, anadil ve vatandaşlık sorunlarıyla yakından ilişkisi bulunan bu ilkenin, değişen dünya koşullarına işlevinin sorgulanması kaçınılmazdır. Çalışmamızda bu işlev sorgulanmış, milliyetçiliğin sosyal ve tarihsel anlamı kavranmaya çalışılmış; bununla birlikte hukuksal açıdan hak ve özgürlüklerle ilişkisi, kurucu iktidar ve yüksek yargı görüşlerinden de yararlanılarak ele alınmıştır. Ayrıca, bu ilkenin Türkiye özelinde dinsel yanı sorgulanmıştır. Sonuç itibarıyla, tespit edilen bazı sorunların çözümüne yönelik olarak, anayasa hukukunun sınırları içinde öneriler geliştirilmiştir.

ALGEMEINWISSEN

Name und Nachname	: Tolga Şirin
Feld	: Rechts
Programm	: Öffentliches Recht
Betreuer	: Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
These und Datum	: Master – Juli, 2009
Stichwörter	: Verfassung, Nation, Nationalismus

ZUSAMMENFASSUNG

NATIONALISMUS IN DEM TURKISCHEN VERFASSUNGEN

Nationalismus ist ein fremder Grundsatz im Verfassungsrecht. Mit den Militärputschen wurde Nationalismus im türkischen Verfassungsleben ab 1937 in der Verfassung verankert. Obwohl der Grundsatz Nationalismus in der Verfassung in verschiedenen Orten und mit verschiedenen Adjektiven geändert wurde, gab es keine Änderung von seiner Anwendung als rechtfertigende Grund für die Eingriffe in den Grundrechten. Diese Prinzip steht im engen Bezug zu den Problemen mit Rassismus, Muttersprache und Staatsangehörigkeit und es ist unerlässlich in einer sich verändernde Welt die Funktion dieses Prinzips zu hinterfragen. In dieser Arbeit wurde die Funktion dieses Prinzip hinterfragt, wurde die Versuch genommen die Bedeutung von Nationalismus in geschichtliche und soziale Hinsicht zu verstehen und außerdem anhand der gründende Regierungsmacht und höchstgerichtliche Rechtssprechung im juristischen Sicht das Verhältnis dieses Grundsatzes mit den Grundrechten zu bearbeiten. Außerdem wurde die Beziehung dieses Prinzips mit der Religion nur in Bezug auf die Türkei hinterfragt. Im Ergebnis wurden für die herausgearbeiteten Probleme einige Lösungsansätze in der Grenzen von Verfassungsrecht entwickelt.

Önsöz

Millet kavramı, hukukun milletlerarası boyuttan milletler-üstü bir boyuta geçildiği günümüz dünyasında, anlamı değişiklik göstermeye başlayan kavramlardan birisidir. Anılan değişim, bu kavramı temel alan milliyetçilik akımını da kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Ancak bu değişimin olumlu yönde olduğunu söylemek gerçekçi olmayacaktır. Nitekim yaşadığımız coğrafyada milliyetçilik(ler) kaynaklı sorunlar, ne yazık ki halen çözülebilmüş değildir. Bunda biraz da anılan ilkenin dokunulamazlar arasında sayılmasının etkisi olduğu açıktır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kırmızı çizgilerinden sayılan milliyetçilik konusu, anayasa hukuku bağlamında ele alınırken, eleştirel bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu bağlamda sonuç bölümünde bir takım öneriler geliştirilmiştir.

Milliyetçiliğin fiziksel ve yargısal mağduru olan ve bu çalışmanın yazım aşamasında mağduriyeti derinleşen danışmanım Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu'na, uzun sohbetlerimizde samimi ve özgün yaklaşımlarıyla ufku genişleten, insanın ve insan haklarının uzmanı Prof. Dr. Osman Doğru'ya, bu çalışmanın ortaya çıkmasında ihtiyaç duyduğum zamanı ve akademik ortamı sağlayan, kitaplığını, bilgi birikimini bana açan, çoğulculuğun önemini bana pratikte öğreten hocam Prof. Dr. Mustafa Koçak'a, kaynak temini sorunumu aşmamda yardımcı olan İSAM çalışanlarına ve Ar. Gör. arkadaşım Aras Ergüneş'e teşekkürü borç bilirim. Son olarak, sevgili Av. Elif Müftüoğlu'nun manevi ve fikirsel desteği olmasaydı bu çalışmanın asla yazılamayacağını söylemem gerekiyor.

İstanbul, 2009

Tolga Şirin

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİK İLKESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

I. TEMEL KAVRAMLARIN ETİMOLOJİSİ.....	4
A. MİLLET/ULUS- MİLLİYETÇİLİK/ULUSÇULUK KAVRAMLARININ ETİMOLOJİSİ	4
1. Kavramların Etimolojik Kökenleri	4
2. Milliyetçilik/Ulusçuluk İfadesindeki Dilbilimsel Sorun	8
B. VATAN/YURT- VATANDAŞ/YURTTAŞ KELİMELERİNİN ETİMOLOJİK KÖKENİ	11
C. TÜRK-TÜRKİYE KAVRAMLARININ ETİMOLOJİK KÖKENİ VE TÜRKİYELİLİK İFADESİNİN ANLAMI	11
II. MİLLET	14
A. GENEL OLARAK	14
B. DOĞAL OLMA/ İNŞA EDİLME İKİLEMİNDE MİLLET	15
C. HUKUKİ YAKLAŞIMDA MİLLET ALGISI	18
D. ÜÇ ÖĞE KURAMININ ELEŞTİRİSİ	20
E. MİLLET TANIMLARI	21
III. MİLLİYETÇİLİK	26
A. TANIMLAMA SORUNU	26
B. MİLLİYETÇİLİK TANIMLARI	28
C. MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ	31
D. MİLLİYETÇİLİK ÖNCESİ DÖNEM: FEODALİZM	32
E. MİLLİYETÇİLİĞİ ORTAYA ÇIKARAN GELİŞME: MODERNİZM	34
1. Egemenlik Anlayışında Değişim: Tanrıdan Krala, Kraldan Millete	35
F. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	43
1. Osmanlı Toplumunun Milliyetçilik Öncesi Durumu: Millet Sistemi	43
2. Osmanlı Devleti 'nde Hâkim Millet	44
3. Osmanlı Devleti 'nde Mahkûm Milet	45
4. Osmanlı Devleti 'nde Toplumsal Yapının Çözülmesi	45
G. MİLLİYETÇİLİĞİN GELİŞİMİNE ETKİ EDEN ÖNEMLİ HUKUKİ PRENSİPLER	50
1. Milliyetler Prensibi	50
2. Kendi Kaderini Tayin Hakkı Prensibi (Self Determinasyon)	52
H. MİLLİYETÇİLİK KATEGORİLERİ	56
İ. FRANSIZ VE ALMAN MİLLİYETÇİLİKLERİ	58
1. Sınıflandırmanın Literatürdeki Artalanı	59
2. Ayrımın Siyasal ve Tarihsel Arka Planı	60
3. Ayrımın Felsefi Arka Planı	61
4. Fransız Milliyetçiliğinin Kült Metni: Millet Nedir?	64
5. Ayrımın Eleştirisi	66
IV. ULUS İNŞASI (NATION BUILDING)	69
A. GENEL OLARAK	69
B. ULUS İNŞASINDA MİLLİYETÇİLİK VE MODELLER	70

İKİNCİ BÖLÜM
ANAYASA VE MİLLİYETÇİLİK

I. GENEL OLARAK	75
A. MİLLİYETÇİLİK İFADESİNİN ANAYASALARDAKİ EVRİMİ	76
B. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANAYASADA YER ALMASINA TEMEL ELEŞTİRİLERİMİZ	78
C. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ	80
1. Atatürk'ün Kendi İfadelerinden Dayanaklar	81
2. Anayasa Metnindeki Dayanaklar	84
II. İRKÇILIK VE MİLLİYETÇİLİK	88
III. DİL VE MİLLİYETÇİLİK	93
A. BİR İDDİA: TÜRKÇEYİ İLK KEZ RESMİ DİL YAPAN KARAMANOĞLU BEYLİĞİDİR	93
B. KANUN-İ ESASİ'DE TÜRKÇE	94
C. BİRİNCİ CUMHURİYET'TE TÜRKÇE	99
D. LOZAN ANTLAŞMASINDA DİL MESELESİ	100
E. CUMHURİYET DÖNEMİ ANAYASAL SİSTEMİNDE DİL POLİTİKALARI	102
1. Türk Tarih Tezi - Güneş Dil Teorisi	102
2. Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası	103
F. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ANAYASAL NORMLAR	104
1. 1926 Yılında Çıkarılan Yasa	106
2. 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu	107
3. 1934 Soyadı Kanunu	108
4. Yerleşim Adlarının Türkçe Olması Meselesi: İl Özel İdaresi Kanunu	110
5. 1982 Anayasası'nın 174'üncü Maddesinde Korunan "Millî" Kanun: Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun	111
G. ANAYASALARDAKİ MİLLİYETÇİ DİL MADDELERİ	113
1. Bir Problematik: Devletin Dili Olabilir mi?	113
2. 1982 Anayasasında Anadil Yasağı: Md.42	116
3. 1982 Anayasasında Yasak Diller	117
H. MUKAYESELİ HUKUK AÇISINDAN ANAYASA NORMLARINDA DİL	119
IV. VATANDAŞLIK VE MİLLİYETÇİLİK	125
A. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU	130
B. 1924 ANAYASASINDA VATANDAŞLIK	137
1. "Türklük Sıfatı" Maddesinin Gerekçesi	140
2. Türklüğün Anayasada Düzenlenişi	143
3. Vatandaşlığın Kanunu: 23 Mayıs 1928 Tarih ve 1312 Sayılı Kanun	144
4. Türklüğün Uygulamadaki Karşılığı	145
C. 1961 VE 1982 ANAYASALARINDA VATANDAŞLIK DÜZENLEMELERİ	149
D. LİTERATÜRDE VATANDAŞLIK MESELELERİ	151
1. Tartışmalar ve Eleştirilerimiz	151
2. BİHDK Önerisi: Türkiyelilik	160
E. VATANDAŞLIK BELGESİ VERİLMESİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME	168
V. "DEVLETİN ÜLKESİ VE MİLLETİYLE BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ"	169
VI. TÜRKLÜĞÜN MANEVİ DEĞERLERİ: MİLLÎ MARŞ, MİLLÎ BAYRAK	173
A. TÜRKLÜĞÜN MANEVİ DEĞERLERİ	173
B. BEYAZ AY YILDIZLI AL BAYRAK	178
C. İSTİKLAL MARŞI	182
VII. İNSAN HAKLARI VE MİLLİYETÇİLİK	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUTANAKLARDA MİLLİYETÇİLİK

I. 1924 ANAYASA MECLİS GÖRÜŞMELERİ: VATANDAŞLIK MI? TÜRK LÜK MÜ?	192
A. TARTİŞMALAR	192
B. MADDE TEKLİFLERİ	195
II. 1961 ANAYASASI ZABITLARI: MİLLİYETÇİLİK ANAYASAYA GİRSİN Mİ? GİRMESİN Mİ?	196
A. MİLLİYETÇİLİK TARTİŞMALARININ PANORAMASI	198
1. <i>Tasarıda milliyetçilik yer almıyor</i>	198
2. <i>Komisyond maddeyi yeniden yazıyor</i>	199
3. <i>Milli Birlik Komitesi maddeyi reddediyor</i>	200
4. <i>Temsilciler meclisi kararında direniyor ve karma komisyon kuruluyor</i>	200
B. ZABITLARA YANSIYAN GÖRÜŞLER	201
1. <i>Milliyetçiliğin Zabıtlarda Geçen Amaçsal Dayanakları</i>	203
2. <i>Milliyetçiliğin Zabıtlarda Geçen Araçsal Dayanakları</i>	206
3. <i>Anayasa Komisyonu Destekçileri Tasarıyı Savunuyor</i>	215
C. MİLLİYETÇİLİĞİN GETİRDİĞİ ÖZGÜN UYGULAMA: BAŞLANGICIN ANAYASA METNİNDEN SAYILMASI	218
III. 1982 ANAYASASI MECLİS TUTANAKLARI: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ Mİ? ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ Mİ?	219
A. RESMİ DİL/DEVLET DİLİ İKİLEMİNDE TUTANAKLARDA MİLLİYETÇİLİK	225
B. MİLLİ MARŞ VE MİLLİ BAYRAK	228

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA MİLLİYETÇİLİK

I. GENEL OLARAK	229
II. ANAYASA MAHKEMESİNİN KAVRAMLARI TANIMLAMA METODU	229
A. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINA GÖRE MİLLİYETÇİLİK NEDİR?	230
B. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINA GÖRE MİLLİYETÇİLİK NE DEĞİLDİR?	232
III. AYM'NİN İÇTİHATLARINDAKİ MİLLİYETÇİLİK MESELESİ	233
A. SINIF EGEMENLİĞİ KURAMI KARŞISINDA MİLLİYETÇİLİK	234
B. İSLAMCILIĞA KARŞI MİLLİYETÇİLİK	236
C. KRONİK SORUN: TÜRBAN VE MİLLİYETÇİLİK	238
D. BÖLÜCÜLÜĞE KARŞI MİLLİYETÇİLİK: DEVLET "TEK"DİR, ÜLKE "TÜM"DÜR, ULUS "BİR"DİR. 243	
1. <i>1961 Anayasası Dönemi</i>	243
2. <i>1982 Anayasası Dönemi</i>	249
DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER	266
KAYNAKÇA	272

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
abç.	Altını ben gizdim
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
ags.	Adı geçen site
aşa.	Aşağıya
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
Alm.	Almanca
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Mdafa-i Hukuk Cemiyeti
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
AYMKD	Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BİHDK	Başbakanlık İnsan Hakları Kurulu
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	Çeviren
DDP	Demokratik Değişim Partisi
der.	Derleyen
DEP	Demokratik Parti
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DKP	Demokratik Kitle Partisi
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
E.	Esas Numarası
EP	Emek Partisi
FP	Fazilet Partisi
Fr.	Fransızca
HADEP	Halkın Demokratik Partisi
HAK-PAR	Hak ve zgrlkler Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
İHAM	İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
İHAS	İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İng.	İngilizce
K.	Karar Numarası
KE	Kanun-i Esasi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
Lt.	Ltince
MBK	Milli Birlik Komitesi
Md.	Madde
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi

OHAL	Olağanüstü Hal
Osm.	Osmanlıca
Örn.	Örneğin
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RG.	Resmi Gazete
S.	Sayı
s.	Sayfa
SP	Sosyalist Parti
SPK	Siyasi Parti Kapatma Davası
STP	Sosyalist Türkiye Partisi
T.	Tarihli
TBKP	Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCK	Türk Ceza Kanunu
TDK	Türk Dil Kurumu
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
T.Ş.	Tolga Şirin
V.	Volume
v.	Versus
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	ve saire
www.	World Wide Web
yuk.	Yukarıda
yy.	Yüzyıl

Giriş

Milliyetçilik, 200 yıllık modernleşme sürecinin en önemli ideolojilerden birisi olmasına ve makro/mikro siyasette büyük dalgalanmaların, çalkantıların müsebbibi olmasına rağmen, hak ettiği akademik ilgiye mazhar olamamıştır. Gerçi, son yıllarda konu üzerindeki çalışmaların attığı gözlemlenmektedir; fakat yine de, bu ideolojinin ortaya çıkış süreciyle kıyaslandığında, konuya ilişkin akademik çalışmaların artması yolundaki eğilim çok yenidir. Milliyetçilik, teorik açıdan, devlet aktörünün ve modernleşmeci seçkinlerin inisiyatifiyle araçsallaşmış, ulus devletin kuruluşunda rol oynayan bir fikir akımı olmanın ötesinde; pratik açıdan, bir takım tabuları ve önyargıları yeniden üreten, mahkeme basıp, adliye binaları önünde yazarları taciz eden, yüksek mahkeme yargıclarını öldüren motivasyonun da artalanını oluştura(bilen) bu ideolojidir¹. Böyle bir ideoloji üzerinde çalışmak, bir akademisyen için “tehlikeli sulara” girmek anlamına gelebilecektir. Diğer taraftan, interdisipliner bir konu olan milliyetçiliğin “hukuksal olup olmadığı” başlı başına bir sorunsaldır. Yani bir hukukçu açısından konu üzerinde “çalışmamak” için fazlasıyla neden bulunmaktadır.

Milliyetçilik, özellikle ortaya çıktığı şartlar açısından sosyolojinin konusu olmakla beraber; bir ideoloji aracı olarak milliyetçilik, esas itibariyle siyaset biliminin konusudur². Bu durum milliyetçiliğin aynı zamanda, kendiliğinden anayasa hukukunun da konusunu teşkil ettiği anlamına gelmektedir. Çünkü siyaset bilimi ve anayasa hukuku incelemeleri arasında birbirlerine çok yakın bağlar bulunmaktadır. Hatta siyaset bilimi disiplini ile siyasi hayatın gerçeklerini hukuki olarak çerçeveleyen ve bunları düzenlemekle görevli olan anayasa hukuku disiplininin inceleme konularının kesiştiği genişçe bir alan bulunmaktadır³. Milliyetçilik, tam da bu kesişim alanında yer almaktadır. Nitekim sosyolojik gerekçelerle ortaya çıkmış, belli bir felsefesi bulunan ve siyaset alanında ideolojik bir akım olarak (çoğunlukla bazı problemlerin kaynağı olarak) karşımıza çıkan bu ideoloji, tüm bu süreçlerden bağımsız ol(a)mayan anayasalara içkin olduğu gibi,

¹ Ferhat Kentel, Meltem Ahıska ve Fırat Genç, **“Milletin Bölünmez Bütünlüğü” Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2007, s.10.

² Mustafa Erdoğan, **Dersimiz Özgürlük**, 2.Basım, Ankara: Pınar Yayınları, 2003, s. 65

³ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 2. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2005, s.14.

pozitif anlamda açıkça bir anayasa metninde de (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası özelinde) kendisine yer bulabilmiştir. Dolayısıyla anılan gerekçelerle, milliyetçiliğin genel kamu ve anayasa hukuku disiplininin ilgi/inceleme alanına girebileceği rahatlıkla ifade edilebilir. Ancak bu durum, onun hukuki açıdan tanımının yapılabileceği anlamına da gelmeyecektir. Hâlihazırda, milliyetçiliğin içeriğinde yer alan "millet", "milli devlet" gibi kavramlarda dahi tanımlama yapmakta zorlanılmaktadır. Hal böyleyken (inceleme konusu olduğundan şüphe duyulmayan) sosyoloji disiplininin bile anlamını veremeyeceği ifade edilen⁴ milliyetçiliğin, hukuken (kelimenin en geniş anlamında dahi) tanımlanabilmesi kolay görünmemektedir. Bu çalışmamızda, milliyetçiliğin "anayasa hukukunun genel esasları" çerçevesinde ele alınacağı birinci bölümde, öncelikle bu tanımlama denemelerine yer verilecek ve milliyetçiliğin özellikle "anlamı", "gelişimi" ve "işlevi" üzerinde durulacaktır. Kullanılacak yöntem ise Koçak'ın⁵ **"Tarihi-Sosyolojik Metot"** olarak ifade ettiği metot olacaktır, çünkü milliyetçilik, ortaya çıkışı ve gelişimi açısından tarihi; toplumda yarattığı etki/tepki ve buna bağlı olarak geçirdiği gelişim açısından sosyolojiktir.

Peşinen belirtelim ki, çalışmamızın isminde kasıtlı olarak *"Türk anayasaları"* ifadesine yer verilmiştir. Çünkü bu coğrafyadaki anayasalar evvela "Türkün" anayasası olmuştur. Burada kullandığımız "Türk" ifadesinin anlamı tartışmalı olabilir. Ancak zaten tam da bu nokta, anılan anayasaların çelişkisidir. Dolayısıyla *"Türkiye anayasaları"* yerine *"Türk anayasaları"* ifadesine yer vermeyi daha objektif buluyoruz. Bu gerekçeyle *"Türk Anayasalarında Milliyetçilik"* ismine yer verdiğimiz çalışmamızın *"Milliyetçilik İlkesinin Temel Kavramları"* başlıklı birinci bölümde öncelikle milliyetçiliğin etimolojisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışmamızda sıklıkla kullanacağımız kelimelerin kökenine ve çeşitli diller açısından, o dili konuşan toplulukların geçmişten bugüne kültürel ve siyasal gelişimine ilişkin ipuçlarına ulaşmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu başlıkta milletin modernizmin ürünü olup olmadığı sorunsalıyla ilgili olarak, "millet" kavramının ne kadar eskiye dayandığına ilişkin bulgulara ulaşılabilecektir. Birinci bölümde devamla, millet ve milliyetçilik kavramlarının tanımlanma girişimlerine yer verilecek, milliyetçiliğin gerek Batı Avrupa'da, gerekse çalışmamızın sınırlarını teşkil

⁴ Erdoğan, *Dersimiz Özgürlük*, s. 65.

⁵ Mustafa Koçak, **Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik (Eski kavramlar-Yeni Anlamlar)**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 22.

eden Türkiye’de, (egemenlik kavramındaki değişim ve aydınlanmanın yarattığı konjonktür çerçevesinde) ortaya çıkışı ve sonrasında yaşadığı gelişimin-değişimin üzerinde durulacaktır. Birinci bölümünün sonunda ise, milliyetçiliğin işlevi ile özellikle ulus inşa sürecinde kendisini gerçekleştireşi genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Çalışmamızın “*Anayasa ve Milliyetçilik*” başlıklı ikinci bölümünde ise milliyetçilik, özellikle “Türk Anayasa Hukuku” açısından çözümlenirken, konuyla ilgili olarak, anayasa hukukunun geleneksel bilgi kaynaklarından⁶ anayasa metni ve doktrin görüşleri incelenecektir. “Atatürk’ün milliyetçilik anlayışının” ulus inşası sürecinde tarihsel-hukuksal pratiklerine yer verilecek ve buna bağlı olarak, onun “niteliği” çözümlenmeye çalışılacaktır. Konuya ilişkin “resmi görüşün” gözden geçirileceği bu bölümde, Türkiye’nin mevcut bazı sorunlarının, milliyetçilikle ilgili dayanakları sorgulanacak ve sorunlu görölen normlara dikkat çekilecektir. Kaydedelim ki, Atatürk milliyetçiliğinin hukuki olmaktan çok, tarihi bir içerik taşıması bu bölümde tarihi verilere değinmemizi kaçınılmaz kılacaktır. Ayrıca son olarak bu bölümde, literatürde üzerinde sıklıkla durulmayan bir konu -milliyetçiliğin insan hakları ile herhangi bir ilişkisinin var olup olmadığı konusu- sorgulanacaktır.

“Tutanaklarda Milliyetçilik” başlıklı üçüncü bölümde, amaçsal yorum metodunun önemli bilgi kaynaklarından sayılan “kurucu meclis tutanakları”, milliyetçilik açısından incelenecektir. Bu bölümde asli kurucu iktidarların milliyetçiliğe, millete ve milliyetçi görölen normlara, yaklaşımı ile bu normların arka planı ortaya konulacak ve bu noktada, sorunlu görölecek eğilimler eleştirilecektir. Anayasada mevcut olan milliyetçi normların neden bu metinde yer aldığına ilişkin ipuçları ile milliyetçiliğin “ötekileştirdiklerinin” kimler olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmaya çalışılacaktır.

“Anayasa Mahkemesi Kararlarında Milliyetçilik” isimli son bölümde ise, “hukuku söyleyen” yüksek yargının, milliyetçiliği nasıl yorumladığı incelenecektir. Bu başlıkta AYM’nin milliyetçiliği olumlu ve olumsuz biçimleriyle tanımlayış metodu, bu ilkenin hangi özgürlüklerin sınırlandığı ve Türk milliyetçiliğinin mücadele ettiği mitlerin algılanışı incelenecektir.

⁶ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Metodolojisi**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1999, s.27-54.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİK İLKESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

I. TEMEL KAVRAMLARIN ETİMOLOJİSİ

A. Millet/Ulus- Milliyetçilik/Ulusçuluk Kavramlarının Etimolojisi

Düşüncede titizlik, düşüncenin hem aracı, hem de gereci olan dilde titizliği gerektirmektedir⁷. Ancak bu titizlik, salt dilbilgisi ve imlayla sınırlı olmamalıdır. Güncel yaşamda sıklıkla kullanılan kavramların, tarihsel ve etimolojik kökenleri hakkında bilgi sahibi olmak ve onların gelişim süreçlerinin bilinerek kullanılması, düşüncede berraklığı ve kavrayış ufkunun genişletilmesini beraberinde getirecektir. Bu yönde yapılan çalışmaların, kavramların ideolojik temsillerinin görünür kılınması açısından da vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu açıktır. Bu nedenle çalışmamıza öncelikle konuya ilişkin önemli kavramların etimolojik çözümlemeleri ile başlayacağız.

1. Kavramların Etimolojik Kökenleri

Bir isim olarak "nation" (millet/ulus) kelimesinin, hem İngilizcede hem de Fransızcada ilk kez 14'üncü yüzyılda kullanıldığı iddia edilmektedir⁸. Buna karşın, kavramın bu dönemdeki kullanılma biçiminin siyasal bir anlam içermediği, siyasal anlamda kullanımının "nationalism" yani ulusçuluk/milliyetçilik akımının kendisine hayat alanı bulduğu 18'inci yüzyılın sonu ile 19'uncu yüzyılın başına tekabül ettiği ifade edilmektedir⁹. Batı dillerinde "nation" olarak geçen¹⁰ millet/ulus kavramının etimolojik olarak kökeninin, Latince kökenli, "doğmak" anlamına gelen "nascere" ve "doğum

⁷ Cem Eroğul, **Anatüze Giriş**, 5.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1997, önsöz.

⁸ Louis Snyder, **The Meaning of Nationalism**, New Jersey: Rutgers University Press, 1954, s.7.; Body C. Shafer, **Faces of Nationalism: New Realities Old Myths**, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972, s. 13-14.

⁹ Anthony D. Smith, **Theories of Nationalism**, London and New York: Torchbook Library, 1971, s. 167.

¹⁰ *Nation* kelimesi Almanca, Danca, Fransızca, İngilizce ve İsveççe dillerinde aynı şekilde kullanılmaktadır. Diğer Batı dillerinden Hollandacada *natie*, İspanyolcada *nación*, İtalyancada *nazione*, Maltacada *nazzjon*, Katalancada *nació*, Norveççede *nasjon*, Portekizcede *nação*, Romencede *națiune* şeklindeki kullanımlar da fonetik açıdan benzerdir.

yeri itibariyle bir yere ya da bir şeye bağlı olmak" anlamına gelen "natio"¹¹ kelimelerine dayandığı bilinmektedir¹². Kelime, Romans dilleri açısından yerliyken, diğer diller açısından dışarıdan alınmıştır. "Nation" kavramının modern dönem öncesinde yaygın olarak ifade ettiği anlam, aileden büyük, aşiretten küçük ve doğuştan birtakım benzerliklere sahip bir insan kümesidir¹³. "Natio", "gen" (en küçük aile) ve "populus" (küçük topluluk) kavramlarına benzer ve fakat "civitas" kavramından farklı olarak, henüz kurumsallaşma sürecine girmemiş halklar ve kabileler için kullanılmaktadır¹⁴. Sözcük, 19. yüzyılın sonuna kadar hiçbir şekilde siyasal bir anlam içermemiştir. Mesela İspanya Kraliyet Akademisi sözlüğünde "nacion" kelimesine yönetmek/yönetilmek bağlamında siyasal anlam ancak 1884 yılındaki basımından sonra verilmiştir¹⁵.

Doğu toplumlarının kullandıkları dillerden Arapça, Farsça veya Çince, 18'inci yüzyıla kadar "nation" kelimesini karşılayacak bir kelimenin olmadığı, sadece Kitab-ı Mukaddeste, "natio" kelimesiyle, kitapsızlar ve çok tanrıya inananları kapsayacak biçimde puta tapar halklara işaret edildiği söylenmektedir¹⁶. Doğu dillerinden Türkçeye gelince, güncel Türkçe açısından bakıldığında "nation" kelimesinin karşılığı olarak ulus ve millet kavramlarının kullanıldığı görülmektedir¹⁷. Bu iki kavramdan, evvela **ulus** kavramının etimolojik kökenini ele alacak olursak; Nişanyan¹⁸, kelimenin etimolojik kökeninin eski Türkçede "pay etmek"/"paylaşmak" anlamına gelen "ülü/üleşmek" kelimesi olduğunu söylemektedir. Ona göre kavramının nihai kökeni Türkçe olmakla birlikte, "-s" eki Moğolcadan alınmıştır. Moğolcada bu kelimenin anlamı, "*Kağan ailesinin her bir üyesine tahsis edilen (üleştirilen) ülke, devlettir.*"

¹¹ Habermas'ın belirttiğine göre Romalılar için natio, "Doğumun ve İlk Oluşumun Tanrıçası'dır." (Goddess of Birth and Origin) Bkz. Jürgen Habermas, "*Citizenship and National Identity: Some Reflections on The Future of Europe*", **Theorizing Citizenship**, Ronald Beiner (ed.), New York: State University of New York Press, 1994, s. 258.

¹² Elie Kedourie, **Nationalism**, London: Hutchinson University Press, 1974, s. 13.

¹³ Kedourie, *Nationalism*, s.14.

¹⁴ Habermas, "*Citizenship and National Identity*", s. 259.

¹⁵ Eric J. Hobsbawm, **1870'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Osman Akinhay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 29-34.

¹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, "Tarihsel Bir İnşa Olarak Ulus", **Türkiye Günlüğü**, S.23, (Yaz 1998), s.5.

¹⁷ **The Oxford English - Turkish Dictionary**, "nation", İstanbul: ABC Kitabevi Yayın ve Dağıtım A.Ş., 1985, s. 807.

¹⁸ Sevan Nişanyan., **Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, "ulus", 3. basım, İstanbul: Adam Yayınları, 2007, s.289.

Kafesoğlu'na göre, anlam açısından milletin muadili olmamakla birlikte eski Türkçede "ulus" şeklinde bir kelime mevcuttur. Bu kelime "ulus" şeklinde okunmaktadır. Birinci anlamı "arazi, bölge, kasaba, köy, memlektir." Kavram ilkin Moğol devletinin, feodal Avrupa'dakine benzer (feodal) idari örgütlenme biçimini tanımlamak için kullanılmıştır. Derebeyliğe benzeyen bir idari yapının ve bu yapıya bağlı olarak ahaliyi mülk ve serf olarak gören bir anlayışın uzantısıdır¹⁹. Buradan hareketle yazar, Türkiye ahalisine ulus demenin, ona köle gibi yaklaşmak anlamına geleceğini düşünmektedir. Keza Ziya Gökalp'e göre de, eski Türkçedeki ulus kelimesi, başka bir boyun (veya kavmin) hâkimiyeti altına düşen Türk boylarının (veya kavimlerinin) siyasî teşkilâtlanmasını ifade eden, aşağılayıcı bir terimdir²⁰.

Nation kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılan diğer kavram ise **millettir**. Millet kelimesi Türk Dil Kurulu'nun sözlüğüne göre Türkçeye Arapçadan geçmiştir²¹. Nişanyan da aynı görüştedir. Ancak yazara göre kelime, daha sonra "nation" anlamına karşılık gelecek biçimde, Türkçeden tekrar Arapçaya geçmiştir²². Arapça kelimelerin Türkçeye geçmesinde İslam dininin doğrudan bir etkisinin olduğu açıktır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran'da millet kelimesi hem sahih din²³, hem de Yahudi ve Hristiyan dinlerine²⁴ atıf yapılmak suretiyle kullanılmıştır²⁵. Kuran'daki kullanım gerçeğinde "millet" kelimesinin etnik veya dilsel grupları ifade etmemektedir. Kuran'da "millet", dini bir cemaati ifade etmektedir.

Osmanlı devleti döneminde de *millet* kelimesi, Kuran'daki kullanıma

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu., "Yanlış Kullanılan Türk Kültür Terimlerinden Birkaç Örnek: Ulus, Yasa, Kurultay". İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı, 1982, S.12, s.249-258.

²⁰ Ziya Gökalp, "İl ve Ulus", **Ziya Gökalp, Makaleler, Türk Devletinin Tekâmülü**, Kâzım Yaşar Koprıman, (drl.), Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.47.

²¹TDK Türkçe Sözlük, "millet", <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFA6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=millet> (17.04.2009)

²² Sarı, Nişanyan'ın görüşünün aksine Arapçada nation kelimesini karşılayan terimin eş-şa'bu olduğu ifade etmektedir. Bkz. Mevlüt Sarı, **El-Mevârid**, İstanbul: Bahar Yayınları, 1982, s.824.; Durmuş Hocaoglu, "Milliyetçilik Ulusçuluk I", **Gündem Analiz**, S.13, (Eylül 2007), s. 5.

²³ Kuran, Bakara Suresi, Ayet 128 ve 135.

²⁴ Kuran, Bakara Suresi, Ayet 120.

²⁵ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.50.

paralel olarak uzun süre dinsel anlamıyla kullanılmıştır²⁶. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaatler (hatta mezhepler) "milletler" anlamına gelen "milet" kelimesiyle tanımlanmıştır²⁷. Gayrimüslimlerin her biri ayrı ayrı birer millet olarak görülmekteyken; Müslümanlara, Türk, Kürt, Laz, Arap vs. gibi nitelendirmeler kullanılarak değil, tek bir milletmiş gibi yaklaşılmıştır. 18'inci yüzyılın sonunda ülkeye matbaanın girmesi ve 19'uncu yüzyılda Batı dillerinden tercümelerin yaygınlaşmaya başlamasıyla, Osmanlı Türkçesine yabancı olan "nation" kelimesinin Türkçeye çevrilmesi gerekmiştir²⁸. Osmanlı Türkçesinde "nation'a" karşılık olarak aslında cins, kavim, ümmet, ahali, millet gibi kelimeler bulunsa da, bu dönemin popüler sözlüklerinde kavramın karşılığı "*kavim*" veya "*ümmet*" olarak gösterilmiştir. Ali Suavi, Osmanlı ahalisini bir "nation" olarak nitelendirebilmek için, kavramı Webster sözlüğünden Türkçeye "ümmet" olarak çevirmiş ve bu çeviri yaygın olarak kabul görmüştür²⁹.

19'uncu yüzyılın sonlarına doğru millet kelimesinin –iradi olarak- dini anlamının dışında kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu yeni kullanım, ilk etapta sınırlı bir çevrede itibar görmüştür. Millet kelimesinin dini anlamın dışında taştan kullanımı, aydınlar ve esas olarak gazetecilerin yazılarında kendisine yer bulmuş, gündelik dilde ve tabanda yaygınlaşmamıştır³⁰. Berkes'e göre "millet" kelimesini Batı'daki "nation" kavramı anlamında kullanan ilk kişi, aynı zamanda anayasa hukuku açısından çok önemli kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını üreten, genç Osmanlı kuşağından gazeteci İbrahim Şinasi olmuştur³¹. O dönemin aydınlarının en önemlilerinden Namık Kemal de milleti siyasi sadakat bağına atıfla tanımlarken, ümmet kelimesini bütün medeni camiayı anlatan bir kavram

²⁶ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, s.11.

²⁷ Bernard Lewis, **Emergence of Modern Turkey (Studies in Middle Eastern History)**, Oxford: Oxford University Press, 2001, s.329.

²⁸ Meninski'nin hazırladığı 1680 tarihli Osmanlı dilinin ilk ve birçok bakımdan asla aşılmamış sözlüğünde millet, "lex quam quis sequitur, religio" yani "bir kimsenin bağlı olduğu yasa, din" şeklinde tanımlanmıştır. Sevan Niasnayan, "Millet", **Taraf**, 12 Mart 2009 <http://www.taraf.com.tr/makale/4456.htm> (15.04.2009)

²⁹ Söz konusu çeviriyi Ali Suavi Bey yapmıştır. Bunun dışında Ahmet Cevdet Paşa, Kanipaşazade Rifat Bey gibi "nation" kelimesini Osmanlı Türkçesinde "kavim" olarak çevirenler de vardır. Mümtaz'er Türköne, **İslamcılığın Doğuşu**, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.258.

³⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s.197.

³¹ Anayasal hükümet, halkın hürriyeti, tabii haklar vatandaş hakları, ifade hürriyeti, kamuoyu, milli şuur, liberal fikirler gibi kavramların da Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını üretmiştir. Bkz. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.198.

olarak kullanmıştır. Genç Osmanlıların öncü figürünün kavramları bu şekilde ayırması bir kargaşa yaratmıştır³². Ne de olsa o dönemde, Arapçada bu terimler (ümme ve millet) Türkler arasındaki anlamlarının tersine kullanılmakta, "umma" ulus birimi, "mille" ise müminler birimi anlamına gelmektedir³³. Fakat bu çelişkili kullanım, aydınların siyaset yapış biçimine uygun olmuştur. Nitekim topluluğu türdeşleştirme ve homojenleştirme açısından dinin (İslam'ın) bütünleştirici işlevinin ön plana çıkması, ilk dönem (hatta Cumhuriyetin ilk dönemine kadar) Osmanlı aydınlarının görüşleriyle gelişmemiştir. Tanzimat sonrası aydınların pragmatik bir yaklaşımla Türklüğü ve Müslümanlığı birbirine ikame eden söylemleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna damgasını vuran Atatürk tarafından da devam ettirilmiştir. Öyle ki, bu dönemde de anasır-ı İslam ile Türk milleti kavramlarının birbirlerinin yerine ikame edildiği gözlemlenmektedir. Yani genel olarak bakıldığında millet kelimesinin salt dini anlamından, dinsel ve nasyonal bir sentez anlamına dönüşümü Tanzimat ve Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki felsefeye uygundur. Ulus kelimesinin tedavüle girişinin laiklik ilkesinin yürürlüğe girmesinden sonra 1945 yılı civarına denk gelmesi³⁴ ise bir başka önemli tarihsel halkayı oluşturmaktadır.

2. Milliyetçilik/Ulusçuluk İfadesindeki Dilbilimsel Sorun

Siyasi simge ve kimliklerde etimoloji aranması zor olduğu düşünülecek olsa da, yeri gelmişken, "nationalism" kelimesinin Türkçe karşılıklarında gördüğümüz teknik bir sorunun üzerinde durmak istiyoruz. Öncelikle "nationalism" kelimesinin kök ve eklerinin anlamlarını ele almakla başlayalım. İngilizce ve Almancadaki "nation" kelimesinin Türkçe karşılığı "millet" veya "ulustur". Yine, İngilizce ve Almanca olan "nation-al" kelimesinin Türkçedeki karşılığı ise "milli" veya "ulus-al" şeklindedir. Son olarak İngilizcedeki "-ism" veya Almancadaki "-ismus" ekinin Türkçedeki

³² Meninski'nin hazırlamış olduğu sözlükten sonra Osmanlı Türkçesinin en kapsamlı sözlüklerinden sayılan *Kamus-ı Türki*'de de Şemseddin Sami milleti "din, mezhep, bir din ve mezhepte bulunan cemaat" diye tanımladıktan sonra şu açıklamayı veriyor: "*lisanımızda bu kelime sehven ümme ve ümme kelimesi de millet yerine kullanılıp, mesela 'mille-i islamiye' ve 'Türk milleti' ve bilakis 'ümme-i islamiye' diyenler vardır; halbuki doğrusu 'millet-i İslamiye' ve 'Türk ümmeti' demektir.... tashihaan istimali (düzeltilerek kullanılması) elzemdir.*" Sevan Nişanyan, "Millet", **Taraf**, 12 Mart 2009, s.19.

³³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.198.

³⁴ Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, s.289.

manası “-cilik/cılık” biçimindedir. Bu tanımlamalar çerçevesinde bakıldığında, “nation-al-ism” kelimesinin karşılığının “milli-cilik” veya “ulus-al-cılık” olması gerekmektedir. Ancak Türkçede “nationalism” kavramının karşılığı olarak “millicilik” veya “ulusalcılık” değil, sıklıkla “ulusçuluk” veya “milliyetçilik” ifadeleri kullanılmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz mantık tersten alındığında “ulus-çuluk” kelimesinin Batı dilindeki tam karşılığı “nation-ism” biçimindedir. “Nationism” ise “milli/ulusal kökeni temel alan ayrımcılık” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “nationalism” ile “ulusçuluk” arasında uyarlık bulunmamaktadır. İkinci olarak milliyetçilik kelimesi açısından da, milliyet kelimesinin İngilizce karşılığı “nationality” şeklindedir. Milliyet’in yanına eklenen “-cilik” eki, İngilizce açısından “*nationalitism*” gibi anlamı bulunmayan bir kelimeye denk gelecektir. Ayrıca bundan yine objektif olarak bir anlam çıkarmak gerekirse, milliyet-çilik kelimesinden çıkacak olan mana, “[milliyet] denen hukuki statüyü savunan fikir akımı” benzeri bir şey olacaktır. Dolayısıyla aslında objektif olarak bakıldığında Batı’dan ithal edilmiş olan “nationalism” ifadesi, *motamot* olarak “millicilik” veya “ulusalcılık” biçiminde tercüme edilecektir.

Uzatmadan, bu başlıktaki çıkarımları özetlersek, **ulus** kelimesinin kökeni ve tarihteki anlam çerçevesi, teknik bir terim olarak bugünkü anlamıyla “nation” kavramını karşılamadığı gibi, mülksel bir anlam içerdiği için “Türkleri aşağıladığı” yönünde eleştirilere maruz kalabilmektedir. Diğer taraftan Türkçede uzun yıllar dinsel anlamıyla kullanılmış olan **millet** kelimesi de, taşıdığı dinsel özden tam olarak sıyrılabilmesinden dolayı eleştiriye açıktır. **Milliyetçilik/ulusçuluk** kelimeleri de, gerekçelendirdiğimiz üzere, mekanik yapı açısından sorunludur. Yani milliyetçilik/ulusçuluk kelimeleri ile bu ideolojilerin temel ögesi olan millet/ulus kavramlarda Türkçe dili açısından sorun bulunmaktadır.

Ancak belirtelim ki bu tespitlerin hiçbirisi bu kelimelerin yanlış olduğu anlamına gelmemektedir. Kavramların anlam ve yapılarındaki gelişkili görünen olgular, *de facto* (fiilî) bir durum yaratmaktadır. Şöyle ki, her dilin kendi ihtiyaçları ve kendi modaları vardır. Bu gerçek, anılan kullanımların yanlış olduğu çıkarımı yapmamıza izin vermemektedir. Sonuç

olarak Türkçede bu terimlere ilişkin olarak "konvansiyonalizm"³⁵ olarak bilinen olgu kendisini göstermiştir³⁶. Bu aşamadan sonra sözcüklerin evrimi anlaşılabilir ve fakat reddedilemez. Yani kelimenin kökene atıfla, milyonlarca kişinin kullandığı bir kavramın yanlış olduğunu iddia etmek yerinde ve bilimsel olmayacaktır³⁷. Latince bir deyişte ifade edildiği gibi "error communis facit ius" (*Ortak hata hukuk yaratır.*³⁸)

Buna karşın, kavramların evrimsel gelişimi ile semantik mukayesesinin milliyetçiliğe ilişkin yapılacak tespitler açısından anlamlı olduğunu kaydetmek zorundayız. Bu anlam, aşağıda yer vereceğimiz Türkiye'de milliyetçiliğin gelişimi ve Türk Anayasaları, AYM kararları ve meclis müzakerelerinde karşılık bulacaktır. Bu olgular bizi, milliyetçiliğin yapaylığı, modernizm sonrası "yaratılışı" ve Türkiye topraklarındaki nation ve nationalism algısına ilişkin olarak bazı ipuçlarına da ulaşabilecektir. (Türkiye'de milliyetçiliğin gelişiminde aydınların ve dinin rolü gibi)

Biz, çalışmamızın devamında "nationalism" kavramının karşılığı olarak milliyetçilik kelimesinin kullanacağız. Çünkü ilk olarak, yukarıda belirttiğimiz tüm terimler içerisinde, yaşayan Türkçede en yaygın kullanılan kelime milliyetçiliktir³⁹. İkincisi, milliyetçilik kelimesinin içeriğinde yukarıda değindiğimiz üzere dini bir anlam da yer almaktadır. Türkiye özelinde milliyetçiliği Türk-İslam sentezine zaten içkin olduğu dikkate alındığında bu kavramı kullanmak daha gerçekçidir. Son olarak tüm Türk Anayasalarında kavram milliyetçilik olarak kullanılmıştır, dolayısıyla bilim standart ve anlamları sabit terimlere ihtiyaç duyması gerçeği⁴⁰ ile akademik ifade

³⁵ Konvansiyonalizm terimi, kişiler veya partiler arası uzlaşma, uyuşma; hukuken uygulanabilir uzlaşma, anlaşma üzerinde uzlaşılan ilke, yaygın şekilde kabul gören kural, gelenek, teamül, inanç; bilimde temel kavramlar ve İlkeler (örneğin geometrik aksiyomlar) üzerinde apriori yargılara ve fiziksel deneylere dayanmaksızın sağlanan gönüllü uzlaşma veya anlaşma anlamlarına gelen konvansiyon (convention) kelimesinden türemiştir.

³⁶ Hocaoglu, "Milliyetçilik Ulusçuluk I", s.18.

³⁷ Mesela ulusalcılık kelimesi, nationalism kelimesinin tam karşılığı olmasına rağmen, bugünün Türkçesinde içerik açısından olmasa bile özellikle sahiplenilen çevreler açısından milliyetçilikten farklı olduğu açıktır. Nişanyan'a göre ulusçu/milliyetçi düşünceden farklı sayılan bir siyasi görüş olarak ulusalcılık kelimesi 2000 yılı dolayında Mümtaz Soysal ve Doğu Perinçek tarafından popülerleştirilmiştir.

"Ulusalcılık" <http://www.nisanyansozluk.com/search.asp?w=ulusalc%FD> (14 Nisan 2009)

³⁸ Osmanlıcada da buna benzer bir deyiş vardır: "galat-ı meşhur fasih-i mehcurdan evlâdır" şeklinde.

³⁹ Popüler arama motoru Google'da, *millicilik* kelimesi için 882, *milletçilik* kelimesi için 6.290, *ulusçuluk* kelimesi için 63.600, *ulusalcılık* kelimesi için 176.000 farklı sonuç ortaya çıkarken *milliyetçilik* kelimesi için 1.570.000 farklı sonucun bulunduğu görülmektedir. Bkz. <http://www.google.com> (15 Nisan 2009)

⁴⁰ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Metodolojisi*, s.239.

bütünlüğün sağlanması açısından milliyetçilik ifadesini kullanmamız kaçınılmazdır. Aynı mantıkla çalışmamızda millet ve milli devlet ve milliyetçilik ifadelerini kullanacağız.

B. Vatan/Yurt- Vatandaş/Yurttaş Kelimelerinin Etimolojik Kökeni

Türkçede "vatandaşlık/yurttaşlık" olarak kullanılan kavram, İngilizcede "citizen" şeklinde ifade edilirken, diğer birçok Batı dilinde de benzer biçimde kullanılmaktadır⁴¹. Terim "cite"den türemiştir. "Cite" eski Yunandaki kentlere verilen isimdir. Dolayısıyla kelimenin etimolojik kökeni eski Yunan'dadır. İlk kez Sparta polisini oluşturan sitelerde yaşayan özgür, ayrıcalıklı bir takım haklara sahip olduğu bilinen kentlilere, başlangıçta "citain", daha sonra "citoyen", "citadin" ile yani bir kentte oturan, kentin eşrafı veya özgür kişisi anlamına "citizen" dendiği bilinmektedir. Dolayısıyla kelimenin siyasi içeriğinin de eski Yunan'a dayandığını söylemek mümkündür. Türkçedeki "vatandaş" kelimesinin kökü olan "vatan" kelimesi, "kişinin doğduğu veya yaşadığı yer, memleket, konut" anlamına gelen Arapça bir kelimeyken; "yurt" kelimesi, Orhun yazıtlarına kadar dayanan ve "kamp yeri, konaklama yeri, ikamet edilen yer" anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. "-daş" eki ise, Orta Asya Türkçesinden bu yana Türkçede ortaklık ve paylaşım ad ekidir. Vatandaş ifadesinin kullanımının en erken örneği 14'üncü yy.'a kadar dayanırken, "Yurt-daş" ifadesinin en erken kullanımının 1935 yılına dayandığı ifade edilmektedir⁴¹. Vatan kelimesi 1860'lardan itibaren, Fransızca *patrie* sözcüğünün anlam evrimine paralel olarak siyasi bir mana kazanmıştır, ancak "Vatan yahut Silistre" eserinin yazarı Namık Kemal'de dahi vatanın bugünkü anlamıyla milli devlet topraklarına gönderme yapmadığı bilinmektedir.

C. Türk-Türkiye Kavramlarının Etimolojik Kökeni ve Türkiyelilik İfadesinin Anlamı

"Türk" kelimesinin kökenine ilişkin olarak net bir veri bulunmamakla birlikte, Nişanyan'a göre kavramın eski Türkçedeki "*belli bir soydan gelen ya da ortak bir (mitik) atadan türeyen*" anlamındaki "tür" (kök, soy, ırk)

⁴¹ Bu konuda bkz. Nişanyan, "Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü" <http://www.nisanyansozluk.com/> (12 Mayıs 2009)

sözcüğünden türediği düşünülebilir. 10. yy'dan itibaren rastlanan güçlü, kuvvetli anlamı şüphesiz politik kökenli bir yakıştırma⁴².

Türkiye'ye gezersek; şu anda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulu olduğu topraklarda yaşayan ülkenin büyük bir kısmına, geçmişte, "Anatolia" denmektedir. (XI. yüzyıl itibariyle, Türkçeye Anadolu biçiminde geçmiştir.) Bizans döneminde ise bu ülkeye "Asia", "Armania" ve "Mesopotamia" dendiği bilinmektedir⁴³.

Kafesoğlu'na göre "Türkiye" tabirine (Turkhia biçimiyle) ilk defa VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında rastlanmaktadır⁴⁴. XIV. yüzyıl itibariyle, Marco Polo'nun notlarında geçen "Turkmania" ifadesinin bu topraklar için kullanıldığı bilinmekle birlikte, aynı dönemde "Armania" ve "Ermen/Ermenniyye" ifadelerine yer verildiği kayıtlardadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ise bu topraklar idari isimleriyle anılmaya başlamıştır. 1842 yılında kabul edilen yeni idari düzenlemelerden sonra 1847 yılında "Kürdistan vilayeti", 1850 yılında "Lazistan sancağı" vs. kurulmuştur⁴⁵.

Tanör'ün ifade ettiği üzere, Osmanlı Devleti'nin çöküşünden evvel 1918 yılının Kasım ayında, Kars İslam Şurası ve Evliye-i Selase'den başlayan iktidarlaşma sürecinin sonucunda kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi olarak ifade edilen küçük devletçinin Anayasası'nın 8 ve 9'uncu maddelerinde o devletin kaderinin Türkiye (Türkiye) devletine bağlandığı ifade edilmiştir⁴⁶.

1921 yılında yürürlüğe giren Teşkilât-ı Esasîye Kanununda (md.3, md. 10) "Türkiye Devleti'nden" bahsetmektedir⁴⁷. Cumhuriyeti ilân eden 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanununu değiştiren Kanunda da, "Türkiye'den" bahsedilmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Saltanatını

⁴² Sevan Nişanyan, "Türk" <http://www.nisanyansozluk.com/search.asp?w=t%FCrkiye> (2 Şubat 2009)

⁴³ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1988, s.15.

⁴⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 1977, s.27.

⁴⁵ Baykara, s.125.

⁴⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, On altıncı Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.254.

⁴⁷ Server Tanilli, **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980, s.30-34

kaldıran 30 Ekim 1922 tarihli Meclis Kararında da "Türkiye Hükümetinden" bahsedilmektedir. Tanör'e göre devlet adının "Türk Devleti" değil de, "Türkiye Devleti" olması anlamlıdır. Yazara göre; "Türkiye Devleti" ifadesi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misak-ı Millî sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan devleti, bütün kucaklayıcılığıyla ifade etmiştir⁴⁸.

Bu verilerden sonra şunu ekleyelim, son zamanlarda sıklıkla tartışılan "Türkiyelilik" kavramına yönelik olarak, bu terimin yeni "uydurulduğu" iddia edilmektedir. Oysa bu kavramın 1920'li yıllarda kullanıldığı, anayasa taslaklarında yer aldığı vs. bilinmektedir. Aşağıdaki bölümlerde bu konu üzerinde durulacaktır. Şimdilik dilbilimsel bir açıklamaya değinmekle yetineceğiz. Bu kavramın Avrupa dillerinde tercüme edilmesinin mümkün görülmemesinden dolayı sıklıkla eleştirildiği bilinmektedir. Fakat misalen İngilizce açısından, "Turc" kelimesi ile "Turkish" kelimesinin arasında bir fark olduğu açıktır. Bu farkı ortaya koymak zor olsa da, Nişanyan'ın şu örneğinin zihin açıcı olduğunu söyleyebiliriz:

"İngilizcede bazı ülke isimleri ulustan, bazı ulus isimleri de ülkeden türer. Mesela yüzyıllarca Almanya diye bir ülke yoktu, ama Alman milleti vardı. O yüzden German >> Germany (=German-ia). Yunanistan daha yokken Yunanlılar vardı. O yüzden Greek >> Greece (= Greec-ia) İtalya net bir coğrafi kavramdı, ama ulus yoktu. O yüzden Italy >> Italian. (Daha önce Lombard, Tuscan, Roman, Venetian vardı). Fransa daha ilginç. Önce ulus, sonra devlet, sonra o devletten gene ulus: Frank >> France (=Franc-ia) >> French (= Francia-ish, eskiden Frenssh veya Frencsh yazılır). Türkiye'nin de evrimi öyle sanırım: Turk >> Turkey >> Turkish. Yani Turkish aslında Türkiyeli demek. Amerika'da öğrenciyken [I am from Turkey but I am not Turkish] deyince insanların kafası karıştırdı⁴⁹."

⁴⁸ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.254.

⁴⁹ Sevan Nişanyan, (sevan@nisanyan.com) "Türkiyelilik Kavramın Etimolojisi", Tolga Şirin'e kişisel e-posta [tolgasirin@gmail.com] (4 Şubat 2009)

II. MİLLET

A. Genel Olarak

Millet kavramı, üzerine oldukça çok şey yazılıp çizilen kavramlardan birisidir. Bu kavram tanımlanırken, mümkün oldukça temkinli yaklaşmakta fayda görünmektedir. Çünkü millet, Türkiye hukuk doktrininde kendisine yaygın biçimde atıf yapılan⁵⁰ Ernest Renan'ın deyişiyle, "görünüşte açık olmakla beraber en tehlikeli ve yanlış anlaşılmalara meydan veren bir fikirdir⁵¹." Diğer taraftan İngilizce literatürde bu konuda en iyi ve en kapsamlı incelemeyi yaptığı iddia edilen⁵² Hugh Seton-Watson, millet için herhangi bir bilimsel tanım yapmanın mümkün olmadığını dahi ifade etmiştir⁵³. Gerçekten de, tek bir bilim disiplinin inceleme alanıyla sınırlı kalamayacak denli kapsamlı bir kavram olarak görünen⁵⁴ millet kavramının bilimsel olarak "ne olduğunu" tespit edebilmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü öncelikle Jaffrelot'un ifade ettiği üzere, kavramın birden çok sosyal bilim disiplinince ele alınıyor oluşu, net bir tanım ortaya koymayı zorlaştırmaktadır⁵⁵. Diğer taraftan milletlerin gelişim süreçleri ve iç dinamiklerindeki farklılaşmalar, yapılacak olan her millet tanımının "peki hangi millet?" sorusu ile karşılaşmasını olası kılmaktadır⁵⁶. Ayrıca ulaşılabilecek herhangi bir millet tanımının "şu an" için geçerli olduğu varsayımında dahi, bunun ne kadar eskiye götürülebileceği, bir başka deyişle milletlerin ortaya çıkış tarihinin ne olduğu da, ayrı bir tartışma konusu olmaktadır. Son olarak günümüz ulus devletlerin yaygınlığı dikkate alındığında milletin devletle öncelik/sonralık bağlamındaki ilişkisi de, millet konusuna ilişkin ayrı bir problem olarak ortada durmaktadır.

⁵⁰ Bazı örnekleri için bkz. Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 3.Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978 s. 185.; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 4.Basım, s.67.; Recai Galip Okandan, **Umumî Amme Hukuku**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968, s. 695.; Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**,; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 7. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 1998, s.116.; vd.

⁵¹ Ernest Renan, "Millet Nedir?", Ziya İhsan (Çev.), **Nutuklar ve Konferanslar**, MEB Yayınları, 1946, İstanbul, s.97.

⁵² Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, İskender Savaşır (çev.), 2.Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 17.

⁵³ Hugh-Seton Watson, **Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**, Boulder-Colorado: Wetsview Press, 1977, s.5.

⁵⁴ John Hutchinson ve Anthony D. Smith (Ed.), **Nationalism**, Oxford, New York: Oxford University Press, 1994, s.3.

⁵⁵ Christophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri" , **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Jean Leca (drl.), Siren İdemen (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.54.

⁵⁶ Jean Leca, "Neden Söz Ediyoruz?", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, s. 12-14.

Biz bu çalışmamızda dört başı mamur, genel geçer bir millet tanımı bulma ve/veya milliyetçilik literatürünün anılan (ve burada yer vermediğimiz) sorunsallarını yanıtlama amacıyla değiliz. Ancak millet kavramının, Türkiye anayasa hukukunda kendisine yer bulan milliyetçilik ve milli devlet gibi kavramlarla olan ve ileriki bölümde ele alacağımız konularla olan yakın ilişkisi bu konu üzerine ileri sürülen tanımlar ile "milletin ortaya çıkış zamanı" başlıklarındaki teorik yaklaşımları - panoramik de olsa- incelememizi zorunlu kılmaktadır.

B. Doğal Olma/ İnşa Edilme İkileminde Millet

Milletin ne olduğu sorusuna ilişkin yanıt ararken kendimizi bir başka problematiğin ortasına bulmamız kaçınılmazdır: "*Milletin kökeni nedir?*" Bu soruya verilen cevaplar muhtelif olmakla beraber, temel olarak iki kategoride toplanmaktadır: (a) *Tarihdışı yaklaşım* (primordialism⁵⁷) ve (b) *Milletin modernliği yaklaşımı*. Anılan kategorilerin içinde yer alan yazarların hepsi aynı şeyi söylememekte; hatta oldukça farklı yaklaşımlara sahip görünebilmektedir. Bu nedenle her kategorileştirme denemesi gibi bu iki kategori de indirgemeci bulunabilir⁵⁸. Yine de çeşitli yazarların farklı temellendirmelerine rağmen, sorulan soruya "son tahlilde" verdikleri cevaplar bu iki kategoriden birisine girer görünmektedir.

Bu kategorilerin anlamını veya başka bir deyişle milletin kökeni nedir sorusuna "son tahlilde" verilen ortak cevapları belirtmek gerekirse; **Tarihdışı yaklaşım**, millet kavramının insanın zihninin bir yerinde, öteden beri (hatta ilk insandan bu yana), tarihsel değişimlerden bağımsız ve doğal bir olgu biçiminde bulunduğu savına dayanmaktadır⁵⁹. Buna karşın **milletin modernliği yaklaşımı** ise, insan zihninde millet bilincine ve buna bağlı herhangi bir kurumsallaşma formuna dair peşin bir kod bulunmadığına,

⁵⁷ Primordialism kavramının anlamı birinci olarak "*başlangıçtan/ezelden beri var olan*", ikinci olarak da "*ilk yaratılan ve geliştirilendir.*" Kavramın milliyetçilik literatüründeki kullanımı daha çok birinci anlamıdır. Bkz. Umut Özkırmı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s.82. Özkırmı'nın orijinal ismi "**Theories of Nationalism: A Critical Introduction**" olan kitabının, 20'yi aşkın ülkede 50'yi aşkın üniversitede milliyetçilik derslerinde okutulan yapıtlardan birisi olduğunu kaydedelim.

⁵⁸ age., s.28.

⁵⁹ age., s.81-94.

milletin modernleşmeyle birlikte ortaya çıkmış bir olgu olduğuna dayanmaktadır⁶⁰.

Konunun çok ayrıntısına girmemekle birlikte, *tarihdışıci yaklaşımın* alt kategorilerini özetlemek belirtmek gerekirse; etnisitenin/milliyetin, konuşma, yeme-içme, görme, koklama veya cinsiyet kadar insanın doğal bir parçası olduğunu, tüm insanların "bir millete doğduğunu" savunanlar, **doğalcı yaklaşımı**; belli bir grubun kültürde, dilde, tarihte ve toprakta ortak olması bir "milli öz" yarattığını ve bu milli özün millete dönüşebilmesi için bazı tarihsel olayların gerçekleşmesinin ve "milletlerin tıpkı uyuyan birer prenses gibi, kendilerini öperek uyandıracak milliyetçi prenslerini beklediğini" düşünenler **eskilci (prennialist) yaklaşımı**; insanların genetik nedene bağlı olarak üreme eyleminde hısımlarını seçtiklerini ve bu hısmın belirlemede ortak kültürün veya kan bağının belirleyici olduğunu, dolayısıyla kan bağı ve akrabalık ilişkisinin etnik bağlılığı ve onun da millete bağlılığı ortaya çıkardığını düşünenler **biyolojik yaklaşımı**; millete olan bağlılığın, kişinin üyesi olduğu topluluğun alışkanlıklarına karşı, o topluluğun üyesi olmasından gelen (kelimelerle ifade edilemeyen) bir zorunluluk olduğunu düşünenler **kültürel yaklaşımı** oluşturmaktadır⁶¹.

Milletin modern bir olgu olduğu yönündeki yaklaşımın savlarına en uzak olan doğalcı yaklaşım görünmektedir. Biyolojik yaklaşım ise tamamen marjinal bir eğilimdir. Diğer taraftan, eskilci yaklaşımla beraber özellikle kültürel yaklaşımın savunucularının millete ilişkin olarak yaptıkları tespitler, milleti modern bir olgu olarak görenlere yaklaşıp gibidir. Mesela bu yaklaşım savunucularından Connor'un millet tanımı şu şekildedir: "*Millet, aynı soydan geldiğine ve ortak bir geçmişi paylaştığına inanan insan topluluğudur*"⁶².(abç.) Bu tanımda ortak soy ve ortak geçmişe değil bunlara "inanma" ön plana çıkarılmıştır.

⁶⁰ age., s.105-108

⁶¹ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, 81-94.

⁶² Walker Connor, "Man is a National Animal", **Ethnonationalism: The Quest For Understanding**, Walker Connor (Ed.), Princeton: Princeton University Press, 1994, s.202.

Tarihdışı yaklaşımın son elli yıldır milliyetçilik literatüründe savunucusu yoktur. Artık popüler olmamasına rağmen -özellikle doğalcı yaklaşımın- bir zamanlar ciddi anlamda desteklendiği bilinmektedir⁶³.

Milletin modern bir olgu olduğu yönündeki yaklaşım ise özellikle 20.yüzyılda gerçekleşen bir takım olaylarla⁶⁴ ön plana çıkmıştır. Modernleşmenin ekonomik gelişmelerini referans alan yaklaşımlar bulunduğu gibi, sınıfsal çatışmaları referans alan yaklaşımlar da birer alt kategori olarak bulunmaktadır⁶⁵.

Belirtelim ki, doktrinel bir ayrım olarak *tarihdışı* yaklaşım ile *milletin modernliği* yaklaşımı arasındaki ayrım, alelade bir farklılaşma değildir. Birbirine zıt konumlarda duran bu iki yaklaşımdan birine taraf olmanın mantıki bir takım sonuçları bulunmaktadır⁶⁶. Bir kere bu farklılaşmanın siyasal pratikler açısından bir karşılığı vardır. *Tarihdışı* yaklaşım aşırı milliyetçi yönelimlerde sıklıkla görülmektedir. Aşırı milliyetçiler, mensup bulundukları millet ne kadar eskilere dayanıyorsa, onun bir o kadar güçlü ve üstün olduğunu ispatladıklarını düşünür ve buna göre destansı/mitolojik söylemler üretirler⁶⁷. Bilinmeyen ve çok eski bir tarihe dayanan bu söylensel destansı/mitolojik bağ/köken, git gide spekülatif gerekçelerle saf bir ırk söylemine (açıktan veya utangaç biçimde) sapabilecektir, sapmıştır da.

İkinci ve kuramsal olarak bu kategorilerden birisi veya diğeri lehine tavır almak, millet ve modern ulus devlet arasında hangisinin diğeri ön geldiği sorunsalına verilecek olan yanıtı da kendiliğinden etkilemektedir.

⁶³ Muhalif sayılabilecek kimi akademisyenler dahi, milleti mekânsal ve zamansal açıdan bir sabit olarak ele almak suretiyle dünyayı yıkım uğratan savaşları, milletler, milletlerin çıkarları ve saldırgan içgüdüleri bağlamında açıklamaya çalışmışlardır. Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, Sonay Bayramoğlu/ Hülya Kandir (çev.), 2002, Dost Yayınları, Ankara, s.29.

⁶⁴ Smith bu olaylara bazı örnekler göstermiştir. (a) Nijerya, Hindistan ve Endonezya vb. gibi açıkça ulus sayılamayacak 3. dünya ülkelerinin ortaya çıkması, (b) Afrika kabilelerinin standart ve klasik Avrupa uluslarına benzetilmesindeki zorluk, (c) Müreffah Batı uluslarının toplumla bütünleşmiş sayılan bazı unsurlarında (flamanlar, Balkar, İrlandalılar, İskoçlar, Quabeciler) görülen ulusal ve milliyetçi taleplerin yaygınlaşması (d) Çeşitli bölgelerde askeri, siyasi ve ticari bloklaşan ülkelerin, halen büyük ölçüde ekonomik ve ideoloji alanlarda hareket serbestilerini yitirmeleri vb., age., s.29-30.

⁶⁵ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s.108.

⁶⁶ Ozan Erözden, **Ulus devlet**, 2.Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 1998, s.59.

⁶⁷ Türkiye’de ilkcı yaklaşım resmi söylemde son derece yaygındır. Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki Güneş Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi veya sıklıkla okunan ve bir nevi “para-millî marş” olan onuncu yıl marşındaki “*Türküz bütün başlardan üstün olan başlarız; Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız*” ifadesi tipik Tarihdışı örneklerdendir. Ayrıca marşta yer alan “İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kütleyiz” söyleminin de korporatist bir örnek teşkil ettiğini kaydedelim.

Milletin ebedi ve ezeli bir olgu olduğunu düşünen *tarihdışı* yaklaşım taraftarları için bu soruya verilecek yanıt; milletin, kendi doğal gelişim sürecinin sonunda kendine ait bir siyasi yapılanma ortaya çıkardığı, bunun da ulus devlet olduğu yönünde olacaktır. Diğer taraftan milletin modern zamanlara özgü “yeni bir olgu” olduğu tezinin savunucuları (milletin modernliği tezi) açısından ise; ulus devlet modernleşme dinamiği sonucunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkmış bir siyasi birimdir. Ortaya çıkış süreci açısından ulus devleti, millete bağlama gibi bir zorunluluk yoktur. Yani bu yaklaşım savunucularına göre millet, ulus devlet modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıktıktan sonra, “kurgulanmış” bir sosyolojik temeldir⁶⁸. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre millet denen olgu, inşa edilen/tahayyül edilen⁶⁹/ icat edilen⁷⁰ edilgen bir olgudur. Bu kurgulama sonrası süreci gerçekleştirmenin (ulus inşası) de bir takım dayatmacı ya da uzlaştırıcı araçları bulunmaktadır.(Bu konuya aşağıda değinilecektir.)

Son olarak milletin doğallığının veya modernliğine taraf olmanın yaratacağı başka mantıki (ve yine kuramsal) bir sonuç daha bulunmaktadır. Tarihdışı yaklaşım savunucularının ifade ettiği üzere millet, şayet değişimden bağımsız verili bir olgu ise, bu onun zaman ve mekân açısından evrenselliği anlamına gelecektir. Ancak milleti modernleşme dinamiğine bağlamak, onun ancak modernleşme dinamiğinin gözlemlendiği coğrafyalarda görülebileceği ve fakat modernleşmeden nasibini alamayan yerlerde ise millettten bahsedilemeyeceği anlamına gelecektir⁷¹.

C. Hukuki Yaklaşımda Millet Algısı

Hukuk doktrinde millet, genellikle devlet olgusu ile birlikte ve çoğunlukla onun bir alt başlığı/unsuru olarak incelenmekte ve Jellinek’in 19’uncu yüzyılın sonunda ortaya koyduğu formülasyon ekseninde ele alınmaktadır. Bu formülasyona göre; “Devlet, belli bir milleti olan, belli bir ülkede yaşayan ve bir devlet gücü ile donatılmış insan topluluğudur⁷².” Bu

⁶⁸ Erözden’in ulusun modernliği olarak ifade ettiği tez için bkz. Erözden, *Ulus devlet*, s.66–77.

⁶⁹ Anderson, s.20.

⁷⁰ Hobsbawm, s. 70.

⁷¹ Erözden, *Ulus devlet*, s.60.; Vahap Coşkun, **Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu**, Ankara: Liberte Yayınları, 2008, s.183.

⁷² Georg Jellinek, **Allgemeine Staatslehre**, 3. Auflage, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1960, s.394.

tanımlama “**Üç Öge Kuramı**” olarak anılmaktadır⁷³. Jellinek tarafından geliştirilmiş olan ve devleti; insan, ülke ve güç ögeleri çerçevesinde kavrayan üç öge kuramı, metodolojik açıdan “devleti belli unsurlarla açıklama yöntemi” itibarıyla 20. yüzyıl hukuk literatürüne damgasını vurmuştur. Birçok yazar bu formülasyondan esinlenmekte veya onu “devleti” açıklarken bir şablon olarak kullanmaktadır. Ayrıca, dikkat çekici biçimde kuram, salt doktrinsel bir tanımlama olmanın ötesine geçmiş, normatif düzenlemelere de temel olabilmektedir. Örneğin, Jellinek’in tanımından yaklaşık kırk sene sonra Montevideo Sözleşmesinde⁷⁴ devletin unsurları, başka devletlerle ilişkiye girme yeteneğinin yanında, devamlı bir halk, tanımlanmış bir ülke ve yönetim sistemi (hükümet) şeklinde sayılmıştır⁷⁵.

Kuram, Türk anayasalarında son derece etkili görünmektedir. Normatif açıdan, kanımızca Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda defalarca kez geçen kullanılan, “*devletin ülkesi ve milleti*” ifadesi bu kuramın bir yansımasıdır. Yasa koyucu; devleti, ülke ve millet şeklinde “unsurları” olan bir birim olarak tanımlamış görünmektedir.

Türkiye’deki anayasa hukuku ve genel kamu hukuku doktrinlerine gelince, literatürün de metodolojik açıdan tamamen Jellinek’in üç öge kuramının etkisi altında olduğu gözlemlenmektedir. Devleti ele alan yazarlar devleti bir takım unsurlarla açıklama yolunu seçmiş ve fakat bu unsurların ne olduğu konusunda farklılaşmışlardır. Yazarların büyük çoğunluğu devletin “insan” unsurunu, doğrudan doğruya millet olarak tanımlarken, diğer bazıları da bu unsurun insan/nüfus unsuru gibi başlıklarla tanımlamış ancak bunun “artık” (ulus devletler zamanında) millet kavramına karşılık geldiğini ifade etmişler veya konuya içerik itibarıyla bu sonuca ulaşacak biçimde yaklaşmışlardır. Konu bu şekilde ele alındıktan sonra da devletin bir unsuru olarak millet, genel olarak sübjektif/sivil/Fransız tipi milliyetçilik kavrayışı ile objektif/etnik/Alman tipi milliyetçilik kavrayışı ikileminde incelenmiş, genel

⁷³ Karl Doehring, **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku) Sistematik Bir Yaklaşım**, Ahmet Mumcu (çev.) İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002, s.24.

⁷⁴ AB ve 18 Latin Amerika Devletin imzalamış olduğu Montevideo Sözleşmesinin tam metni için bkz. “Montevideo Convention”, <http://www.tamilnation.org/selfdetermination/instruments/33montevideo.htm> (28.04.2009)

⁷⁵ Rod Hague, Martin Harrop, and Shaoun Breslin, **Comparative Government and Politics**, Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Macmillan, 1992, s.6.; Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, s. 345.

olarak da günümüzden yaklaşık iki yüz yıl önce yaşamış olan düşünürlere atıfta bulunulmuştur.

Herder, Fichte, Gobineu'nun yaklaşımı ile birlikte anılan ve milleti objektif bazı niteliklerle açıklayan yaklaşıma göre, millet birtakım objektif bağlar ile birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bu bağlar ırk, dil, din gibi objektif olmalıdır⁷⁶. Diğer taraftan sübjektif millet yaklaşımı ise, genelde Ernest Renan'ın "millet nedir?" konferansındaki ifadeleri çerçevesinde incelenmektedir. Renan'a⁷⁷ göre; "*İnsan, ne ırkının, ne dilinin, ne de dininin, ne de nehirlerin izlediği yolun, ne de sıradağların yönünün eseridir. Sağlam duygulu ve sıcak kalpli insanların bir araya gelmesi manevî bir şuur yaratır ki, buna millet denir*"⁷⁸. Felsefi açıdan da iki ayrı akımı simgeleyen bu düşüncülerin milleti ele alış biçimleri, iki farklı siyasal yaklaşımın farklılığını analitik açıdan ortaya koyar görünmektedir. Bu yazarların veya millet/milliyetçilik anlayışlarındaki ikiliğin tarihsel ve siyasal müteakabiliyeti bulunmaktadır. Bu konu, aşağıda milliyetçilik başlığı altında ele alınacaktır.

D. Üç Öge Kuramının Eleştirisi

Erözden, bu kurama yönelik olarak, devletin zorla da oluşturulabileceği olgusunu göz ardı ettiği, ayrıca gerçekliğin dinamizmi karşısında son derece statik bir tanımlama olduğu gerekçeleriyle eleştiri getirmektedir⁷⁹.

Bunun dışında ikinci olarak, "insanı", "devletin" bir unsuru olarak ifade edilmesinin nesnel bir bakışla sorunlu olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü bu söylem devleti öncelemektedir ve insan devletin bir parçası olarak görünmektedir. Oysa bunun aksi, kolaylıkla savunulabilir durumdadır. Erdoğan'ın işaret ettiği üzere, devlet toplumun bir örgütüdür. Çünkü toplum

⁷⁶ Muvaffak Akbay, **Umumî Amme Hukuku Dersleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961, C. I, s.278-279; Recai Galip Okandan, *Umumî Amme Hukuku*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968, s. 687-691; Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1952, s.179-183; Başgil, *Esas Teşkilât Hukuku*, op. cit., c.I, s.138-141.

⁷⁷ Renan hakkında bkz. Edward McNall Burns, **Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950** (Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1982, s.442-443. Yeni Tarihli Vahap Coşkun

⁷⁸ Renan, s.24.

⁷⁹ Erözden, *Ulus devlet*, s.37.

devletten bağımsız ve ondan önce de vardır. Bu nedenle toplum devlete değil, devlet topluma izafe edilebilir durumdadır⁸⁰.

Üçüncü olarak devletin bir unsuru olarak, otomatikman milletin gösterilmesi de sorunludur. Çünkü bu yaklaşımla; ya milletin modern zamanlara özgü değil tarih dışı (primordial) bir olgu olduğu savunulmaktadır ya da böyle bir inanç yoksa anokronik hataya düşülmektedir. Zira devlet denen olgunun çok eski zamanlardan beri var olduğu bilinmektedir. Ancak millet denen olgu yaygın kabul gören ve bizim de katıldığımız "milletin modern bir olgu olduğu" görüşüne göre, modern çağ ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yeni bir olgu olan milleti, bir unsur olarak, çok eski bir kavram olan devlete bağlamak anokronizma yaratmaktadır⁸¹.

Son olarak devletin insan unsurunun eskiden değil ama "artık" millet olduğu yönündeki yaklaşıma yönelik olarak; bu yaklaşımın, devleti oluşturanın neden "halk", "vatandaşlar topluluğu" veya "proleterya" olmadığı sorusuna cevap üretmediği görülmektedir. Hatta bunların görmezlikten gelinmesi durumunda dahi, insanın millet/halk olarak ele alınması durumunda da, bu defa Kaboğlu'nun⁸² dikkat çektiği üzere, bir devletin birçok milleti veya hakları bünyesinde barındırması veya milletin parçalanmış olması gibi olguları dikkatten kaçırmamak gerekir.

E. Millet Tanımları

Yukarıda ifade ettiğimiz Renan ve Fichte'nin çağa damgasını vuran klasik tanımlamaların sübjektif veya objektif biçimde, milletin niteliklerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yaklaşımdan ayrılan Hugh-Seton Watson, milletin niceliksel yanı üzerinde durmakta ve bu hususu vurgulamaktadır. Watson'a göre *"Bir toplulukta önemli sayıda kişi kendilerinin bir millet oluşturduğunu varsayıyorlarsa ya da böyle olduğunu düşünerek millet gibi hareket ediyorlarsa millet ortaya çıkmış demektir"*⁸³.

Yazar bu niceliğin somut olarak "kaç" tekabül ettiği konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Aslında bazı eski Yunandan filozofları,

⁸⁰ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.345.

⁸¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Recai Galip Okandan, **Umumî Amme Hukuku**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968, s. 677- 683.

⁸² Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.56.

⁸³ Watson, s.193.

insan unsurunun millet için değil ama devlet oluşturmaları için ulaşmaları gereken niceliğe ilişkin bazı tahminler yapmıştır. Mesela Aristo, bir site devleti için kadınlar, çocuklar ve esirler dışında iki bin vatandaşın en uygun miktar olacağını ileri sürmüştür⁸⁴. Eflatun, "Kanunlar" adlı diyalogunda beş bin kırk vatandaştan bahseder ki, aslında devletin vatandaş olmayanlarla birlikte insan unsurunun sayısı, tahminen yirmi bin kişiye varmış olmaktadır⁸⁵. Ancak altı milyarlık günümüz kozmopolit dünyasında bu konu daha komplike hale gelmiştir.

Yazarın tanımına dönersek, bu tanımda dikkat çeken bir diğer nokta da, coğrafyayla veya milletin devletle olan ilişkisiyle ilgilenmemesidir. Bu yaklaşıma göre evvela bir düşünce/varsayım bulunmalıdır: Millet olma düşüncesinin (!) "ciddiye alınacak önemde" bir sayıya ulaşması, millet olduğunu düşünen topluluğu, "millet" haline getirmektedir. Yani bu bireyleri millet oluşturma düşüncesine iten dayanakların asli bir önemi yoktur. Aslına bakılırsa, her milletin farklı niteliklere sahip olduğu gerçeği dikkate alındığında; belli bir grup insanın, o gruba dâhil olmayanlar açısından bilinmeyen, onlar açısından önemli de olmayan bazı niteliklere (ortak din, dil, soy, sop, geçmiş, mazi, bir arada yaşama iradesi vb. veya bilmediğimiz başka niteliklere) dayanarak, kendilerini bir millet olarak görmeleri karşısında söylenebilecek bir şey yoktur. Biz, üç beş kişi böyle bir iradeye sahipse, onları ciddiye almazken, bunların belli bir sayıya ulaşmaları durumunda, onları dikkate almaktayız. Smith, bir takım insanların millet oldukları varsayımına ihtiyaç duymalarının sebebinin (onların kurgulandıkları veya zaten tarih öncesinden beri kendilerine içkin olduğu tartışmasından bağımsız olarak) en azından teoride, eşit milletlerarası muamele görme talebi olduğunu düşünmektedir⁸⁶.

Belirtmek gerekir ki her yazar, Seton-Watson gibi milleti oluşturan niteliklerle ilgilenmez durumda değildir. Örneğin Guiberneau'ya göre millet, *bir topluluk oluşturma bilincinde olan, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek*

⁸⁴ Akbay, s.234.

⁸⁵ Yahya Kazım Zabunoğlu, **Kamu Hukukuna Giriş: Devlet, Tanım, Kaynak, Unsurlar**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973, s.80.; Akbay, s. 234.; Okandan, s.683.

⁸⁶ Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s.88.

*projesine sahip, kendi kendini yönetme hakkını savunan insanların oluşturduğu topluluktur*⁸⁷

Yazar bu tanımıyla milleti, ortak bir geçmişle ve ortak kültüre sahip olma ve ileriye dönük biçimde bir arada yaşama iradesiyle kavramaktadır. Bununla birlikte milleti, belli bir coğrafyaya sıkıştırmış; kendi kendini yönetme istencini (yani egemenlik ve demokrasi ilkelerini) de millet olmanın gerekleri içine katmıştır. Bu bağlamda özellikle (a) ortak coğrafya ve (b) kendi kendini yönetme bilinci unsurları dikkate alındığında, akla bağımsız bir devlet kurmak isteyen ayrılıkçı hareketler gelmektedir; çünkü anılan tanımlamadan hareketle, bu ayrılıkçı hareketler de millet kategorisine sokulmuş olmaktadır. Oysa bu hareketler özellikle, devlet ile milletin "bir" olduğu savunan ve devlet sınırları ile millet sınırlarının çakıştıran yaygın "devletlü" söyleme terstir. Bu yaygın söylem, anılan hareketleri ilkin görmezlikten gelme eğilimindedir. Daha sonra bunları, "talepleri sahiplenenlerin belli bir sayıya ulaşmaları şartıyla" etnik hareketler olarak tanımlar; ancak asla bir devletin içinde ayrı bir "millet" olarak görmez. Nitekim bu yaklaşıma paralel olarak doktrinde de etnisite, devletleşmemiş insanlar şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁸. Bu yaklaşımdan hareketle millet devletten bağımsız olamamaktadır. Bask, Katalan, İskoç ve Quabec milletleri örneklerine rağmen bu ısrar, ulus devlet merkezli olarak sürdürülmektedir. Hatta milliyetçilik literatüründe kendisine oldukça atıfta bulunulan ve dikkate alınan Smith bile bu yaklaşıma paralel bir millet tanımında bulunmuştur. Smith'e göre millet; *"tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğudur"*⁸⁹. "(abç.)

Gellner, milliyetçiliğin kaynağı ve yöntemi, meşruluk ve ortaklık kalıpları ne olursa olsun, mevcut tarihi şartlar içinden bir millet çıkartma becerisi gösterilebilmişse millet yaratılabileceği görüşündedir. Ona göre, *"Ortak bilinç ancak milli bir kimliğin varlığına tekabül eder. Milletleri meydana getiren ise milletleşmenin kendisidir."* Yani mesele, tarihsel süreçte ilgili faktörleri millet oluşturacak şekilde düzenlenmesini

⁸⁷ Montserrat Guibernau, *20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Neşe Nur Domanıç (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi Yayınları, 1997, s.92.

⁸⁸ Guibernau, s.163.

⁸⁹ Anthony David Smith., **Millî Kimlik**, Bahadır Sina Şener (çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.31-32.

sağlayabilme ve ilişkilerin "sonuç yaratacak şekilde" kanalize edilmesinde, yani milletleşme "becerisini" gösterebilmekte düğümlenmektedir⁹⁰.

Hobsbawm'a göre bu beceriyi göstermek, eşik ilkesinin bulunduğu dönemde daha son derece zor, "eşik ilkesinin" terk edildiği 1880-1914 döneminde ise nispeten daha kolaydır. Çünkü bu ikinci dönemde kendini millet olarak gören her milletin kendi devletini kurma hakkı, görece liberal dayanaklarla temel bir prensip olarak kabul edilmiştir⁹¹. Bunun anlamı, millet oluşumlarının en dinamik döneminde öznel millet tahayyüllerinin ve siyasal programlarının millet olmaya yetmemesidir. Yazara göre Son kertede belirleyici olan siyasal güç olmuştur. Yani "*milletleri yaratan hedefine ulaşmış milli hareketlerdir*"⁹².

Millet tanımlamalarına dönersek, milliyetçilik literatürünün en tanınan yazarlarından Anderson'a göre; "*Millet, hayal edilmiş bir topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. (...) Tek tek üyeler, öteki üyelerin büyük çoğunluğunu hiçbir zaman tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, onlar hakkında hiçbir şey duymayacak; buna rağmen her birinin zihninde birlikteliklerinin imgesi yaşayacaktır*"⁹³.

Anderson, milleti hayal edilmiş cemaatler olarak görmekle kalmayıp, aynı zamanda bu tahayyülün bir amacı olduğuna da işaret etmektedir: "*Hayal edilmiş bu cemaat için tuhaf olanı, her millette fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, milletin daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanabilmesine izin vermesi, çelişkilerin üstünü örtmesidir*"⁹⁴.

Milletin bir takım çelişkilerin üzerini örten yanı, farklı yazarlarca da ifade edilmiştir. Özellikle marksist yazar Hobsbawm'da bu vurgu kendisini göstermektedir. Hobsbawm'a göre, hızlı toplumsal dönüşüm süreçlerinde, birinci olarak soyut veya somut topluluklara aidiyet duygusunu ve bu toplulukların içsel türdeşliğini kuran ya da sembolize edilen gelenekler, ikinci

⁹⁰ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, 2.Baskı, Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan (çev.), İstanbul: Hil Yayın, 2006, s.76.

⁹¹ Hobsbawm, s.127.

⁹² Hobsbawm, s.73.

⁹³ Anderson, s.21.

⁹⁴ age., s.25.

olarak kurum ve statüleri ve otorite ilişkilerini kuran ya da meşrulaştıran gelenekler, son olarak da toplumsallaştırmaya yönelik inanç ve değer sistemlerine ilişkin gelenekler icat edilirler⁹⁵. Hobsbawm, özellikle endüstrileşme süreciyle birlikte açığa çıkan emek/sermaye çelişkisi ve çatışkısını görünmez kılmak ve toplumsal bütünlüğü sağlamak için birinci tür geleneklerin icat edildiğini vurgulamaktadır. Yani millet, bir toplum mühendisliğinin ürünü olarak birinci tür "gelenek icadının" sonucudur.

Yukarıda Anderson'un milleti hayal edilmiş topluluklar olarak görmesi karşısında, Hobsbawm'ın tespitinde görülen bir vurgu gözden kaçmamalıdır. Yazar milletin "icat" edildiğini belirtmektedir. Aynı eserin bir başka yerinde bu "icat edilme" olgusunu, tarihi bir olgudan alıntılayarak desteklemektedir: *"Massimo d'Azeglio, 'İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız' demişti⁹⁶. Gerçekten de, İtalyan birliğinin biricik temeli olan İtalyanca, birliğin sağlandığı 1860 sıralarında nüfusun sadece %2,5'u tarafından konuşuluyordu. Ancak, seçkinleri birleştiren unsur durumunda olması, İtalyan birliğinin kurulmasında başarılı olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde, 1789'da Fransızların %50'si Fransızca'yı hiç konuşmadığı gibi, doğru dürüst konuşanların oranı da %12-13 kadardı⁹⁷.*

"İcat edilme" vurgusu Gellner'de de vardır. Yazar'a göre; *"İnsanları sınıflandırmanın Tanrı vergisi yolu olarak içkin; ama uzun süre gecikmiş bir siyasal mukadderat olarak milletler, bir söylentiden ibarettir; bazen önceden var olan kültürleri alan ve bunları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan bu kültürleri yok eder; iyi de olsa kötü de olsa bu bir gerçekliktir. Milliyetçiliğin tarihsel faileri olanlar ne yaptıklarını bilmezler⁹⁸."*

⁹⁵ Hobsbawm, 70.

⁹⁶ age., s 63.

⁹⁷ age., s. 80-81.

⁹⁸ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarak (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 24.

III. MİLLİYETÇİLİK

A. Tanımlama Sorunu

İlk kez Alman filozof Johann Gotfried Herder'in 18. yüzyılın sonlarındaki çalışmalarında rastlanan⁹⁹ milliyetçilik terimi hakkında birçok tanım önerilmiştir. Ancak milliyetçiliğin kendi içinde yer alan zıtlıklar ve çelişkiler, bu önerilerin hepsini kapsayacak ortak bir şemsiye bulabilmeyi son derece zorlaştırmıştır. Bu zıtlık ve çelişkilere örnek vermek gerekirse, geçtiğimiz yüzyıl boyunca bazı devletler diğer başka ülkeleri sömürü altında tutmuşlar ve bu politikanın savunucuları, ülkelerinin bu sömürüden milli çıkarlarının bulunduğu iddiasıyla milliyetçi sıfatını kendilerine uygun görmüşlerdir. Buna karşın anılan sömürüye direnen anti-emperyalist hareketler de kendilerini milliyetçi olarak ifade edebilmişlerdir. Benzer biçimde iç politika açısından, bir devletten bazı haklar talep eden veya bağımsızlık isteyen ayrılıkçı gruplar, milliyetçi hareketler olarak tanımlanırken, bu gruplara karşı ülkenin bütünlüğünü savunduğunu iddia eden gruplar da kendilerini milliyetçi olarak görmüşlerdir.

Milliyetçilik aynı amaca yönelik olarak bazıları için engelken başkaları için olmazsa olmazlardan sayılabilmektedir. Örneğin, Karl Popper'a göre; *"milliyetçilik açık toplumun kurulmasını önleyen en büyük engellerden biridir; milliyetçilerin iddiaları da histerik hezeyandan başka bir şey değildir."* Buna karşılık, Karl Deutsch'a göre *"milliyetçilik, siyasi ve sosyal gelişmenin bugüne kadar erişilen en yüksek seviyesine, yani modern ulus bünyesine kavuşma hareketidir; bütün dünyanın bir 'açık toplum' olmasına giden yol buradan geçer"*¹⁰⁰.

Milliyetçiliğin tanımlanışında bu kadar karmaşanın bulunmasının birkaç nedeninin olduğu düşünülebilir. Bir kere yukarıda belirttiğimiz üzere milliyetçiliğin siyasal hayatta farklı öznelerce etkin bir biçimde kullanılması

⁹⁹ Terim ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herder tarafından kullanılmıştır. Bkz. G. de Bertier de Sauvigny., "Liberalism, Nationalism, Socialism: The Birth of Three Words", **The Review Politics**, 1970, Vol.32, No.2, s.155. <http://www.jstor.org/pss/1406513> (12 Mart 2009), Terim, Almanya'da Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) dışında Fransa'da Abbé Augustin Barruel (1741-1820) İtalya'da da Giuseppe Mazzini (1805-1872) kalıcılık teşkil edecek biçimde kullanılmıştır. Bkz. *Craig Calhoun*, "Nationalism and Ethnicity", *Annual Review of Sociology*, 1993, Vol. 19, s.213. <http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/calhoun.pdf> (12 Mart 2009),

¹⁰⁰ Elie Kedourie, "Introduction", **Nationalism in Asia and Africa**, Elie Kedourie (ed.), New York: Meridian Press, 1970, s.8.

bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü her tanım denemesi belli bir siyasal özneye yakın veya uzak duracak, belki de manipölasyona açık hale gelebilecektir. Dolayısıyla milliyetçiliğin günlük siyasete göbekten bağlı olması, bir tanım yapmayı güçleştirmektedir. Bunun dışında milliyetçilik fikrinin doktrinsel anlamda öne çıkmış bir ideologunun/filozofunun olmadığı görülmektedir. Kapitalizm Adam Smith ile, komünizm Karl Marx ile, anarşizm Mikail Bakunin ile anılmaktadır. Ancak "-izm" kategorileri içinde "nationalismin" (yani milliyetçiliğin) hemen beraberinde akıllara taşıdığı bir filozof bulunmamaktadır¹⁰¹. Buna bağlı olarak da milliyetçiliğin ne olduğuna ilişkin net bir cevap ortaya koymak veya öne çıkmış olan belli bir filozofa atıfla tanımlama yapmak son derece zor hale gelmektedir. Keza milliyetçilik hakkında özellikle son yirmi senedir literatürde kuramsal açıdan önemli çalışmalar yapılsa da, bu çalışmaları yapan yazarların büyük bir kısmının milliyetçi olmaması¹⁰², ifade ettiğimiz boşluğu ironik biçimde derinleştirmektedir. Ayrıca bu durum, kavramın literatürde daha çok karıştırlarınca tanımlandığını da göstermektedir. Diğer taraftan, üzerinde durduğumuz üzere milletlerin ve milliyetçiliğin doğal oluşumlar olduğu yönündeki yaklaşımın 1960'lı yıllara kadar hâkim olması, milliyetçiliğin sorgulanmadan varlığının kabul edilmesi gibi bir sonuca yol açmıştır¹⁰³. Bu da bir tanım yapma konusunda soruna neden olmuştur. Son olarak milliyetçiliğin tanımlanmasındaki kargaşanın yöntemsel açıdan da nedenleri bulunmaktadır. Yıldız'ın dikkat çektiği üzere, milliyetçiliğin "rasyonel olarak araştırılabilecek fakat açıklanamayacak bir olgu olduğu" yönündeki yaygın ön kabul ile bu konuya ilişkin bütüncül bir yaklaşımın bulunamaması, milliyetçilik (ve benzer biçimde millet) kavramlarını terminolojik açıdan en belirsiz kavramlar arasına sokmuştur¹⁰⁴

Son on ila on beş yıldır, Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle birlikte, milliyetçilik hakkında çalışmalar artmaya başlamıştır. Ancak millet ve milliyetçilik konuları üzerine, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, daha on yıl öncesine kadar çok sınırlı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir¹⁰⁵. Bu döneme ilişkin olarak, Connor'un nükteli tespiti aktarılmaya değerdir: "*Milletin*

¹⁰¹ Anderson, s.14-15.

¹⁰² "Milliyetçilik", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyet%C3%A7ilik> (10 Mart 2009)

¹⁰³ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s.30.

¹⁰⁴ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, s.25

¹⁰⁵ Erözden, *Ulus devlet*, s.5.

genellikle devlet; milli-devletin çok milletli-devlet; milliyetçiliğin devlete sadakat; etnisite, primordiyalizm, çoğulculuk, aşiretçilik, bölgeselcilik, cemaatçilik, parokiyalizm ve alt- milliyetçiliğin millete sadakat anlamına geldiği bu [Alis Harikalar Diyarı dünyasında], milliyetçiliğin esasen araştırılmadan kalması sürpriz sayılmamalıdır¹⁰⁶."

B. Milliyetçilik Tanımları

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, pek tabi ki, milliyetçiliği tanımlama girişimleri vardır. Bu tanımlamaları genel olarak aktarmak gerekirse, mesela **Kedourie** milliyetçiliği bir doktrin olarak tanımlamış ve üç temel önerme ile ayırt etmiştir: (1) İnsanlık ayrı uluslara bölünmüştür. (2) Bu uluslar kendi egemen devletlerini kurma hakkına sahiptir. (3) Bir ulusun üyeleri, kendi kişiliklerini millet bütünü içinde eriterek kendi hürriyetlerini gerçekleştirebilirler¹⁰⁷. Kedouire'in önermelerini izleyen¹⁰⁸ **Smith** ise milliyetçiliği şu şekilde görmektedir. "*Hâlihazırda ya da potansiyel olarak bir "millet" kuracağı bazı mensuplarında farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir harekettir*¹⁰⁹." **Hayes** ise konuya yaklaşırken milliyet ile yine tanımlanmaya muhtaç olan vatanseverlik kavramlarını öne çıkartmıştır Yazar, "*en basit ifadeyle milliyetçilik, vatanseverliğin ve milliyet şuurunun bir kaynaşması olarak ifade edilebilir*" demektedir¹¹⁰. Ernest Gellner, milliyetçiliği bir dayatma olarak görmektedir: "*Milliyetçilik aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır*¹¹¹." Marksist okulun milliyetçilik kuramları üzerine çalışan önemli yazarı **Hobbawm** ise milliyetçilik konusunda bir tanım yapmanın mümkün olmadığı düşünmekle birlikte, Gellner'in milliyetçiliği siyasal birim (devlet) ile ulusal birimin (millet) çakışmalarını öngören siyasal bir ilke

¹⁰⁶ Connor, s.73.

¹⁰⁷ Elie Kedourie, **Avrupa'da Milliyetçilik**, Haluk Timurtaş (çev.), Ankara: Devlet Kitapları, 1971, s. 65.

¹⁰⁸ Smith, Kedourie'nin önermelerini millete ilişkin şu tarifi yaparak izlemiştir: (1) Dünya, her biri kendi özgünlüğüne, tarihine ve kaderine sahip milletlere bölünmüştür. (2) Siyasi iktidarın kaynağı millettir ve milli bağlılık diğer tüm bağlılıkların üstündedir. (3) Hür olmak ve kendisini gerçekleştirmek isteyenler için, bir millete mensup olmak gerekir. (4) Dünyada barış ve adalet olacaksa, milletler hür ve güvende olmalıdır. Smith, *Milli Kimlik*, s.121.

¹⁰⁹ Smith, *Milli Kimlik*, 121.

¹¹⁰ Carlton J. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, Murat Çiftkaya (Çev.), İstanbul: İz Yayınları, 1995, s.14.

¹¹¹ s.107.

olarak kavrayışına katıldığını ifade etmektedir¹¹². **Connor** ise milliyetçiliği açıklarken bir millet tanımı yapmakta ve bu millete sadakat ve özdeşleşmeyi öne çıkartmaktadır: "*Kişilerin, aynı atadan geldiklerine inanan insanların meydana getirdikleri bir grup olarak görülen millet olgusuyla kendisini özdeşleştirmesi ve ona olan sadakatidir*"¹¹³ (abç.) **Santamaria'nın** tanımı ise şudur: "*Milliyetçilik, çoğunlukla dinlerin ve dinsel bilgi biçimlerinin bazı özelliklerini taşıyan bir ideolojidir. Her şeyden önce bir meşrulaştırma ve seferber etme aracıdır, ama aynı zamanda kişisel ve kolektif selamete dair bazı unsurlar taşır*"¹¹⁴. Son olarak, **Breuilly** bir tanım yapmaktan kaçınarak genel olarak milliyetçiliğin sınırlarının belirlemek amacıyla konu üzerine yapılan çalışmalardan bir derleme yapmıştır. Yazar literatürde milliyetçiliğin üç şekilde ele alınıp tanımlandığını söylemektedir: (1) Düşünce, (2) Duygu, (3) Hareket¹¹⁵. Türkiye literatüründe Oran'ın da Breuilly'yi izlediği görülmektedir. Oran'a göre milliyetçilik; (1) ülkedeki ortak dil, din, geçmiş, gelecek ülküsü, gibi "olumlu" öğeleri vurgulayarak "biz bilinci" ve ulus üyelerini diğerlerinden ayıran "olumsuz" öğeleri vurgulayarak "onlar bilinci" yaratan, insanların tutunum gereksinimini karşılayan *bir duygu*, (2) toplumun başat tabakası veya egemen sınıfı tarafından ortaya atılan ve onların çıkarlarına işleyen *bir ideoloji*, (3) toplumsal milliyetçi duygunun, milliyetçi ideoloji tarafından yönetilmesinin sonucu olan toplumsal *bir harekettir*"¹¹⁶.

Türkiye hukuk literatüründe, yazarların milliyetçiliğe bir tanım vermekten kaçınıldığı gözlemlenmektedir. Konu, daha çok tarihsel gelişim sürecinde, Fransız İhtilali ile onu siyasal ve kültürel açıdan tetikleyen olaylar ve milliyetçiliğin egemenlik, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlarla ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Hatta Başgil, "milliyetçilik nedir?" başlığında ele aldığı bu konuya, "bu suale cevap vermek, herkesten önce esasiye hukukçusuna düşer" şeklinde bir cümle ile başlamaktadır; ancak o da bir milliyetçilik tanımı yapmaktan sakınmakta ve Avrupa ve Osmanlı devleti döneminde milliyetçiliği ortaya çıkaran olaylar ve fikir akımlarına

¹¹² Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.107.

¹¹³ Connor, s.11.

¹¹⁴ Yves Santamaria, "Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi", *Uluslar ve Milliyetçilik*, s.32.

¹¹⁵ John Breuilly, **Nationalism and the State**, Manchester: Manchester University Press, 1993, s.404. Aktaran: Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, s.73-74.

¹¹⁶ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997, s. 19-20.; vd.

değirmektedir¹¹⁷. Başgil, AYM kararlarında ve doktrinde yaygın yöneme paralel olarak milliyetçiliğin ne olduğundan çok, ne olmadığı üzerinde durmuş ve onun ırkçılık veya şovenizm olmadığı ve dünya barışı ile uyumlu olduğu önermelerinde bulunmuştur¹¹⁸. Özçelik ise milliyetçilik kelimesinin anlamının kelimenin kökünde yer alan “milliyet” ile kavranacağından hareketle “milliyet” ifadesinin üzerinde durmuş ve milliyet ile vatandaşlığı aynı anlamda olduğundan hareketle vatandaşlık maddesini incelemiştir¹¹⁹.

“Nation-al-ism” kavramının millicilik veya ulusalcılık gibi bir anlam taşıdığını, mekanik bakıldığında milliyetçiliğin “nationality+ism” gibi “olmayan” bir kelimeye karşılık geldiğini, ancak milliyetçiliğin semantiğinin “nationalism” kavramını karşıladığından bahsetmiştik. Buradan hareketle kök itibariyle hatalı olan bu tercümedeki kök’e dayanarak kavramın açıklanmasının ne kadar doğru olacağı şüphelidir. Gerçi milliyetin kişiyi millete bağlayan bağı ifade ettiğinin kabul edilmesi halinde, milliyetçiliğin milliyet çerçevesinde ele alınması mümkün görülebilecek olsa da, milliyet ile vatandaşlığın otomatikman birbirleri ile eşitlenmesinde de sorun olduğu düşünülebilir. Başka yazarlarca¹²⁰ da eş anlamlı olarak kullanıldığı gözlemlenen bu kavramların anlamı doktrinde tartışmalıdır¹²¹. Aybay’a göre vatandaşlık hukuksal bir bağa karşılık gelmesine karşılık milliyet, politik amaçlarla da kullanılabilen sosyolojik bir kavramdır¹²². Benzer görüşte olan Doğan, sosyolojik bir kavram olarak gördüğü milliyeti, aralarında dil, din, tarih ve kültür birliği olan insan topluluğuna verilen isim olarak tanımlamaktadır¹²³. Göger, milliyetçiliği millet ile olan bağ, vatandaşlığı ise tabiiyet ve uyrukluğ devlele kurulan ilişki olarak tarif etmektedir¹²⁴. Weis ise milliyet (nationality) ve vatandaşlık (citizenship) arasındaki farka ilişkin olarak; gerçek kişinin devlete bağlılığı olayının milletlerarası alandaki yönünün milliyeti, iç hukuktaki yönünün vatandaşlığı imlediği

¹¹⁷ Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Baha Matbaası, 1960, s.146-150

¹¹⁸ age., s.151.

¹¹⁹ Selçuk Özçelik, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri: Umumi Esaslar**, C.I, s.41-42.

¹²⁰ Örn Bkz. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.54.; Necmi Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukuku El Kitabı**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2007, s.41. vb.

¹²¹ Erdoğan Göger, **Türk Tabiiyet Hukuku**, 4.Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s.3.

¹²² Rona Aybay, **Vatandaşlık Hukuku**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 7.

¹²³ Vahit Doğan, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s.23.

¹²⁴ Göger, s. 2-3.

görüştüğüdür¹²⁵. Weis'in bu tespiti bazı milletlerarası normlara bakıldığında tutarlı görünmektedir¹²⁶. Oldukça tartışmalı olduğu görünen bu kavramlardan tekrar milliyetçilik tanımlamalarına dönersek, milliyetçilik tanımına ilişkin olarak Gözler'in yaklaşımı enteresandır. Yazar, Türk Dil Kurumu sözlüğüne atıfla milliyetçiliği "millet çıkarlarını her şeyin üzerinde tutma" anlayışı olarak ele almıştır¹²⁷. Bu tanımdaki "her şeyin üzerinde olma" gerçekten sorunludur, zira insan onurunun da "her şeye" dâhil olduğu varsayımında bunun çok tehlikeli noktalara ulaşacağı açıktır.

C. Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi

Milliyetçilik milletlerden önce mi vardır? Yoksa milletler milliyetçilikten önce mi? Bu soruya verilen cevaplar tartışmalıdır. Buna karşın milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığına bir takım verilerle cevap üretilebilmektedir, özetleyelim: Birinci olarak; ulus devletler, günümüz dünyasının yaygın siyasal birimidir¹²⁸ ve milliyetçilik de milletlerin ulus devletler şeklinde örgütlenmesi gerektiğini savunan bir doktrindir¹²⁹. Yine milletleşme denen olgu, sanayileşme ve buna bağlı olarak kapitalistleşme ile eş zamanlıdır (senkroniktir)¹³⁰. Kapitalist üretim biçimi ve sanayileşme, son derece yeni olgular olduğuna göre, buradan hareketle milliyetçilik denen siyasal akımın geçmişinin çok eskilere dayanmadığını, hatta modern zamanlara ilişkin bir olgu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz¹³¹. Bir siyasal akım olarak milliyetçiliğin tarih sahnesine çıkışı mekânsal açıdan Batı Avrupa, zamansal açıdan 17 ila 18'inci tekabül ettiği ifade edilse de, Smith'in ifade ettiği üzere gerçek milliyetçiliğin doğuşunu tespit edebileceğimiz sabit bir an bulunmamaktadır. Yazar'a göre milliyetçiliğin Polonya'nın bölünmesi sırasında mı (Lord Acton), Amerikan Devrimi (Benedict Anderson) veya İngiliz Devrimi (Hans Kohn) sırasında mı ve hatta Fichte'nin 1807' tarihli "Alman Milletine Seslenişleri" ile mi (Kedourie) ortaya

¹²⁵ Paul Weis, **Nationality and Statelessness in International Law**, London : Stevens and Sons, 1956, http://rsq.oxfordjournals.org/cgi/pdf_extract/6/2/95 (15 Mart 2009), s.5.

¹²⁶ European Convention on Nationality (Avrupa Konseyi Vatandaşlık Sözleşmesi), Convention on the Nationality of Married Women (Evli Kadınların Vatandaşlığı Sözleşmesi) vs. buna örnek gösterilebilir.

¹²⁷ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.65.

¹²⁸ Tom. B.Bottomore, **Siyaset Sosyolojisi**, E.Mutlu (Çev.), Ankara: Teori Yayınları, 1987, s.59.

¹²⁹ Elie Keourie, **Nationalism in Asia and Africa**, New York. Claveland: The World Pub. Company, 1970, s. 29.

¹³⁰ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.55.

¹³¹ Anthony D. Smith, **Theories of Nationalism**, Londra, 1983, Duckwoth, s. 41.

çıkacağına ilişkin tartışmalar bizi olsa olsa onların farklı milliyetçilik tanımları hakkında bir şey söyletebilir, milliyetçiliğin doğuşuna değil¹³². Ancak ortak kanının 17'inci yüzyılın sonunun uyanış, 18'inci yüzyılın balının da belirginleşme dönemi olduğu yönündedir.

Geçtiğimiz yüzyıla damgasını vurmuş olan bu fikir akımının bu kadar yeni olması şaşırtıcı görünmemelidir¹³³. Çünkü tarih öncesi ve ilk çağda insanların temel ihtiyaçlarını dahi gidermekte zorlandığı dönem bir tarafa bırakılırsa, ortaçağda dahi milliyetçiliğin Batı'nın dağınık feodal beylerinin hâkimiyetinin söz konusu olduğu siyasal ve ekonomik bir örgütlenmeler içinde, Doğu'da ise çok-uluslu ve çoğu teokratik imparatorluk olan siyasal örgütlenmeler içinde gelişmesi mümkün görünmemektedir. Milliyetçilik, pazar ekonomisinin bu iki yapıyı dağıtıp, bireyleri ve yöresel toplulukları ortak bir milli pazar (ekonomik işbölümü) içinde örgütlemesiyle gelişebilen bir fikir olmuştur¹³⁴.

D. Milliyetçilik Öncesi Dönem: Feodalizm

Milliyetçiliğin ortaya çıkışından önce, Ortaçağ Avrupası'na egemen olan feodal yapıda, üretim tamamen toprağa bağlı bir haldedir. Toplum, toprak mülkiyeti ve toprak kirası temeline dayanan, ilişkiler ağı görünümündedir. Dolayısıyla dönemin temel karakteristiği **"hiyerarşi"** olgusudur¹³⁵. Bu hiyerarşinin basamakları, kişilerin toprakla olan ilişkisine bağlı olarak belirlenmiştir. Toprakların gerçek sahibi olduğu düşünülen imparator en üstte, bu toprakların fiili kullanıcısı olan vassallar ise onların altındırlar. Topraksız köylüler ise, bu hiyerarşinin en alt basamağını oluşturmaktadırlar¹³⁶. Hiyerarşi piramidindeki mertebeleri birbirine bağlayan hukuki bağ ise fiev (dirlik) sözleşmesidir¹³⁷. Senyör vassalı koruma altına alırken, vassal da senyöre askeri, yargısal ve yönetsel işleri tam bağlılıkla

¹³² Smith, *Milli Kimlik*, s.137.

¹³³ Aslında milletlerin hep var olduğu ve aksinin düşünölemeyeceği yönündeki inanç da bizzat milliyetçi bir propagandanın ürünüdür. Gerçeklik ise tamamen farklıdır.

¹³⁴ Gerth, H.H- Wright, **Mill From Max Weber: Essays in Sociology**, New York, Oxford University Press, 1968, s. 67.

¹³⁵ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik (Eski kavramlar-Yeni Anlamlar)*, s. 45.

¹³⁶ Köylülerin geleneklere dayanan bazı güvencelere sahip olması ve toprak üzerindeki geleneksel tasarruf hakları onları kölelerden ayırıyordu. Bkz. Mustafa Topal, **Ulus Düşünme: Ulusun Gizi ve Ulusçuluğun Büyüsü Üzerine Bir İnceleme**, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2003, s.140.

¹³⁷ Akbay, s.123.

sunmakta ve egemen sınıf içinde bir dayanışma sağlamaktadır¹³⁸. Toplumsal sınıflar arasındaki hiyerarşinin güvenesi de, Aristoteles felsefesinin öngördüğü "salt birlik düşüncesi" ile de meşrulaşmaktadır. Bu anlayışa göre, en geniş kapsamlı varlık evren olmak üzere, bunun içinde yer alan tüm varlıklar birer hiyerarşi içinde dizilmişlerdir. Evren, tüm insanlığı, insanlık da kendini oluşturan insan topluluklarını (Hristiyan topluluğu) içine almakta, kapsamaktadır¹³⁹.

Kişilerin toprakla olan ilişkisine göre şekillenen "**hiyerarşi**" olgusunun yanında, dönemin bir diğer önemli karakteristiği de "**parçalılıktır.**" Feodalitenin içeriğinde her ne kadar bir hiyerarşinin bulunduğu bahsedilse de, derebeyleri zaman içinde oldukça kuvvetlenmiş ve imparatorlar "eşitler arasında birinci olan" ve nispeten kuvvetli feodal beyler görünümü almıştır¹⁴⁰. Dolayısıyla ortaçağda iktidarın kullanılış biçimlerinden yasa yapma, onu uygulayıp yürütme ve yargı işlevini görmede yekparelik bulunmadığı gibi, iktidar feodal beyler arasında darmadağın haldedir.

Ayrıca, iktidarın "**sürekliliği**" düşüncesi yoktur. Siyasal sadakat bağları son derece kişiseldir. Her iktidar, onu kullanan kişinin kaybolması ile birlikte sönmekte, her yeni gelen kendi iktidarını belli kurallar çerçevesinde yeniden kabul ettirmek zorunda kalmaktadır¹⁴¹. Dağınık olan iktidarı meşrulaştıran ve aynı zamanda çerçeveleyen "teokratik" bir çehre bulunmaktadır. Egemenlik bağlamında, ilk etapta siyasi iktidarın doğrudan doğruya Tanrı tarafından seçilen hükümdara verildiğine inanılırken (ilahi hukuk doktrini), zamanla bunun esasen topluma verildiği, ancak toplum adına, Tanrı'nın görünmez yönlendirmesi ile hükümdar tarafından kullanıldığına ilişkin (providansiyel egemenlik) bir teokratik egemenlik kuramı hâkim olmuştur¹⁴².

Diğer taraftan hukuksal açıdan da toplumda, teokratik egemenlik kuramına paralel olarak, "**doğal hukuk**" (tabii hukuk) anlayışı hâkimdir. Bütün insan ilişkilerinin dışında ve üzerinde oluşan ve yaşamın tüm

¹³⁸ Topal, s.139.

¹³⁹ Akbay, 125-126.

¹⁴⁰ Ozan Erözden, **Nasyonalizm**, İstanbul: BDS Yayınları, 1996, s.14.

¹⁴¹ age., s.14-15.

¹⁴² Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik*, s.54.

ilişkilerini etkisi altına alan bir yapı biçiminde görülen bu hukuk anlayışına göre, yeryüzündeki en yüksek iktidara sahip kral da dâhil tüm insanlar, Tanrı iradesinin ifadesi demek olan Tanrısal yasaya boyun eğmekle yükümlüdür¹⁴³. Dinin egemenliğin kaynağında ve hukuk düzenindeki merkezi rolü kilisenin de önemini kat be kat arttırmıştır. Din adamları adeta gölge iktidar halini almışlardır. Kilise; eğitim, kamu işlerini denetleme, yapı inşaat ve onarımı da dâhil olmak üzere bütün işlerle devletin yerine ilgilenen kurumdur¹⁴⁴. Dinin toplumdaki bu yoğun etkisi, dini ve feodal kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylesi bir ortamda hiç kimse vatan uğruna savaşmayı ve bu uğurda ölmeyi/öldürmeyi aklına getirmemektedir. Çünkü vatan denen kavram henüz kavramsal açıdan bile bir karşılık bulmamaktadır. Vatan dinsel bir bakışla insanlar açısından ancak Hristiyanların gökler ülkesi vatani olabilmektedir¹⁴⁵.

E. Milliyetçiliği Ortaya Çıkaran Gelişme: Modernizm

14'üncü yüzyıldan itibaren yukarıda ifade edilen tablo değişmeye başlamıştır. Krallar, değişen ekonomik ve toplumsal şartlar paralelinde güçlerini yavaş yavaş arttırmaya başlarken, düşünsel kalıplar da bu gelişme çerçevesinde dönüşüme uğramıştır. 16'ıncı yüzyıl itibariyle İngiltere ve Fransa hızlı bir merkezileşme sürecine girmiştir. Bu mutlakçı kurtuluş, esas olarak feodal soyluluk ile güçlenen yeni tacir sınıfı arasında bir dengeyi, bir uzlaştırıcı oluşumu ifade etmektedir. Bu nedenle öncelikle geçiş sürecinde devletler mutlakiyetçi bir hal almaya başlamıştır¹⁴⁶. Yavaş yavaş feodal düzenin öğelerinin her biri çözülmeye başlamış, bütün değerler alt-üst olmuş, ortaçağ Avrupası'nda bir dönüşüm dönemi başlamıştır. Özellikle tarım alanlarının köylü ailelerin ihtiyaçları karşılayamamasından dolayı kente doğru yönelim başlamıştır. Bunun sonucu olarak, kent ekonomisi ve el sanatları gelişmeye başlamış, dolayısıyla da "**burjuvazi**" olarak ifade edilen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu geçiş sürecinde kentlilerin yiyecek ihtiyacı ile köylülerin de yeni araç-gereçlere olan ihtiyaçları, birinci olarak yakın köylerin komünler şeklinde ortaklaşmaya başlamasına ve ticaret yaptıkları kentlerle de ilişkilerinin yakınlaşmasına neden olmuş, ikinci olarak

¹⁴³ age. s.55

¹⁴⁴ Topal, s.179-181.

¹⁴⁵ Erözden, *Nasyonalizm*, s.14.

¹⁴⁶ age. s.15.

feodalitenin “hiyerarşi” ve “bağlılık” gibi değerlerinin yerini **“işbölümü”** ve **“uzmanlaşma”** gibi değerlerin almasının önünü açmıştır. Ayrıca zanaatın hızla gelişmesine ve para ekonomisinin ve ticaretin gelişmesinin vesilesi olmuştur¹⁴⁷.

Asayişsizlik ve çok hukukluluk yüzünden güvenli ticaret yapamayan ve ayrıca pazarını genişletmek isteyen burjuvazi (yani tüccar sınıfı), diğer yanda da topraklarını genişletmek isteyen kral (yani, feodal beylerin en güçlüsü) arasındaki ittifak gelişmiş¹⁴⁸, ayrıca kentleşme, feodal yükümlülüklerinden ve feodal ilişkilerin bağlayıcılıklarından kurtulması anlamında **özgürlük** fikrinin yerleşmesine zemin oluşturmuş ve kentlerin siyasal bakımdan önem kazanmaları ile birlikte eskinin kişisel tabiiyet kavramı yerini belli bir ülke parçasını esas alan yeni bir yönetim anlayışına bırakmıştır¹⁴⁹.

Kentsel gelişme, bu anlayış sayesinde bir ülke ya da toprak parçası üzerinde yaşayanların ortak çıkarlarının temsil edilmesi anlamında ortaklaşa bir örgütlenmeye yol açmıştır. Kentlerdeki bu gelişme feodalitenin kişiselliğe, kan bağına, akrabalığa, hanedanlara, kişisel sözleşmelere dayalı meşruiyet ilişkilerini, ülke kavramını, ülke üzerinde yaşayan insanların temsil edilebilirliğini değiştirmiş ve ayrıca bu temsil ilişkisinin kişisel nitelik taşımayan hukuk kurallarına göre belirlenmiş statülere sahip tabakalar çerçevesinde gerçekleştirileceği, düşüncesini yerleştirmiştir. Toplumsal tabakalar, kralın ya da prensin kişisel ilişkilerinden ve isteklerinden bağımsız hukuk kurallarıyla benimsenmiş statüler çerçevesinde ayrı bir temsili siyasal birim niteliğini kazanmışlardır¹⁵⁰.

1. Egemenlik Anlayışında Değişim: Tanrıdan Krala, Kraldan Millete

Feodal dönemin çözülüş sürecinde egemenlik anlayışının da tamamen farklılaşmaya başlamıştır. Bu süreçte ilkin düşünsel anlamda

¹⁴⁷ Server Tanilli, **Uygarlıklar Tarihi**, İstanbul: Adam Yayınları, 2001, s.336-337.

¹⁴⁸ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2006, s.18-19.
TESEV tarafından yayımlanan metin için bkz.

http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/Turkiyede%20Azinliklar.pdf (7 Mayıs 2009)

¹⁴⁹ M. Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara: İmge Yayınları, 1991, s.187.; Tanilli, *Uygarlıklar Tarihi*, İstanbul, 338.

¹⁵⁰ Ağaoğulları ve Köker, s.189.

Machiavelli ile Tanrısal boyuttan yeryüzüne, "Prens'in" kişiliği ve maddi bedeninde birleştirilerek indirilen egemenlik, Bodin ile süreklilik taşıyacak biçimde "asli", "üstün", "devredilemez" biçimde ele alınmış ve böylelikle kralın fiziki kişiliği ile manevi kişiliği birbirinden ayrılmaya başlamış, kralların ölümlü ancak krallık makamının sürekli olacağı fikri kendisini göstermiştir¹⁵¹.

Egemenliğin kaynağının yanında, devralma biçimine ilişkin olarak da felsefi değişimler gerçekleşmiş, ilk olarak Sureaz tarafından ileri sürülen¹⁵² egemen gücün toplumsal bir sözleşme ile kurulduğu yönündeki sav, Thomas Hobbes tarafından "kral" adına yetkinleştirilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, süreklilik olgusundan bahsedilebilir olsa da, egemenlik denen manevi kişiliğin bir ölümlünün (yani kralın) bedeninde cisimleştirilmesi eksik ve sorunlu görülmüştür. Kurgu, tam olarak hiçbir şekilde elle utulmayan, gözle görülmeyen ve kafası kesilmen bir şahsiyete devredilmesiyle tamamlanmıştır. Bu şahsiyet millettir¹⁵³.

Fransız İhtilalinin en önemli düşünürü Jean Jacques Rousseau, egemenliği millet ile ilişkilendirilmiştir. Rousseau'nun geliştirdiği "genel irade" kavramına göre, devlet iktidarının bütünüyle ortaya çıkabilmesi için vatandaşların elindeki iktidarın gücünü bir araya getirmek zorunluluğu vardır. Bir karar almak söz konusu olunca, bütün halkı toplamak ve halkın her birinin açıkladığı iradelerin toplamını alarak genel iradeyi bulmak gerekmektedir¹⁵⁴. Rousseau'nun bu yorumu, çağdaş millet kavramının oluşmasında ve "ulus devlet" yapılarının ortaya çıkmasında büyük katkısı olmuştur. Kuşkusuz, Fransız Devrimi sırasında Emmanuel Sieyes'in "Üçüncü Sınıf Nedir?" sorusuna "her şey" cevabını vermesi millet unsurunun tamamlanmasında etkili olmuştur¹⁵⁵. Böylece, "her şey" olan üçüncü sınıf, milletle aynı anlama gelmiştir¹⁵⁶.

¹⁵¹ Erözden, *Nasyonalizm*, s.15.

¹⁵² Cemal Bali Akad, **Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı**, Ankara: Dost Kitabevi, 1997, s.205.

¹⁵³ Erözden, *Nasyonalizm*, s.16.

¹⁵⁴ Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik*, s. 101-103.

¹⁵⁵ Kaboğlu yeni tarihli kitabında, Sieyès'e ait olan millet kavramının ifadesini kurucu iktidar kullanımıyla, hukuki özne olarak egemenlikte bulunduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 4.Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2009, s.68.

¹⁵⁶ Franda'da ihtilal öncesi esas olarak üç sınıf bulunmaktaydı. (Krallar, soylular ve üçüncü sınıfı oluşturan köylüler, işçiler ile burjuvazi.) Konu hakkında bilgi için bkz. Emmenuel Sieyes "Tiers état nedir?", Süheyp Erbil (çev.) [Elektronik Versiyon], **Ankara Üniversitesi Hukuk**

İsimlerini zikrettiğimiz bu düşünürler, aslında 18'inci yüzyılda Amerikan ve Fransız devrimlerinin¹⁵⁷ temel ideologlarıdır. Milliyetçilik, bu devrimler sırasında arka planını ifade ettiğimiz düşünürlerden alan mücadeleler sırasında ortaya çıkmıştır.

Bugünkü ABD'nin kurulduğu topraklardaki on üç koloninin Britanya imparatorluğuna karşı Bağımsızlık Bildirgesi çerçevesinde verdikleri mücadelenin sonucu olarak gerçekleştirilen Amerikan devriminin milliyetçilik açısından en önemli özelliği, 18'inci yüzyılda gelişen fikirlerin siyasal sahadaki ilk başarısını gösterebilmesidir. Özellikle, Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki insanların terk edilemez bazı haklarının bulunduğu, bunların hayat, hürriyet, mutluluk, arama hakları olduğu, hükümetlerin görevlerinin bu hakları korumak olduğu, bu görev yerine getirilmediği takdirde idare edenlerin ayaklanma haklarının bulunduğu belirtilmiştir. Bu fikirlerin izleri Fransız devriminde sürülecektir¹⁵⁸.

Fransız ihtilali ise milliyetçiliğin ilk büyük etkisini gösterdiği, milliyetçiliğe dinamik bir güç vermiş olan ihtilaldır¹⁵⁹. İhtilal, yukarıda ifade ettiğimiz düşünülerin fikirlerine yaslanan ve bu fikirlerin pratikteki bir tezahürü görünümündedir. Özellikle Rousesu'nun millet ve halk terimlerini aydınlığa kavuşturarak; bir milletin, bir hükümdar veya idareci bir sınıfın emri altında yaşamayı reddetmesi fikrini ortaya atarak modern milliyetçilik fikrinin doğuşunu hazırlamıştır¹⁶⁰.

Bu şekilde içsel bir niteliği olan Fransız milliyetçiliği, kendi ulus devletlerini "modernleşmenin" son aşamasına oturtma uğraşındayken, ulusal hısımlarını da içten parçalayacak bir ideolojinin üreticisi ve yayıcısı

Fakültesi Dergisi, 1951, C.8, S.1, (27 Mayıs 2009), s.107-136. Türkçe metin için bkz. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/275/2555.pdf> Fransızca orijinal metin için bkz. <http://www.leboucher.com/pdf/sieyes/tiers.pdf> (27 Mayıs 2009),

¹⁵⁷ İngiliz milliyetçiliği, Avrupa kıtasına yönelik emeller beslemediğinden ve asıl çatışma alanını İspanya ve Fransa gibi büyük deniz güçleriyle okyanus-ötesi sömürge alanlarına yaydığından, Fransız Devrimi'nden önce ortaya çıkmış olsa da Avrupa'yı sarsacak bir etki yaratmamıştır. D.A. Rustow and R.E. Ward, "Introduction", Political Modernization in Japan and Turkey, D.A Rustow and R.E. Ward (ed.) New Jarsey: Princeton University Press, 1986, s.8.

¹⁵⁸ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul: İmge Kitabevi, 1995, s.27.

¹⁵⁹ Hans Kohn, **The Idea of Nationalism: A Study of It's Origins and Background** **Macmillan**, New York, 1948, s.3.

¹⁶⁰ Edward Hallet Carr, Milliyetçilik ve Sonrası, Osman Akınhay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.10.

olmuştur¹⁶¹. Devrim özellikle, halkların kendi geleceklerini kendilerinin tayin edebilecekleri yönündeki ilkeyi ortaya koyarak milliyetçilikte atılım sağlamıştır. Bu süreç, "milli devlete sadakat", "vatan", "vatan için", "milli bayrak", "milli marş", "milli tatil" gibi yeni terimleri ortaya çıkarmış, milletin isteğini ortaya çıkaran bir araç olarak plebisitin gelişmesine vesile olmuştur. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan bu fikirler özellikle Napolyon savaşları olarak bilinen yılları arasında tüm Avrupa'da bilinir hale gelmiştir. Napolyon'un ulaştığı her yerde bu fikirler yaygınlaşmış ve egemenliğe ilişkin alt üst oluşlar gerçekleşmiştir¹⁶².

Egemenlik anlayışındaki bu fikirsel dönüşüm, yeni palazlanmaya başlayan burjuva sınıfının çıkarları açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur. Bu dönemde devrimci bir misyon üstlenmiş olan burjuvazi, millet egemenliği kuramı ile önce Tanrı'dan, sonra da kraldan iktidarı alabilmiş, diğer taraftan çok yakın gelecekte ezeceği sınıfla yaşayacağı emek-sermaye çelişkisini görünmez kılan, bulunması zor bir araca sahip olmuştur. Özel mülkiyet ile anlaşılan burjuvazi, Rousseau'nun eşitsizliğin temeli olarak özel mülkiyeti gösteren söylemine karşı¹⁶³, John Locke'un kuramını ikame etmiştir. Locke, millet egemenliği kavramına, devletin kapitalist düzenin alt yapısının oluşturma ve üretimin güvence altına alınma anlamını da yüklemiştir. Buna göre devlet, mülkiyet hakkını koruyacak ve müdahale etmeyecektir. Devlet, yalnızca, toplumsal üretim sürecini engelleyecek risklerin ortadan kaldırılması görevini yerine getirecektir.

Milliyetçiliğin ortaya çıkış sürecinde, Batı Avrupa'daki işlevi, burjuvazinin iktidarına temel oluşturacak şekilde toplumda tutunmadır¹⁶⁴. Milliyetçilik, millet olgusunu hukuksal bir çerçeve içine alarak devlete dönüştürmüş ve her milletin kendi devletini kurma hakkının olduğu düşüncesini orta çıkarmış, daha yaygın bir deyimle ulusların kendi kaderini tayin edebilmesi dünyanın gündemine girmiştir¹⁶⁵. Bu dönemde ulusal bağımsızlık ve birlik mücadelesiyle, sınırlı ve anayasal yönetim talepleri

¹⁶¹ Erdoğan Aydın, **Milliyetçilik Türkiye'nin Çıkmazı**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s.63.

¹⁶² Oba, s.29-32.

¹⁶³ Bkz. Jean Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, İstanbul: Say Yayınları, 1995, s.133-193.

¹⁶⁴ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, s.19

¹⁶⁵ Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, 5.Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, s. 120.

birbirine karışmıştır¹⁶⁶. Teokratik egemenlik yaklaşımı ve ayrıcalıklı ilişkilerin tasfiye edilince, mutlak monarşiler, aristokrasi ve kilise birer politik kuvvet olmaktan çıkmışlardır. Ayrıca Rönesans ve Reform hareketleri, düşüncenin özgürleşmesini, inancın bağımsızlaşmasını, siyasal iktidarın dünyevileşmesini ve bireylerin tüm faaliyetlerinde "akıla" başvurmasını getirmiştir. Burjuva sınıfı, bu özgürleşmeyi yaratan devrimci sınıf olarak, siyasal iktidara ortak olmayı, laikliği, temsili siyaseti ve (şekli) eşitliği savunmuştur. Bunun doğal sonucu milliyetçilik burjuvazinin savunduğu en temel görüşlerden birisi haline gelmiştir. Yani bu dönemde milliyetçiliğin temel özellikleri, kral-burjuvazi-kilise çatışmasında, egemenliği Tanrı'dan alıp yeryüzüne indiren sekülerci, devlet iktidarını ele geçirmek anlamında devrimci ve şekli anlamda eşitlikçi¹⁶⁷ bir işlev görmesidir. Dolayısıyla ortaya çıkış süreci itibarıyla "liberal" olarak ifade edilebilecek milliyetçilik anlayışını karakterize eden üç olgunun var olduğunu söyleyebiliriz: **Dünyevileşme, devrimcilik ve şekli eşitlik.**

Üretici güçler, ekonomik birim olarak tüm milletin alınması, üretim ile bölüşümün milli düzeyde yaygınlık kazanması ve nihayetinde emek, sermaye, pazar üçlüsünün etkinliğinin görülmemiş bir büyüklük kazanması ile büyük bir hareketlilik kazanmıştır. Milliyetçilik bu hareketliliğin gerçekleşmesini ideolojik planda savunmaktadır ve bu anlamda coğrafi ve siyasi engellerle bölünmüş bir nüfusu, hem yatay hem de dikey olarak tek bir otorite altında (ulusal birlik) bütünleştirme amacına yönelmiştir. Ekonomik bir yapı üzerinden "inşa edilen" bu bütünleşme sürecinin sonunda bireylerin bağlılıkları, yerel iktidara ve (Hristiyan Batı için) kilisenin kutsallık atfedilen gücüne değil, milletin tümüne bağlılık biçimine dönüşmüştür.

Aslında bu ifade ettiklerimizi dünyanın en çok okunan kitabı Komünist Parti Manifestosu özetlemektedir. Marx'a göre, burjuvazi, halkın üretim araçlarının ve mülkiyetin dağılık haldeki durumunu ortadan kaldırma gücünü elinde tutmaktadır. Dağılık halkı bir araya toplamakta ve üretim araçlarını merkezileştirmekte ve mülkiyeti birkaç elde toplamaktadır. Bunun doğal sonucu ise, siyasi merkezileşmedir. Böylelikle çeşitli çıkarları,

¹⁶⁶ Andrew Heywood, **Siyaset**, Atilla Yayla (çev.), Ankara: Liberte Yayınları, 2006, s.162.

¹⁶⁷ Liberal hukuk devletinde eşitlik şekli bir içerik taşımakta ve kullanabilecek durumda olup olmadıklarına bakılmaksızın herkesin eşit haklara sahip olması anlamına gelmektedir. Zafer Gören, "Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi", **Anayasa Yargısı**, S.14, 1997, s.95.

kanunları, hükümetleri ve vergi sistemleri olan bağımsız veya kısmen bağımlı bölgeler, tek ulus, tek hükümet, tek kanun, tek ulusal çıkar ve tek gümrük tarifesi altında birleşmiştir¹⁶⁸.

Milliyetçiliğin ortaya çıkış dönemi itibariyle, dönüştürücü bir görünümü olsa da, Hardt ve Negri'nin ifade ettiği üzere, aslında bu dönemde kralın ilahi bedeni yerine milletin tinsel kimliği, toprak ve nüfusu ideal bir soyutlama olarak koymuş, dolayısıyla modern millet kavramı monarşik devletin patrimonyal bedenini almış ve onu başka biçimde yeniden icat etmiştir. Ayrıca bu yeni iktidarın yaşadığı bir ikilem söz konusudur; yeni "iktidar totalitesinin" kuruluşunda kapitalist üretim süreçleri bulunmakla birlikte, nihayetinde eski mutlakıyetçi yönetim mekanizmaları da bulunmaktadır. Bu sorunlu yapısal ilişki, kan ilişkilerinin biyolojik ve toprağın uzamsal sürekliliği ile dilsel ortaklık temelinde kültürel ve birleştirici bir milli kimlikle istikrara kavuşturulmuştur¹⁶⁹.

18'inci yüzyılın sonunda ve 19'uncü yüzyılın başlarında milliyetçilik, belli bir toprak parçasına, ortak dile, ideallere, değerlere ve geleneklere bağlanma biçiminde algılanmıştır. Bu duygu, aynı zamanda bir grubu, diğer gruplardan "farklı" kılan semboller (bayrak, marş gibi) ile özdeşleşmeyi gündeme getirmiştir. Bütün bu işaretlere bağlanmak bir kimlik yaratmıştır. Bu kimliğe yönelme, egemenlerin milleti kontrol etme ve gerektiğinde "ötekine" karşı harekete geçirmesine hizmet etmiştir. (Bu konuya da ikinci bölümde değineceğiz.)

Milliyetçiliğin gelişim dönemi ise, ulus inşa sürecini tamamlamış ve artık yerleşik ulus devletlerden bahsedilebildiği bir dönemdir. Bu dönemde sosyal bütünlük ve kamu düzeni söylemi ön plana çıkmış ve insanların bir temel güdü olarak kendileriyle aynı görüşlere, alışkanlıklara, yaşam biçimine ve görünüşe sahip olan kimselere yakınlık hissetmelerinden –daha doğrusu hisset-tiril-melerinden- doğan bir millet algısı (organik bir varlık olarak millet) daha da güç kazanmaya başlamıştır. Milliyetçilik bu dönemde, milletin tipik olarak içeriden ve dışarıdan bir şekilde tehdit altında olduğu

¹⁶⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Manifest der Kommunistischen Partei**, Berlin: Dietz Verlag, 1974, s.38.

¹⁶⁹ Michael Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk**, Dördüncü Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002, s.116.

söylemine yaslanan ve "harici düşmanlara" karşı kendisini meşrulaştıran ve muhafazakâr olarak adlandırılabilir¹⁷⁰ bir hal almıştır.

Bu dönem, millet her bireyin doğal olarak kendi devletinin güçlü olmasını istemesi ve devlet güçlendikten sonra da gücünün en üst noktaya eriştirilmesi talebinin, devletin dış politikada saldırgan davranmasının; bunun doğal sonucu olarak da hayat sahası ve etkinlik alanları aramasının söz konusu olduğu bir dönemdir¹⁷¹. Muhafazakârlığının yanında saldırganlık ve militerlik de milliyetçiliğe dâhil olmuş ancak buna karşılık liberal milliyetçiliğin bir başka görünümü de sömürülenlerde anti-kolonyal biçimiyle kendisini ortaya koymuştur¹⁷².

Bu dönemde, "ötekiden" ayırt edilme meselesi önemli bir hal almaya başlamıştır. "Ötekinin" farkını koymak için "berikiyi" de tanımlamak gerekmiştir. Öyle ki, "berikinin" tanımı, yani onun ayırt ediciliği ve mükemmelleştirilmesi, 1930'lu yıllarda saplantılı bir hal almıştır. Konjonktürel açıdan, sosyal darwinizmin yaygın olduğu, öjeni pratiklerinin gerçekleştiği, kafatası araştırmalarının gırla gittiği bu dönemde, milliyetçiliğin ırksal yönü daha da ön plana çıkmıştır¹⁷³. Bu dönemin siyasal ikliminde yer alan milletlerarası ilişkiler ortamında, en güçlü olan devletin çıkarlarını en etkin şekilde koruyabileceği ve diğer milletlerin eylemlerini kontrol altında tutabileceği inancı hâkim olmuştur. Buna göre, bu düzende varlığını sürdürmek isteyen devletler öncelikle milletçe güçlü olmalıydılar. Milletten sosyo-kültürel örgüsündeki çoğulculuk bir zaaf unsur olarak sayılmış, devletlerde içtimai entegrasyon fikrinin ağır basmaya başlamıştır¹⁷⁴. Dolayısıyla toparlarsak, ortaya çıkış döneminin aksine gelişme döneminde milliyetçilik, gerek sömüren ülke ve sömürülen ülkeler bağlamında, gerekse ırksal referanslarla insanlar arasında eşitsizlik olduğu yönündeki bir eğilimin fikriyatı olmuştur. Şekli eşitliğin yerini "**eşitsizlik**" veya "**alt-üst ilişkisi**" almıştır.

¹⁷⁰ Heywood, s. 164-165.

¹⁷¹ Sarica, s.123.

¹⁷² Heywood, s.165.

¹⁷³ Öjeni sakat ve hasta insanların ayıklanması ve sağlıklı bireylerin çoğaltılması yoluyla bir insan ırkının "ıslah edilmesi" anlamına gelmektedir. Bu konuya ve yasal düzenlemelere ilişkin olarak Ayça Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. 3.Basım, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008. C.4. , s.414-421.

¹⁷⁴ Sarica, s.50.

Milliyetçiliğin millet egemenliği bağlamında seküler yanını ifade etmiştik. Bunun değişimi üzerinde durmak gerekir. 30 yıl savaşlarından sonra Westphalia (Vestfelya) Antlaşması ile dini azınlıklara yönelik koruma tedbirleri milletlerarası hukukun gündemine girmiştir¹⁷⁵. Ancak bu koruma sadece Hristiyan dininin bazı mezhepleri için geçerli olmuştur. Milliyetçilik kuruluş aşamasında egemenlik bağlamında dünyevi bir içerik taşısa da, gelişim aşamasında pratik bağlamında dinsel öğelerden kendisini sıyıramamıştır. Avrupa'daki Hristiyan olmayan din mensupları (Yahudiler), dinsel anlamda öteki olmalarının neticesi olarak milliyetçiliğin bu yüzü ile son derece üzücü biçimde karşılaşmışlardır.

Kendi ülkelerinde yaşayan farklı Hristiyan mezheplerinden azınlıklar meselesini çözen Avrupa devletleri, bir yandan güçlenmişler, bir yandan da Avrupa dışındaki azınlıkları (Hristiyanları) korumaya yönelmişlerdir. Milliyetçi ayaklanmaları kışkırtacak olan bu yöneliş, dinsel söylemlerle gelişmiştir. Doğu Avrupa'da¹⁷⁶ milliyetçilik esasen azınlıkların bahane edilerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak biçimiyle¹⁷⁷, söylemsel düzeyde "dinsel" yaklaşımlarla ortaya çıkar(tıl)mıştır. Yine Doğu Avrupa'da Almanya, Avusturya ve Rusya'nın egemenliği altında olan Polonya'da da bir halk hareketi olarak milliyetçiliğin, Slavlığın yanında Katolisimin mazlumiyet bilincini destekleyen bir unsur olduğu bilinmektedir¹⁷⁸. Milliyetçili, ortaya çıkışı sürecinde egemenliğin sahibi bağlamında dünyevileştirici bir görünümde olsa da, bu ilkenin gelişim sürecinde dinsel öğeleri kullanmaktan uzak durmadığı bir gerçektir. Gelişim sürecinde milliyetçilik görelî de olsa "**dinseldir.**"

Milliyetçiliğin Batı Avrupa'da ortaya çıkış süreci, feodal dönemin toprağa bağlı üretim ilişkisinden sanayi toplumuna geçiş sürecine rast gelmektedir.

Sanayinin gelişimi ile birlikte burjuvazi ile emek ve sermaye ilişkisi ekseninde çatışacak yeni bir sınıf proleterya (işçi sınıfı) da gelişmiştir.

¹⁷⁵ Vestfalya sözleşmesinin ilk azınlık koruyan sözleşme olduğunu ve ilk azınlık statüsünün dini azınlıklara tanındığını kaydedelim. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.20.

¹⁷⁶ Burada Doğu Avrupa'da Osmanlı Hâkimiyetinde bulunan ülkeler örneklenmiştir, ancak Doğu Avrupa'da yer alan diğer bazı ülkelerin (Örn. Polonya) Almanya, Avusturya ve Rusya'nın egemenliği altında bulunduğunu hatırlatalım

¹⁷⁷ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.19.

¹⁷⁸ Hugh Seton-Watson, , "Milliyetçilik ve Çok Etnili İmparatorluklar", Y.T. Kurat (çev.) **Belleken Dergisi**, C.28, S.525-42. s. 553.

Milliyetçi ideoloji işçi sınıfının milletlerarası birliğini baltalamak gerekse ulusal çıkar söylemi ile sınıflar arasındaki çelişkiyi görünmez kılmak için vazgeçilmez bir araç olmuştur¹⁷⁹. Bu anlamıyla milliyetçilik, devlet iktidarını imparatorlardan alırken devrimci bir işlev görmüş olsa da, işçi sınıfının talepleri ve iktidar perspektifini frenlen bir söylem olarak statükonun teminatı haline gelmiştir. Bu dönemde milliyetçilik **statükocudur**.

F. Türk Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı

1. Osmanlı Toplumunun Milliyetçilik Öncesi Durumu: Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ilkesi milliyetçi ideolojilerin uyarına gelmeyen biçimde "biz" ve "onlar" şeklindeki ayrımın yumuşamasına dayanan Mundi-Ottomanarum görünümündedir¹⁸⁰. Başat olarak dinsel-kültürel ekseninde kategorize edilen çeşitli topluluklar, şamil bir "biz" düzeninin unsurları olarak "pax sistemi"¹⁸¹ olarak tanımlanabilecek bir sistem içinde yaşamaktaydılar. Pax Romana'nın sürekliliği içinde Pax-Otomana mevcut olmakla birlikte, Roma pax'ındaki efendi-kul ilişkisi ile Romalılık gibi bir Osmanlılık kimliğinin Tanzimat'a kadar bulunmaması Pax Ottomana'nın ayırt edici yanı olmuştur¹⁸².

Devletin kurumsal yapısının biçimlenişi ve toplumu algılayışı "millet esası"na göre olmuştur¹⁸³. Millet esası, temel olarak, İslam kamu hukukunun öngördüğü ilkeler doğrultusunda düzenlenmiştir. İslam kamu hukukuna göre gayrimüslimlerin, İslam devleti sınırları dâhilinde, hayat, mal ve şereflerinin korunması ve devlet hizmet alımlarını da kapsayacak biçimde "zımni" yaşama hakları vardır¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Tanilli, *Uygurluklar Tarihi*, s.340.

¹⁸⁰ İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1979, s.286.

¹⁸¹ Arnold J. Toynbee, **Tarih Bilinci**, İstanbul: Bateş Yayınları, 1978, C.1, s.63.

¹⁸² Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", **Türkiye Günlüğü**, S.50, (Mart-Nisan 1998), s.18.

¹⁸³ Murat, Belge, "Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar", **Birikim**, S. 71-72 (Mart- Nisan 1995), s.13.

¹⁸⁴ Zımni olarak yaşamaktan kasıt, gayrimüslimlerin cizye verdiği, İslam halifesinin himayesini kabul ettiği ve devlete sadık kaldığı müddetçe kendisine tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanabilmiş olmasıdır. Bkz. Gülnihal Bozkurt, **Gayri-Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.7-8.

Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayanlar çok dilli ve çok dinli bir görünümündedir¹⁸⁵. Toplumun çoğunluğu Müslümanlardan oluşsa da, özellikle İstanbul'un fethiyle başlayan Batı'ya doğru genişleme süreciyle birlikte, Hristiyan nüfus da artmaya başlamıştır. Batı'daki topraklar fethedildikçe bu topraklarda yaşayanların bazıları İslam'a geçmiş¹⁸⁶, ancak büyük bir çoğunluk Hristiyan olarak kalmıştır. Bunda Osmanlı yöneticilerinin doğrudan asimilasyonist olmaması gibi (sübjektif) nedenler bulunduğu gibi, Balkan yarımadasında ulaşımın zor olması, bölgenin dağlık olması gibi (objektif) faktörler de etkili olmuştur. Ancak ileriki yıllarda bu objektif faktörler birleşmekten çok bölünmeye yatkın cemaatlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır¹⁸⁷.

Devletin yöneticileri, Müslüman olmalarından dolayı devlet yönetiminde İslam'ın akideleri çerçevesinde hareket etmeyi gözetmişlerdir. İslam'ın toplum felsefesi genel olarak devlet yönetimine de hâkim olmuştur. Yani topraklarda yaşayanlar arasında Müslüman olan ve Müslüman olmayan şeklinde ikili ayrıma gidilmiş; devlet, bireylerle kurduğu ilişkide özellikle bunu gözetmiştir. Ancak dine dayalı ayrıma rağmen, İslam'ın Hristiyan ve Yahudi dinine mensup bireyleri "kitap ehli" olarak algılaması onlara karşı görece hoşgörüyü de beraberinde getirmiştir. Ancak "hoşgörü" gayrimüslimleri ötekileştirilmemesi ve onlara ayrımcılık yapılmaması anlamına da delmemiştir¹⁸⁸.

2. Osmanlı Devleti'nde Hâkim Millet

Osmanlı Devleti'nde (kelimenin dinsel anlamıyla) hâkim olan millet Müslümanlar olmuştur. Yüksek bir makamda görev alabilmek için, Müslüman olmak ve Türkçe dilini bilmek bir zorunluluk olarak görülmüştür. Gayrimüslim olanlara devlet yönetiminin kapısı, ancak devşirilmeleri, yani

¹⁸⁵ 1844 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki din mensuplarının istatistiki rakamları şunlardır: Müslümanlar 21.000.000, Ortodoks Hristiyan (Rum+Ermeni) 13.000.000, Katolikler 13.000.000, Yahudiler 150.000, Diğer mezhepler 300.000 N. Zeire Zeine,, **The Emergence of Arab Nationalism: With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East**, Beirut: Khayats, 1966, s. 159. <http://www.worldcat.org/isbn/0882060007> (30 Nisan 2009)

¹⁸⁶ Örneğin; Arnavutların çoğunluğu, Makedonyalı Tobeşler, Rodop Dağları'nda yaşayan Pomaklar ve pek çok Bosnalı Osmanlı yöneticileri, Hugh Poulton, **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s.57.

¹⁸⁷ Poulton, s.57-58.

¹⁸⁸ age., 59-60

çok küçük yaşlardan itibaren Müslümanlığa geçmeleri şartıyla açılmıştır. Yani Osmanlı Devleti'nde, insanlar prensip olarak Müslüman olmak zorunda değildiler, ancak kendi (o zaman için dini) kimliğini bir taraf bırakıp, hâkim millete asimile oldukları zaman, devlet yönetimine geçebilmekte ve bazı ayrıcalıklara sahip olabilmekteydiler¹⁸⁹.

3. Osmanlı Devleti'nde Mahkûm Milel

Osmanlı Devleti'nde her biri ayrı bir millet olarak görülen "milele", yani Ehl-i Kitap Hristiyan ve Yahudilere karşı "hoşgörü" söz konusu olsa da, bu dinlere inananlar ikinci sınıf yurttaş (tebaa) niteliğindeydiler. Her dini grubun giyeceği giysinin renk ve tipinin düzenlenmesine varıncaya kadar gruplar arası ayrılığa dayanan hukuk sistemi, gayrimüslimlerin silah taşımalarını ve ata binmelerini yasaklamış; askere alınmamalarını öngörmüştür. Hatta yaygın inanışın aksine gayrimüslimlere ticaret yapma özgürlüğü konusunda da eşit davranılmamıştır¹⁹⁰.

Ancak dikkat çekmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde İslam lehine dinsel, Türkçe (Osmanlıca) lehine dilsel ayrımcılık yapılsa da, bunlar doğrudan asimilasyonist bir boyuta taşınmamıştır. II. Mehmet'in İstanbul'u fethinde dini liderleri cemaatlerin kalıtsal önderi olarak atayıp, cemaat üyeleri yerine cemaatin başkanlarla diyalog geliştirme biçimindeki pratik, uzun yıllar boyunca süregelen ve gayrimüslim cemaatlerin içi işlerine ve hiyerarşilerine karışılmayarak bu grupların uzun yıllar varlıklarını devam ettirmelerinin ortamı hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir yandan ayrımcı politikalar geliştirip diğer yandan bu grupların varlığını devam ettirmeleri yönündeki uygulaması milliyetçiliğin bir akım olarak kök salmasına zemin hazırlamıştır.

4. Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapının Çözülmesi

Avrupa'da Fransız İhtilali'nin patladığı ve milliyetçiliğin bir akım olarak Napolyon savaşları ile tüm Avrupa'ya yayıldığı dönem, Osmanlı Devleti açısından yenilgilerin ve sonun çoktan başladığı ve hatta artık hızlanmaya başladığı döneme tekabül etmektedir. Batı'da reform hareketi ile

¹⁸⁹ David Kushner, **The Rise of Turkish Nationalism: 1876–1908**, Londra: Frank Cass, 1977, s.90.

¹⁹⁰ Poulton, s.55–60.

dinsel yenilenme tamamlanmış, buna bağlı olarak skolâstik felsefeden kurtularak bilim ve teknolojiye gelişmeler kendisini göstermiş, coğrafi keşifler sayesinde Doğu'nun zenginliği ve ticaret yollarındaki hâkimiyeti Batı'ya geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde terditli biçimde Batı menşeli fikir akımlarına kapılar açılmıştır. Milliyetçilik de bu akımlardan birisi, hatta başlıcası olmuştur¹⁹¹.

Milliyetçilik Rönesans'ı takip eden yıllarda Slav ve Rum etnisine mensup aydınlar arasında Machievelli'nin "*The Prince*" isimli kitabının popülerleşmesi ile başlayan ulusalçı kıpırdanış, Batılı fikirlere en az Osmanlı aydınları kadar "kapı ve hatta pencerelerini açan" gayrimüslim cemaatinin aydınları arasında da yaygınlaşmıştır. Ayrıca bu gruplar için fazladan kiliselerin sosyo-politik faaliyetleri ve Avrupa devletlerinin çok yönlü etkileriyle daha da alevli bir görünüm almıştır.

Osmanlı yönetimi, ilk planda Fransız İhtilali sonrasında yaygınlaşan fikirleri ve oluşumları "kâfirlere" özgü ve özellikle Fransa'ya özgü egzotik bir olay ve yüzyıllarca ikinci sınıf olarak gördüğü gayrimüslimlerin ikinci sınıf fikirleri olarak görmüştür¹⁹². Ülkedeki Hristiyan reayanın cahil olduğu ön kabulüne sahip olan yönetim, onların bu fikirlere kapılarak imparatorluktan ayrılma teşebbüsüne girişeceklerine ihtimal vermemiştir¹⁹³. Ancak Osmanlı aydınları biraz geç de olsa milliyetçilik cereyanının anlamını anlayabilmişlerdir. "Aydın" olarak kendilerinin tıpkı suni inşalarla vücuda getirilen diğer milletlerin teşekkülünde olduğu gibi, "bir millet oluşturma" misyonuna sahip bulunduklarının farkına varmışlar, bu gerçeğe yüzleştikten sonra inşa ve keşif yollarına başvurmuşlardır. Bu süreçte keşfedilmeyi bekleyen millet "İslam milleti", bağlamsal olarak oluşturulması gereken millet ise "Osmanlı milleti" olmuştur.

a. Osmanlılık

1821'de başlayan Yunan isyanıyla fiilen gerileyen millet sistemi, Tanzimat fermanındaki hükümlerle birlikte hukuk anlamda çözülmeye başlamıştır bu aşamada her türlü etnik aidiyetin üzerine, daha önce

¹⁹¹ Lewis, s. 176.

¹⁹² Poulton, s. 59

¹⁹³ age. s. 60

hanedana ait bir unvan olarak bilinen Osmanlılık olgusu “kurgulanmıştır¹⁹⁴.” 2’inci Meşrutiyet’in ilanından sonra özellikle aydın (Jön Türkler) arasında bu kavram çeşitli muğlâklıklarına¹⁹⁵ rağmen yaygınlaşmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Devletin çözülüş sürecinde, milliyetçi akımların yıkıcı etkilerine karşı kapsayıcı bir üst kimlik görünümde olan Osmanlılık, yukarıda kabaca belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti’ndeki geleneksel toplumsal yapı, çeşitli kültürel türdeşliklerin diğerleri ile karıştırmamaya özen gösteren bir nitelik taşıması karşısında, bu kimliği günlük hayatta rasyonalize edecek ve politik küreye taşıyacak süreçlere izin vermemiştir. Osmanlılık kimliği, normatif alanda da gayrimüslimleri edilgen ve “öteki” gören bir mantıkla düzenlenmiştir. Dolayısıyla, bu ve benzeri nedenlerle Osmanlılık kapsayıcı kimliği beklenen etkiyi gösterememiştir¹⁹⁶. Bu noktada, Osmanlı Devleti’nin toplum dinamiğinin geleneksel olarak ve nizamın ancak her bir farklılığın ayırimsanması ile sağlanabileceğini öngören bir yapı taşıması ve “birlikte yaşamanın” hiçbir zaman “bir arada yaşamak” anlamına gel(e)memesi de önemli bir faktör olmuştur¹⁹⁷.

Ancak yine de gayrimüslimler, belli şüpheler taşısalar da 2’inci Meşrutiyet’in getirdiği vatandaşlık haklarından yararlanmayı umut etmiş ve topluluk özellikleri ile özerkliklerini korumayı düşünmüştür¹⁹⁸. Osmanlı liberalleri, Osmanlılık kimliğini bir uzlaşma olarak görmüştür. Buna karşın İttihatçılar ise, Osmanlılığın, gayrimüslim milliyetçiliğini teşvik ettiği ve ekonomik kalkınmanın Türkler aleyhine gerçekleştireceği yönünde bir yaklaşıma sahip olmuştur. İttihatçı yaklaşım zamanla güç kazanmış¹⁹⁹ ve nihayetinde Osmanlı vatandaşlık prensibi, hâkim millet grubunun değerleri etrafında yaratılan bir kimlik ile birleşmiş ve asimilasyonist politika siyaseten azınlık derneklerinin kapatılmasına kadar giden bir boyut kazanmıştır²⁰⁰. Gayrimüslimlerin, “Osmanlılık” kimliğinin gizli Türk milliyetçiliğini içeren yanının farkına varmış ve çoğulculuktan çok bu politikayı bağımsızlık

¹⁹⁴ age., s.64.

¹⁹⁵ Önceleri Osmanlı kavramı, Müslüman devletlerin adlarının hanedanın adı ile anılması geleneğinden hareketle, bir hanedan adı olarak kullanılmıştır. Bu kavram bireye ve dar bir gruba bir kimlik olmaya ancak 19. yüzyıldan sonra uyrukluk anlamı ile başlamıştır. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kimliği”, **Cogito**, (Yaz 1994), s.77–78.

¹⁹⁶ Öğün, s.25.

¹⁹⁷ age., s.26.

¹⁹⁸ Füsün Üstel, **Türk Ocakları (1912–1931)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.25.

¹⁹⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1978, s.400–401.

²⁰⁰ Taner Akçam, “Hızla Türkleşiyoruz”, **Birikim**, S.71–72, (Mart-Nisan 1995), s.20–21.

mücadelelerinin önlemeye yönelik yapay bir kimlik olarak kavramışlar ve bu gerçeği kullanan Batı devletlerinin özel teşvikinin görmezlikten gelinemeyecek etkisiyle birlikte bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra Osmanlılık kimliği ve politikası terk edilmiştir²⁰¹.

b. İslamcılık

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak çevresinde ve Hindistan'da şekillen ve zamanla imparatorluğun merkezinde güçlenen bir akım olarak İslamcılık²⁰², bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi olarak Osmanlılık akımı ile, milliyetçilik ve bir ölçüde Pantürkçülük olarak ifade edilen akımlın arasında kalan; muhtelif kurumlar oluşturmaya yönelik bir düşünce ve inanç sistemi (sosyal akım) olmanın yanında, öteden beri Müslümanların hâkim millet olduğu toplumda, İslam bütünlüğünün devletin korunması ve devamlılığını sağlama öngörüsüne sahip bir siyasal akımdır²⁰³. Bir dünya görüşü olmakla birlikte, aynı zamanda bir "İslam nizamı" öngören bu akım, Hristiyan toplulukların milliyetçilik akımlarının karşısında, Türk veya Arap milliyetçiliği yerine, kendi hukuku ve özgün değerleri bulunan İslami söylemleri ön plana çıkarmıştır. Bu akım, aydınlar arasında özellikle halifeliğin Müslümanları tek bayrak altında tutarak yabancı boyunduruğundan kurtarılması söyleminin çekiciliği ile kendisine yer bulmuştur²⁰⁴. İslamcılık, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İslam âleminin paramparça hale gelmesinden dolayı gücünü kaybetmiştir.

c. Türkçülük

17'inci yüzyıldan itibaren devlet idaresindeki zuhur eden "Türkleşme" olgusu Türk milliyetçiliği için maddi temel oluştursa da, esas olarak 18. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da hâkim bir ideoloji haline gelen milliyetçiliğin Türk unsuruna sirayeti 19'uncu yüzyıl sonu ile 20'inci yüzyılın başına karşılık gelmiştir²⁰⁵.

²⁰¹ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 43-44.

²⁰² Şerif Mardin, "İslamcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, C. V., s.1400.

²⁰³ Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları: 1. Kitap**, 3. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1959.

²⁰⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.151.

²⁰⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.62-63.

Türklerin milliyetçilikle tanışması kendine özgü bir değer taşımaktadır. Osmanlı topraklarında gayrimüslimler ve Araplardan sonra, oldukça geç bir zamanda milliyetçilikle tanışabilen Türkler²⁰⁶, Avrupalılar öteden beri onlara Türk demesine rağmen, kendilerini hep Müslüman görmüşlerdir²⁰⁷. Milliyetçilik Avrupa’da birkaç yüzyıldır var olmasına ve hatta artık Avrupalı aydınlar tarafından romantizm akımının etkisiyle eleştirilme sürecine girmeye başlamasına rağmen Türk aydınlar, özellikle siyasal sistemin (dini) millet sistemi olarak örgütleniyor olmasının ve gayrimüslimlere nazaran kendi işçi sınıfı ve bujuvazisinin²⁰⁸ de henüz oluşmamış olmasının etkisiyle, milliyetçilikle tanışmamışlardır²⁰⁹.

Türkçülerin “büyük Türk ailesi içinde” gayrimüslimlere yer olmadığı söyleminin etkisiyle bütün iddialara rağmen, gayrimüslimlere gerçek anlamda bir eşitlik verilmemesi; gayrimüslimlerin Türk ve Müslüman olanlarla “birlikteliğini” sağlayacak ideolojik harcı ortadan kaldırmıştır. İmparatorluğun son yıllarında Osmanlı aydınları arasında Türkçülük ideolojisi hâkim düşünce olmuş, Türkler aydın düzeyinde de olsa milliyetçilik ile tanışmıştır. 2’inci Meşrutiyet sonrası gelişen Türk milliyetçiliğinin temel dinamik ve söylemleri Türk dilinin sadeleştirilmesi, muasırlaşma, milli iktisat, milli edebiyat ve Türk tarihi ve kültürünün Osmanlı öncesi öneminin vurguları olmuştur. Bu akımın siyasal aktörü ise “Türklüğü yükseltmek, Türklüğü yaşatmak, Türkü çoğaltmayı” temel düstur olarak kullanan, İttihat ve Terakki Partisi olmuştur²¹⁰. Bir “pan” hareketi olarak temel söylem, Adriyatik denizinden Çin Seddi’ne ve Sibiryaya içlerine kadar uzanan geniş ve önemli bir coğrafyada Türk dil ailesinden gelen Türklerin birleşmesi ideali olmuştur. Ancak Pantürkçülük (ya da kendi deyimleriyle Turancılık) akımı, yaşanan fiziksel hüsrarlardan dolayı (1915 Sarıkamış) hızla itibar kaybetmiştir²¹¹. Ancak ideolojik olarak Türk milliyetçiliğini yaygınlaştırmış, yeni kurulacak olan devletin ilkelerinden olarak görece fikrîsel alt yapı hazırlamıştır.

²⁰⁶ Ziya Gökalp, *The İdeal of Nationalism*, Niyazi Berkes, (çev.), Elie Kedourie (ed..) **Nationalism in Asia and Africa**, London: Weidenfeld and Nikolson Ltd., 1971, s.190.

²⁰⁷ Ağaoğulları, s.191.

²⁰⁸ Batılı firmaları Hristiyanları tervih etmekteydi, deşirme sistemi son bulmuştu ve yönetici olamayacağı için ticarete girmişlerdir bir de öğünün makalesinde hâkim millet kodu dönüşümü bir başlık var yukarıya eklenecek bu kısım, Akşin, *Türk Ulusçuluğu*, s.1942.

²⁰⁹ Öğün, agm.

²¹⁰ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Behçet Cemal (drl.), İstanbul: Selek Yayınları, 1959, s.343-344.

²¹¹ Okutan, s.67.

G. Milliyetçiliğin Gelişimine Etki Eden Önemli Hukuki Prensipler

1. Milliyetler Prensibi

Bir millet teşkil edecek derecede gelişmiş her kavimin, bağımsız bir siyasi topluluk halinde yaşama hakkını meşru olarak talep edebilmesi esasına dayanan milliyetler prensibi, Fransız İhtilali'ne ve ihtilalin felsefesine yaslanmaktadır²¹². Fransız İhtilalinin felsefesine göre, özgürlük ile milliyet aynı şey olmamıştır, Fransızlar ihtilalden sonra şu söylemi yaygınlaştırmışlardır: "Özgürüz dolayısıyla bir milletiz"²¹³."

Prensibi ortaya çıkaran temel metnin, ardından gelen tüm devrim ve ayaklanmaların da müsebbibi olan, Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi ile (89 senesi Prensipleri) özellikle bildirgenin ilk üç maddesinin olduğu düşünülmektedir²¹⁴. Gerçekten de ilk üç maddeye²¹⁵ bakıldığında şu mantıki çıkarım yapılabilmektedir: Eğer insanlar fert olarak birbirine eşit ve birbirleri arasında özgür iseler, bir arada yaşamak isteyen insanlardan oluşan topluluklar, birbirlerine eşit ve her bir topluluk diğer topluluğa oranla özgür olmalıdır. Aynı zamanda eğer hâkimiyetin özü, millete bulunuyorsa bir millet, diğer bir millete bağlı olmamalıdır. Sonuç olarak bir millet, kendini düzenleyecek kanunları kendi yapacaksa diğer millet tarafından yapılmış kanunlara tabi olamayacaktır.

19'uncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren hukuksal açıdan devletin beşeri unsurunun ne olduğu tartışma konusu haline gelmiş ve 1848

²¹² Akbay, s. 227.

²¹³ Mirkine, Guetze'vitch, **Les sources constitutionnelles de la nationalité's**, s. 72'ye atıfla Akbay, s.228.

²¹⁴ Mehmet Ali Ayni, **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**, Nezih H. Neyzi (der.), İstanbul: Peva Yayınları, 1997, s.48.

²¹⁵ Md.1: İnsanlar hukuk bakımından özgür ve eşit doğar ve öyle kalırlar; toplumsal ayrılıklar ancak ortak yarara dayanabilir. Md.2: Her siyasi topluluğun amacı insanın tabii ve zaman aşımına uğramaz haklarının korunmasıdır. Bunlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarıdır. Md.3: Her türlü egemenlik ilkesi her şeyden önce milletin kendisindedir, hiçbir kurul, hiçbir birey açıkça millettten gelmeyen o tarifeyi kullanamaz.

İhtilalinin temeli olan²¹⁶ milliyetler prensibi esası, devletler hukukunun temeli yapılmak istenmiştir²¹⁷.

Devletler genel hukukunda bazı yazarlar, milliyetler prensibini açıklarken, devletlerarası hukukun temel süjesinin devletler değil, milletler olduğunu savunusuna dayanmışlardır. Tüm devletler suni ve keyfi olarak yaratılmış hukuk süjeleri olan bu görüşe göre, demokraside nasıl ki her birey sadece hakkın konusu değil, aynı zamanda hakkın öznesi olabiliyorsa, milletler de hakkın öznesi olabilmeliydiler. Devletin milli bir kişi olduğu yönündeki bu yaklaşımla Avrupa'da 1555'de Augsburg barışının²¹⁸ formülasyonu olan *cujus regio, ejus religio* (egemenin dini egemendir) formülasyonu *cujus natio, ejus regio* (egemenin milleti egemendir) olmuştur²¹⁹.

Belirtelim ki, bu prensip oldukça fazla eleştiriye maruz kalmıştır. Prensip, her devletin "milli bir şahsiyet" olmadığı, birkaç istisna dışında devletlerin vatandaşlarının millettaş da olmadığı, hatta bazı devletlerde azınlıkların önemli bir toplama karşılık geldiği, dolayısıyla prensibin uygulanması halinde parçalanmaların ve anarşinin (?) ortaya çıkacağı gerekçeleriyle eleştirildiği gibi²²⁰, formülün kendisinde olmasa da prensibin kıstaslarının nerede başlayıp, nerede bittiği konusunda bir netliğin olmamasından dolayı uygulamaya geçirilemeyeceği yönde eleştiriler de söz konusu olmuştur²²¹.

Buna karşın milliyetler prensibini savunan bazı müellifler, bir milletin iktisadi idari ve siyasi açıdan yeteri derecede olgunlaşmamış bulunması halinde, onun bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmesindeki maddi imkânsızlığa dikkat çekmişlerdir. Bu görüşe göre milletler eğer, halen tabi

²¹⁶ Charles Crozat, **Devletler Umumi Hukuku**, Edip F. Çelik, Çev., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950, C.1, s.42.

²¹⁷ Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, İkinci baskı, Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1960, s.110

²¹⁸ Protestanlık mezhebinin Katolik mezhebinden ayrıldığı antlaşmadır.

²¹⁹ **Redslob**, Le principe des Nationalite's', Recueil des Cours, 1931-III, cilt XXXVII, s.13. Aktaran: Meray, s.113.

²²⁰ **Akbay**, s.230. Yazar'ın anarşi ifadesi ile bir ideolojik akımı değil, Türkçedeki yaygın yanlış kullanıma paralel olarak başıbozukluğu kastettiğini düşünüyoruz.

²²¹ **Meray**, s.116., **Crozat**, s. 42-43.

oldukları devlet tarafından tazyike maruz kalıyorsa onları daha liberal ve daha iyi niyetli bir devletin himayesine tevdi etmek doğru olacaktır²²².

19. yüzyılın ikinci yarısında kadar, çok etkili olan bu prensibin hukuki olmaktan çok siyasi olduğu bir gerçektir. Hatta prensip öylesine siyasidir ki ; bu prensibi savunanlar kadar, ona karşı çıkanlar da siyasallaşmaktadırlar. Örneğin aşağıda fikirlerine değineceğimiz Fichte ve hukukçu yazar Treitschke bu prensibin Alman devletine karşı geliştirildiğini ve bu prensibe ilişkin Alman devletinin siyasetine bağlı olarak milletlerin kendi iradelerinin değil onun yerine dil, din, ırk gibi unsurlara göre ilhak edilmesi gerektiğini savunmaktadır²²³. Gözler'e göre de bu prensip Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi, çok uluslu devletlerin parçalanması amacıyla kullanılmıştır²²⁴.

2. Kendi Kaderini Tayin Hakkı Prensibi (Self Determinasyon)

Milliyetçilik ilkesinin belli bir hak ile bağlantılandırılması gerekecekse bu kanımızca olsa olsa, kendi kaderini tayin hakkıdır. (Self-determinasyon) Bu konuya ikinci bölümde döneceğiz. Liberal milliyetçilikle birlikte anılan ve tarihsel kökeni Fransız İhtilali'ne danan bu hak, ihtilaldan sonra ortaya atılan görüşlerden en önemlilerinden bir tanesidir. Bu ilkenin o dönemdeki anlamı, ulusların kendi kaderlerini, monarşik egemenlik ilkesine göre yönetilmek veya ulusal egemenlik ilkesine göre yönetilmek asında özgürce tercih yapabilmesi olmuştur²²⁵. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile millet, 1787 Amerikan Anayasası ile devlet, 1789 Fransız İhtilali ile de sosyal yapıyı yeni baştan tanımlayan insanların²²⁶ bu tarihsel hareketlerinin çıkış noktasında kendi kaderine hükmedebilen özgür ve özerk birey anlayışı yatmaktadır²²⁷. İç self determinasyon olarak görülebilecek olan bu ilke, zaman içinde dışsal bir anlam da taşımaya başlamıştır. Bu söylem aslında salt 19. yüzyıla ait

²²² Dabin, *Theorie Generale du Droit* , 1944, s. 20. Aktaran: Akbay, a.g.e, s. 229-230. Akbay bu görüşü "Afrikalı yamyamlara" haklar tanımadan önce onarla "medeniyet dersi vermenin" gerekli olduğu yönünde bir ifade ile örneklendirmiştir.

²²³ Thomas D. Musgrave, **Self Determination and National Minorities**, Oxford: Oxford University Press, 2000, s.9.

²²⁴ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*, s.68-69.

²²⁵ Christian Tomuschat, **Modern Law of Self Determination**, Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1993, s.185-190.

²²⁶ Tomuschat, s.191.

²²⁷ Mehmet Merdan Hekimoğlu, **Milletlerarası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye**, Ankara: Detay Yayıncılık, 2007, s. 75.

değildir. Ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakları (self determinasyon hakkı) özellikle birinci dünya savaşının sonlarında ABD başbakanı Wilson tarafından 1915–1918 yıllarında çeşitli mesajlar vasıtasıyla ifade edildiği gibi, milliyetçiliğin liberal yorumuna göre bu ilke tüm halklar için geçerli bir kavramdır²²⁸. Yine, 1917 Ekim Devriminin lideri Lenin’de bu ilkeyi sahiplenmiş, Marksist düşünür Rosa Luksemburg ile fikirsel ayrılık yaşamak pahasına bu görüşü sahiplenmiş ve hatta bu inancına paralel olarak da, Türkiye’deki kurtuluş savaşına silah ve para yardımıyla bulunmuştur²²⁹.

Görüldüğü gibi UKKTH ile milliyetler prensibi birbirine son derece yakın kavramlardır. Ancak aralarında nüans bulunmaktadır. Milliyetler prensibi ile sosyolojik anlamda aynı milliyete mensup olanlara bu hak tanınmak istenirken, self-determination ile etnik endişelerle fazla ilgilenilmemekte, bilhassa halk topluluğunun açıklanan arzusu göz önünde tutulmak istenmektedir²³⁰.

a. İç Self Determinasyon

Bu prensip, iç düzen bakımından, halkın istediği hükümet şeklini kendisinin tayin ve tespit edebilmesi, bir memleketin iç işlerine herhangi bir şekilde müdahale edilmemesi anlamına gelmektedir²³¹. Bunun yanında iç self determinasyonun, devlet içindeki etnik bir azınlığın din, dil, eğitim gibi belirli alanlarda özel bir statü verilmesi yoluyla bazı hakların yerine getirilmesi talebi anlamında yetkilendirilmesi şeklinde bir manası vardır²³².

Literatürde iç self determinasyon hakkının ikili bir işlev gördüğü söylenmektedir. Birinci olarak bu ilke siyasal çoğulculuk, muhalefet etme özgürlüğü, temsil genel ve eşit oy ile kanun önünde eşitlik ilkelerinin hayata geçirilmesiyle demokrasinin gerçekleştirilmesi işlevini görmektedir. İkinci olarak bu ilkenin ayrılma hakkını içermemesi nedeniyle ilke, ağırlıklı olarak

²²⁸ Heywood, s. 151.

²²⁹ Marksist-Leninist öğretisi açısından bu konunun başlı başına özgün bir külliyatı vardır. Bkz. Vlademir İlyiç Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, Ankara: Sol Yayınları, 1998. Bu konudaki tartışmalara çalışmamızda yer veremiyoruz ancak özel olarak kurtuluş savaşı ve UKKTH konusuna ilişkin Marksist literatürdeki tartışmalar için bkz. Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflası-Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş**, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1991. Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar I (1908-1925)**, İstanbul: Doz Yayıncılık, 1991.; Cem Uzun, **Kemalizm Sol Değil**, İstanbul: Milletlerarası Akım Tanıtım Yayıncılık, 2004.

²³⁰ Crozat, s.47.

²³¹ Meray, s.117.

²³² Heike Krieger, **The Kosova Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974–1999**, 2001, Cambridge: Cambridge University Press, 2001 s. 33.

ulus devletlerden oluşmaya devam eden mevcut milletlerarası düzenin istikrarsızlaştırılmasını yasaklayan B.M. sistemi ve milletlerarası hukuk kurallarına uygun hareket edilmesini sağlamaktadır²³³.

Azınlıklar bakımında önem arz ettiği düşünülen iç self-determinasyon ilkesi, liberal demokrasi açısından azınlık mensubu bireyin kamusal karar alma süreçlerine katılımının siyasal, ekonomik, sosyal ve özellikle kültürel açıdan gerçekleştirilmesi ile hayat bulmaktadır. Milliyetçilik(ler) çatışmasının çözümü bağlamında hukuksal alandaki anahtar işlevi gören bu ilkenin gerçekleştirilmesi çoğulcu bir demokratik toplum düzeninin temin edilmesi ile mümkün görünmektedir. Azınlıkların kimlik haklarına saygı ile kendisini bulan bu ilke, aynı zamanda dışsal self-determinasyon hakkının kullanılmamasının sigortasını oluşturmaktadır. Bunun temin edilmesi için de, katı merkezîyetçi self determinasyon politikasının esnetilmesi gerekebilir. Genellikle konu açısından kültürel ve etnik farklılıkların çoğunlukla federalizmi teşvik ettiği düşünülse de, bu zorunlu değildir. İçsel self determinasyonun gerçekleşmesinde sadece idari rejimde yapılacak bir takım köklü değişikliklerle, örneğin yerinden yönetimin son derece güçlü yetkilerle donatıldığı İtalya ve İspanya'daki gibi bir bölgesel yönetim modelinin oluşturulması veya 1982 T.C Anayasası'nın 127'inci maddesiyle müsaade edilen genişletilmiş bir bölgesel mahalli idari sistemi kurulması veya merkezi belli bölgelere devrettiği yetki temelinde yetki genişliği paradigmasının hayata geçirilmesi vb. ile gerçekleştirilebilir²³⁴.

Son olarak kaydedelim ki, Uygun'a göre eğer bir azınlık o ülkenin demokratik siyasal yaşamına kendi kimliğiyle, yani Kürt olarak, Arap olarak ya da başka bir kimlikle özgürce katılabiliyorsa, milletvekillerini parlamentoya gönderebiliyor, kendi bölgesi için dilini, kültürünü koruyabilecek önlemler alabiliyorsa, iç self determinasyon hakkını kullanmış sayılmaktadır. Türkiye Kürtleri açısından asimilasyonist politikanın yavaş yavaş terk edilmesi, yüzde on barajı hariç olmak üzere Kürtlerin kendi kimlikleriyle görelî de olsa siyaset yapabilmeye başlamaları bu hakkın içsel kullanımı açısından önemli gelişmelerdir ancak, belki Mondros Mütarekesi

²³³ Hekimoğlu, s.96.

²³⁴ Hekimoğlu, s.97.

sonrasında söz edilebilecek olan dış self determinasyon hakkı kullanımı ise artık söz konusu olamamaktadır²³⁵.

b. Dış Self Determinasyon

Öteki milletlerarası hukuk süjelerine yönelik olan dış self-determinasyon hakkının hak süjesini hangi ön şartlar altında ayrılma hakkıyla yetkilendirdiği tartışmalı olmakla beraber, bir bağımsız devlet oluşturma veya dekolonizasyon ya da "ayrılma" nedeniyle başka bir mevcut devlet ile birleşmeyi veya federasyon kurma, yani bir halkın bağımsız devlet kurmak da dâhil olmak üzere dilediği devlete bağlı olmayı seçme hakkı olarak ifade edilmektedir²³⁶. Bunun gerçekleşmesi ise temel olarak iki şekilde söz konusu olmaktadır: (i) Bir halk topluluğunun kendi iradesi olmadan veya rızasına rağmen, bir devletin hakimiyetinden başka bir devletin hakimiyetine geçememesi (plebisiti zarureti) (ii) Belli bir halk topluluğunun yeni bir devlet kurmak veya başka bir devlete katılmak üzere o zamana kadar hakimiyeti altında bulunduğu devletten ayrılmak istemesi²³⁷.

İlke az önce ifade edildiği gibi, özellikle I. Dünya Savaşı'nın sonrasında Wilson prensipleriyle beraber önem kazanmaya başlamıştır. 1918 yılında hazırlanan ve "On dört prensip" olarak da ifade edilen bu ilkeler, Avrupa'nın yeniden inşasının temelini hazırlamış ve Versailles Anlaşması (1919) ile uygulanmış olan köklü sınır değişikliklerinin taslağını hazırlamıştır²³⁸. Bu ilke savaş öncesi, siyasal bir anlam taşıırken, bu prensipler vesilesiyle hukuki bir hak haline gelmiştir. Kutuplu²³⁹ dünyada doğu kutbunun fikirsel önderi Lenin'in de bu ilkeyi kültürel anlamda özerkilik değil ve fakat politik bağımsızlık bağlamında ele almasıyla birlikte ilke, genel kabul gören bir hak statüsü kazanmıştır. Böyle bir sürece yaslanan self-determinasyon hakkı normatif düzenlemelerde de kendisine yer bulmuştur.

²³⁵ Oktay Uygun, "Haklar Rejimine Özgürlük Ekseninde Bakmak: Klasik Haklar", **Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış**, Heinrich Böll Stiftung Derneği, Diyarbakır, 7 Nisan 2007, s.70.

²³⁶ Crozat, s.50.

²³⁷ Crozat, s.57.

²³⁸ age., s.160.

²³⁹ Kutuplu ifadesinin sıklıkla tek kutuplu, iki kutuplu biçimleriyle kullanıldığına şahit olmaktayız. Kutup her halükarda "ikili" anlamı taşımaktadır.

Hobsbawm, bir ulusun kendi kaderini tayin hakkını kullanarak, yabancı tahakkümden sıyrılıp kendi devletini kurabilmesi için belli bir eşiği geçmesi gerektiğini ifade edilmektedir. Eşik prensibi olarak ifade edilen bu prensibe göre, bir halkın kendi kaderini tayin edebilmesi için iki temel kriter vardır: (i) Bu halk ya halen mevcut bulunan yahut çok yakın bir geçmişe kadar bir devletle yakın ilişki içerisinde olmalıdır. (ii) Bu halk uzun süreden beri varlığını sürdüren bir kültürel elit ve bir edebiyat geleneğine sahip olmalıdır. (iii) bu halk fetih yeteneğine sahip olduğunu ispat etmiş olmalıdır²⁴⁰.

Sürekli devlet uygulamaları, BM kararları ve deklarasyonları, dışsal self determinasyon hakkının sadece koloni halklarına ve koloni yönetimi bağlamı dışında yabancı işgaline, boyundurluğuna, hâkimiyetine veya sömürüsüne maruz kalmış halklara ait olduğu kabul edilmektedir²⁴¹.

1945 sonrasında kurulan ve ülkesel bütünlük ilkesine dayanan milletlerarası düzenin devam ettirilmesi umudu bu hakkın her halk için kullanımına soğuk bakılmasını getirdiği gibi, milletlerarası hukukta "tanımanın" tek taraflı, sübjektif bir eylem olduğu ve güçlü devletlerin dış politikaları çerçevesinde "tanıma" konusundaki keyfiliği bu hakkı manüplatif ve tali hale getirmektedir²⁴².

H. Milliyetçilik Kategorileri

Milliyetçilikleri sınıflandırmak için, Hayes'in hümanistler, jakobenler, aristokrat, kültürel, demokratik, entegral ve ekonomik milliyetçilik tasnifinden başlayarak birçok milliyetçilik tipolojisi önerilmiştir²⁴³. Örneğin

²⁴⁰ Hobsbawm, s.73.

²⁴¹ Hekimoğlu, s.90

²⁴² age., s.91-92. Uluslar arası hukukta birinci dünya savaşından sonra barış ve antlaşmalar için temel prensip olarak dikkate alınması önerilen bu hakka, 14 Ağustos 1941 tarihli Atlantik Beyannamesinin 2'inci ve 3'üncü maddelerinde yer verildiği gibi, daha sonra faşizmin yenilgisiyle sonuçlanan ikinci dünya savaşı ertesinde de Birleşmiş Milltler Antlaşmasının 1'inci, 55'inci ve 76'ıncı maddelerinde kendisine yer bulmuştur. Bu metin için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan hakları belgeleri=Human rights instruments : İnsan Hakları Manzumesi, Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Azınlıkların Hakları, Ayrımcılığın Önlenmesi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004. 4.c. (XIII) s.187-195. BM sistemi içinde iç self-determination ve bu bağlamda azınlık hakları için içi bkz. "Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik' hakkında Genel Kurul Kararı", Yerli ve Kabile Halklar Özellikle 60'lı yıllardan sonra üçüncü kuşak haklar olarak ifade edilen halkaların haklarından sayılan UKKTH BM sisteminde "Sömürge Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Tanınması Bildirisi" ile pozitif düzenlemeye konu olmuştur. "Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi", age., s.195-239.

²⁴³ Yıldız, s.32

Breuilly milliyetçiliği; ayrılıkçı, reformcu ve birleşmeci olmak üzere üç kategori ile ele alırken; Alter, risorgimento, reform ve bütünleştirici milliyetçilikler olarak sınıflandırmıştır. Irish ve Frank milliyetçiliği, milli devletin oluşumuna göre içten, öz bilinçli, anti-kolonici ve inşacı olmak üzere dört kategoriye ayırmışlardır²⁴⁴. Yine Heywood milliyetçiliği liberal, muhafazakar, yayılmacı ve antikolonyal olmak üzere dört kategoride ele alırken²⁴⁵, Bora Türkiye'ye özgü olarak milliyetçiliği, resmi (Atatürk milliyetçiliği), ulusalcı (Türk Baasçılığı), etnik (Türkes milliyetçiliği) ve liberal-yeni milliyetçilik olarak kategorize etmektedir²⁴⁶.

Bu sınıflandırmalar çok daha genişletilebilir, bu gereklidir de. Çünkü milliyetçilik konusunda hem kuramsal bir çerçeve hâlihazırda tam olarak oturtulamamıştır, hem de milliyetçiliğin konjonktürel olarak dinamizmi ve değişkenliği sınıflandırmaların çeşitlenmesini ve tekrar tekrar ele alınmasını zorunlu kılmaktadır; ancak görüldüğü gibi milliyetçiliğin tanımı gibi, sınıflandırılma biçiminde de yekpare bir görünüm bulunmamaktadır. Tanımın ve sınıflandırma çeşitliliğinden hareketle milliyetçiliğe yönelik tek bir biçiminin olmadığı, kaç tane olduğu tartışmalı olmakla birlikte en az iki türünün bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu türlerin niteliği ve içeriği tartışmalıdır ancak Akman önemli bir noktaya dikkat çekmektedir:

*"Milliyetçilik çalışmalarında temel alınan etnik-sivil karşıtlığı başka pek çok terimle de ifade edilmiştir. Batı/Doğu, mülki/soy kütüksel, siyasi/kültürel, ilerici/gerici, akılcı/romantik, liberal/otoriter, iyi/kötü vb. İster değer yargısı vermek, ister analitik çözümleme yapmak için olsun, bu ikiliklerin birleştiği nokta milliyetçilik olgusunun temel olarak iki ana(karşıt) kampa ayrılabilceğidir."*²⁴⁷

²⁴⁴ (1) Milli kimliğin içeriden geldiği, *içten milliyetçilik* (Japonya, Almanya, İsrail, Rusya gibi ülkelerle örneklendirilir.) (2) milli kimlik oluşumunu yüzyıllara yayan, bireyler arası ilişkileri, bireyler arası ilişkilerle kurum ve formlarda yeni yapılanmaya giden *öz-bilinçli milliyetçilik* (Türkiye, İsrail, Rusya örneklendirilir), (3) dış etkilere ve sömürüye karşı içte bir bütünlük oluşturma biçiminde tezahür eden ve birçok ülkede karşılaşılan *anti-kolonici milliyetçilik*, (4) tarihsel süreç boyunca derin ve homojen milli devletler kuran ve alırı milliyetçiliğin sonucunda yıkılan ve dışarıdan gelen etkilerle yeni millet ve milliyetçiliklerin oluşmasına neden olan *yeniden inşacı milliyetçilik*. (Almanya ve Japonya örnek gösterilir.)

²⁴⁵ Heywood, s.130-160.

²⁴⁶ Tanıl Bora, "Nationalist Discourses in Turkey", **South Atlantic Quarterly**, V. 102: Nr. 2/3, 2003, s.433-451. http://saq.dukejournals.org/cgi/pdf_extract/102/2-3/433 (7 Mayıs 2009)

²⁴⁷ Ayhan Akman, "Etnik-Sivil Kurumsal İkileminin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 3.Baskı, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), İstanbul:İletişim

Gerçekten de milliyetçilik sınıflandırmasında temel olarak etnik ve sivil olmak üzere ikili bir sınıflandırma biçimi son derece yaygındır. Bu sınıflandırma biçiminin yaygın kullanımı Akman'ın ifade ettiği üzere başka isimlerle de ortaya konulmaktadır. Misalen etnik/sivil milliyetçilik ayrımını, salt çeşitli düşünürlerin ileri sürdükleri düşüncelere göre inceleyenler, sınıflandırmalarını (aynı sırayla) Alman milliyetçiliği ve Fransa milliyetçiliği şeklinde yaparken, bu ayrımı düşünsel temellerinden soyutlayarak, salt *erken milletleşme-geç milletleşme* karşıtlığı ekseninde ele alanlar ise ayrımı Doğu milliyetçiliği-Batı milliyetçiliği şeklinde almaktadırlar²⁴⁸. Türkiye hukuk doktrini genelde benzer ikileme yaslanarak milliyetçiliği milleti ele alış biçimine göre, yani objektif ve sübjektif şeklinde incelendiği görülmektedir²⁴⁹. Milletin tanımlanış biçimine göre kategori edilmesi biçimi, Milliyetçiliğin Alman ve Fransız ekolleri bağlamındaki inceleme metoduyla uyumludur²⁵⁰.

Doktrinde yaygın biçimde kullanılan bu sınıflandırma yönteminin üzerinde durmakta yarar görüyoruz.

İ. Fransız ve Alman Milliyetçilikleri

Milliyetçilik türlerinin, Fransız ve Alman gibi milli sıfatlarla adlandırılması garip bulunabilir. Nitekim milliyetçilik Fransa ve Almanya'yla sınırlı olarak değil, dünyanın her yerine ulaşmış bir ideolojidir. Fakat milliyetçilik fikrinin ortaya çıktığı zamanlarda konuyu ilk ele alanlar, Fransız ve Alman yazarlar olmuştur. Bu yazarlar konuyu ele alırken, Fransız olma/Alman olma siyasal tartışmalarının gölgesinde, felsefi açıdan da evrenselcilik ile akılcılık ve tikelcilik ile romantizm zemininde bir polemik çerçevesinde gelişmiştir²⁵¹.

Yayınları, 2008, C.4., s.82. Yazar her ne kadar iki kampa ayrılabilceğini ifade etse de Türkiye'deki milliyetçilik türünün üçüncü bir türe gireceğini, bu türün de modernist milliyetçilik olduğunu ifade etmektedir.

²⁴⁸ Erözden, *Ulus devlet*, s.91.

²⁴⁹ Atar, s.56., Gözler, s.66-67, Gören, s.92, Sabuncu, s.39-40,

²⁵⁰ Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971, s.36., Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.55-556., Okandan, s.680-683 Teziç, s.115-116.

²⁵¹ Erözden, *Ulus devlet*, s.91

1. Sınıflandırmanın Literatürdeki Artaları

Milliyetçiliği Alman ve Fransız şeklinde sınıflandırmanın kökeni ilk kez Alman tarihçi Friedrich Meinecke'nin 1907 yılında yayımlanan *Cosmopolitanism and the National State* isimli eserinde milliyetçiliği *Staatsnation* (devlet-millet) ve *Kulturnation* (kültür-millet) olmak üzere ele aldığı sınıflandırmaya dayandığı iddia edilmektedir²⁵². Alman tarihçi Hans Kohn'un 1944 yılında yayımlanan *The Idea of Nationalism* isimli kitabı ise bu ayrıma coğrafi ve ahlaki bir boyut katarak geliştirmiştir. Kohn, milliyetçilikleri Doğu ve Batı milliyetçilikleri olmak üzere sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma biçiminde yazarın milletleşme süreçlerini incelemesinin merkezine aldığı görülür. Bir kısım milletler erken diğer bir kısım milletler ise geç milletleşmiş ve bu da milliyetçiliklerin içeriğinde değişiklik yaratmıştır. Ona göre İngiltere, Fransa, Hollanda, İsviçre ve ABD gibi ülkelerde yani Batı dünyasında millet, siyasal bir sürecin sonucunda doğmuş olan milliyetçilikten önce veya en azından milliyetçilikle birlikte ortaya çıkmıştır. Buna karşın Orta ve Doğru Avrupa ve Asya'da durum biraz daha farklıdır. Bu coğrafi bölgelerde milliyetçilik hem daha geç, hem de Batıya nazaran siyasal ve toplumsal açıdan şartlar henüz olgunlaşmadan ortaya çıkmıştır²⁵³.

Kohn'a göre Batı dünyasında, İngiltere'de, Fransa'da, Hollanda, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, milliyetçiliğin doğuşu siyasi bir olaydır; millet, milliyetçilik doğmadan önce vardır ya da milliyetçi hareketle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Batı dünyası dışında ise, örneğin Orta ve Doğru Avrupa'da ya da Asya kıtasında milliyetçilik daha geç, bu toplumlar siyasi-toplumsal gelişimlerini henüz tamamlamadan ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre doğuda millet olgusunun bir karşılığı yoktur. Hal böyle olunca da millet, aydınların çabalarıyla zoraki bir biçimde yaratılmıştır ve milliyetçilik empoze edilmesi gereken dışsal bir fikir akımı olmuştur²⁵⁴. Dolayısıyla doğuda milliyetçilik var olan devlet geleneğine karşı, onunla çatışarak gelişmiştir. Keza aydınların bu süreçte öncü rol üstlenmesi de, milliyetçiliğin ilk etapta kültürel alanda kendisine yer bulmasına neden

²⁵² Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik ve Türkiye AB İlişkileri**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2008, s.17.

²⁵³ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.44.

²⁵⁴ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, The Macmillan Company, New York, 1958 ,s. 320-330.

olmuştur. Doğu toplumlarında aydınlar bir yandan millet ve milliyetçilik fikirlerini toplumda yerleştirmeye çalışırken, kendi zaafalarını da “doğu tipi” milliyetçiliğe dâhil etmişlerdir. Özellikle Batı milliyetçiliğini örnek almak zorunda kalmak onların gururlarına dokunmuş, Batı’ya ve Batı’nın değerlerine karşı bir milliyetçi söylem geliştirmişlerdir²⁵⁵.

Kohn, Batı milliyetçiliği ilk ortaya çıktığında, on sekizinci yüzyılda moda olan bireyin özgürlüğü, akılcı kozmopolitizm gibi kavramlarla içli dışlyken, daha sonra gelişen Orta ve Doğu Avrupa ile Asya milliyetçilikleri farklı bir yön izlediğini savunmaktadır. Yazara göre dışarıdan gelen etkilere hem bağımlı, hem de karşı olan ve siyasi ya da toplumsal bir karşılığı bulunmayan bu yeni milliyetçilik, kendine güvenli değildir. Aşağılık kompleksini sürekli kendine vurgu yaparak, aşırı bir özgüven sergileyerek gidermeye çalışmaktadır. Bu yüzden Almanya, Rusya ya da Hindistan’daki milliyetçiler, kendi milliyetçiliklerinin Batı’dakilerden daha derin, daha fazla açılım imkânına sahip olduğunu iddia etmektedir²⁵⁶.

Kohn’un bu yaklaşımı zaman içerisinde bir dizi eleştiriye maruz kalmıştır. Ancak temel vurguları 20. yüzyıl boyunca yapılan çalışmalarda etkisini sürdürmüştür. Zaman içinde Kohn’un Doğu- Batı şeklindeki ayrımı doğunun nerede başlayıp nerede bittiği yönündeki muğlâklığından dolayı temel söylemlerde köklü değişiklikler olmamakla birlikte etnik ve vatandaşlığa bağlı şeklinde ifade edilmeye devam ettirilmiştir²⁵⁷.

2. Ayrımın Siyasal ve Tarihsel Arka Planı

Fransız ve Alman milliyetçiliklerinin net biçimde anlaşılması için, bu sınıflandırmanın arka planında yatan siyasal konjonktürün/ sürecin özellikle dikkate alınması gerekmektedir. Bu dönemin Avrupa’sında en önemli meselelerinden birisi Fransa ve Almanya arasında sınır bölgesinde yer alan Alsace-Loren bölgesinin hangi devlete dâhil sayılacağına ilişkindir. Alsace’ın 1871 yılında Almanlar tarafından ilhak edilmesi ile iyice alevlenen bu süreç iki devlet arasında bir tartışma başlamıştır. Alman tarafının tezi bu

²⁵⁵ Türkiye bağlamında ileride değinecek olsak da, Türkiye’de milliyetçiliğin aydınların öncülüğünde geliştiğini burada kaydedelim. Örneğin Namık Kemal’in “Vatan yahut Silistresi”, Mehmet Akif’in “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar.” söylemi Kohn’un doğu tipi milliyetçilik için söylediklerini doğrular görünmektedir.

²⁵⁶ Kohn, s.330.

²⁵⁷ Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, 17-18.

topraklarda yaşayanların, dilleri, uygarlıkları ve geleneklere gereğince Alman sayılmaları yönünde olmuştur. Çünkü bölgedekiler Almanca konuşmakta ve objektif unsurlara bakılacak olursa Alman sayılabilecek durumdadır. Buna karşı çıkan Fransızlar ise, milleti "millet" yapan şeyin ne ırk, ne dil, ne din fakat onun iradesi olduğunu ve bir halkın ancak bu iradeyle mensubu olduğu devletçe yönetilebileceğini savunmuşlardır. Çünkü bölgedekilerin geçmişten devraldıkları miras ile geleceğe yönelik iradeleri dikkate alınacak olursa, Fransız sayılmaları gerekecektir. Bu siyasal gelişmeler olarak Alman ekolünün kültürel unsurun önemli bir ögesi olan "dil faktörünü", Fransız ekolünün ise "siyasal birlik" ve "vatandaşlık" kavramını öne çıkarmasına zemin hazırlamıştır²⁵⁸.

Görüldüğü gibi ayrımın arka planı son derece siyasaldır ve kökeninde çıkar çatışmaları yer almaktadır. Alsace-Loren ihtilafındaki siyasal konumlanma, filozoflar arasında da ağırlıklı biçimde Almanca konuşulan bu bölgenin objektif bir ölçütle Almanya'ya mı, yoksa orada yaşayanların geçmişi unutarak(!) geleceğe yönelik iradesiyle Fransa'ya mı bağlanması gerektiği yönündeki konumlanma ile paralellik göstermiştir²⁵⁹.

3. Ayrımın Felsefi Arka Planı

Bu iki ülkenin filozoflarının arasındaki polemiğin ilk aşaması Alman Herder ile Fransız Voltaire arasındadır. Aydınlanma felsefesinin ünlü düşünürü Voltaire, 1756 yılındaki "*Ulusların Töreleri ve Düşünce Biçimi Üstüne Deneme*" isimli çalışmasında insanlık için değişmez olan insan doğasını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Evrenselcilik fikrinin önemli eserlerinden sayılan bu çalışmada yazar, vatanseverlik (patriotism) anlayışına da karşı çıkmış; "*kendi vatanının gelişmesini arzulamanın komşularının kötülüğünü arzulamakla aynı şey olduğunu*" ifade ederek, ödünsüz bir evrenselci kavrayış ortaya koymuştur²⁶⁰. Milliyetçiliği toptan reddeden ve vatanseverlik düşüncesine dahi cepheden karşı çıkan Voltaire'in bu çalışması karşıt görüşleri tetiklemiştir.

²⁵⁸ Erözden, Ulus devlet, s.95.

²⁵⁹ Sevil Baytaş, "Kültürel Birliğe Karşı Siyasal Birlik: Alman ve Fransız Milliyetçilikleri", **Türkiye Günlüğü**, S.26, (Ocak-Şubat 1994), s.66.

²⁶⁰ Voltaire'in evrenselci yaklaşımı olduğu söylene de yazarın siyahları hayvanlara yakın bir ırk olarak nitelendirmesi, ırkçı ve antisemitik görüşlere sahip olduğunu göstermektedir. Immanuel Wallerstein ve Etienne Balibar, **İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.14.

Voltaire'ın bu yaklaşımına karşı çıkanların başında gelen Herder, aydınlanmacılığa karşı bir manifesto niteliğinde sayılan "*Auch eine Philosophie der Gechichte*" isimli eserinde ünlü Fransız düşünür ile polemiğe girmiştir. Herder, Voltaire'ın aydınlanma düşüncesine uygun evrenselci anlayışına karşı çıkmış ve buna karşı tikelci sayılabilecek bir tez ileri sürmüştür²⁶¹. Halkın (*das Volk*), doğalcı ve ilkçi bir yaklaşımla, özgün kültürel özelliklerle donanmış tabii bir dayanışma olarak tanımlandığı çalışmada, her bireyin mutlaka ait olduğu bir topluluğun bulunduğunu ileri sürülmüştür. Herder'e göre özellikle ortak dil, milletleri birleştiren ve kültürel bir topluluk olarak sınırlarını çizen en önemli işarettir. Dilin yanında, kolektif bir hafıza yaratmaya etkili olan dinsel inançlar, gelenekler/görenekler, sanatçılar, kahramanlar ve değerler da bireylerin aidiyeti ve toplumun bütünlüğünü sağlamakta önemli faktörlerdir. Topluluk, bu ifade biçimlerinin bir bütünüdür ve fakat bunların toplamı değildir, çünkü kendine özgü ve organik bazı özellikleri vardır. Ayrıca Alman düşünürüne göre, her bir topluluğun bir eşi daha yoktur ve toplulukların eşit ve fakat farklı olması insanlığın gelişimi açısından zorunlu ve olumlu bir olgudur, çünkü kültürlerin farklılıkları onların özgünlüğünü ortaya çıkarmaktadır. Ve her "özgün" millet eşit biçimde bu gelişime katkı sağlamaktadır²⁶². Dikkat çekmek gerekir ki, yazarın evrenselci olmasa da milletlerin eşitliği yönündeki göndermesini sıklıkla vurguladığı gözlemlenmektedir. Bu eşitlik söyleminin yanında, yazarın toplumları doğanın yarattığı bir olgu olarak görmesi ve bunun sonucu olarak da bir toplumun diğer bir toplumu ele geçirmesi veya zorla birbirine karıştırılmasının doğaya aykırı bir eylem olacağı yönündeki "otantik" yaklaşımı da dikkat çekicidir.

Alman ve Fransız düşünürler arasındaki yaklaşım farklılıklarına zuhur eden polemiklerden ikincisi ise Fichte ve Renan arasında gerçekleşmiştir. "*Alman halkına söylevler*" isimli eserinde Fichte, Alman romantikleri açısından Hegel'den bu yana süregelen evrenselci idealizm akımına dayanmaktadır²⁶³. Ancak Fichte bunu belli bir milletle çerçevelemektedir: Alman milletiyle. Ona göre Alman düşüncesi evrenselciliğe en yakın düşüncedir ve Alman milleti dünyanın iradesini ele geçirme hakkı vardır.

²⁶¹ Erözden, *Ulus devlet*, s.81.

²⁶² age. s.82 vd.

²⁶³ Erözden, *Ulus devlet*, s.83. ve oradaki atıflar.

Fichte, evrenselciliğe karşı bireylerin aidiyet duygusunun ve başta dil²⁶⁴ olmak üzere bazı faktörlerin tezahür ettiği doğal bir millet olgusunu savunmaktadır. Herder’de milletlerin her birinin eşsiz ve eşit oldukları, farklılıklarının insanlığın gelişmesi için önemli olduğu yönünde bir kavrayış varken, bu yaklaşım Fichte ile daralmakta, özellikle eşitliğin yerini kültürlerarası hiyerarşi fikri almaktadır. Buna bağlı olarak da kültürler piramidinin en üstüne Alman kültürü yerleştirilmektedir. Bu bağlamda, Fichte’nin milletlerin eşitliği yerine hiyerarşisine dayanan söylemi pangermanizm akımının öncülüğünü yaptığı ifade edilmektedir²⁶⁵.

Herder gibi Alman romantiklerinden sayılan Fichte de Herder’in otantiklik düşüncesinden hareketle çalışmalarını yönlendirmiştir²⁶⁶. Ancak Herder’in otantik söylemi Fichte ile daraltılmıştır. Fichte’ye göre de dil, milli ruhu yansıtmaktadır ancak her dil bunu sağlayamamaktadır. Milli ruhu yansıtacak olan dil, primitif (arkaik) saflığını yitirmemiş olmalıdır. Yazar, Almanca’yı buna iyi bir örnek görülmektedir ancak Almanca’nın da ölü bir dil olan Latince’den temizlenmesi milli ruhu yabancı etkilerden korumak için zorunluluktur. Ona göre değişim geçirmiş diller (*Fransız dili ima ediliyor*) işlevsizdir. Fichte, Herder gibi dil üzerinde çok dursa da, yazarın özgürlük ve bağımsızlığı daha da öne çıkardığı bilinmektedir²⁶⁷.

Alman/Fransız milliyetçilikleri bağlamında Fichte’nin bu yaklaşımının karşısına konulan ise bir Fransız yazar olan Ernest Renan’dır. Renan’ı, hukuk literatüründe kendisine sıklıkla atıf yapılmasından dolayı ayrı bir başlık altında ele alacağız. Ancak bundan önce “karşı milliyetçi” Voltaire ile Fransız milliyetçiliğin en önemli düşünürü Ernest Renan arasında zincirin önemli bir parçasının bulunduğunu hatırlatmak gerekiyor: Jean Jacques Rousseau. Rousseau, Voltaire’in ödünsüz milliyetçiliğini tikelcilikle bağdaştırarak aslında Fransız milliyetçiliğinin önünü açmıştır²⁶⁸. Nitekim Rousseau, ‘sosyal sözleşme’ kuramını geliştirmiş ve bu anlamda koşullarını kabul eden *herkesin* (!) sosyal sözleşmeye katılabileceği yönündeki yaklaşımıyla bir

²⁶⁴ Fichte dilsel birliğin aşılanabilmesi için devletin zorunlu eğitimi hayata geçirmesi gerektiğini düşünmektedir. Erözden, s.93

²⁶⁵ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Yayınları, 2003, s. 231.

²⁶⁶ Erözden, *Ulus devlet*, s.91–93.

²⁶⁷ Yazar bir kişi Almanca konuşsa bile, özgürlük düşüncesine inançla bağlı değilse Alman olmayacağı görüşündedir. Yazar özgürlükle birlikte Cumhuriyet fikrini de önemsemektedir. Ona göre Alman devleti ancak Cumhuriyet rejimi altında milli çıkarlarını gerçekleştirebilecektir.

²⁶⁸ Erözden, *Ulus devlet*, s.95–98

yandan evrenselci bir açılım ortaya koymuştur. Ancak diğer yandan sözleşme sonucunda ortaya çıkan genel iradenin sadece sözleşmeye katılanlarla sınırlı kalması gerektiği yönündeki söylemi ile belli bir sınır çizmiş, evrenselciliği daraltmış ve bu anlamda tikelci sayılabilecek bir yaklaşım ileri sürmüştür. Yine de Rousseau, evrenselcilik ve tikelcilik arasında sentezci yaklaşım geliştirmiştir. Kanımızca Rousseau'nun ortaya çıkardığı bu sentez -çeşitli eleştiriler saklı kalmak şartıyla- Fransız milliyetçilik tipinin mayasını oluşturmaktadır.

4. Fransız Milliyetçiliğinin Kült Metni: Millet Nedir?

Renan, 1882'de Sorbonne'da verdiği "millet nedir?" başlıklı konferansta Fransız milliyetçiliği olarak ifade edilen akımın genel hatlarını oluşturacak biçimde millet olgusunu ele almıştır. Yazar, milletin doğal bir olgu olduğu yönündeki sava karşı, bu fikir savunucularının delillerini teker teker somut örneklerle kıyaslama yapmak suretiyle ele almıştır. Ancak düşünürün bundan önce (zaman zaman gözden kaçırılan) belli bir olguya vurgu yaptığı görülmektedir. Renan, milletin oluştur(ul)masında kolektif hafıza kaybının ve hatta tarihsel çarpıtmaların önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Sıklıkla gözden kaçırılan bu vurgunun Alsace bölgesine ilişkin ihtilafla bağlantılı olduğu düşünmemek için bir neden yoktur²⁶⁹.

Renan²⁷⁰, Sorbonne'daki konferansında milleti oluşturan unsurlar olarak görünen olguları incelemeye **ilkin** "ırk" olgusundan başlamıştır. Düşünür, saf ırk diye bir şey olmadığını belirtmiş ve özellikle Fransa, İtalya, İngiltere gibi memleketlerde insanların kanlarının birbirine karıştığını, devlet idarenin zoolojiden farklı olması gerektiğini ifade etmek suretiyle ırk kavramını dışlamıştır. **İkinci** olarak "dil" olgusuna ilişkin; ABD ile İngiltere'nin aynı dili konuştuğu ancak tek bir millet olmadıklarını, diğer taraftan İsviçre'de ise birden çok dilin konuşulduğunu ancak tek bir devlet içinde yer aldıklarını ifade ederek dilin öne çıkartılmasının insanlığın teneffüs edilecek açık havayı terk edip, içe kapanık küçük vatandaşlar topluluğu yaratacağını ve bunun ruh, zekâ ve medeniyet için zararlı sonuçları olacağını ifade etmiştir. **Üçüncü** olarak "din" olgusuna yönelik; artık devletin dinin olmamasından, dinin vicdani bir mesele olmasından ve yeknesak bir ibadet

²⁶⁹ age., s.94.; Baytaş, s.63.

²⁷⁰ Renan, s.116-120.

tarzının, hatta dinsizliğin de mümkün olmasından mütevellit dinin de ortak bir millet olmaya yetecek bir temel teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. **Dördüncü** olarak "Menfaat birliği" olgusuna ilişkin; bunun kuvvetli bir bağ anlamı taşısa da, bir millet yaratmaya yetmeyeceği, olsa olsa ticari antlaşmalar yaratabileceği, milliyetçin bir his tarafının da olduğu, hem ruh hem de vücut anlamına geleceğini belirtmiştir. Son olarak "toprak" olgusuna dayanan millet tanımlamasının da yetersiz olduğunu düşünen Renan, toprağı mücadele ve çalışma alanı olduğunu, son tahlilde onun da somut bir olgu olduğunu oysa milletin toprak şeklinin tayin ettiği muayyen bir grup değil, manevi bir aile olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre, milletin tüm bunlardan bağımsız öznel bir tanımı vardır: "*Millet bir ruhtur, manevi bir varlıktır*²⁷¹." Bu manevi varlığa vücut getiren iki önemli unsur vardır. Birincisi **"ortak ve zengin bir hatıra mirasına konmaktır."** Geçmişteki kahramanlıklar ve şanlı görülen bir geçmiş ile birlikte yaşanan kayıplar, yenilgi ve elemeler kitleleri bütünleştirmektedir. Milleti oluşturan ikinci faktör ise **"Birlikte yaşama rızası, tüm olarak elde edilen mirası değerlendirmeye devam etme iradesidir."**²⁷² Renan, siyaset alanının metafizik ve teolojik dayanaklarından arındırılması halinde, geriye bir tek "insan"ın ve o insanın arzularıyla ihtiyaçlarının kaldığını ifade etmektedir. Millet ancak insanları, cemiyet adına kendi haklarından feragat etmeye ikna edebileceği ölçüde var ve meşru olabilir. Renan milletin varlığını şu çok meşhur sözleriyle tarif etmektedir: "*Nasıl ki bir bireyin varlığı yaşamın sürekli olarak tekrarlanan olumlaması ise, bir milletin varlığı da (bu benzetmeden dolayı beni bağışlayınız) her gün tekrarlanan bir plebisittir.*²⁷³" (abç.)

Renan'ın tebliğinin bütününe bakıldığında milliyeti tüm nesnel ölçütlerinden ayırarak, millete ruhsal bir ilke olarak baktığı düşünülebilmektedir. Düşünür ırk faktörünü dışalarken, dile, dine ve toprağa tali bir rol biçmektedir. Ortak geçmiş ve bir arada yaşama arzusu temel alınmıştır. Yani irade unsuru ön planda görünmektedir. Ancak bu yaklaşımın sadece irade ile özetlenmesi mümkün olamamaktadır. Bir kere bu bir plebisittir. Plebisit, bir kuvvetli adam heveslisinin, kendisine karşı çıkabilecek hiçbir muhalifi olmadan, rakiplerine propaganda özgürlüğü

²⁷¹ Renan, s.121.

²⁷² Renan, s.122.

²⁷³ age.

tanımadan, kendi iktidarını halka onaylatması, muhalefetsiz seçim; rakipsiz yarışır²⁷⁴. Öyle ki “oy veren” bireyin neredeyse başka bir şansı yok gibidir. Aksi bir davranışın bazı bağlayıcı neticeleri olacaktır. Kişi millete sözde “iradi” olarak katılarak, nefes alıp vermeye devam etmektedir. Aksi bir durum nefes-alıp vermemek sonucu olarak yaşamı sonlandırmak tarzında bir davranış olacaktır. Yani her plebisit gibi, kişi görünürde kendi seçeneğini hayata geçirmektedir, ancak gerçekte başka bir şansı da yok gibidir²⁷⁵.

Sosyal bilimlerde olguların ele alınışlarında değerlendirme yapma veya en azından analitik çözümleme yapmak için böylesi sınıflandırma biçimlerine ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Ancak sınıflandırmanın arka planında yatan felsefi eğilimin çeşitliliği²⁷⁶, siyasal gerekçelerin konjonktürel açıdan değişmesi ve giriftleşmesi, sınıflandırmanın da zamanla gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

5. Ayrımın Eleştirisi

Görüldüğü gibi vatandaşlığa dayalı milliyetçilik veya çıkış noktası itibariyle Batı tipi milliyetçilik/ Fransızvari/ sivil milliyetçilik, bütün iyi özellikleri üzerinde barındıran bir milliyetçilik tipi gibi görünmektedir. Bunun karşısında yer alan ve temelde doğuya özgü olan etnik milliyetçilik ise geri kalmışlığın ve olumsuz özellikleri bünyesinde barındıran bir milliyetçilik olarak görünmektedir. Bu anlayışa göre; Batılı, vatandaşlığa bağlı olan iyi, Doğulu etnik olanı ise kötüdür. Özkırımlı’ya göre, Batı tipi vatandaşlığa dayalı milliyetçiliğin genel-geçer ifadelerle “iyi” sayılması, milliyetçilik açısından meşrulaştırıcı bir özelliği de beraberinde getirdiği görüşündedir.

Milliyetçiliğe ilişkin olarak Kohn’un Doğu-Batı şeklindeki ayrımı Doğu’nun nerede başlayıp, Batının nerede bittiğinin kestirilememesi nedeni ile terk edildiği ifade edilmişti, diğer taraftan “kötü olan” Doğu tipi milliyetçiliğin yerini alan etnik milliyetçilik anlayışının ne olduğu son derece

²⁷⁴ Kemal Gözler, “Halkoymasının Değeri”, **AÜHFD**, C.XL,1988,S.14, s.97-113.

²⁷⁵ Nitekim bu tanımlama tarihsel açıdan Alsace-Loren’in Almanlar tarafından ilhakının çok özel metninde ifadesini bulmuştur. Milli hayatın alışılmışlığı düşünüldüğünde, Renan geçmiş kavgaları unutmayı öne sürer. Gerçekte, Renan’a göre, “Şimdinin benimsenmesi ve ortak bir geleceğe yönelik iradeyi meydana getiren şey salt irade değil, ama geçmişin mirasını, paylaşacak mutluluk ve mutsuzluk mirasını tanıma ve benimsemedir. Baytaş, s. 65.

²⁷⁶ Mesela en basitinden felsefi açıdan Fichte’nin monarşiye karşı cumhuriyetçi yaklaşımı, her iki yazarın da eğitim konularındaki görüşleri anılan iki ayrımın çok yönlülük açısından tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılacak durumdadır.

muğlâktır. Zira etnik milliyetçiliği etnik yapanın ne olduğuna ilişkin net bir cevap verilememektedir. Sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramlarından biri olan etnisitede, kimi zaman kültürel öğeler son derece ön planda olabilmektedir. Burada etnisitenin soy, sop, kan bağı gibi “biyolojik ve objektif” kriterlere karşılık geldiği akla gelebilir. Ancak bu durumda etnik milliyetçilik kategorisinin bir anlamı kalmaz, çünkü bugün çok az sayıda milliyetçilik kendini biyolojik temelde, kan bağına ya da ortak atalara dayanarak tanımlamaktadır. Bu koşullar altında ortak kültüre dayalı milliyetçiliği de vatandaşlığa dayalı milliyetçilik sınıfına sokulması gerekmektedir. Bu durumda da neredeyse bütün milliyetçiliklerin bu kategoride sayılmasını beraberinde getirecektir. Diğer taraftan tersinden, yani etnisitenin kültürü de kapsayacak şekilde tanımlanması durumunda o zaman da, her milliyetçilik etnik milliyetçilik sınıfına dâhil sayılabilecektir²⁷⁷.

İki milliyetçilik tipinin anılan tarihsel pratikler açısından ayrıştırılmasını yapmak kolay görünmemektedir. Siyasi tarih hiç de liberal olmayan vatandaşlığa dayalı milliyetçilik örnekleriyle doludur. Bu tür milliyetçiliğin en güzel örneklerinden Fransız milliyetçiliğinin geçmişinde binlerce Protestanın öldürüldüğü Saint-Barthélemy katliamı, Amerikan milliyetçiliğinin geçmişinde ise Amerikan yerlilerinin kıyımı, kanlı bir iç savaş, kölelik gibi sayfalar vardır²⁷⁸. Dolayısıyla saldırganlık açısından milliyetçiliğin Hitler Almanya’sında vücut bulan Almanvari/ etnik/ doğulu milliyetçilik türünden eksik kalmadığı gözlemlenmektedir²⁷⁹. Laçiner’e göre milliyetçilikler, ister Alman, İngiliz veya Fransız milliyetçiliği gibi “güçlü üstün” sıfatlı milletlerde, isterse Danimarka, Yunanistan vb. “küçük” milletlerde olsun, büründüğü yabancı düşmanlığı ile ülkelerinde yerleşmiş güçlü/üstün ulus mensuplarına değil, daha yoksul veya “aşağı” ulustan yerli ya da göçmen toplulukları konu-hedef alarak, istisnasız biçimde aynı şema içinde davranmaktadır²⁸⁰.

²⁷⁷ age., s.19-20.

²⁷⁸ Argaret Canovan, *Nationhood and Political Theory*, Cheltenham: Edward Elgar, 1996. Aktaran Özkırımlı, age., s.21.

²⁷⁹ age., 20-23.

²⁸⁰ Yazar’a göre, Türkiye için de aynı şemanın geçerli olduğunu, Türkiye’nin AB’ye katılım sürecinde kabaran milliyetçilik, tepkisini Kürtler, Ermeniler, Yahudi-“dönmeler” üzerine “boşaltmaya” yöneltmiştir. Ömer Laçiner, “AB Süreci ve Milliyetçilikler”, **Birikim**, 2005, S.192, s.6.

Keza vatandaşlığa dayalı milliyetçiliğin bütünleştirici ve kapsayıcı özelliği her geçer akçe olmayabilmektedir. Nitekim Kymlicka bir gerçeğe işaret etmektedir. Etnik azınlıklar çoğu zaman egemen milletin parçası olmak değil, kendi özgül varlıklarını sürdürmek, kültürlerini yaşatmak isterler. Bu bağlamda Cezayirliler Fransız kılınmayı asimilasyonun bir parçası olarak görebilmektedir. Aynı durum ileride işleyeceğimiz üzere Türkiye'deki tanınan ve tanınmayan azınlıklar açısından da söz konusu olabilecektir²⁸¹.

Bu çalışmada takip ettiğimiz yazarlardan Smith, gerçek hayatta karşılaştığımız milliyetçiliklerin hem siyasi, hem kültürel unsurlar içerdiğini, bu anlamda etnik ve vatandaşlığa bağlı milliyetçilik modellerinin bir karışımı olduğunu, tamamen etnik ya da tamamen vatandaşlığa bağlı saf bir milliyetçilik olamayacağı gibi, bu sürekliliğin de değişkenlik taşıdığını düşünmektedir, ancak yine de bu ayrımın analitik çözümlemelerdeki işlevselliği gereğince kullanılabileceğini ifade etmektedir²⁸².

Özkırmı, etnik milliyetçilik ile vatandaşlığa dayalı milliyetçilik yaklaşımlarının gerçekte karşılığı olmadığını, bunun "Weberci" anlamda birer 'ideal tip' olduğu ve farklı şekillerdeki milliyetçilikleri anlamamız açısından yardımcı bir yöntem olduğunu ifade etmekte, ancak siyasi aktörlerin kendi milliyetçiliklerini 'siyasi', dolayısıyla 'iyi' olarak yansıtmaya çalışmalarında, rakip milliyetçilikleri ise 'etnik' olarak niteleyip meşruiyetlerini tartışmaya açtıklarına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yazara göre, bu çeşit ayrıştırmalar yapma ve milliyetçilikleri siyasi ve kültürel olmak üzere iki sınıfa ayırma, bu sınıflar arasında da değer yargılarına dayalı bir hiyerarşi yaratma çabası, siyasi aktörlerin elinde kendi milliyetçiliklerine ulusal ya da milletlerarası alanda meşruiyet kazandırma, aynı zamanda da siyasi rakiplerini 'gayrimeşru' ilan etme yolunda eşi bulunmaz bir silaha dönüşmektedir. Bu anlamda etnik milliyetçilik vatandaşlığa dayalı

²⁸¹ Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

²⁸² Anthony D. Smith, **Nationalism: Theory, Ideology, History**, Cambridge: Polity, 2001. Ancak bu yaklaşım, bir kısım milliyetçilikleri otomatikman iyi olarak nitelendirilmesi ve "meşru" kılınması nedeni ile eleştirmektedir. Bazı yazarlar da milliyetçiliği anlayabilmek adına bu ikili yaklaşımı kullanmakta ancak iyi sıfatını kullanmaktan çekinmektedirler. Bunun yerine kötü ve ehven-i şer milliyetçilikler nitelemelerini kullandıkları bilinmektedir.

milliyetçilik ayrımının kendisi 'siyasidir'; hatta çoğu zaman 'milliyetçi siyasetin' bir parçasıdır²⁸³.

IV. ULUS İNŞASI (NATION BUILDING)

A. Genel Olarak

Millet ve milliyetçilik kavramlarının anlamları ve kategori ediliş biçimleri, içerikleri ve yönelişlerinde farklılaşmalar bulunmaktadır, ancak tüm yorumlarda ortak bir olgu vardır ki, o da bu kavramlara içkin olan "bizler" ve "ötekiler" ikilemidir. "Bizler" ve "ötekiler" arasındaki ayrımın milli bir karakterle ne zaman başladığı, bizleri veyahut ötekileri tanımlayan unsurların neler olduğu tartışmalı olabilir, hatta bu tartışmadaki konumlanmaların medeni veya gerici olduğu ileri sürülebilir; ancak bu tartışma ve ayrışmaların hiçbirisi temel paradigmanın yani millet ve milliyetçilik olgularına içkin olan "bizler" ve "ötekiler" şeklindeki ikili ayrımın varlığına yönelik değildir.

Bu paradigmada "ötekiliğe" yönelik her tanım, daima kendi kendini tanıtmanın ya da kendi kendini reddetmenin bir yolundan başka bir şey değildir²⁸⁴. Aslında birey, totolojik olarak "kendini" tanımlarken "ötekini", ötekini tanımlarken kendini tanımlamaktadır. Bu tanımlama ve konumlanmanın hak ihlallerine neden olan siyasal sürecin adı ise "ulus inşa sürecidir." 19'uncu yüzyılda siyasal örgütlenmenin ideal biçiminin ulus devlet olmasından ve her egemen devletin mutlaka tanımlanmış bir millete ihtiyacı bulunmasından dolayı, her milliyetçiliğin bir ulusla özdeşleşmesi, o yoksa onun inşa edilmesi zorunluluk olarak görülmüştür²⁸⁵.

Çok uzun bir tarihsel süreçte, başlangıçta gevşek bağlarla bağlanmış toplulukları, bir ulus devletin ona tekabül ettiği ortak bir toplum haline getirmeye yol açan sosyolojik bir gelişim süreci anlamına gelen "ulus inşasının" politik ve stratejik bir amacı bulunmaktadır. Bazı siyasal aktörler (bunlar içeriden veya dışarıdan olabilir) siyasal yaklaşımlarının yararına olacaklarını düşündükleri taleplerini gerçekleştirmek için, bu talepleri var olan düzenden daha iyi yerine getirecek ve kendilerinin güçlerini arttırıp,

²⁸³ Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, s.22.

²⁸⁴ Çapar, s.40

²⁸⁵ Coşkun, *Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, s.229-239.

rakiplerini zayıflatacak yeni bir sistem yaratmaya çabalarlar. Bu sistem de ulus devlet çatısında gerçekleşmektedir²⁸⁶.

Bu amaç ekseninde ulus inşası barışçıl biçimde gerçekleşebileceği gibi kanlı olarak da gerçekleşebilmektedir. Barışçıl biçim genellikle alt kimliklere sahip bireylerin özellikle kendiliğinden üst kimliği benimsemesi ile mümkün olmaktadır. Bu durum entegrasyon olarak ifade edilmektedir. Diğer taraftan eğer birey kendi alt kimliğinde ısrar eder ve ülkenin üst kimliğini reddederse ve buna rağmen alt kimliklerin zorla asimile edilme girişilmesi durumunda çatışma başlar²⁸⁷. Bu durumda arındırma, mübadele, tehcir, ayrımcılık, tenkil, asimilasyon gibi enstrümanlar devreye girmektedir²⁸⁸. Oran, bunların dışın dışında çok önemli bir üçüncü durumdan söz etmektedir: Birey üst kimliği kabul eder ama kendi alt kimliğinde de ısrarcı olur. Burada çatışma çıkıp çıkmayacağı devletin tutumuna bağlıdır. İdeal çözüm vatandaşın alt kimliğine devlet tarafından saygı gösterilmesi, yurttaşların da kendi alt kimliğini koruyarak üst kimliği kabul etmesidir²⁸⁹.

Aslında devletin üst kimliği dayatma veya ulus inşasına ilişkin tavırlar, tarihsel ve evrimsel bir gelişim sürecini takip etmektedir. Czernicka'ya²⁹⁰ göre milliyetçilik ulus-inşa sürecinde, 20'inci yüzyılda bir takım farklılaşmalar vardır. Etnik açıdan karmaşık ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş devlet modeli birinci aşamayı, kültürel farklılıkları bastıran devlet modeli ikinci aşamayı, farklılıkları tanıyan ve güvenceleyen üçüncü model de üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Oran'ın ifade ettiği üç durum ile bu üç model çakışmaktadır. Belirtelim ki, birinci ve üçüncü modellerde farklılıklar genel olarak çatışmaya dönüşmezken, ikinci model dozajına göre çatışmayı tırmandırmaktadır.

B. Ulus İnşasında Milliyetçilik ve Modeller

Bu bölümde, Czernicka'nın ifade ettiği modellerden, (Batı Avrupa açısından) kronolojik sırlamaya göre birinci ve üçüncü modele ve son olarak

²⁸⁶ Jochen Hippler, "Ulus İnşası Konseptleri ve Torik Yönleri", **Ulus İnşası**, Jochen Hippler (Ed.), Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli (çev.), İstanbul: Versus Kitap, 2007, s.11.

²⁸⁷ Oran, *Türkiye'de Azınlık Hakları*, s.32

²⁸⁸ Yeğen, Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş: Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.9-10.

²⁸⁹ Oran, *Türkiye'de Azınlık Hakları*, s.34.

²⁹⁰ Joanna Pfaff Czarnecka, "Bölünmüş Toplumlarda Demokratikleşme ve Ulus İnşası", **Ulus İnşası**, s.37.

bunların arasında kalan ikinci modele değineceğiz. Buna göre, ulus inşasında ilişkin **birinci model**, demokrasi öncesi ve demokrasinin az gelişmiş olduğu devletler için söz konusu olan ve “imparatorluk modeli” olarak ifade edilen modeldir. Bu modelde hukuk sistemi, gruplar ve tabakalar arasında farklılaştığı gibi, kaba bir hiyerarşi söz konusudur, Ülke sınırları içinde kısmen yarı- özerk idari birimleri ve genellikle hiyerarşik bir yapılanması olan, dinsel ve kültürel açıdan farklı bir toplumsal yapı vardır. Hiyerarşi dinleri, dilleri ve gelenekleri çok fazla etkilememektedir. Yöneticilerin dini hâkim dindir ve hiyerarşi ile ayrımcılık, genel olarak dinsel referanslarla bu hâkim din ekseninde yapılmaktadır. Dinsel-kültürel çerçeve belirlendiği zaman, yöneticiler, halkın kendi kültürlerini benimsemesi ya da din değiştirmesi ile ilgilenmemiştir. Birleşmiş bir kültür yaratmak ya da gruplardan herhangi birinin özneleri arasında iletişimi cesaretlendirmeye ilişkin bir arzu yoktur²⁹¹.

Dinsel-kültürel özerklik ve karşılıklı yakınsama için geniş bir alan sağlayan bu modelde hiyerarşik anlamda, farklılıkların içinden bütünleşme söz konusu olmuştur. Czarnecka’nın tanımladığı bu model, Türkiye açısından bakıldığında Osmanlı Devleti’ne birebir uymaktadır. Gerçekten de Osmanlı Devleti’nde işaret edildiği üzere temel farklılaşma dinsel referansla ve milleti hâkime ekseninde ayrımcılık uygulansa da, çok hukukluluk ve dinsel/cemaatsel özerklikleri söz konusudur. Üst kimlik –eğer varsa- ile alt kimlik arasında herhangi bir doğrudan çatışma yoktur.

“Kültürler çokluğunda bütünleşme” olarak ifade edilen **üçüncü modelde** ise devletler, alt ve üst kimlik çatışmalarını demokratikleşme girişimleri rotasındaki politikalarını etkinleştirerek çözme girişimindedirler. Özellikle demokrasiye geçişin üçüncü dalgası sürecinde benimsenen Anayasalarda toplumun çok dilli (multilingual) ve çok kavimli (multiethnic) yapısı/gerçeği dikkate alınmakta, kültürel ve dinsel farklılıklara müsamaha gösterilmektedir. Milletlerarası ilişkilerde para-diplomasinin, bölgesel örgütlerin, hükümet dışı sivil toplum örgütlerinin artan rolü ulus devlet olgusunda, özellikle birden fazla ulusu içinde barındıran ülkeler de

²⁹¹ Czarnecka, s.37–38.

(kaydedelim ki, neredeyse bütün toplumlar çok kültürlüdür) yapılanma ve politikalarda esnekliği beraberinde getirmiştir²⁹².

Üçüncü model ulus-inşasına bakışta ve milliyetçiliğin görünümünde çok kültürlülüğü gözeten değişikliklerin tezahürüdür. Bunun bazı pratik görünimleri de olmuştur. Bu pratik değişimler şöyle sıralanabilir; (a) Kişiler alt kimliğini saklamadan kültürünü sunup geliştirmek ve kültürel, dinsel bazı haklara (eşitliğin temini için pozitif ayrımcılık taşıyacak biçimde) sahiptirler. (b) Ekonomik kaynakların ve başta okullar olmak üzere muhtelif kamu kurumlarına girişte pozitif düzenlemelerin gözden geçirilmiştir. (c) Resmi temsil sorunun azınlıkların -alt kimliklerini koruyarak- yönetime katılmasının farklı biçimlerde önü açılmıştır²⁹³. Bu model ekseninde, anlaşmazlıkların aşılması ve barış içinde bir arada aşamanın politik olduğu kadar yöntemsel kurumların da yeniden inşa edilmesi gerekmiştir. Bu bağlamda demokratik yenilikler dört biçimde kümelenmektedir. Bunlar: uzlaşma²⁹⁴, yerel temsil²⁹⁵, federalizm²⁹⁶ ve kültürel özerklik²⁹⁷ modelleridir.

Etnik bağlamda çatışmaların ve gerginliğin düşük düzeyde bulunduğu birinci ve üçüncü modelin dışındaki ikinci model ise, Batı modernizmi tarafında şekillendirilmiş ve en şiddetli görünümü genellikle

²⁹² Bu ülkelere örnek olarak İngiltere, İspanya, Belçika gösterilebilir. İspanya anayasasında federal bir devlet olduğu yazmasa da uygulamada asimetrik bir federalizmin var olduğu söylenebilir. İtalya'da Güney Tirol'un özerkliklerinin genişletilmesi beklendiği gibi, Fransa'da Korsika'ya bazı alanlarda yetki devrine yönelik eğilimin varlığı, özellikle Anayasa Mahkemesinin 2004 yılındaki red kararı ile tartışmalara konu olması vesilesiyle bilinmektedir.

²⁹³ Czarnecka, s.40.

²⁹⁴ "Etnik partilerden oluşan geniş koalisyonlar cephesi (Malezya ve Güney Afrika parlamenter sistemlerinde olduğu gibi), ilgili ülkeye özgü belli kota oranlarına göre oluşturulmuş geniş bir koalisyon (Belçika'da olduğu gibi dile göre), Bakanlık pozisyonları belirlenirken, ilgili yöredeki yerleşik toplumun yüzdelere uygun paylar (Hindistan'da olduğu gibi), en büyük partilerin yürütmede temsili (örneğin, İsviçre hükümeti, ait oldukları kantonlarla, dört büyük partiden oluşmaktadır ve dolayısıyla üyeleri (bakanlıklar) e hesaba katılarak seçilmişlerdir.) veya yürütmedeki en önemli pozisyonları (başbakan, başkan, meclis sözcüsü) etnik bağ ve/veya dinsel inançlara göre saptamak gibi yöntemlerle gerçekleşir. Czarnecka, s.42.

²⁹⁵ Etnik kritere göre düzenlenmiş en iyi seçim sistemi örnekleri Kıbrıs, Hindistan ve Fiji'de görülebilir. Hindistan'da listeye alınmış kastlar ve listeye alınmış kabileler olmak üzere (scheduled tribes) kotalı seçim sistemleri vardır. Czarnecka, s.43-44.

²⁹⁶ Federal yapılanmalar, etnik uyuşmazlıkların dönüştürüşümlesini hedefleyen yapısal tasarım arayışında en iyi yapısal seçenek olarak görülmektedir. Özellikle federal sistemin asimetrik biçimi olan bölgesel özerklik, toplumun bütünsel çıkarlarını üst seviyede ele alırken, etnik veya diğer grupların kendine has sorunlarını aralarında çözmelerine olanak tanımaktadır. Federalizmin çokkültürlü türünde azınlıklar amaçlarını dile getirebildiği için gerginlik boşaltılır. Czarnecka, s.44-45.

²⁹⁷ Bölgesel özerkliğin bir ögesi olmakla birlikte, bölgesel olmayan biçimde de (Tüzel özerklik) kurumsallaşabilir. Bu modelde kültürler temelinde yasal çoğulculuk söz konusudur. Geleneksel ve dinsel kanunlarla düzenlenebilecek sivil hukuk alanları ve yerel yasa kodları vardır. Kanunlarda azınlıklara özel ayrıcalıklar tanınmaktadır.(Türbanlı öğrencinin yüzme dersinden muaf tutulması vs.) Ayrıntı için bkz. Czarnecka, s.45-46 ve orada yapılan atıflar.

gelişmekte olan ülkelerde bulmuştur. Millet denen olguyu kültürel açıdan homojen varlıklar olarak gören bu model açıkça asimilasyonist öğeler barındırmaktadır. Milliyetçiliğin tek bir 'merkez' oluşturmak, bütün çevreyi gözetleme ve denetleme amacına yönelik olarak kullanıldığı bu modelde, milliyetçilik ve onun pratiği olarak ulus inşası (nation building) birlik ve türdeşlik öneren bir programdır²⁹⁸. Hükmedilen insanlar arasındaki farklılıkları törpülemek ve onlardan bir ulus ve bir birlik yaratmak temel gayedir²⁹⁹. Asimilasyonist kodlarından bir dayatma görünümü alan üst kimlik/ulusal kimlik, vatandaşlığa, millet egemenliğine, mantıklı örgütlenmiş bir yönetim ve politikaya, kanun karşısında tüm bireylerin eşitliği ile müreffeh devlet sisteminde statüyü garantileyen demokrasinin modern prensipleri ile temellendirilmiştir. Ancak bunlar genellikle "sözde" kalmaktadır.

Bu modelde demokrasiye dayanmanın bir gereği olarak azınlık kültürlerinin "korunmasına" izin verilmektedir. Ancak üst kimlik öylesine dayatılmaktadır ki, azınlıklar açısından kendi kabuğuna çekilmekten başka bir çare, adeta yok gibidir. Tüm bireylerin eşit olduğu söylemine rağmen milletin temsilinde hiçbir zaman alt kimliklere ilişkin sembollere yer verilmemekte, hatta bunların zarar verici olduğu dahi kimi zaman utangaç, kimi zaman açıkça dillendirilmektedir. Asimile olunması gereken kimliğin dili dışındaki tüm diller görmezlikten gelinmekte ve "geri kalmış" dinsel adetler alaya alınmakta, tarihsel açıdan da azınlıkların ulusun tarihsel katkısı yokmuş gibi davranılmaktadır³⁰⁰.

Devletin tarafsızlığının sıklıkla vurgulanmasına rağmen bu kavramı ulusal kültüre uygulamayan bu modelde, ulusal birliğin (ne pahasına olursa olsun) kurulması gerektiğinde inanılmakta ve modernizasyon süreciyle birleştirilen bu birlik düşüncesinin toplumsal ilerlemenin anahtarı olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, ulusal birlikte anlamını bulacak olan ulus devlet, akıl, sermaye ve bilimi etkin şekilde bir araya getiren özgün bir güç örgütlenmesi olarak görülmekte ve güçlü ulus devlet, aydınlanmacı geleneğin bir ürünü olmaktadır. Milliyetçilik, ulus devlet ve modernizm

²⁹⁸ Zygmunt Bauman, "Soil, Blood and Identity", **The Sociological Review**, V.40, N.4, 1992, s. 686.

²⁹⁹ Hippler, s.12-13.

³⁰⁰ Czarnecka, s.38-39.

ilericilikle özdeşleştirilmekte, ulus devlete ve ulus inşa sürecinin pratiklerine karşı çıkış, aydınlanmacılığa ve akılcılığa karşı çıkış olarak değerlendirilmekte ve gericiyle yaftalandırılmaktadır³⁰¹.

Bir homojenleştirme projesi (siyasal kültürü ve kültürü) olarak görülebilecek olan bu modelde, milliyetçiliğin az çok fiili bir programa sahiptir. Böylelikle milliyetçilik iktidarı fethetmenin bir dayanağı ve fethedilen iktidarı meşrulaştırmanın aracıdır. Bu meşruluğun sağlanabilmesi için önce bir ulus tanımına ihtiyaç vardır.

Czernicka'nın ikinci model için ifade ettiği tespitler sanki Türkiye için yazılmış gibidir. Bu ifade edilenler çalışmamızın sonraki başlıklarına temel olacaktır. 2'inci bölümde ele alınacak başlıklar da, bu maddelere göre belirlenecektir. Bu anlamda, anılan modelin ulus inşasında kullandığı araçlar özel olarak önem kazanmaktadır.

Wallerstein'a göre ulus inşasının dört önemli adımı bulunmaktadır³⁰². Bunlar, eşitliğe dalı kurallar koymak (yani vatandaşlık), dil birliği, zorunlu eğitim ve askerlik ve ırkçılıktır. Wallerstein'ın saydığı araçların gerçekliği bulunmaktadır. Ancak bir eksikle, bu araçların yanına "din" de eklenebilir. Nitekim (objektif tarifinde) milletin unsurları olarak ırk, dil ve din sayılmaktadır. Türkiye'nin kuruluş döneminde dinin ulus inşasında önemli olduğu açıktır, Cumhuriyetten sonra ise din, mücadelecilik laiklik çerçevesinde kontrollü bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Aşağıdaki bölümde bu araçlardan objektif millet unsuru olarak da görülen dilsel ve ırksal birlik araçlarını, Türk anayasa sistemi açısından inceleyeceğiz. Din unsuru tüm başlıklar altında yeri geldikçe değinecek, bunları çevreleyen sivil öge vatandaşlığın sorunlu yapısını çözümlemeye çalışılacaktır.

³⁰¹ Hüseyin Kalaycı, **Kanada-Quabec Sorunu, Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayın, Milliyetçilik ve Federalizm**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.255.

³⁰² Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Erol Öz (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s.130.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA MİLLİYETÇİLİK

I. GENEL OLARAK

Kubalı'ya göre, her anayasa objektif bir hukuk fikrinin ve bu fikrin dayandığı belirli bir dünya görüşünün sembolüdür. Her anayasanın hedefi bu fikri ve bu dünya görüşünü, devletin siyasî ve hukukî statüsünün temeli yapmaktır. Anayasaların çok göze çarpan karakteri, temel kuruluşla ilgili bir takım teknik kaideler sisteminden ibaret kalmayarak aynı zamanda belirli bir ideolojinin ifadesi ve kalkanı olmalarıdır. Anayasanın ruhu dediğimiz zaman anayasanın özü olan bu ideolojiyi anlarız³⁰³. Bu çerçeveden bakıldığında, Türk anayasalarına hâkim olan ruh -diğer başkaca prensipler saklı kalmak üzere- milliyetçiliktir. Bu "milliyetçi hâkim ruh", Türk anayasalarında pozitif açıdan da pekiştirilmiştir. Bu anlamda, bazen başlangıç kısmında (1961 ve 1982 Anayasası), bazen doğrudan (1937 değişiklikleri), bazen de başına bir sıfat olarak (Atatürk milliyetçiliği) anayasa metninde (1982 Anayasası) normatif anlamda vücut bulmuştur.

Bir siyasi akım ve ideoloji olan milliyetçiliğin anayasada yer alışı mukayeseli anayasa hukukuna son derece yabancıdır. Bugün dünyada Birleşmiş Milletlere üye 192 adet devlet bulunmaktadır³⁰⁴. Ancak Richmond Üniversitesi verilerine göre, yazılı bir anayasaya sahip devlet sayısı (Türkiye hariç) 222'dir³⁰⁵ ve bu anayasaların sadece 1 (bir) tanesinde milliyetçilik ilkesine yer verilmiştir³⁰⁶. Bu anayasa, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Endeksinde 2008 itibarıyla 147'inci sırada bulunan³⁰⁷ Bangladeş'in, 5 Kasım 1972 tarihli Anayasasıdır. Pek tabi ki, birçok anayasa da milliyetçilik

³⁰³ Kubalı, s.103.

³⁰⁴ Dünyadaki devlet sayısı tartışmaya açıktır, çünkü her devlet "tanınmamaktadır."Dünya ülke sayısı A.B.D ve Fransa'ya göre 190, Rusya'ya göre 172, İsviçre'ye göre 194 iken, Türk Telekom verilerine göre **224**'tür yaygın kullanım BM üye devletlerini referansla yapılmaktadır. Ahmet Fidan "Dünya'da Kaç Ülke Kaç Devlet Var?" <http://www.yazarport.com/read.aspx?yazino=2470> (2 Şubat 2009)

³⁰⁵ "Constitution Finder", <http://confinder.richmond.edu/> (7 Mayıs 2009)

³⁰⁶ Erdoğan'a göre hiçbir anayasada milliyetçilik ilkesine yer verilmemiştir. Oysa biz Bangladeş Anayasasında milliyetçilik ilkesine hem başlangıcında hem de madde metninde (md.8) yer verildiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 4.Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s.141.

³⁰⁷ "Un Human Development Report", http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf (6 Nisan 2009)

anayasanın içeriğinde yer almakta yahut anayasanın dilinde milliyetçi ve ayrımcı ifadelere yer yer rastlanmaktadır. Buna karşın yeryüzündeki anayasaların neredeyse tamamında, “ayrıca” ve “özel olarak”, “milliyetçilik ilkesi” vurgulanmamıştır. Milliyetçilik ilkesine anayasada yer verilmesi (Bangladeş ile birlikte) Türkiye’ye özgü bir durumdur. Bu durum Türkiye’yi mukayeseli hukuk açısından ayırık bir yere taşımaktadır. Hele ki, bu ilkenin değiştirilemez kılınması ise tamamen Türkiye’nin nevi şahsına münhasır bir uygulamadır.

A. Milliyetçilik İfadesinin Anayasalardaki Evrimi

Milliyetçilik ilkesine Kanunu-i Esasi’de yer verilmemiştir. Türkiye Büyük Milletinin açılışından sonra kabul edilen 1921 Anayasası’nın 1’inci maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız “millete” ait olduğu ifade edilmekle birlikte, milliyetçilik ilkesine yer verilmemiştir. Aynı durum, Cumhuriyet’in ilanından sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasası’nın ilk hali için de geçerli olmuştur. Anayasa normu olmadan önce, esasen Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) ilkelerinden birisi olan bu ilke, ilk defa 1924 Anayasası’na 3115 Sayılı ve 5.2.1937 günlü Kanunla yapılan değişiklikle, 2’inci maddeye, CHP’nin altı okunun eklenmesi sırasında girmiştir³⁰⁸. Bu değişiklikle madde şu hali almıştır: “*Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimcidir*”³⁰⁹.

1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na giren milliyetçilik ilkesi, tarihi kopma ve kırılmalarla dolu olan Türk anayasa hukuku tarihinde günümüze kadar süreklilik taşımıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra hazırlanan anayasa taslaklarında³¹⁰ kendisine yer bulmayan bu ilke, o dönemde bir dizi tartışmaya yol açmıştır. Milliyetçiliğin anlamının belirsizliği ve sınırının çizilmesinin güç olması, ayrıca Almanya ve İtalya’da kurulmuş olan Nasyonal Sosyalist/Faşist rejimlerin de kendilerini milliyetçi olarak adlandırmaları karşısında, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesinin milliyetçiliğe dayandığı ekseninde süregelen bu tartışmalar, Temsilciler Meclisi ile Milli Birlik Grubu arasında da ayrılığa yol açmış, ancak nihayetinde uzlaşma

³⁰⁸ Süleyman Arslan, “1961 ve 1982 Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı”, **I. Milletlerarası Atatürk Sempozyumu**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 21-23 Eylül 1987, s.750.

³⁰⁹ Tanilli, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, s.35.

³¹⁰ Bu anayasa taslakları için bkz. Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul: Aydın Güler Kitabevi, 1962, s.152-205.

komisyonunun çalışmaları neticesinde devletin niteliği olarak "millilik" getirilmiştir. Milliyetçilik ilkesi de anayasanın başlangıç kısmına kaydırılmış ve başlangıçtaki "Türk Milliyetçiliğinin" uzun ve ayrıntılı bir tanımının yer alması benimsenmiştir³¹¹.

"Başlangıcın da anayasa metnine dâhil olması" gibi ayırık bir uygulamanın da müsebbibi olan milliyetçiliğin yanlış anlamlara ve yorumlara kapatılma çabası, 1982 Anayasası döneminde başına "Atatürk" isminin getirilmesiyle çözülmeye çalışılmış, ancak milliyetçiliğe başlangıçta yer verilmesi ve başlangıcın da anayasa metninden sayılması uygulamasına devam edilmiştir. Ayıca 1982 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarından ve ikinci madde gerekçesinden anlaşılacağı gibi, 'Atatürk Milliyetçiliği' ile 'Türk Milliyetçiliği' eş anlamda kullanılmıştır³¹². Sözcük yapısı açısından "milliyetçilik" 1937'de eksiz biçimde kullanılırken, 1961'de başına "Türk", 1982'de de "Ata" eklenerek "gelişmeye" başlamıştır. Bu farklılaşma ve kelime uzunluğu gelişmesine karşın, ilkenin anlamında içeriksel bir farklılaşma söz konusu bulunmadığı ifade edilmektedir³¹³. Ancak gerçekte ülkede, Atatürk'ün milliyetçilik algısından farklı milliyetçilik yorumlarının bulunduğu bilinmektedir. Aslında bu farklılaşma salt milliyetçilik açısından değil, herhangi bir siyasal ilke için de geçerlidir. Demokrasilerde herhangi bir ilkenin tek ve sınırları çizilmiş biçimiyle algılanması olağan değildir. Sistem dışı veya resmi anlayışın sınırlarının dışına çıkan bir söylem, şiddet içermiyorsa "aşırı da olsa" savunulabilir durumdadır³¹⁴. Laiklik ilkesinin tek bir yorumu olmayacağı gibi, milliyetçiliğin de farklı yorumlarının (resmi algının dışına çıkan) bulunması son derece normaldir. Aksi bir iddia toplumu tek parça halinde gören, çoğulcu olmayan otoriter bir yaklaşıma işaret edecektir.

Biz aşağıda, farklı biçimlerle ifade edilse de, resmi ideolojinin milliyetçilik anlayışının (güncel deyişle Atatürk milliyetçiliğinin) üzerinde

³¹¹ Bu konu "Anayasa Tutanaklarında Milliyetçilik" başlığı altında incelenmiştir.

³¹² Faruk Bilir ve Hasan Tunç, "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. İhsan Tarakçıoğlu'na Armağan**, C.II, S. 1- 2, Haziran-Aralık 1998, s.250.

³¹³ Kemal Dal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Basımevi, 1992, s.135-136., Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 14. Basım, Ankara, 2006.

³¹⁴ Erdoğan, **Dersimiz Özgürlük**, s.61. Ancak, milliyetçiliğin aşırı halinin şiddete ve nefret söylemine teşne olduğunu, bunun da demokratik toplum düzeninin gereklerinde olan hoşgörü ile çatıştığını peşinen kaydedelim.

duracağız. Ancak, Türk Anayasalarındaki milliyetçiliğin "milliyetçilik" kelimesi ile sınırlı olmadığı gerçeğiyle, bu ilkeye paralel biçimde anayasaya içkin olan, anayasal düzendeki milliyetçi normlar ile bu ilkenin zaman zaman değişiklik gösteren uygulamalarının üzerinde duracak ve Türk Anayasalarında milliyetçiliği bu çerçevede çözümlemeye çalışacağız.

B. Atatürk Milliyetçiliğinin Anayasada Yer Almasına Temel Eleştirilerimiz

Atatürk milliyetçiliğinin ne olduğunu incelemeye geçmeden önce bu ilkenin anayasada yer alışı ve hukuk literatüründe ele alınışına yönelik eleştirilerimizi ifade edeceğiz.

Birinci olarak tıpkı dünyanın neredeyse hiçbir anayasasında milliyetçiliğe yer verilmemiş olması gibi, anayasada ulusal önderlerin isminin kullanılması da olağan değildir. Hiç yoktur diyemiyoruz, çünkü bu çeşit düzenlemelere yer veren anayasalar vardır. Örneğin, İran Anayasasında İmam Humeyni'nin³¹⁵, Küba Anayasası'nda Fidel Castro'nun³¹⁶, Kuzey Kore Anayasasında Kim İl Sung'un³¹⁷ adı dibacelerde geçmektedir. Ancak bu sayılanların, insan hakları karnesi son derece kötü durumda olduğu ve anti-demokratik, bürokratik devletlerden sayıldıkları açıktır³¹⁸. Bu bağlamda Türk Anayasası'nın da bu çeşit anayasalarla aynı kategoride yer alması olumsuz bir durumdur.

İkinci olarak bir ideoloji/siyasi akım/söylem olarak milliyetçilik bazen insan isimleriyle kullanılmaktadır. Örneğin Renan, Fichte, Gobienau gibi isimler milliyetçilik ile birlikte anılmaktadır. Diğer taraftan milliyetçiliğin millet isimleriyle, hatta coğrafi yönlerle dahi anılışı söz konusu olabilmektedir; Fransız/Alman milliyetçiliği, Doğu/Batı milliyetçiliği gibi.

³¹⁵ Bu anayasanın başlangıç kısmında halkın İmam Humeyni'nin liderliği altında olduğundan bahseder. Bkz. "Iran Constitution" <http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000.html> (2 Şubat 2009)

³¹⁶ Anayasa'nın başlangıç kısmında devlet başkanı Fidel Kastro'nun liderliği ile birlikte, Halk kahramanı Jose Marti ile Mark, Engels ve Lenin'in ideallerinden bahsedilir. Bkz. "Constitution of Republic of Cuba", http://www.cubanet.org/ref/dis/const_92_e.htm (2 Şubat 2009)

³¹⁷ Bu anayasa'nın da başlangıç kısmında devlet başkanı Kim Jong İl'in liderliğinden ve başkanlığını yaptığı Milli Savunma Komisyonun yönetimdeki yerinden bahseder. Yine başlangıç kısmında Marksizm-Leninizm ideolojisine atıfta bulunulur. Bkz. "Socialist Constitution of the Democratic People's Republic of Korea" http://www.novexc.com/dprk_constitution_98.html (2 Şubat 2009)

³¹⁸ The Economics'in demokrasi endeksinde Küba 125, İran 145, Kuzey Kore 167'inci sıradadır. "Democracy Index", http://www.economist.com/media/pdf/Democracy_Index_2007_v3.pdf (2 Şubat 2009)

Ancak bu kullanım biçimleri, kuramsal tartışmalarda belli bir kategoriye işaret edebilmeye ve analitik çözümlemelerde kolaylık sağlamaya hizmet etmektedir. Bir sosyal bilimler disipliniinde belli bir konu üzerine fikir veya pratik geliştirmiş kişilerin, hatta ülkedeki genel politikada hâkim olmuşsa ülkelerin isimleri, o konuda "tamlayan" olarak kullanılabilir. Bu bağlamda yeni bir devlet kuruluşunda, şüphesiz çok büyük etkisi olan ve milliyetçilik konusunda yazı ve söylevleri bulunan Atatürk'ün milliyetçilik anlayışından, yani anlattığımız çerçevede bir "Atatürk milliyetçiliğinden" bahsedilebilecektir. Ancak böyle bir tanımlamada bulunmak, Atatürk milliyetçiliğini kendiliğinden özgün, çığır açan bir nitelik taşıdığı anlamına gelmeyecektir. Çünkü sosyal bilimlerde inceleme konusu yapılabilecek her liderin, konu üzerine yazıp çizmiş her düşünürün, bir milliyetçilik anlayışından bahsedilebilecektir. Bu bağlamda Kenan Evren'in milliyetçilik anlayışı veya Alparslan Türkeş'in milliyetçilik anlayışından ve Türkeş milliyetçiliğinden³¹⁹ vs. bahsedilebilmektedir. Yani, "Atatürk milliyetçiliği" şeklindeki ifadenin doğal bir mütekabiliyeti olmakla birlikte; doğal olmayan, bunun bir anayasa normu haline getirilmiş olmasıdır. Çünkü bu tarz tanımlamalara, bilimsel incelemelerde işlevsel olsa da, normatif düzenlemelerde, hele ki anayasa gibi en üstün norm düzeyinde yer verilmesi sorunludur. Sorunludur, çünkü anılan türde kategorik tanımlamalar analitik çözümlemeler için vardır ve "yaşayan bir metne" girmek için son derece statiktirler. Atatürk'ün milliyetçilik algılayışı ve bu konudaki tanımlamaları ve konuşmaları yaşadığı döneme yönelik araştırmalarda, bunun tarihsel işlevinde, siyasal çözümlemelerde bir kategori olarak ele alınabilir ve fakat gelecek kuşakların yaşadıkları karşısında hukuku söyleyenler için, hele ki insanların özgürlüklerini sınırlandıracak bir neden olarak düzenlendiği dikkate alındığında, şüphesiz durağandır³²⁰.

³¹⁹ Örneğin Erdoğan Atatürk milliyetçiliğini Türkeş'vari milliyetçilikle kıyaslamaktadır. Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Adres Yayınları, 2004, s.231.

³²⁰ Bu durağanlığı aşma iddiası marksizmde vardır. Marksist öğretisi; tarihi, tez, antitez ve sentez teatisiyle devam eden diyalektik bir süreç olarak algılamakta ve ilerlemeci tarih anlayışı içinde, değişimin kaçınılmaz olduğunu öngörmektedir. Sosyalist olduğunu iddia eden devletlerin anayasalarında marksizme yapılan atfın sebebi de bu kavrayıştır. Ancak Atatürkçülük/Kemalizm (eğer bir doktrin olarak varsa) nasıl gerçekleşeceğini açıkça bildirmemekle birlikte Türkiye Cumhuriyetinin ilelebet taşıyacağı öngörüsü dışında, böyle bir iddia taşımamaktadır.

Üçüncü olarak Atatürk milliyetçiliğinin tanımlamaya yönelik olarak bir soruna dikkat çekmek gerekiyor. Literatüre bakıldığında konunun Atatürk'ün millet ve milliyetçilik konusunda yazdıkları ve söylediklerinden hareketle ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda, incelemenin iyi milliyetçilik/kötü milliyetçilik ikilemine dayanan bir paradigmada ele alındığı ve Atatürk milliyetçiliğinin "iyi milliyetçiliğe" girdiği yönünde ispat çabalarının bulunduğu görülmektedir. Sıklıkla, Atatürk milliyetçiliğinin ırkçılık, kafatasçılık, saldırganlık ihtiva etmediği, buna karşılık medeni, çoğulcu, barışçı olduğu vurgulanmakta ve bu bağlamda Fransızvari, Renancı, sivil, sübjektif bir milliyetçilik kategorisine girdiği ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşım/polemik Atatürk araştırmaları, tarihçiler vb. açısından anlamlı olabilir ve fakat anayasa hukuku açısından kurucu iktidarın literatürümüze "armağan ettiği" gereksiz bir yükür. Doktrin, bu muğlâk ifadenin aslında ne anlama geldiği veya ne anlama gelmediği yönündeki tartışmaya girmek zorunda kaldığı gibi, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında da her defasında onun ne olduğu ve ne olmadığının açıklamaya fazladan mesai harcandığı görülmektedir³²¹. Yani, terim kendi kendisini açıklayabilir durumda değildir. Eğer anayasaya ille de milliyetçilik girecek ise ve "iyi olan" da sübjektif milliyetçilik ise, Atatürk milliyetçiliğinin sübjektif/sivil bir milliyetçilik olup olmadığı tartışması bir kenara bırakılıp, milliyetçilik için doğrudan sübjektif milliyetçilik/sivil milliyetçilik veyahut "iyi olanı" tanımlayan diğer sıfatlar kullanılmalıdır.

C. Atatürk Milliyetçiliği

Türk anayasa hukuku literatüründe, "Atatürk milliyetçiliği" ifadesine ilişkin yaklaşım baskın biçimde ortaklaşmıştır³²². Bu yaklaşıma göre Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı; ırk, dil ve din gibi objektif benzerliklerle değil; kader, kıvanç ve tasa ortaklığına ve birlikte yaşama arzusuna dayanan sübjektif bir milliyetçilik anlayışıdır³²³. Atatürk milliyetçiliğinin

³²¹ Bu iddia ile bizatihi çalışmamızın zeminine "dinamit" koyar görünsek de, ironik durum bizzat Anayasadaki ilkenin tezahürüdür.

³²² Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, 4. Basım, Konya, 2007, s. 56.

³²³ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1978, s.185.; Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 7.Basım, Ankara: Yetkin Yayınları, 2002, s.75.; Zafer Gören, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2.Basım, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 1999, s.92.; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s.69.; Emin Memiş, **Türkiye'de Anayasal Gelişmeler Eğrisi**, 4. basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005, s.216., Yavuz Sabuncu, 13. Basım, **Anayasaya Giriş**, Ankara, 2007, s.38. Tanör-Yüzbaşıoğlu ile Tunç-Bilir ise benzer

sübjektivist olduğunu ima eden bu görüş, savını temellendirirken iki dayanak ileri sürmektedir. Bu dayanaklar ve Atatürk'ün kendi ifadeleri ve bizzat anayasa metninin kendisidir. Çalışmamızın bu bölümünde bu dayanakları sorgulayacağız.

1. Atatürk'ün Kendi İfadelerinden Dayanaklar

Atatürk milliyetçiliğin sübjektif bir milliyetçilik olduğunu iddia eden yazarlar; şu millet tarifine dayanmaktadırlar;

*"Bundan sonra müşterek milli fikrin, ahlakın, hissin, heyecanın hatıra ve ananelerinin millet efradında meydana gelmesini ve kökleşmesini temin eden müşterek mazinin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren müşterek dilin, milletlerin teşekkülünde en mühim âmiller olduğunu bir defa daha kaydettikten sonra millet hakkında, ikinci derece unsurları kale almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de alalım: **A.** Zengin bir hâtıra mirasına sahip bulunan; **B.** Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; **C.** Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir. Bu tarif tetkik olunursa bir milleti teşkil eden insanların rabitalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insanî hisse gösterilen riayet, kendiliğinden anlaşılır.*

Filhakika; maziden müşterek zafer ve yeis mirası; istikbalde tahakkuk ettirilecek aynı program; Beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak;

*Bunlar elbette bugünün medenî zihniyetinde diğer her türlü şartların fevkinde mâna ve şümul alır. Bir millet teşekkül ettikten sonra, efradının devlet hayatında, iktisadi ve fikri hayatta müştereken çalışmak sayesinde vücuda gelen milli harsta (kültür) şüphesiz milletin her ferdinin çalışma hissesi, iştiraki, hakkı vardır. Buna nazaran **bir harstan olan insanlardan***

argümanları kullanmakla birlikte, sübjektif milliyetçilik ifadesi yerine "anayasal milliyetçilik" ifadesini kullanmışlardır. Bkz. Hasan Tunç ve Faruk Bilir, "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği" , **Prof. Dr. İhsan Tarakçıoğlu'na Armağan**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1999, s.207.; Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.77.

mürekkep cemiyete millet denir, dersek milletin en kısa tarifini yapmış oluruz³²⁴."

Bu tanım çerçevesinde bakıldığında Atatürk'ün gerçekten de sübjektif bir millet anlayışına sahip olduğu düşünülebilir. Genel olarak "iyi milliyetçilik" kategorisine giren ve çoğu milliyetçinin kendisini orada gördüğü sübjektif milliyetçilik anlayışını temsil eden önemli düşünür Ernest Renan'ın millet tarifi de, bu tanıma yakındır. Renan'a göre "*insan, ne ırkının, ne dilinin, ne de dininin, ne de nehirlerin izlediği yolun, ne de sıradağların yönünün eseridir. Sağlam duygulu ve sıcak kalpli insanların bir araya gelmesi manevî bir şuur yaratır ki, buna millet denir*"³²⁵."

Ernest Renan milleti açıkça "bir ruh, bir manevî prensip" olarak tanımlamaktadır. Bu "ruh" yahut "manevî ilke", biri geçmişte, öteki ise içinde yaşanılan zamanda bulunan iki unsurun birleşmesiyle oluştuğunu ifade etmişti³²⁶. Hatırlanacak olursa bu unsurlardan *birincisi*, "zengin bir hatıra mirasına sahip olmaktır." Bu unsurla Renan'ın kastettiği şey, tarihten ziyade, millî bir mitoloji, yani geçmişin ululuklarını ve geçmişte yaşanan güçlükleri kutsayacak bir bakış açısidir. Geçmişte yaşanılan ortak acılar veya birlikte kazanılan zaferler insanları birbirine bağlar. Bu unsurlardan *ikincisi* ise, birlikte yaşama ve olabildiğince çok ortak miras yaratma isteğidir. Bu ikinci unsurda, amaç, mefkûre, istikbal, ülkü birliği gibi hususlar yer almaktadır³²⁷. Bazı yazarlar, Atatürk'ün millet anlayışının sübjektif olduğunu ifade etmekle birlikte aynı zamanda Atatürk'ün, sübjektif millet anlayışının önemli düşünürü Renan'dan etkilendiğini iddia etmektedir. Biz Atatürk'ün

³²⁴ Afet İnan, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1933, s.16-18. Kitabın bu baskısını seçmiş olmamızın nedeni, bu baskının sansürlenme iddiası altında bulunmamasıdır. Can Dündar'ın iddiasına göre kitapta bulunan şu ifadeler sansürlenmiştir: *Türkler Arapların dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Arapların dinini kabul ettikten sonra bu din Arapların (...) Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine hiçbir tesir etmedi. Bilakis Türk milletinin milli rabitalarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu.(...) "Türk milleti birçok asırlar, (...) bir kelimesinin manasını bilmediği halde Kur'an'ı ezberlemekten beyni sulanmış hafızlara döndü.(...) "Türk milletini Allah için, Peygamber için topraklarını, menfaatlerini, benliğini unutturacak, Allah'la mütevekkil kılacak derin bir gaflet ve yorgunluk beşiğinde uyuttular. (...) "... din hissi, dünyanın acısı duyulan tokadıyla derhal Türk milletinin vicdanındaki çadırını yıktı, davetlileri, Türk düşmanları olan Arap çöllerine gitti. (...) Artık Türk, cenneti değil, (...) son Türk ellerinin müdafaa ve muhafazasını düşünüyordu. İşte dinin, din hissini Türk milletinde bıraktığı hatıra..."* Can Dündar, "Atatürk'ün Sansürlenmiş Görüşleri", **Milliyet**, 30 Ekim 2006, <http://www.candundar.com.tr/index.php?Did=3664> (07 Mayıs 2009)

³²⁵ Ernest Renan, "Millet Nedir?" Nutuklar ve Konferanslar, Ziya İhsan (çev.), Ankara: MEB Yayınları, 1946, s.121.

³²⁶ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 200, s.110.

³²⁷ Recai Galip Okandan, **Umumî Amme Hukuku**, İstanbul: İÜHF Yayınları, 1968, s.693.

okuduğu kitaplara göz atıldığında Fransız literatürünün baskın olduğunu görmekle birlikte, Atatürk'ün objektivist millet anlayışına sahip³²⁸ Gobineau'nun "*İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme*" başlıklı kitabını da incelemiş olduğunu gözlemlemiş bulunuyoruz³²⁹. Ancak sadece genel millet tanımına bakarak, Atatürk'ün millet tanımında kullandığı öğelerin, Renan'ın ortaya koyduğu öğelerle benzer olması Atatürk'ün Renan'dan esinlediği iddiasını doğrular görüldüğü söylenebilmektedir.

Ancak bu millet algılayışına rağmen, gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Anılan tarif, Atatürk'ün "genel olarak" millet tarifidir. Oysa konumuz açısından önemli olan Atatürk'ün milliyetçiliğinin öznesi olan milleti, yani Türk milletini nasıl kavradığıdır. Nitekim Atatürk milliyetçiliğinin niteliğini ortaya koyacak olan turnusol, bu kavrayıştır. Atatürk'e göre, yukarıda sayılan milleti oluşturan öğelerden genel olarak ve diğer milletler için geçerlidir, oysa "*Türk milletinin teşekkülünde mevcut olan şartlar diğer milletlerde kâmilan yok gibidir*"³³⁰. Yani Atatürk, Türk milletinin diğer milletlerden farklı özelliklerinin bulunduğunu düşünmektedir; yani her milliyetçi söylemde yer bulan, kendisini "ötekilerden" özgün görme yaklaşımı Atatürk'te de görülmektedir. Ona göre "*Türk milletinin teessüsünde müessir olduğu görülen tabî ve tarihî vâkialar şunlardır; (a) Siyasî varlıkta birlik, (b) Dil birliği, (c) Yurt birliği, (d) Irk ve menşe birliği, (e) Tarihî karabet, (f) Ahlâki karabet*"³³¹.

Atatürk, bu unsurların içinde dil birliği meselesi hiyerarşik bir üstünlük taşır görünmektedir. Öyle ki, Atatürk döneminde dil birliğinin "Türlere özgü" önemi, sübjektivist millet yaklaşımı ve bu konuda çalışan bilim insanları ile polemiğe girmek pahasına vurgulanmıştır: "*Bugün ilim dünyası içinde dili, ırk için esas kabul etmeyen âlimler yok değildir. Bu esas belki bazı camialar için doğru olabilir. Fakat Türk için, asla...*"³³²

³²⁸ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları, 2001, s.115.

³²⁹ "Ata'dan Okuma Dersleri", *Milliyet Gazetesi*, 13 Mayıs 2005., <http://www.milliyet.com.tr/2005/05/13/guncel/axgun02.html> (7 Mayıs 2009), Yıldırım Oğur, İlker Başbuğ'un Konuşmasının Hatırlattıkları, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=221> ,(7 Mayıs 2009)

³³⁰ İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, s.14.

³³¹ age., s.13-14.

³³² Bu ifade İkinci Dil Kurultayında okunan Türk Tarih Kurumu Bildirgesinde geçmektedir., İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 2. Basım, Ankara: TTK Yayını, 1968, s.210-211.

Yukarıda sayılanların çerçevesinde Atatürk milliyetçiliğinin sübjektif/Fransızvari/sivil millet/milliyetçilik olduğu ve bu milliyetçiliğin Türk milletini kavrayış biçiminin sübjektif bir nitelik taşıdığı kolaylıkla söylenememektedir. Doktrinde bu konunun üzerinde pek durulmadığı gibi, Atatürk'ün millet ve milliyetçilik algısının sübjektif olduğunu hiçbir şerh koymaksızın ifade edildiği gözlemlenmektedir. Oysa tarihi karabet dışındaki unsurların hiçbiri sübjektif millet anlayışının öğelerinden değildir.

2. Anayasa Metnindeki Dayanaklar

Atatürk milliyetçiliğinin "iyi milliyetçilik" olduğunu görüşüne göre, 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmında "*Topluca Türk vatandaşlarının millî gurur ve iftiharlarda, millî sevinç ve kederlerde, millî varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak*" olduğunun belirtilmesi, Türk vatandaşlarının ortaklaştığı öğelerin niteliğinden dolayı, sübjektif bir millet anlayışını göstermektedir. Bunun yanında, başlangıcın 7'inci paragrafında Atatürk'ün "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" sözlerinin bir ilke olarak yer alışı ve 2'inci paragrafında Türk milletinin "*dünya milletlerin ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi*" olarak tarif edilmesi, başka milletleri düşman veya aşağı gören bir yaklaşımdan uzak olunduğuna işaret etmektedir³³³.

Buradan hareketle Özbudun, anayasada yer alan bu ifadelere dayanarak Atatürk milliyetçiliğinin sübjektif bir milliyetçilik olduğu tespitinin yanında, sübjektif niteliğin sadece manevi değer ifade eden bir deyim olmadığı ve bundan, pozitif hukuk alanında önemli sonuçlar çıktığını da ifade etmektedir³³⁴. Buna göre; **(i)** Anayasa'nın 66'ıncı maddesinde yer alan "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" hükmü bunun doğal bir sonucudur. Ayrıca **(ii)** "Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü" ifadesi, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun insan unsurunun (Türk milleti) tek olması ile **(iii)** "Devletin dili Türkçedir" hükümleri de diğer önemli sonuçlardır.

Öncelikle evet, konuya anayasanın başlangıç metninin anılan ifadeleriyle "sınırlı" biçimde yaklaşılması halinde, Atatürk milliyetçiliğinin

³³³ Atar, s.47., Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.115.; Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.76-90.; Sabuncu, s.27.

³³⁴ Özbudun, age.

sübjektif nitelikte olduğu iddia edilebilir. Ancak başlangıç metni salt bu ifadelerden mürekkep değildir. Örneğin aynı başlangıç metninde vaktiyle, *"milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, millet hayatının her türlü tecellisinde ortaklık"* gibi bireyi "milli varlık" potasında eriten³³⁵, otoriter³³⁶ ifadelere de yer verildiği gibi, *"Türk milli menfaatleri, Türklüğün tarihi ve manevi değerleri karşısında hiçbir düşünce ve mülahazanın korunma göremeyeceği"* şeklinde otoriter³³⁷ ve koyu milliyetçi³³⁸ ifadelere de yer verilmiştir. Konuya, salt bu ifadelere³³⁹ dayanılarak yaklaşıldığında, bu defa da kolaylıkla Atatürk milliyetçiliğinin otoriter bir nitelik taşıdığı iddia edilebilecektir. Sonuç olarak, 1982 Anayasası'nın başlangıç metni, Atatürk milliyetçiliğinin salt sübjektif bir nitelik taşıdığına işaret edememektedir³⁴⁰.

İkinci olarak sübjektif nitelik taşıdığı iddia olunan Atatürk milliyetçiliğinin pozitif hukuk alanındaki sonuçlarında da bazı çelişkilerin bulunduğunu düşünmekteyiz. Mesela, anılan yaklaşıma göre ,devletin dilinin Türkçe olması, sübjektif olduğu iddia edilen bir milliyetçiliğin sonucu olarak görülmektedir. Oysa "dil" objektif ve sübjektif millet paradigmasında, objektif nitelik taşıyan bir özellik olarak kabul edilmektedir. Birçok devlette resmi dilin olması³⁴¹ dahi bu gerçeği değiştirmemektedir. Hal böyleyken, objektif bir ögenin anayasada yer almasının sübjektif bir milliyetçiliğin doğal sonucu olarak ortaya konamaz. Hatta bu milliyetçilik anlayışının "doğal sonuçlarını" incelemeye devam edersek; düşünceyi açıklama ve basın hürriyetinin kullanılmasında bir kanunla bir dilin kullanılması yasaklanmasına imkân tanıyan ve bir kültür kısıymı anlamı taşıyan³⁴² Anayasa'nın 26'ncı maddesinin üçüncü fıkrasındaki *"düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış herhangi bir dil kullanılamaz"* ve 28'inci maddenin ikinci fıkrasındaki, *"kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde yayım yapılamaz"* şeklindeki ifadeler ile Anayasanın 42'nci

³³⁵ Soysal, 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, Onbirinci Baskı, Ankara: Gerçek Yayınevi,1997, s.118.

³³⁶ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.77.

³³⁷ age.

³³⁸ Soysal, s.118.

³³⁹ Özbudun ve Tanör/Yüzbaşıoğlu bu belirsiz ve otoriter ölçütlerin anayasaya uygunluk denetiminde kullanılması durumunda, bu denetimin anayasaya uygunluk denetiminden çıkarak, bir yerindelik denetimi haline dönüşme tehlikesinden bahsetmişlerdir. Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s.50; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.77.

³⁴⁰ Bu ifadelerin 2001 yılında değişikliğe uğradığını belirtelim.

³⁴¹ Kemal Gözler, "Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı", 1 Mayıs 2004, <http://www.anayasa.gen.tr/millet.htm> (7 Mayıs 2008)

³⁴² Bülent Tanör, **Türkiye'de Demokratileşme Perspektifleri**, Ankara: Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği Yayını, 1997, s.146.

maddesindeki "*Türkçe'den başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez*" hükümleri ve son olarak 134'üncü maddedeki, "Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, *Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini* bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayımlar yapmak amacıyla" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nu kurmuştur ifadelerinin Atatürk milliyetçiliğinin de, objektif bir milliyetçilik anlayışının da tezahürü olduğu rahatlıkla savunulabilecek ve fakat bunun sübjektif millet yaklaşımının karşılığı olduğu asla söylenemeyecektir.

Üçüncü olarak "devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü" ifadesinden üniter devlet yapısının anlaşılması gerektiği yönünde çıkarım literatürde yaygındır³⁴³. Ancak üniter devletin "sübjektif bir millet anlayışının" doğal sonucu olarak görülmesi tartışmalıdır. Çünkü federal bir yapı içinde de milliyetçilik, hatta münhasıran sivil bir milliyetçilik, gerçekleştirilebilir.

Dördüncü olarak "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" hükmünün sübjektif bir millet algılayışının doğal bir sonucu olarak görülmesi de eleştiri götürür niteliktedir. Nitekim her ne kadar vatandaşlık vurgusu sübjektif nitelikte yakın görünse de, bu maddedeki "Türk devleti" ifadesine (Diğer maddelerde değil de özel olarak böyle hassa bir maddede) yer verilmesi, Türk ifadesinin etnik bir içerik taşıyor olması ve nihayetinde bu maddenin sıklıkla eleştirilmesi (Vatandaşlığı değil Türklüğü tarif etmesi vb.) karşısında, bunu "sübjektif" Atatürk milliyetçiliğinin doğal bir sonucu olarak ortaya koymanın eleştiriye mazhar olduğu kanaatindeyiz.

Bunların dışında Atatürk milliyetçiliğinin yukarıdaki tartışmalı sonuçları dışında, gözden kaçırılan bir sonucu bulunmaktadır. Bu sonuç, egemenliğin halka veya yurttaşlara değil, millete ait olmasıdır. Bazı devletlerde, egemenliğin kaynağı halk veya millet olabilecekken (Avrupa Birliği üyesi devletlerin çoğunda egemenliğin kaynağı halktır³⁴⁴) milliyetçi

³⁴³ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.117.; Mustafa Koçak, **Siyasi Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2002, s.139., Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.117., Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.98.,

³⁴⁴ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 307.

devletin böyle bir dayanağının bulunması mümkün değildir, mutlaka millet egemenliği söz konusu olacaktır³⁴⁵.

Objektif ve sübjektif milliyetçilik kategorilerinin yanıltıcı bir hal taşıdığından, günümüzde her milliyetçinin kendisini “iyi” olan sivil milliyetçiliğe kendisine karşı olan diğer milliyetçiliği de etnik olarak “yaftaladığından”; aslında, sivil milliyetçiliğin de içeriğinde etnik öğeler olduğundan ve nihayetinde Özkırmınlı’nın çıkarımından hareketle, anılan şekilde bir ikileme dayanan paradigmanın milliyetçiliği meşrulaştırma işlevi taşıdığından bahsetmiştik. Bu bağlamda, Atatürk milliyetçiliği de diğer milliyetçiliklerden kolaylıkla ayrılamamaktadır.

Erdoğan, Atatürk milliyetçiliğini genel olarak (bunun iyimser bir yorum olacağı şerhini koyarak) etnik veya kültürel milliyetçilikten çok sivil milliyetçiliğe yakın görülebileceğini, fakat aynı zamanda bunun teorisi ve özellikle tarihsel pratiği bakımından etnik milliyetçilikten tamamen ayılamadığına dikkat çekmektedir³⁴⁶. Hukuk literatürünün dışında da benzer görüşlere rastlamak mümkündür. Tanör’e göre de, kurtuluş milliyetçiliği, Alman teorisindeki objektif birlik öğelerine değil, Fransız yaklaşımındaki sübjektif öğeye dayanmış gibidir, ancak özellikle 1925’ten sonra teori ve pratikte ırkçı temaların bulunmaktadır³⁴⁷.

Mesela Kadioğlu’na göre Türk milliyetçiliği, Fransız medeniyetçi milliyetçiliği ile Alman romantik milliyetçiliğinin bir birleşimi niteliğindedir³⁴⁸. Benzer biçimde Parla ise, Atatürk milliyetçiliğinin iki yüzü olduğunu savunmaktadır. Yazara göre bu milliyetçiliğin, hukuki, kültürel ve hümanist cephesinin yanında, iç siyasete ilişkin, etnik yanı ağır basan, birlik ve teklik vurgusunu ön plana çıkaran “hiç de munis olmayan” ikinci bir yüzü daha vardır. Atatürk milliyetçiliğinin bu yüzünde ezilmiş ulusların defansif milliyetçiliğini aşan, ırkçı bir görünüm vardır³⁴⁹.

Son olarak belirtelim ki, Atatürk milliyetçiliğine ilişkin, genel olarak resmi görüşe angaje çalışmaların ortaklaştığı söylemler göze çarpmaktadır.

³⁴⁵ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, s.226.

³⁴⁶ *age.*, s.223.

³⁴⁷ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, 8.Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları 2007, s.240.

³⁴⁸ Ayşe Kadioğlu, “Milletini arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, Artun Ünsan (Der.), **75 yılda Tebaa’dan Yurttaş Doğru**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 211.

³⁴⁹ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, C.3; Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.207-211.

Öyle ki, bu yaklaşım, Atatürk milliyetçiliğini bu maddelerle sınırlamakta ve tartışmasız dogmalar yaratmaktadır. Buna göre Atatürk milliyetçiliğinin özellikleri şunlardır: (1) Milli birlik ve bütünlüğe büyük önem verir, (2) sınıf kavgasına karşıdır, (3) gerçekçidir ve vatan kavramına dayanır, (4) milliyetçiliği reddeden akımlara karşıdır, (5) millet egemenliği ilkesiyle bağlantılı ve demokrasiye yöneliktir, (6) laiklik ilkesi ile bağlantılıdır. (7) saldırgan değil barışçıdır, (8) ırkçılığa karşıdır.

Bu sayılanlar, Atatürkçü/Kemalist (so-called) "düşünce sisteminin"³⁵⁰ kısa bir propagandif özeti görünümündedir. Bu maddeler ve fakat devletin tarafsız olma iddiasına da gölge düşürecek ve 1961 Anayasası Komisyonu üyelerinin ifade ettiği üzere, ancak bir siyasi partinin programında yer alabilecek niteliktedir. Bu maddelerin her biri, günümüz çağdaş devletlerinin olumlu ve olumsuz yükümlülükleri bağlamında, insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde ele alınmaya muhtaç görünümündedir. Sınırlarını çizmekte zorlandığımız bu çalışmamızda, konunun dağılmaması veya çalışmamızın gerektiğinden fazla uzamaması için bu başlıkların üzerinde ayrı ayrı durmayacak ve bunları aşağıda ulus inşa araçlarının anayasal karşılıklarını ele aldığımız başlıklar içinde yeri geldikçe değineceğiz.

II. IRKÇILIK VE MİLLİYETÇİLİK

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının hiçbir zaman ırkçı olmadığı sıklıkla ifade edildiği gibi, onun ırkçı olduğunu ima eden, ırkçı³⁵¹ veya ırkçı olmayan³⁵² yazarlar mevcuttur. Atatürk'ün manevi kızı olan ve ırk meseleleriyle son derece ilgili olan Ayşe Afetinan, Atatürk'ün asla bir ırkçı olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Atatürk, üstün ırk teorisini telkin etmekten kaçınmış, yalnızca Türk ulusunun ırki özelliklerini (?) bilimsel metotlarla tespit edilmesini istemiştir. Bunun üzerine İnan, Atatürk'ün

³⁵⁰ Türköne, Türkiye'de birbirleriyle çelişen sağ, sol, faşist, sosyalist Atatürkçü düşünce sistemlerinin bulunduğunu ama aslında Atatürkçü düşünce sistemi diye bir şeyin olmadığını, bu ifadenin bir felsefi düşünceyi formüle ettiği için anayasaya aykırı olduğu görüşündedir. Mümtaz'er Türköne, "Atatürkçü Düşünce Sistemi Yok"

<http://www.tumgazeteler.com/?a=1809591> (27 Nisan 2009) Halil Berktaş, ise bu ifadeyi bilim dışı, tarih dışı ancak anlamlı bir "uydurma" olarak nitelendirmektedir. Bkz. Halil Berktaş, "Uydurma... Ama Arında Ne Yatıyor?" **Taraf**, 21 Nisan 2009 <http://www.taraf.com.tr/haber/32179.htm> (27 Nisan 2009)

³⁵¹ Yalçın Toker, **Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları**, İkinci Basım, Ankara: Toker Yayınları, 2000, s.382.

³⁵² Tarık Ziya Ekinci, **Millet, Milliyetçilik, Devlet ve Anayasa Sorunları**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2004, s.100.

emriyle, 64 bin denek üzerinde iskelet yapısı, baş ve burun, kurukafa vs. ölçümüne ve 2.432.000 toplam kayıt içeren "*Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi*" isimli doktora tez çalışması yapmıştır³⁵³. Mimar Sinan'ın dahi mezarından çıkarıldığı bu çalışmada İnan, Atatürk'ün desteklediği Türk Tarih Tezi'ne paralel biçimde Türklerin Anadolu yurdunun otokton (yerleşik) halkı (unsur-u asli) ve gerçek sahibi (sahib-i asli) olduğu iddiasını tespit etmek ve Anadolu'da yaşayanların ırksal sürekliliğini göstermeyi amaçlamıştır³⁵⁴.

Yukarıda ırkçılığın ulus inşasında başvurulan bir yöntem olduğunu belirtmiştik. Türk ulus-inşası sürecinde ırkçılık politikasının (sistemik bir yanının olduğu tartışmalı olmakla birlikte) yer yer öne çıktığı gizlenemez bir geçektir. Bu bağlamda İnan'a ırkçı özellikler taşıyan bu tezi yaptıran Atatürk de, birçok ırkçı sayılabilecek söyleme sahip olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisinin programında ve Atatürk'ün genel millet tanımında ırk, milleti oluşturan bir unsur olarak görülmemesine karşın; Türk milletini oluşturan unsurlardan birisinin de ırk ve menşe birliği sayılması, ırkçı bir yaklaşım olarak görülebilir. Atatürk benzer söylemlerini farklı yerlerde de sürdürmüştür. Mesela bir gazeteye verdiği demeçte "*Diyanbekirli, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı her bir ırkın evlatları hep aynı cevherin damarıdır.*" şeklinde bir söyleme sahip olmuştur³⁵⁵. (abç.)

Benzer biçimde Atatürk'ün en bilinen söylemlerinde ırksal öğelere rastlanmaktadır. Mesela Atatürk'ün çokça bilinen "*Türk gençliği... muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur.*" (abç.) , "*Bir Türk, cihana bedeldir!*" vb. gibi sözler bunlara örnek gösterilebilir. Hatta öyle ki, Türklüğün övünç kaynağı olması ve yüksek, asil vb. gibi kavramlarla sıklıkla

³⁵³ TBMM Kütüphanesinde bir örneği bulunan bu kitabın orijinal ismi şudur: Afet İnan, **L'antolie, Le Pays De La Race Turque. L'anatolie, Le Pays De La "Race" Turque (Recherches Sur Les Characters Anthropologiques De La Turquie)**, Geneve: Georg&Cie., 1941.

³⁵⁴ İnan, tezinin sonucunda Türklerde tam bir ırk birliğinin olduğunu bunun en yüksek görüldüğü yerin ise iç Anadolu olduğunu, hatta Atatürk'ün bu önseziyle Ankarayı başkent yaptığını belirtmektedir. İnan'ın çalışmasına göre "Türk ırkı" kısakafalı ve ince burunlu, vasat saç ve göz rengine sahip ve beyaz Avrupa ırkına mensup asimile etme kapasitesi yüksek olma gibi niteliklere sahiptir. Afet İnan, *Türk Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1947, s.124- 186.

³⁵⁵ 5.10.1932 tarihli Cumhuriyet gazetesi. Aktaran: Kadri Kemal Kop, **Atatürk Diyarbakır'da**, İstanbul:1938, s. 4.

kullanılması da, Atatürk'ün söylemlerine paralel olarak o dönemde, "Türklükle iftihar modası" yaratmıştır³⁵⁶.

Dönemin ders kitaplarına bakıldığında Türklerin devlet ve medeniyet kurmadaki ırksal üstünlük göndermelerine sıklıkla rastlanmaktadır³⁵⁷. Yine bu dönemde CHP'nin ırk ve irsiyetin önemine ilişkin konferanslar ve Ankara Halkevi'nin yayın organı olan Ülkü'de ırkın saffeti ve kuvveti üzerine yayınlanan çeviri makaleler, ırk teorisinin Kemalist seçkinler arasındaki yaygınlığını göstermektedir³⁵⁸. Bu dönemin yazı hayatında milli ırk ıslahı (öjeni) konusunda yazılanların arttığı görülmektedir. Öjeni, her ne kadar İsveç Norveç, Finlandiya gibi ülkelere nazaran geri planda görülsede, Mustafa Kemal de bu atmosfere paralel söylemler içindedir: "*Natür insanları türetti, kendine taptırdı da. Ancak insanların dünyada yaşayabilmeleri için, onların tabiata egemenliği de şart kıldı. Tabiata egemen olmasını bilmeyen yaratıklar, varlıklarını koruyamamışlardır. Tabiat onları, kendi unsurları içinde ezmekten, boğmaktan, yok etmekten ve ettirmekten cüda çekinmemişir*"³⁵⁹.

Bu perspektife sahip olan Atatürk, ırkın ıslahı için spor konusuna oldukça önem atfetmiştir. 1922 Anayasası'nın "Gençlik ve Spor" bölümünde yer alan 58'inci maddesindeki "Gençliğin (...) Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda (...) yetiştirilmesi" hükmü dikkate alındığında şu ifadeler manidardır: "*Efendiler cihanda spor hayatı, spor âlemi çok mühimdir... Bu kadar önemli olan spor hayatı, bizim için daha mühimdir. Çünkü ırk meselesidir. Irkın ıslah ve küşayışı meselesidir*"³⁶⁰. (abç.)

Atatürk'e göre, Türk ırkında geçmişin kötü izleri kalmış bugünkü nesil Türk ırkı; zayıf, hasta, cılız görünse de, hasta adam iyileşecek, eski ırkı sağlığına kavuşabilecektir. Nitekim o potansiyel, Türk ırkında öteden beri saklıdır³⁶¹.

³⁵⁶ Toker, s. 382.

³⁵⁷ Erdoğan, Anayasa Hukukuna Giriş, s.231.

³⁵⁸ Yıldız, 196-221.

³⁵⁹ "Havacılık Hakkında Konuşma", **Söylev ve Demeçler II**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kumru Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s.322.

³⁶⁰ Ayın Tarihi: 1926, sayı:30, s.1602-1603 (Türk Sporcuları İle Bir Konuşma", II, s.244-246, 1926) Aktaran: Parla, s.187-188.

³⁶¹ age., 186-187.

Atatürk'ün bu ırksal özelliklere yönelik tasnifleme eğilimi bir güzellik yarışmasında sözlerinde daha belirgin görünmektedir: "*Türk **ırkının** necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz (...) Bu güzel Türk kızımız, **ırkının** kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırmış olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır(...)* Şunu ilave edeyim ki, **Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli intihap olunmuş olmasını çok tabii buldum**³⁶²."

Bu eğilimlerin doğal bir sonucu olarak da 1938 yılında *Beden Terbiyesi Kanunu* yürürlüğe girmiş ve diğer tüm alanlarda olduğu gibi, rejim beden terbiyesi ve sporu da kontrol ve disiplin altında gerçekleştirme eğilimi kendini göstermiştir³⁶³.

Oran, vaktiyle dil ve tarih girişimlerinde milliyetçiliğin şovenlik ve hatta ırkçılıkla olan sınırının oldukça oynak ve ince olduğunu ifade etmektedir. Ancak buna rağmen Atatürk'ün kesinlikle Türkiye toprağı ile sınırlı bir milliyetçilik algısının söz konusu olduğunu ve ırkçı rejimlerden oldukça etkilenmiş olsa da, asla ırkçı olmadığını iddia etmiştir³⁶⁴. Aynı noktadan hareket eden Özbudun da bu tarz ifadelere rağmen Atatürk milliyetçiliğini ırkçılık taşımadığını görüşündedir. Ayrıca Özbudun'a göre Atatürk'ün bu çelişik ifadeleri, talidir. Bunlar, ırkçılık taşıması bir tarafa dönemin siyasi atmosferi açısından bakıldığında son derece doğal ve hatta belli bir sınırı aşmadığı için "hayret verici" görülmesi gereken söylemlerdir³⁶⁵.

Atatürk'ün de ırkçı sayılabilecek bir takım söylemleri bulunmaktadır. Bu söylemler Türk ırkının yüksekliğine, üstünlüğüne, asilliğine vs. gönderme yapmaktadır. Ancak diğer taraftan, gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, bu söylemler doğrudan belli bir insan topluluğuna veya "ırka" yönelik sistematik

³⁶² "Keriman Halis'in Dünya Güzeli Seçilmesi", *Söylev ve Demeçler III*, 3 Ağustos 1932, s.322.

³⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V., C.26, 29 Haziran 1938, s.484.

³⁶⁴ Oran, Atatürk Milliyetçiliği, s.98-99.

³⁶⁵ Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, s.151. Makalenin ilk yayımlandığı çalışma için bkz. Nuri Bilgin (Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul: Bağlam Yayınları,1997, s.63-71.

bir saldırı halini almamıştır. Bu haliyle anılan ırkçı söylemlerin, 20'lu yılların üstün ırk yarışının kızıştığı bir ortamda, zaman zaman olumsuz anlamlarla anılan "Türk" kavramını, diğer ırklar kadar "üstün" (hatta dengeleyebilmek için, çubuğu daha fazla bükme suretiyle daha üstün) olduğunu ispat çabasının bir ürünü olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede kalan bir ırkçılık, Atatürk'ün prensip olarak ulus-inşa sürecinde, Türk etnik kimliğini ülkenin başat kimlik haline getirmeye yönelik yaklaşımı ile de uyumludur. Ancak Atatürk'ün bu meyli, referans alınacak olan, resmi ideolojinin yerleştiği Atatürk dönemi Türk milliyetçiliğinin farklı noktalara kaymasının da önü açmıştır. Onun söylemindeki bu sapmalardan hareketle yakın çevresinin ırkçılığı daha saldırgan bir görünüm almıştır³⁶⁶.

Özetle, Türkiye'de sistematik bir ırkçılık politikasının olduğunu söylemek kolay olmasa da, Türklüğün hemen her dönemde kayırıldığı ve eşitler arasında birinci nitelikte olduğu³⁶⁷ ve ulus-inşasında genellikle zımnen ırkçılık yapıldığını söylemek zorundayız³⁶⁸. Ayrıca Türk milliyetçiliği, Türklüğün prensip olarak resmi düzeyde Türk ırkına mensup olma ile tanımlanması bağlamında, Türk kültürünü benimsetmeye yönelik, Türk dilini konuşma bağlamında asimilasyonist³⁶⁹ bir öz de taşımaktadır. Bu öz, yasal düzeyde kendisini gösterdiği gibi anayasal düzeyde bazı destekleyici normlarla da gerçekleştirilmiştir. Bunların vatandaşlık, dil, eğitim, din konuları yani ulus inşasının diğer araçları olması da, bu anlamda tesadüf değildir. Aşağıda bu konuların üzerinde durmaya devam edeceğiz.

³⁶⁶ Bunlara bir örnek vermek gerekirse, Atatürk'ün "sofrasının" müdavimi, Adalet Bakanı ve Türk Tarih Tezi'nin ve dönemin milliyetçi ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt'a göre "İhtilalcilerin müteyakkız ve dikkatli olmalarını icap et tiren noktalardan birisi de, eserlerin karşılaşması mukadder olan kaypaklıklarıdır. Bizim son zamanlar tarihimizde kaypaklık sonucu ekseri yabancılarla Türk olmayan Müslümanlardır. Çerkes, Arnavut, Arap, ilah gibi. Bunlara dikkat gerekir." Keza İnönü 27 Nisan 1925'te Türk Ocakları merkezinde "Türk'e ve Türklüğe riayet etmeyi ezeceğiz (...) memlekete hizmet edenlerden talep edeceğimiz, her şeyden evvel Türk ve Türkçü olmaktır." şeklindeki ifadesi bu konuda örnek gösterilmektedir. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu: 1924-1938**, Ankara: (özel), 1975, s.56.

³⁶⁷ Özkırımlı, *Milliyetçilik ve AB İlişkileri*, s.37.

³⁶⁸ Nazan Maksudyan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun "vatandaşlık" temelinde olduğu iddiasının sadece kâğıt üzerinde kaldığını, çünkü ırkçılığın Türk milliyetçiliğine sonradan dâhil olmuş, onu bozan bir sapma ya da istisna olmadığını, tersine, Türk milliyetçiliğinde daha en baştan güçlü ırkçı tonlar bulunduğu savıyla bu iddiaya karşı çıkmaktadır. Bkz. Nazan Maksudyan, **Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İrkçi Çehresi 1925-1939**, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

³⁶⁹ Anayasa Mahkemesi asimilasyoncu ifadesini ifade özgürlüğünün toplu kullanımının sınırları içinde görmemektedir. Bkz. aşa. "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Milliyetçilik"

III. Dil ve Milliyetçilik

Milliyetçilik açısından “dil” son derece önemli bir olgu olduğunu yukarıda ifade etmiştik. “Dil”, objektif millet anlayışı olarak ifade edilen yaklaşım açısından milleti oluşturan önemli bir unsur olarak görüldüğü gibi, yirminci yüzyılda ulus inşasında elverişli bir araç olarak görülmüştür. Birçok (ulus) devlet, ülkede tek ve homojen bir millet olduğu iddiasını taşımış veya taşımaktadır. Bu bağlamda hem hukuk hem de tarih, bazı insanların ve toplulukların ana dillerinin yok sayıldığı pratiklere yabancı değildir. Türkiye’de de bu anayasadan yönetmeliklere ve hükümet politikalarından gündelik pratiklere kadar her düzeyde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda asimile olunacak dil, şu satırları yazarken kullandığımız Türkçedir.

Türkçe, yaşadığımız coğrafyada ortaya çıkan ilk anayasadan bu yana anayasa normlarında yer almıştır. 1921 Anayasası’nın, KE’nin kendisi ile gelişmeyen hükümlerini hukuken geçerli saymasından dolayı 1921 ile 1923 yılları arasında da geçerli olduğu ve 29 Ekim 1923 ve 364 sayılı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun” başlıklı yasa ile 1921 Anayasası’nda açıklık getiren değişiklikler yapılarak devletin resmi dilinin Türkçe olduğu yönündeki hüküm ve Türkçenin 1961 ve 1982 Anayasalarında da yer alışı dikkate alındığında, Türkçenin resmi dil/devlet dili/devletin dili biçimleriyle anayasal süreklilik taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kırılma ve kopmalarla dolu olan Türkiye anayasa tarihinde Türkçenin sürekliliği dikkat çekicidir. Çalışmamızın bu bölümünde, ulus-inşasının ve objektivist milliyetçiliğin önemli bir unsuru olan dilin, Türk milliyetçiliği açısından Türkçenin, anayasalardaki durumu üzerinde duracağız.

A. Bir İddia: Türkçeyi İlk Kez Resmi Dil Yapan Karamanoğlu Beyliğidir.

Türkçeyi resmi dil olarak kullanan ilk “Türk devletinin” Karamanoğulları beyliği olduğu iddia edilmektedir³⁷⁰. İddiaya göre Karamanoğlu Mehmet Bey, 13 Mayıs 1277 tarihinde “*Bugünden sonra*

³⁷⁰ Bu iddia ilk defa Fuat Köprülü tarafından 1918 tarihinde ileri sürülmüştür. Erdoğan Mercil, “Türkiye Selçukluluları Döneminde Türkçe’nin Resmi Dil Olması”, **Belleten**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, C.54, S.239, s.52. Köprülü’nün iddiası için bkz. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003, s.262.,

divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaya” şeklindeki bir ferman okutmuş ve bu fermanın sonra Karamanoğlu devletinin yıkılışına kadarki “resmi dili” Türkçe olmuştur³⁷¹. Erdoğan Merçil, Türkçenin “resmi dil” olması kararının Karamanoğulları beyliğindeki herhangi bir ferman veya yasakla değil, Selçuklu Divanı tarafından alındığını savunurken, Mikail Bayram, Karamanoğlu beyliğinin topraklarında Rumlar, Ermeniler, Araplar ve Farsların da bulunduğu, Müslüman ahali arasında Farsçanın yaygın biçimde kullanıldığı ve eğitim dilinin Arapça ve Farsça olduğu, Mehmet Bey’in vakfiyesinin Arapça olması ve ayrıca bu tarz bir uygulamanın ancak Cumhuriyet döneminin politikaları tarzı bir politikayla birlikte söz konusu olabileceği gerekçeleriyle anılan iddiaya karşı çıkmaktadır³⁷².

B. Kanun-i Esasi’de Türkçe

Osmanlı Devleti’nin anayasası olan Kanunu-i Esasi’nin hazırlanış sürecinde, üç farklı metin taslağı üzerinde yapılan çalışmaların neticesinde Meclis-i Vükelanın hazırladığı taslak esas alınarak, 119 maddelik bir metin hazırlanmıştır. Resmi dil meselesi de bu taslakta kendisine yer bulmuştur³⁷³.

Dil sorunu ilk olarak taslağın ilk halinin 12’inci maddesinde ele alınmıştır. Bu madde aynen şu şekildedir: “*Memalik-i Osmaniye de bulunan akvamdan her biri kendilerine mahsus olan lisanı talim ve taallümde muhtardır. Fakat hidemat-ı devletde istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmek şarttır*”³⁷⁴.

Görüldüğü gibi madde taslağında, devletin resmi dili “Türkçe” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu taslakta dikkat çeken iki nokta vardır. Birincisi, “Türkçe bilmek” devlette çalışmak için bir koşul haline getirilmiş ve fakat bireyin devletle olan ilişkisinde muhakkak Türkçenin kullanılacağına ilişkin açıktan bir ifadeye yer verilmemiştir. İkincisi, maddenin ilk cümlesi bu

³⁷¹ Bu söylemin bir divan kararı mı yoksa bir ferman mı olduğu tartışmalıdır. Bu konuya ilişkin tartışmalar için bkz. Merçil, s.51-57.

³⁷² *Türkçe ferman Mehmet Bey’e ait değil*, 6 Mayıs 2009

http://www.memleket.com.tr/news_detail.php?id=43145&uniq_id=1242228304 (7 Mayıs 2009)

³⁷³ Bu anayasanın da hazırlanışında görev alanların büyük bir çoğunluğunun askerlerden oluştuğunu kaydedelim. Ali İhsan Gencer, “İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kanun-u Esasi’nin 100.Yılı Armağanı**, Ayrı Basım, Ankara: Sevinç Matbaası, 1978, s.185.

³⁷⁴ Bşb. Arş., yıldız tas., k.23, e. 1795, z.11, kar. 71, leff 2., Aktaran: Gencer, s.186.

maddeyi aynı zamanda "anadil hakkını" güvenceleyen bir madde haline getirmiştir. Buna göre Resmi Dil Türkçe olsa da, anadili Türkçe olmayan ahalinin, kendi anadiliyle öğretim ve öğrenim yapabilmesi mümkündür. Bu iki nokta açısından bakıldığında madde taslağının çoğulculuk içerdiği söylenebilir. Hatta Gencer, maddenin bu halinin devletin "resmi dilini" kesin olarak belirlemediğini ve o zamanki Osmanlı ahalsinin bünyesindeki farklı unsurların dillerinin Türkçeyle bir tutulduğunu ve bunun bütün dillere resmi dil payesi vermek anlamına geldiğini ifade etmiştir³⁷⁵.

Taslağın bu haline tam da Gencer'in yaklaştığı noktadan bakan ve bundan rahatsızlık duyan Eğinli Said Paşa karşı çıkmış ve II. Abdülhamid'e bu konu ile ilgili bir lahiya sunmuştur:

"Bu fıkranın derce beyne't-tebaa menşe'-i tefrika olan bir hâli taahhüd-i resmî tahdında almak ve taih huzurunda azîm bir mesûliyeti dâvet etmek olduğundan ve zâten bu muhtariyetfiilen cereyan edegeldiğinden fıkra-i mezkûrenin tayyî ile devletinü lisân-ı resmîsi Türkçedir ve Osmanlı efradından her bir hidemât-ı devletde istihdam olunmak için lisân-ı resmîyi bilmek şarttır, denilmelidir³⁷⁶."

Bu lahiya karşısında, Müslüman tebaanın paylaştığı bir unsur olarak Arapçaya özel bir önem atfeden ve bu dilin Müslümanlar arasındaki simgesel anlamı siyasal/kültürel birliği daha kolay sağlayabileceğine inanan II. Abdulhamid resmi dil olarak Arapçayı önermiş, ancak Eğinli Said Paşa'nın ısrarlı itirazı karşısında geri adım atmıştır³⁷⁷. Bunun üzerine adı geçen madde üzerinde durularak, Eğinli'nin teklif ettiği tarzda maddenin değiştirilmesi uygun bulunmuş ve anadil hakkını güvence altına alan birinci cümle çıkartılarak, yeri 18'nci maddeye kaydırılan, 12. madde şu şekli almıştır: *"Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır³⁷⁸."*

³⁷⁵ Gencer, s.186.

³⁷⁶ Eğinli Said Paşa, **Hatırat**, Birinci Defter, 26 Teşrinsâni 1269 faslı, neşr. Aktaran NAA Danışmend, Türklük, S.4, s.257.

³⁷⁷ Enver Ziya Karal, **Tanzimattan Sonra Türk Dili Sorunu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, C.4, s.403. II. Abdülhamid anayasanın ilanından bir süre sonra bu görüşmeye ilişkin olarak şu sözleri etmiştir: "Arapça güzel bir lisandır. Keşke vaktiyle lisân-ı resmiye Arapça olursa idi. Hayreddin Paşa'nın sadareti zamanında Arapçanın lisân-ı resmi olmasını ben teklif ettim. O zaman Said paşa, başkâtip idi. O itiraz etti. Sonra Türklük kalmaz dedi. O da boş idi. Neden kalmasın? Bilakis Araplarla daha sıkı rabita kurulurdu. Bkz. Şerif Mardin, **19.Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti**, İstanbul: İletişim Yayınları,1985, C.2, s.349.

³⁷⁸ Tanilli, *Siyasal Belgeler ve İlgili Mevzuat*, s.5.

Soysal'a göre resmi dil ifadesi, Türkçenin anayasal düzeyde resmi dil haline gelmesi ve bu bağlamda bütün resmi işlerin Türkçe görülmesi, bütün resmi yazışmalar ve belgelerde Türkçenin zorunlu olarak kullanılması anlamına gelmektedir³⁷⁹. Ancak yine de, maddenin düzenleniş biçimi bireylerin devletle olan ilişkisinde zorunlu olarak Türkçe kullanmaları anlamına gelemediği düşünülebilir. Türkçe bilme şartı "prensip olarak" "mebus" ve "devlet memuru olmak" isteyenler açısından bir yükümlülük olmaktadır. Devletin tüm ahalisinin Türkçe bilmediği ve fakat devletle zaman zaman ilişkiye girebileceği gerçeği de bunu doğrulamaktadır. Ancak uygulamada zaman içinde bunun anılan şekilde gerçekleşmediği görülecektir.

Maddenin taslaktaki ilk hali ile ilan edilen hali arasındaki fark, devletin ahali ile olan ilişkisinde de radikal farklılaşmalara neden olmuştur. Eğitim alanında 19 Mayıs 1894 tarihinde (7 Mayıs 1310) II. Abdülhamid tarafından gönderilen genelge bu açıdan çarpıcı bir örnektir. Bu genelgede Anayasa'nın 18'inci maddesine paralel bir bakışla Padişah, okullardaki eğitimin tamamen Türkçe dili ile yapılmasını, Osmanlı şair ve müelliflerinin Türkçeyi ihmal ettiğini özellikle Rüşdiye ve İdadiye hocalarının derslerde Türkçe kullanmalarını istemiştir³⁸⁰.

Türkçe bilme konusu parlamento seçimleri sırasında da gündeme gelmiştir. İlan olunan Kanun-ı Esasî'nin 68'inci maddesi mebus seçiminin "kanun-ı mahsusa"ya göre yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak parlamento (Meclis-i Umumi) seçilmeden böyle bir yasanın çıkması mümkün olamayacağı için Mithat Paşa seçim yolunu düzenleyen bir Talimat-ı Muvakkate hazırlatıp, vükalâ meclisi ve padişaha onaylatmıştır³⁸¹. Buna göre seçilme koşullarında birisi de "Devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmek" olarak düzenlenmiştir³⁸².

³⁷⁹ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Yedinci Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, s. 187-188.

³⁸⁰ Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.313.

³⁸¹ Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXV, S.1, Mart, 1970, s.21. Talimat-ı Muvakkate hükümleri daha sonra 68'inci maddeye eklenmiştir. Bkz. Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.27.

³⁸² Diğer koşulları ise şunlardır: İyi halli olmak, 25 yaşından küçük olmamak, Ağır hapis cezasına çarptırılmamış olmak, Seçildiği ilin ahalisinden olmak. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Türkiye'de Seçim Tarihi", **Hayat Tarih Mecmuası**, C.2, S.9, s.10.

Anayasa ilan edilip, yürürlüğe girdikten sonra seçimler yapılarak 46'sı gayrimüslim olmak üzere, 115 mebuslu parlamento çalışmaya başlamıştır³⁸³. Devletin resmi dilinin Türkçe olması, başta parlamentodaki 46 gayrimüslim olmak üzere, anadili Türkçe olmayan mebuslar açısından sorun yaratmıştır³⁸⁴. Meşrutiyet öncesinde padişah ve devlet açısından ancak asker olarak savaşırken veyahut kendisinden vergi alınırken doğrudan muhatap olunan ahali, meşrutiyetin ilanı ile artık temsilcileri vasıtasıyla yönetime yaklaşmıştır. Öteden beri bir sorun olmayan ve bugün demokratik toplum düzeni ve çoğulculuğun koruması altındaki çok dillilik, meşrutiyetin ilanı ile geniş topraklara yayılmış ve birbiriyle anlaşamayan ahalinin temsiliyetinde yani demokrasinin gerçekleşmesinde bir sorun olarak ülke gündemine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliği ve ahalisinin çok dilliliğinin bir yansıması olan bu mecliste, mebusların birbirleriyle anlaşmalarındaki zorluklar doğal olmakla birlikte, sorunun çözümüne yönelik yaklaşımlar da sıra dışı ve çarpıcı olmuştur. Bu dönemde milliyetçiliğin bir politik söylem olarak kendisini hissettirmesiyle birlikte devlet yönetimi, toptancı ve yok sayıcı bir yaklaşıma evrilmiştir. Devlet politikasının meclis başkanı düzeyindeki tezahürü açısından şu iki örnek açıklayıcı olacaktır:

Birinci olarak Meclisin açılışında II. Abdülhamid bir konuşma yapmış ve bundan sonra bu açılış konuşmasına verilecek cevaba ilişkin olarak mebuslar arasında müzakereye geçilmiştir. İstanbul mebusu, Rum kökenli Vasilâki Efendi, padişahın açılış konuşmasında tüm tebaaya (din, mezhep, milliyet açısından) saygı gösterileceğinden bahsettiğini, ancak bir noktanın eksik kaldığını, dördüncü bir lütuf olarak "dillere saygının" da eklenmesi gerektiğini önermiş, Bu öneriye karşı, meclis başkanı Ahmed Vefik Paşa, bir ülkede yalnızca *bir* ve *aynı* dilin olabileceğini bunun da KE'de belirtildiğini ifade etmiştir. Bu cevabın üzerine Vailvaki Efendi'nin en azından din ve eğitimde kullanılmak üzere azınlık dillerinin yaşam hakkı olması gerektiği yönündeki beyanı karşısında, meclis başkanı, Osmanlıcılık cereyanının gayrimüslimlerce neden samimi bulunmadığını özetler bir ifadede

³⁸³ Akşın, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", s.21-22.

³⁸⁴ Sina Akşın, "Birinci Meclis-i Mebusan'ın Ele Aldığı Başlıca Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXV, S.2, 1970, s.103.

bulunmuştur: "Bu dillerin var olmaya hakkı yoktur ve nihayetinde yok olmaya mahkûmdurlar³⁸⁵."

Meclis açılışından bir süre sonra Vilayet-i Belediye Kanunnamesinde de belediye meclisine üye olabilmek için de Türkçe bilmenin şart koşulması üzerine, bazı mebuslar eleştirilerini dile getirmişler, bu hükme göre atananların yerel ahalinin taleplerini anlayabilmeleri için en azından yerel dilleri de bilmesi gerektiği vb. tekliflerde bulunmuşlar³⁸⁶, sonrasında halktan da bu konuda şikâyet dilekçeleri gelmiş³⁸⁷; ancak Türkçü mebuslar bu eleştirilere karşı, farklı dillere yönelik esnemenin Anayasa'ya aykırı olacağı söylemiyle, temel prensipten geri adım atmamışlardır. Yasa görüşmesi sırasında Suriye Mebusu Marunî Katolik Nakkaş Efendi, bu konunun bazı ahaliler için özgürlük sınırlaması olduğunu, örneğin Beyrut'ta Arap çoğunluğun Türkçe bilmediğini, Türkçe bilmemenin ne sakıncası olduğunu anlayamadığını dile getirmesi karşısında, Meclis başkanı Ahmet Vefik Efendi'nin bu çıkışa yanıtı "Dört yıldan sonra akıllı olan Türkçe öğrensin" olmuştur³⁸⁸.

Anadili Türkçe olmayan bölge mebuslarının girişimlere karşı, meclisteki Türkçü mebusların tutumu son derece uzlaşmaz, öyle ki "devletin bölünmesini" teşvik eder bir hal almıştır. Hatta o tarihlerdeki *The Times* gazetesinde belirtildiği üzere, anılan dönemde farklı etnik grupları barındıran her ülkede anayasanın ve meşruti yönetimin sonucu olarak dil sorunu doğrudan/dolaylı gündeme gelmiştir, dolayısıyla resmi bir dil konusunda direktmek normal sayılabilmiş ancak birçok ülkede bu, Ahmet Vefik Paşa'nın yaptığı gibi Türkçenin azınlıkların "gırtlaklarına zorla sokulmak" suretiyle yapılmamıştır. Bu marazi tutum, son derece büyük sorunların önünü

³⁸⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1293/1877), C.I, s.52. Bu tartışma 9 Nisan 1877 tarihli *The Times* gazetesinde geniş yer bulmuş ve Osmanlı Devleti'nin yönetiminin sorunu daha sakin ve uzun vadede çözme eğiliminden uzak olduğu ve çatışmadan çözülebilecek gibi görünmediği ifade edilmiştir. Aktaran İlber, Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletinin Temsili", s.177-128.

³⁸⁶ İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletinin Temsili", **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim (İlber Ortaylı'nın makaleleri)**, Ankara: Turhan Kitabevi, 200, s.216.; Hüseyin Sadoğlu, Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.105.

³⁸⁷ Devlet memuru olmak isteyen ancak Türkçe bilmeyen bir Arap'ın dilekçesi okunmuş Suriye mebusları Nafi Efendi ve Gaanem Efendi sorunun nihai çözümü için encümen kurulmasını teklif etmiştir. Ancak bu Anayasaya aykırı olacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1293/1877), C.I, s.360.

³⁸⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1293/1877), C.I, s.88.

açmıştır³⁸⁹. Ayıca resmi dilin memuriyeti girmekle tanımlandığı ve anadilde eğitimin güvencelendiği düzeyden, bireyin devletle olan ilişki kurabilmesinin *de facto* biçimde sadece Türkçe diliyle mümkün hale getirilmesi (Vilayet-i Belediye Kanunnamesi) günümüze kadar süregelen sorunlar zincirinin ilk halkalarını oluşturmuştur.

Kaydedelim ki, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra toplanan Meclis'te de farklı milletlerden birçok mebus bulunmuştur³⁹⁰. Ancak ikinci Meclis çalışmalarında da Türkçeden başka dil kullanılmamıştır³⁹¹.

C. Birinci Cumhuriyet'te Türkçe

Osmanlı Devleti'nin Anayasası olan Kanun-i Esasi, 1921 tarihine kadar bilfiil³⁹², 1921-1924 tarihleri arasında 1921 Anayasası'nın hükümleri ile çalışmamak şartıyla geçerli olduğu hükmü gereğince "gölge anayasa" olarak yürürlükte kalmıştır. 1921 Anayasası resmi dile ilişkin bir düzenleme yapmadığı için zımnen Türkçenin anayasal açıdan geçerli olduğu söylenebilir. 1921 Anayasası'nın ikinci maddesi Cumhuriyetin ilan edildiği gün olan 29 Ekim 1923 tarihinde, 364 sayılı kanunla "*Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır. Resmî lisanı Türkçedir.*" şeklinde değiştirilmiştir. Türkçenin resmi dil oluşu, Kanun-i Esaside dolaylı olarak tanımlandıktan sonra, bu defa açıkça ve doğrudan ortaya konulmuştur.

Bu madde 1924 Anayasası'na da aktarılmıştır. Anayasadaki "*Dîni İslâmdır*" ifadesi 11 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanunla değiştirilmiş, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkasının ilkeleri, 10 Kânûn-u-evvel 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla maddeye girmiştir. Ancak bu iki revizyonda, dile yönelik ifadede herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. 1945 yılında, dönemin öz Türkçecilik akımının etkisiyle, "mana ve kavramda bir değişiklik

³⁸⁹ The Times, 9 Nisan 1877 Aktaran İlber, Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletinin Temsili, s.177-128., Ayrıca bkz. Sadoğlu, s.104

³⁹⁰ 1908 seçiminde Meclis-i Mebusan'a, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 5 Slav milletinden mebus girmiştir. 1912 seçiminde ise Meclis-i Mebusan'a, 15 Rum, 13 Ermeni, 4 Yahudi, 9 Slav milletinden mebus girmiştir. Bkz. Faroz Ahmad ve D.A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler", **İstanbul Üniversitesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 4-5, İstanbul, 1976, s. 245-247.

³⁹¹ Erhan Afyoncu, "Osmanlı Anayasası'nda Bile Resmi Dil Türkçe'ydî", **Bugün Gazetesi**, 1 Mart 2009, <http://www.bugun.com.tr/kose-yazisi/61463-osmanli-anayasasi-nda-bile-resmi-dil-turkce-ydi-makalesi.aspx> (7 Mayıs 2009)

³⁹² 1919'la birlikte başlayan ulusal hareketin Atatürk de dâhil olmak üzere söylemlerinde Kanun-i Esasiye bağlılık görülmektedir. Tanör bunu Ulusal Kongre İktidarının İç (Özel) Sınırlılığı olarak görmektedir. Bkz. Bülent Tanör, **Yerel Kongre İktidarı**, İkinci Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 2002, s. 306.

yapılmaksızın Türkçeleştirme” amacındaki 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunun³⁹³ yürürlüğe girmesiyle, “resmi” ifadesi “devlete” dönüştürülmüş ve madde metni şu hali almıştır: *“Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara’dır”*³⁹⁴.

D. Lozan Antlaşmasında Dil Meselesi

Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları’nın hiçbirisinde, çağdaş anayasalar açısından istisnai sayılabilecek biçimde, “azınlık” kavramına doğrudan yer verilmemiştir. Bu konu Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu antlaşması ve aynı zamanda bir insan hakları belgesi olan³⁹⁵ Lozan Barış Antlaşması’nda düzenlenmiştir. Azınlık haklarının bu belgede düzenlenmiş olması, Lozan’ın adının geçtiği her yerde, hemen akla “sadece” azınlık haklarını çağrışımına neden olmuştur. Bu bağlamda konumuz açısından, yaygın kanaate paralel olarak Türkiye’de birçok politikacının hatta akademisyenin bilinçli/bilinçsiz ancak sıklıkla yaptığı bir hataya dikkat çekmek gerekiyor. Lozan Barış Antlaşmasında sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi olarak tanıdığı azınlıklara yer verilmemektedir. Antlaşmada bunların dışındaki bireylere de bazı haklar tanınmıştır. Bu bireylere tanınan pozitif haklar ise, sadece konumuzla ilgili olan dilsel haklardır. Anadil haklarına ilişkin olarak Lozan Barış Antlaşması’nın 39’uncu maddesinin son iki fıkrası şu şekildedir:

“...Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düzen kolaylıklar sağlanacaktır.”

³⁹³ RG, 15.1.1945, S.5905

³⁹⁴ Kürşad Bumin bu değişikliği bir daralma olarak görmektedir. Bkz. Kürşad Bumin, “Unutmayın 1876’nın gerisine düşmeyin”, **Yeni Şafak**, 26 Mayıs 2001, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2001/mayis/26/kbumin.html> (7 Mayıs 2009) Ümit Kardaş ise devlet bir resmiyeti temsil ettiğinden “devlet dili” ibaresinden de resmi dil anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Bkz. Ümit Kardaş, “Resmi Dil-Dil ilişkisi ve Çokkültürlülük”, **Taraf**, 15 Mart 2009, http://www.sahibindenanayasa.com/index.php?route=detail_article&aid=49&id=29 (7 Mayıs 2009) Biz “devlet dili” ifadesinin “resmi dili” karşılayıp karşılamadığı hususuna aşağıda tekrar döneceğiz

³⁹⁵ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 6.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, s.549-553.

TBMM hükümetinin teklifi olan³⁹⁶ bu metin, Türkiye’de öteden beri problem olarak görülen bazı problemlere yönelik, tarihsel açıdan eski ama söylemsel açıdan yeni cevaplar üretmektedir. Şöyle ki, Türkiye’de Türk uyruğunda olanlar arasında anadili Türkçe olmayanlar da bulunmaktadır ve bu diller devletin resmi dilinden bağımsızdır ve onunla yarışmaz³⁹⁷. (Bu hüküm yarım asırdan fazla süre Kürtçe vb. dil(ler)in var olup olmadığı tartışmasına yönelik önemli bir hükümdür.) Ayrıca Türkiye’de anadili farklı olanların radyo-TV yayın hakları bulunmaktadır. (TRT ŞEŞ’e kadar süregelen tartışmaya yönelik önemli bir hükümdür.) Birey ticaret hayatında ve ayrıca özellikle mahkemelerde anadilini kullanabilecektir. (Ticaret hayatındaki W'lere Q'lere ilişkin ve de Türkiye'nin İHAM'da İHAS md.6 çerçevesinde defalarca mahkûm olması ve bu bağlamda yapılan tartışmalara ilişkin önemli bir hükümdür.)

Lozan Antlaşması'nın milletlerarası niteliği ve bir insan hakları metni olmasından hareketle milliyetçi olmayan bu hükümlerin zaman içinde uygulanamaz olmasının nedeni konusunda, muhtelif fikirler geliştirilebilir. Bunun arka planında -başka faktörler de bulunmakla birlikte- temel olarak milliyetçilik bulunduğu açıktır. Nitekim Atatürk'ün de, dünyada 20 ve 30'lı yıllarda iyice popülerleşen ve radikalleşmeye başlatan milliyetçi rüzgârdan etkilenmiş olması ve bu bağlamda milliyetçi söylemlerin artması, anılan nedene ilişkin ipucu vericidir:

"Milliyetin çok açık vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden önce ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Halbuki Adana'da Türkçe konuşmayan 20 binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençler ve siyasi, içtimai bütün Türk kuruluşları bu durum karşısında duygusuz kalırlarsa, en aşağı yüzyıldan beri devam edegelen bu durum daha yüzlerce yıl devam edebilir. Bunun neticesi ne olur? Herhangi bir felaket günümüzde bu insanlar, başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimize hareket edebilirler³⁹⁸."

³⁹⁶ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, s.76.

³⁹⁷ Türkçeden başka dil konuşanlar ifadesinden kasıt sadece Türkçe bilmeyenler değil, Türkçe bilen fakat aynı zamanda anadilleri Türkçeden gayri başkaca bir dil olanlardır. Bkz. age.,77.

³⁹⁸ Mehmet Öncer, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.8.

E. Cumhuriyet Dönemi Anayasal Sisteminde Dil Politikaları

1. Türk Tarih Tezi - Güneş Dil Teorisi

Cumhuriyet'in kuruluş döneminin en ilgi çeken söylemlerinden birisi bizzat Atatürk tarafından desteklenen Türk Tarih Tezi ve onun dildeki yansıması olan Güneş Dil Teorisi olmuştur. Aydın'a göre, Anadolu halklarının kadim dönemlerden itibaren Türk olduğunu iddia eden Tarih Tezi'nin amaçlarından biri, alt kimlikleri bilimsel bir meşruiyet zemininden yoksun bırakmak olmuştur³⁹⁹. Normalde ülkedeki Müslümanlar, ancak mukadderat ve talihlerini Türk milliyetine vicdani arzularıyla raptettikten sonra Türkleşebileceklerken, Türk Tarih Teziyle "zaten" Türk olarak kabul edilen Müslüman unsurlardan doğrudan bir bağlılık istenebilmiştir⁴⁰⁰.

Bu teze göre salt Türk medeniyetinin değil, bütün insan yaratımlarının kaynağı Orta Asya'dır. Dünyanın ilk medeniyeti de Orta Asya yerleşik halkı olan Türklerdir. Bölgede baş gösteren kuraklıkla birlikte Türkler Orta Asya'dan Doğu ve Batı'nın arasında bir köprü olan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Yani Türklerin tarihi; Orta Asya kadar, Anadolu'ya da dayanmaktadır. Antropolojik ırk sınıflandırmasında "brekisefal-alplı" tipi temsil eden Türkler, İslam dünyasının gelişiminde olduğu kadar, yarattıkları medeniyeti Batı'ya taşımak suretiyle yakın dönem Batı Medeniyeti'nin şekillenmesinde birinci derecede kurucudur ve Türklerin bu medeniyete hâlihazırda öncülük edememesi ise geçici bir durumdur, insanlığın yükselişi rehberliğini mutlak ve zorunlu bir görev olarak geri alacaklardır⁴⁰¹. Bu bağlamda tez, Türkçeyi de tüm dillerin anası olarak görmektedir.

24 Ağustos 1936 tarihinde toplanan III. Türk Dil Kurultayı'nın sonunda TDK'nın çalışmalarında iki amacının bulunduğu ifade edilmiştir. (1)

³⁹⁹ Suavi Aydın, "İrkçi Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, 2.Basım, Mehmed Ö. Alkan (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 362-363.

⁴⁰⁰ Sadoğlu, s.280.

⁴⁰¹ Reşid Galip, "Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler", **Ülkü**, C.2, S.9, 1933, s.167-168.

Yurt içinde yazı ve bilgi diliyle halk ve konuşma dili arasında elden geldiği kadar çok ve çabuk yakınlık ve bağlılık yaratmak (2) Türk dilinin şimdiye kadar tanıtılmamış olan “yüksek” varlığını ve bütün dillerin ana kaynağı olduğunu bütün ilim dünyasına tanıtmak. Bu “yüksek” varlığı ortaya koyan Güneş Dil Teorisi de Türk Tarih Tezi’ne paralel biçimde tüm dillerinin kökeninin Türkçe olduğu iddia edilmiştir. Bu durumun iki önemli sonucu vardır. Tez, birinci olarak yabancı olduğu düşünülen kelimelerin aslında Türkçe olmadığını ortaya koymuş, ikinci olarak da bazı dillerin Türkçenin birer lehçesi olduğu yönündeki iddiayı daha kolay savunulabilir kılmıştır.

Ayrıca Güneş Dil Teorisinin bazı önemli içsel işlevleri olmuştur. Öncelikle ülkedeki diğer diller, “gayri meşru” hale getirilmiş, Türk Tarih Tezi ile birlikte düşünüldüğünde Türkçe konuşmanın ulusal aidiyeti sağladığı yönündeki görüş yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin çeşitli kurumları ve yasalar aracılığıyla Türkçe dışındaki dillerin konuşulmasının engellenmesi ve Türkçenin yaygınlaştırılması, Türkiye’de cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren kamusal alanın dilsel bakımdan homojenleştirilmesini sağlamıştır⁴⁰².

2. Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası

Türk Ocakları’nın kurultaylarında sıklıkla dile getirilen “Türkçeyi konuşulan bir dil haline getirme” meselesi özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki vatandaşların Türkçe konuşmaması bağlamında ele alınsa da, Batı’da gayrimüslimlere yönelik olarak birçok kampanya başlatılmıştır. Bunların içinde en önemlisi, Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti’nin 13 Ocak 1928 tarihli kongresinde başlattığı “Vatandaş Türkçe Konuş” isimli kampanyadır. Dâhiliye vekâletinden izin alınarak başlatılan ve ilanlar afişler vs. vasıtasıyla sürdürülecek bu kampanyalar yoluyla, başta İstanbul olmak üzere her yerde vatandaşların “Türkçe” konuşması sağlanacağı iddiası ile harekete geçilmiştir⁴⁰³. Anılan dönemde Atatürk’ün söylemlerinin de dönemin ruhuna uygun olduğu göze çarpmaktadır: “*Milliyetin çok bariz vasıflarından biri de dildi. Türk milletindenim diyen bir insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk*

⁴⁰² Çağla Kubilay, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması”, **Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi**, C.2, S:33–35, 2005, s. 58.

⁴⁰³ Rifat Bali, **Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923–1945)**, 7.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 150.

kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz⁴⁰⁴."

F. Cumhuriyet Döneminde Anayasal Normlar

1924 Anayasası, resmi dil olarak Türkçeyi tanımlamakla birlikte 1876 Anayasasından devraldığı geleneği sürdürür görünmektedir. Benzer durum milletvekili seçim şartları için de vardır. Bu anayasanın 12'inci maddesinde yer alan, "*Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler*" hükmüyle birlikte milletvekili seçilebilmek için Türkçe bilme koşulunu getirilmiş (sürdürülmüş) ve 1921-1924 arasındaki dönemden sonra KE'den gelen bu gelenek devam ettirilmiştir.

Yeğen, 1924 Anayasası'nın 12'nci maddesinin 11'inci ve 88'inci maddelerle birlikte okunduğunda yeni kurulan Cumhuriyetin milliyetçi yüzünü gösterdiğini ifade etmektedir. Yazara göre, 11'inci maddenin "*otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salahiyetini haizdir.*" şeklindeki ifadesi Cumhuriyet'in sadece Türklerin siyasal katılımını öngördüğü düşüncesini yaratmakta ve fakat bu düşünce, 88'inci maddenin Türk'ü, ırk ve din farkı olmaksızın Türkiye devletine vatandaşlık bağı bulunan herkes için tanımlaması karşısında, prensip olarak önemsiz hale gelmektedir. Buna karşın yazar, 1924 Anayasası'nın 12'inci maddesindeki "*Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler.*" ifadesinin okumaya dâhil edilmesinin yeni bir sonuca delalet ettiği düşüncesindedir: "*Parlamento Kürtlere fiilen kapalıdır⁴⁰⁵."* Ancak Yeğen bu tespitine Kürtlerin dışlanışının *apartheid* mantığı ile olmadığı yani kişilerin Kürt olduğu için parlamentoya seçilmemesinin değil, Türk olmadığı için seçilemeyeceği yani Kürtlüklerini unutmak, ertelemek, iptal etmek kaydıyla seçilebileceği kaydını koymuştur⁴⁰⁶.

Yazarın tespitine genel olarak katılmakla birlikte, bazı noktaların gözden kaçırılmış olduğu ifade etmeliyiz. Milletvekili seçilmek için "Türkçe bilmek" şartı 1924 ile gelmiş değildir, yani bu hüküm Cumhuriyete özgü

⁴⁰⁴ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1984, s.182.

⁴⁰⁵ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.119.

⁴⁰⁶ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.120.

görünemeyecektir. Hüküm, yukarıda belirttiğimiz üzere ilkin Talimat-ı Muvakkate’de, sonrada KE’ nin 68’inci maddesinde vardır.

İkincisi evet, bu hüküm milliyetçi bir uygulama getirmektedir, ancak sadece Kürt kimliğinden vazgeçmeyen Kürtleri parlamento dışı bırakmamış, Türkçe bilmeyen veya kendi kimliğinden vazgeçmeyen tüm ahali mensuplarını parlamento dışında bırakmıştır.

Son olarak KE’nin 11’inci ve öncesinde 10’uncu maddelerindeki “Türk olma” koşulu (Ki birçok maddede, birçok hakkın öznesi olarak Türkler düzenlenmiştir⁴⁰⁷.) 88’inci maddenin ortaya konuluş biçimi ile kolayca önemsizleşmemektedir. Yani aslında parlamentoya girmek için “dil bilme şartı” yeni değilken, 11’inci maddedeki “Türk olma” kaydı yeni bir olgudur. Yani konuya ilişkin olarak birinci Cumhuriyetin milliyetçilik bağlamında getirdikleri açısından üzerinde durulması gereken nokta budur.

Atatürk’ün 1924 Mart’ından itibaren, Türkiye’de yaşayanlar için “Türkiye halkı” söylemini terk edip, “Türk milleti” söylemini kullanmaya başlaması⁴⁰⁸ ve Türk milletini oluşturan öğelerden birisi olarak dil birliğini (ırk birliği ile birlikte) görmesi, 88’inci maddede vatandaşlık bağının “Türklükle” tanımlanmasının herhangi bir amaç taşımadığı iddiasını zayıflatmaktadır. Aslında kanımızca 88’inci maddenin düzenleniş biçimi, yeni kurulan Cumhuriyet milliyetçilik anlayışının tam da dilsel bir tezahürüdür.

Şöyle ki; bir Türk milliyetçisi olarak Atatürk’ün fikir dünyası, Osmanlı Devleti’nin son döneminde öne çıkmış olan ve hatta yukarıda ifade ettiğimiz üzere, KE zamanında parlamentoda aktif biçimde öne çıkmış olan Türk milliyetçilerinin fikir ikliminde şekillenmiştir. Aslına Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı, son dönem Osmanlı siyasal hayatı ve parlamentosundaki milliyetçi akımın, -Osmanlı-İslam kurumlarının şekillendirdiği kültüre karşı topyekûn ve ödünsüz biçimde Batı medeniyetini sahiplenen⁴⁰⁹ bir yorumu/fraksiyonudur. Yani bu milliyetçilik anlayışı, romantik Türkçülük akımının kültürel kodlara dayanan ulus inşası (nation-building) söylemine

⁴⁰⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1780-1980)**, 6.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.317.

⁴⁰⁸ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, 194.

⁴⁰⁹ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, Üçüncü Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.234. Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul: Yön Yayınları, 1965, s.107-108.

yaslanmakta ve fakat onun (Batıya yönelmiş) politik toplum inşası (state-building) görünümü oluşturmaktadır⁴¹⁰. Bu anlamda anılan inşa süreç(ler)inde Kemalizm; dilin, algılama ve düşünme eylemleri üzerindeki etkisinden, uzun vadede bir zihniyet değişikliği beklemektedir⁴¹¹. Bir yandan, Osmanlı-İslam dünya görüşünün kavramlarını hedef almakta, diğer taraftan ise onların yerine yukarıdan aşağıya “milli olan, yenilerini” koymakta/inşa etmektedir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, Anayasada “Türk” kavramının göze batacak defa tekrar edilmesinin anlamının bu olduğu düşünülebilir.

Bunlara karşın, Yeğen’in anılan milliyetçi yaklaşımın *apartheid* tarzı bir milliyetçilik olmadığı yönündeki görüşüne katılmaktayız. Bu tespite bir ekleme yapmak gerekirse; (dil, siyasi varlık, yut, ırk, menşe, tarih, ahlak birliği ile çerçevelenen⁴¹²) Türk tahayyülü, sadece Kürtlere yönelik değil, kendi kimliğini dayatmaması/asimile olması şartı ile herkese açıktır. Yeni rejimin tahayyül ettiği yeni kimliği sadece açık tutmakla bırakmamış, o dönemin ulus inşası mantığının yaygın pratiğine paralel olarak “dil”, bir yandan “parlatmış” ve ona asimile olunabilir hale getirilmiştir.

Tezimizin bu aşamasında, birinci Cumhuriyet döneminin anayasal düzenindeki milliyetçi yasalara yer vereceğiz. Belirtelim ki, bu politikalar Atatürk milliyetçiliğinin dil konusuna yaklaşımı açısından da önemli ipuçları vermektedir.

1. 1926 Yılında Çıkarılan Yasa

19 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen ve 1 Ocak 1927 tarihinde yürürlüğe giren 805 sayılı “*İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun*” ile ticari işletmelerin bütün işlemlerini Türkçe yapmaları yolunda bir zorunluluk getirilmiştir. Bu yasaya göre Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde faaliyetlerini sürdüren bütün işletmeler, her türlü işlem, sözleşme, hesap, haberleşme ve ticari defterlerini Türkçe olarak

⁴¹⁰ Öğün, Kemalist milliyetçiliğin politik toplum inşası anlamı taşıdığı ve bu nedenle romantik Türkçülük ile farklılaştığı ve gerilim yaşadığını ifade etmektedir. Bkz. Süleyman Seyfi Öğün “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, s.210 ve **Türkiye Günlüğü**, Mart-Nisan, 1998, S.50, s.34–35.

⁴¹¹ Sadoğlu, s.110.

⁴¹² İnan, s.13–14.

yapacaktır. İhmal görülen işlemlerde de 100–150 TL arasında değişen yaptırımlar öngörülmüştür⁴¹³. Bu hükmün Lozan Antlaşmasının “*Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde dilediği dili kullanacağı*” hükmüne aykırı olduğu izahtan varestedir. Türkiye’nin kurucu metni Lozan Antlaşması, daha Cumhuriyetin ilk yıllarında ihlal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi veya yerel mahkemelerin anayasal denetimi söz konusu olmadığı için, bu ihlalin yargısal açıdan incelenmesi söz konusu olmamıştır⁴¹⁴.

2. 1934 yılında çıkartılan İskân Kanunu

14 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan İskân Kanunu, göç ve nüfusa ilgili olduğu kadar tek dilli bir toplum yaratmayı da amaçlamıştır⁴¹⁵. Yasanın müzakerelerinde de, bu gerçek sıklıkla dile getirilmiştir⁴¹⁶. Vatandaşlık haklarından yararlanmakla birlikte Türk gibi hissetmeyenlerin durumunun devlet tarafından uygun görülmeceği gerekçesiyle çıkarılan kanun, Yıldız’a göre “Türk kültürüne sadakati” ve “Türkçeyi anadili olarak konuşmayı” merkezine alarak⁴¹⁷, özellikle gayri Türk Müslüman etnikleri, bilhassa Kürtler ve Arapları hedef alan bir asimilasyon yasasıdır⁴¹⁸. Gerçekten de yasa bütünlüklü olarak ele alındığında; amacının, iskân vasıtasıyla Türk olmayan unsurları kanda, kültürde ve nihayetinde dilde Türkleştirme olduğu görülmektedir.

Aşağıda Atatürk milliyetçiliği başlığı altında, özellikle ırk ve soy göndermeleri bağlamında tekrar ele alacağımız bu kanun, dilin ulus inşasında kullanılışının çarpıcı bir örneğidir. Muhacirler arasından Türk “ırkından olanlara” yerleşme serbestîsi tanınırken, “Türk ırkından

⁴¹³ TBMM Kavanin Mecmuası, Kanun No: 805, Devre 2, c. 4, s.556.; Resmi Gazete, 22 Nisan 1926, 353, No:85.

⁴¹⁴ 1946 yılında Akşehir hâkimi Refik Gür önüne gelen bir davada uygulanacak olan kanunu Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle uygulamamış re’sen denetim yapma yoluna gitmiştir. Fakat bu Yargıtay’ca kabul edilemez bir uygulama olarak görülmüş ve bir daha da böyle bir duruma rastlanmamıştır. Bkz. Rona Aybay, “Türkiye Cumhuriyeti, Komşular ve Anayasal Sorunlar”, **Anayasa Yargısı**, S.23. 2006, ,s.52-53. Gerçi 1982 döneminde Anayasa Mahkemesi kurumu gelmiş olsa da, bu dönemde yasaklanmış dillere ilişkin hükme yönelik bir karardan bahsedilememektedir.

⁴¹⁵ Sadoğlu, 287.

⁴¹⁶ Dâhiliye Vekil Şükrü Kaya “Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi yaşayan bir memleket yaratacaktır.” Şeklinde ifadesi zabıtlara yansımıştır. Düstur, Üçüncü Tertip, c.15, Başvekâlet Matbaası, Anlara, 1934, s.1156–1157.

⁴¹⁷ Md.1 “Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturmuş ve yayılışın, bu kanuna uygun olarak, İcra vekillerine bir programa göre, düzeltilmesi dâhiliye Vekilliğine verilmiştir.”

⁴¹⁸ Yıldız, s. 248.

olmayanlar” için ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Bu bağlamda iskan edilecek yerler belirlenirken anadil önemli bir kriter olmuştur. Yasanın 11’inci maddesine göre;

“A: Anadili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işçi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar etmeleri yasaktır. B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe’den başka dil konuşanlar hakkında harsi, asker, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile, Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecburudur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir. C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecneblerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar.”

Kanunun 11’inci maddesinin anadili Türkçe olmayan “vatandaşları” mekânsal alanda⁴¹⁹ ve meslek ile sanat alanında bir arada bulunmamaları için özel önlem alınmıştır. Bazı yazarlar, bu kanunun esasen bir toprak reformu kanunu olarak nitelendirse de⁴²⁰; aslında bunun, Türkiye’nin çok dilli zenginliğine yönelik bir insan hakkı ihlali yasası olduğu söylenebilir. İskân Kanunu’nun Muvakkat Encümeni’nin konuya ilişkin ifadeleri bu ihlali ortaya koymaktadır:

“...Hükümet teklifinde, Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin Türk kültürlü köylerimize birer aile olarak yerleştirilmesi yazılmış ise de, maksat bunların süratle ana dillerini unutması, Türklerle karışması olduğundan, büyük köylerde bir mahallede veya bir birine komşu ve kolaylıkla toplanır bir yerde olmamak şartıyla oturmalarında beis görülmemiştir⁴²¹.”

3. 1934 Soyadı Kanunu

Genel olarak, asimilasyonist perspektif açısından azınlıkların soyadı, kişinin atalarının devlet yönetimine hâkim olan gruptan ayrı olduğunu hatırlatacak, devletle yabancılaşma duygusuna yol açabilecek ve devlete

⁴¹⁹ 1 numaralı mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir. 2 numaralı mıntıklar: Türk kültürüne istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. 3 numaralı mıntıklara: Yer sıhhat, iktisat, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

⁴²⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası 1919–1946**, Ankara: Doğan Yayınevi, 1971, s.170 vd. Bu görüşe yönelik eleştiriler ve İskân Kanunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz. İsmail Beşikçi, **Kürtlerin ‘Mecburi İskân’ı**, İstanbul: Komal Basım Yayım Dağıtım, 1977.

⁴²¹ TBMM Zabıt Ceridesi Devre IV, İçtima 3, Cilt 23, s.10.

sadakat duygusunu zayıflatabilecek bir mevhum olarak görülmektedir. Buradan hareketle zorunlu soyadı değişikliği, etnik azınlıklara karşı bir asimilasyon politikası olarak kullanılmaktadır⁴²². Anılan perspektife paralel biçimde Türkiye’de de 1934 yılında millet inşasının “gereği olarak” Soyadı Nizamnamesi yürürlüğe sokulmuştur⁴²³. Bu nizamnamede, başka milliyetlere delalet eden soyadlarına yasak getirilip, yeni alınacak soyadlarının mutlaka Türkçeden devşirilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴²⁴. Ayrıca, bu kanunun teklifinde hükümet, “her Türk vatandaşı” terimine yer verirken; İçişleri ve Adalet komisyonlarının metinlerinde “her Türk” deyimine yer verilmesi dikkat çekicidir⁴²⁵. Ayrıca yine madde görüşmeleri esnasında da, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde milliyetçiliğin iki farklı yorumu arasındaki farklılaşma kendisini göstermiştir. Zabıtlara göre bazı mebuslar, yabancı ırklara mensubiyetin, soyadları ile açığa çıkarmak isteyenlerin “bilinmesi için” bu şekil soyadlarına izin verilmesini savunmuştur. Diğer bazıları ise milli bütünlüğün sağlanmasında nüfusun Türkleştirilmesinin önemini vurgulamış ve Türk unsurunun diğer unsurları kendi potasında eritme kapasitesine işaret edilerek bu yaklaşıma karşı çıkmıştır⁴²⁶.

21 Haziran 1934 yılında TBMM tarafından kabul edilen yasa, her Türk’ü, öz adından başka soyadını da taşımaya mecbur tutmuştur. Bu yasaya göre, aile reisleri tarafından alınacak soyadlarının “yabancı ırk ve millet isimlerinden” olmaması zorunlu kılınmış ve bu zorunluluk, Bakanlar Kurulu’nun 24 Aralık 1934 yılında çıkardığı Soyadı Tüzüğü’nde de “yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır” hükmüyle daha da belirgin hale getirilmiştir⁴²⁷. Yeni Soyadı Kanunu, ülke vatandaşlarının adlandırılış biçimini “Türkleştirmenin” yanında, yeni kültür, yeni kafa yapısı ve yeni ruhu, “atalardan devralınmış olgular” haline getirmiş, diğer taraftan yeni devletin Batılılaşma ereğine uygun biçimde, Müslüman uluslar ailesinin yarattığı gölge ve psikolojik etkinin tasfiyesine yardımcı olmuştur⁴²⁸.

⁴²² Walker Connor, “The Nation and Its Myth” , **Ethnicity and Nationalism**, Anthony D. Smith (der.), Leiden: E.J. Brill, 1992, s.52–53.

⁴²³ Resmi Gazete, No: 2805, 20 Aralık 1934.

⁴²⁴ Yıldız, s. 236.

⁴²⁵ Zabıt Ceridesi, , Devre IV., c.23, 16 Haziran 1934, s.202.

⁴²⁶ Birinci görüş sahibi; Bursa Mebusu Refet Bey, İkinci görüş sahibi İçişleri Bakanı Şükrü Karadır. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, xx.’3, 21 Haziran 1934, s.234.

⁴²⁷ “Soyadı Kanunu”, Ülkü, c.7, S.38, (Nisan 1936), s.117–118.

⁴²⁸ Alp, s.176.

4. Yerleşim Adlarının Türkçe Olması Meselesi: İl Özel İdaresi Kanunu

Milliyetçilik ve dil ilişkisinde kişilerin isimleri kadar yer adları da çok önem arz etmektedir. Türkiye’de yer adları sıklıkla tartışılmaktadır. Tanör, bu sorunun siyasal dayanağını koyu milliyetçi yaklaşım olarak görmekte, hukuki dayanağının ise İl Özel İdaresi Kanunu’nun 2’inci maddesi (d fıkrası) olduğunu ifade emektedir⁴²⁹. Yazara göre anılan sorunun hukuki açıdan aşılması için bu maddenin değiştirilmesi gerekmektedir⁴³⁰.

Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, konuya ilişkin sorunun kökeni Osmanlı Devletine dayanmaktadır. “İttihat ve Terakki hükümeti döneminde 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi 6’ıncı maddesi şu şekildedir: “*Lisan-ı resminin gayrı lisanla icrayı tedrisat olunan mekatib-i hususuiyede Türkçenin, Türkiye Tarih ve Coğrafyasının Türkçe olarak, Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir*”⁴³¹.” Bu talimatname, 1965 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁴³².

İttihad ve Terakki hükümeti döneminde, 1913 tarihli Muhacirin Nizamnamesinde, muhacirler için inşa edilecek yeni yerleşim birimlerine “uygun isimler” verilmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Birinci Dünya savaşı boyunca Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasındaki yer değiştirmenin yoğunlaşması, sadece köy adlarının değil; aynı zamanda bazı kaza adlarının da Türkçeleştirilmesini gündeme getirmiştir. 5 Ocak 1916 tarihinde Enver Paşa tarafından askeri kıtalara gönderilen talimatnameye göre; Osmanlı topraklarında Ermenice, Rumca ve Bulgarca gibi dillerle anılan il, ilçe, köy, dağ ve nehir adlarının “Türkçeye tahvili” istenmiştir. Sözü edilen talimatnameye dayalı uygulamalar 15 Haziran 1916 tarihinde ikinci bir talimatnameyle durdurulsa da, bu kısa süre içerisinde birçok köy ve kasabanın adı Türkçeleştirilmiştir⁴³³.

⁴²⁹ Tanör, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.154.

⁴³⁰ age.

⁴³¹ Cemil Koçak, “Tanzimat’tan sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **TCTA**, C.2. s.489.

⁴³² Uygun Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, **TCTA**, C.2., s.500.

⁴³³ Kızılkilise (Dersim), Mekri Fethiye, Atranos Orhanali (Bursa), Mihilaç Karacabey (Bursa), Papak Köyü İzzeddin (Aydın) Dimitre Köyü Turan (Kayseri) Ayasluğ Selçuk (İzmir) olarak değiştirilmiştir. Fuad Dünder, **İttihad ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)** İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 82-84.

Yani, Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihatçıların yer adlarını Türkleştirme gibi bir gündemleri olmuş, ancak bu sistemli hale getirilememiştir⁴³⁴. Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte başlamakla birlikte, 1930'lu yıllarda Halkevlerinin etkin çalışmasıyla birçok ile öztürkçe isimler verilmiş, uzun bir süre bu konuda çalışma olmamasına rağmen, belli bir aradan sonra, 4 Şubat 1947'de Hatay ilindeki yer adlarının değiştirilmesine karar verilmiştir. Türkiye'de yer adlarının kapsamlı biçimde Türkçeleştirilmesi ise esasen, 1959 yılında gerçekleşmiştir. 10.6.1949 tarih ve 5442 sayılı İl Özel İdaresi Kanununda değişiklik getiren 1959 tarihli 7267 sayılı kanun "Türkçe olmayan ve iltibasa yer veren köy adları, Alakadar Vilayet Daimi Encümeninin mütalaası alındıktan sonra en kısa zamanda İçişleri Bakanlığında değiştirilir." hükmünü getirmiştir. Ardından İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğüne bağlı "Yabancı Adları Değiştirme Komisyonu" kurulmuş ve bu komisyon yaklaşık 12000 köy adını Türkçe adlarla değiştirerek kullanıma sokmuştur⁴³⁵. O tarihten sonra uygulama köy, kasaba mezra adlarının hatta dağ, tepe nehir adlarına kadar sürekli olarak değiştirilmesi şeklinde devam etmiştir⁴³⁶.

Tanör'ün ifade ettiği üzere yerleşim yerlerinin adları, yöre halkı tarafından yüzyıllar öncesinde konmuş ve benimsenmiştir. Bu adlar her ülkenin kültürel malvarlığı ve mirası anlamına gelmektedir⁴³⁷. Bunların merkezi kararlarla değiştirilmesi milli kültür patrimuvanına saygısızlık olsa da, ulus inşa sürecinin bir sonucu ve milliyetçi bir uygulama olduğu açıktır. Bu uygulamanın kapsamlı biçimde, Cumhuriyetin ilk yıllarında değil de devletin kuruluşunun kırk yıl sonrasında gerçekleştirilmesi, ulus inşa sürecinin sürece yayılışına ilişkin ipucu vericidir.

5. 1982 Anayasası'nın 174'üncü Maddesinde Korunan "Milli" Kanun: Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun

1982 Anayasası'nın 174'üncü maddesinde Anayasaya aykırı olduğu iddia edilemeyecek "1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı kanundan

⁴³⁴ İzmit ilinin adı Kocaeli'ye, Kırıkkilise'nin adı Kıkırelle'ye, Bozok'un adı Yozgat'a çevrilmiştir.

⁴³⁵ **Köylerimiz**, Ankara: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, 1982, s.1.

⁴³⁶ Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.146.

⁴³⁷ age.

"bahseder. Bu kanun, milliyetçi bir girişimle, harfleri, yönü Batı'ya dönük biçimde "Türkleştirmiştir."

Harf inkılâbı, Atatürk milliyetçiliğinin yukarıda ifade ettiğimiz Batıcı yanına karşılık gelen inkılâp olmuştur. Bu inkılâpla, bir yandan İslam'ın kutsal kitabının ve doğu toplumlarının alfabesi olan Arapçadan "kurtulunmuş", öte yandan Batı toplumu ile yakınlaşılırken, dilde yapılacak öz Türkçeleştirme hareketi için bir zemin hazırlanmıştır. Aslında bu tarz girişimler Cumhuriyete özgü değildir. Diğer birçok "inkılâp" gibi bu yeniliğin kökeni aslında Osmanlı Devleti'nin son döneminde bulunmaktadır. Bu dönemde harflerin değiştirilmesine ilişkin tartışmalarda vardır. Hatta Abdülhamid'in bir dönem okur-yazarlık oranını arttırmak için Latin alfabesine geçmeyi düşündüğü dahi bilinmektedir⁴³⁸. 2'inci Meşrutiyet döneminde örgütlü girişimler olduğu ifade edilmektedir⁴³⁹. Ancak bu dönemde birçok gerekçeyle bu girişimlere karşı çıkmıştır. Bunların en etkilisi Namık Kemal'in Arap alfabesinin bırakılmasıyla 1200 yıllık İslam kültür birikiminin silineceği yönündeki eleştirisi olmuştur⁴⁴⁰.

İlk kez, 20 Mayıs 1928'de TBMM'de bir oturumda Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey'in milletlerarası sayıların kabul edilmesine ilişkin görüşme oturumunda milletlerarası harfleri de kabul edilmesi yönünde bir soru sormuş ve bu soruya, bunun bir Encümen tarafından karara bağlanacağı yanıtı verilmiştir⁴⁴¹. 23 Mayıs 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla "İsanimızda Latin harflerinin suret ve imkan-ı tatbikini düşünmek üzere" Maarif Vekaleti bünyesinde Dil Encümeni kurulmasına karar verilmiştir⁴⁴². 9 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu Parkı'ndaki söylevde Atatürk halka şu şekilde seslenmiştir: *"Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendi içinde bulundurulan, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak*

⁴³⁸ Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s.178.

⁴³⁹ Sadoğlu, s.220-221.

⁴⁴⁰ Namık Kemal, "Usul-i Tahsilin Islahına Dair Tesvir-i Efkâr", 10 Temmuz 1866, **Tanzimattan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları**, Hüseyin Yorulmaz (drl.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995, s.42.43.

⁴⁴¹ Agâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971, s.400.

⁴⁴² Zeynep Korkmaz, **Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi**, Ankara: DTCF Yayınları, 1963, s.40.

mecburiyetindeyiz. Anladığımızın asarına bütün kâinat yakın zamanda şahit olacaktır⁴⁴³.”

Atatürk'ün konuşmasından hemen sonra “Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkındaki Kanunun” teklifi Tekirdağ milletvekili Cemil (Uybadın), Afyon milletvekili Ali (Çetinkaya) ve Erzincan Milletvekili Saffet Arıkan tarafından Meclis başkanlığına verilmiş ve aynı gün TBMM’de kabul edilmiştir. 1353 sayılı kanun 3 Kasım 1928’de Resmi Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Tanör’e göre Türkçenin zenginliğine uygun Latin harflerinin kabulü, aristokratik dili kırmış, halk ile aydınların arasını bulmakla birlikte, ulusal dilin gelişmesine de yardımcı olmuş, ulusal kültür politikaları için son derece elverişli duruma gelmiştir⁴⁴⁴.

G. Anayasalardaki Milliyetçi Dil Maddeleri

1. Bir Problematik: Devletin Dili Olabilir mi?

1982 Anayasası’nın ikinci maddesi “Türkiye Devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir” şeklindedir. “Dili Türkçedir” ifadesinin tek başına bir anlamı yoktur, ancak bir önceki cümle ile birlikte okuduğunda “Türkiye Devleti dili Türkçedir.” şeklinde Türkçe dilbilgisi açısından sorunlu bir ifade ortaya çıkmaktadır. Dil konusunu düzenleyen maddede bu şekilde bir dilbilgisi hatasına yer verilmiş olması ironiktir. Bir önceki cümlede “ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün” olanın “Türkiye devleti” olduğu dikkate alındığında, “dili Türkçe” olanın da “Türkiye Devleti” olduğu çıkarımı yapılabilecektir. Yani 1982 Anayasasına göre “Türkiye Devletinin dili Türkçedir” denilebilir. Bu ifadenin benzerine 1924 Anayasası’nın 1945 yılındaki değişikliğinden sonra, 1952 yılına kadar yürürlükte kalan metinde de yer verilmiştir. 1924 Anayasası’ndaki “Resmî dili Türkçe’dir” hükmü 1945 yılında, dönemin öz Türkçecilik akımına uyularak, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla⁴⁴⁵ yapılan Türkçeleştirme girişimiyle “Devlet dili Türkçedir” şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁴³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.2, s.272.

⁴⁴⁴ Tanör, *Kuruluş Kurtuluş*, s.252.

⁴⁴⁵ R.G, 15 Ocak 1945, S.5905.

Devletin dili söylemi, doktrinde bazı yazarlarca incelenmiştir. Rumpf'a göre 1982 Anayasası'nın 3'üncü maddesinde resmî dilden öte bir şey kastedilmiştir⁴⁴⁶. Kastedilenin ne olduğu ve maddenin düzenleniş biçimi çeşitli bilimsel çalışmalarda eleştirilmiş, benzer biçimde parlamenterler arasında da zaman zaman gündeme gelmiş ve maddenin mevcut şeklinin değişmesi gerektiği konusunda uzlaşa sağlanmıştır⁴⁴⁷.

Oran'a göre devlet konuşan bir varlık olmadığı için bu hüküm yerinde değildir⁴⁴⁸. Tanör, maddedeki ifadenin "Türkiye Devletinin resmi dili Türkçedir" biçiminde okunması ve anlaşılması gerektiği görüşündedir⁴⁴⁹. Soysal'a göre de devlet dili ile resmi dil arasında hukuk açısından hiçbir fark yoktur ve nitekim Danışma Meclisinden çıkan metinde "Resmi dil Türkçedir" denmektedir. Ancak belirtelim ki, Milli Güvenlik Konseyi aşamasında "resmi" sıfatının neden çıkartıldığına ilişkin bir gerekçe bulunmamaktadır⁴⁵⁰. Yazar, buna ilişkin olarak, resmi olmayan konularda başka dillerin de kullanılabileceği izlenimi yaratmaktan kaçınmak için böyle bir yola gidilmiş olacağını düşünmektedir. Biz, aşağıda yer verdiğimiz meclis tutanaklarına yansıyan tartışmalarda tam da bu bağlamda bazı tartışmaların söz konusu olduğunu gözlemlemiş bulunuyoruz. Soysal'ın işaret ettiği bu konuya orada tekrar döneceğiz.

Soysal, maddenin anılan şekilde düzenlenmiş olmasının yukarıda ifade edilen amaca hizmet etmeyeceğini, anadili Türkçe olmayan milyonlarca insanın yaşadığı Türkiye'de resmi makamlarla olan ilişkilerde Türkçe kullanılması zorunlu olmakla birlikte, herkesin her zaman Türkçe konuşmak zorunda olmadığını, hatta devletin anadilleri Türkçe olmayan vatandaşlara yardımcı olma ödevinin bulunduğunu ifade etmektedir⁴⁵¹.

Gözler ise, devletin "Dili Türkçedir" ifadesinin "Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir" ifadesiyle aynı anlama geldiğini savunmakla birlikte, enteresan biçimde bu savunuyu daha öteye götürerek, "Devletin dili

⁴⁴⁶ Christian Rumpf, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, 1995, s.51.

⁴⁴⁷ Kemal Gözler, **Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2001, s.21

⁴⁴⁸ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.85.

⁴⁴⁹ Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.155.

⁴⁵⁰ Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s.124.

⁴⁵¹ age.

Türkçedir” hükmünü “Devletin resmî dili Türkçedir” diye değiştirmenin “abesle iştigal” olacağını ifade etmektedir⁴⁵².

Aslında 1982 Anayasası tutanaklarındaki tartışmalar ve aşağıda ele alacağımız Anayasa’nın 26/3, 28/2, 42/son maddeleri ile birlikte ele alındığında bu maddede milliyetçiliğin aşırılaşmış biçiminden kaynaklanan bir sorun olduğu ve ayrıca dilbilimsel açıdan maddedeki teknik kusurla birlikte ele alındığında, maddenin değiştirilmesi istemi bizce, “abesle iştigal” sayılamaz. Diğer taraftan hukuk tekniği açısından bakıldığında resmi dil ifadesinin Anayasa’nın 176’ncı maddesine göre, anayasa metninden sayılmayan başlık kısmında yer alıp, anayasa metninde yer almaması da bir başka çelişkili sorundur.

Devletin dili olur mu sorusuna dönersek, kanımızca devletin dili olabilir. Şöyle ki madenin düzenleniş biçimine bakıldığında, iyimser bir yaklaşımla, Jellinek’in üç öge kuramına dayanılarak, ülke ve millet devletin bir unsuru olarak tanımlanmıştır. Bu durumda anılan ifadeden hemen sonra gelen (Türkiye Devleti’nin) dili Türkçedir ifadesinin de aynı kuram ekseninde ele almamız zorunludur. Buna göre, devleti oluşturan unsurlardan dili kullanabilenlerin tek bir dili varsa -ki bu neredeyse imkânsızdır- bu dil, devletin de dili sayılabilir. Daha açıklayıcı olması açısından yukarıda belirttiğimiz üç öge kuramını hatırlayalım. Bu kurama göre devletin unsurları üç tanedir: ülke, insan ve Egemenlik (Kurumsallaşmış İktidar) Bu unsurlardan “ülke” ya da Kaboğlu’nun deyişiyle “doğal ve tarihsel zenginlikleriyle birlikte üç boyutlu çevrili alan⁴⁵³” konuşma veya iletişime geçme kabiliyetini haiz değildir. Geriye kurumsallaşmış iktidar (egemenlik) ve millet (insan) unsuru kalmaktadır. Bu unsurlar dili kullanabilmektedir. Egemenliğin ya da başka bir deyişle kurumsallaşmış iktidarın dili olabilir. Devlet devletle (kendi kurumları arasında) veya devlet bireylerle ilişki kurarken, belli bir (veya birden fazla) dil kullanabilir. Bunlardan birinci tür ilişkide (devletin kendi organlarıyla olan ilişkisi) kullanılan dil statik iken; ikinci tür ilişkide (devletin bireylerle olan ilişkisi) kimi zaman esnemeler olabilmektedir. (İHAS md.6; Suç isnadının, bireyin anlayacağı dilde yapılması vs. gibi) Devletin hem kendi arasında hem de bireylerle olan

⁴⁵² Kemal Gözler, *Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma*, s.64.

⁴⁵³ Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.52.

ilişkisinde prensip olarak kullandığı dil(ler) vardır ki buna resmi dil(ler) denir. Üç öge kuramının öngördüğü unsurlardan son olarak devletin insan unsuru⁴⁵⁴ kalmaktadır. İnsan, "dili" doğrudan kullanan varlıktır.

Şimdi devletin dili Türkçedir ifadesine dönülecek olursak, "resmi dil" kurumsallaşmış iktidarın dilsel tercihini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak "devletin dili Türkçedir" demek iktidarın yanı sıra o ülkedeki insan unsurunun da aynı dili paylaştığını anlamına gelebilecektir. Oysa gerçeklik bununla çelişmektedir.

Yeri gelmişken anayasada, devletin dili olarak görülen Türkçenin sadece yazı ve konuşma dili anlamında kullanıldığını, "Türkçe işaret dilinin" de bulunmasına rağmen; bu konunun sıklıkla göz ardı edildiğini kaydedelim. Anayasa Mahkemesi kararlarında Türkçe dili, herhangi bir kayıt konulmadan "yazı ve konuşma dili", ima edilecek biçimde kullanılırken, Anayasa'da devlete engellilere yönelik devlete pozitif edim yükümlüğü yüklenmemesinin sonucu olarak da pratikte de, devlet işaret dilinin kullanımı için herhangi bir eylemde bulunmamaktadır. Türkiye'deki işitme engelli sayısı oransal olarak 1/500'e tekabül etmektedir. Son nüfus sayısına göre dikkate alındığında bir buçuk milyon işitme engellinin olduğu söylenebilir. Devlet bu yurttaşlarıyla Türkçe de olsa iletişime geçme kabiliyetinden yoksun görünmektedir. Oysa 2005 yılı itibarıyla dünyada 9 ülke işaret dilini anayasalarında, 22 ülke yasalarında tanımıştır⁴⁵⁵.

2. 1982 Anayasasında Anadil Yasağı: Md.42

1982 Anayasası'nın 42 'inci maddesine göre : *"Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez."*

Oysa anadil, adından da anlaşıldığı gibi "anadan (babadan) öğrenilen dil" anlamına gelmektedir. Bu bir toplumsal olgudur. Resmi dil ise başka bir şeydir. Bunu hukuk belirler, 1982 Anayasası belirlemiştir de⁴⁵⁶. Ancak anılan

⁴⁵⁴ Biz ille de üç öge kuramı kullanılacaksa, millet unsuru yerine neden insan unsuru ifadesi kullanılması gerektiğini yukarıda açıklamıştık.

⁴⁵⁵ Olgun Akbulut, **Barış İçinde Birlikte Yaşamanın Hukuki Zemini**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008, s.33-36.

⁴⁵⁶ Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.155.

madde, tüm vatandaşların anadilinin Türkçe olduğu varsayımına dayanmaktadır⁴⁵⁷. Ancak Türkiye’de herkesin anadili Türkçe değildir⁴⁵⁸.

Anayasanın bu hükmüne paralel olarak, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nun ifadesi ise iyice garip bir hal almıştır: "Türk vatandaşlarına ana dilleri, Türkçeden başka hiçbir dille okutulamaz ve öğretilemez" (2923-14. 10. 1983, md. 2/a). Tanör’e göre, gariplik şuradadır; cümleden çıkan "anlama" göre, Türk vatandaşlarının ana dilleri Türkçeden başka bir dil de olabilir, ama bu ana dil ancak Türkçe olarak okutulabilir. "Ana dil" gibi doğal ve toplumsal bir olguyu yadsıyan ve bunları "sakıncalı" muamelesine tabi tutan anılan hüküm dışlayıcıdır⁴⁵⁹.

3. 1982 Anayasasında Yasak Diller

1982 Anayasası’nın, dünya anayasa literatürüne kattığı, nevi şahsına münhasır ifadelerden birisi de "yasak diller" olmuştur. 2001 değişikliğinden önce şu hükümlere anayasada yer verilmiştir: *"Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" (md. 26/3), "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" (md. 28/2).*

Siyasi Partiler yasası (md.43) ise bu sorunlu ifadeyi derinleştirmiştir. *"Siyasi Partiler, Tüzük ve programlarının yazımı ve yayımlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar; Türkçe'den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plaklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür".*

⁴⁵⁷ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, s.87.

⁴⁵⁸ Türkiye’de insan unsurunun anadil olarak konuştuğu dillerin şunlar olduğu ifade edilmektedir:Türkçe, Kürtçe, Arapça, Zazaca, Türki diller, Balkan dilleri, Lazca, Çerkezce, Ermenice, Kafkas, Rumca, Batı Avrupa dilleri, İbranice, Kiptice, vd., Konda araştırma biriminin yaptığı araştırma için bkz. "48 Bin Kişi ile Yüzyüze Konuşuldu", Milliyet Gazetesi, 22 Mart 2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/03/22/guncel/agun.html> (7 Mayıs 2009)

⁴⁵⁹ Tanör, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.155.

Kaboğlu, anayasanın anılan hükmüyle 1982 anayasanın farklı "dilsel ve etnik" grupları tanımayan, ama varlıklarını "yasaklamak" suretiyle kabul eden tek Anayasa niteliğinde olduğuna dikkat çekmiştir⁴⁶⁰.

12 Eylül yönetimi yeni anayasa yürürlüğe girdikten hemen sonra 1983 tarihli, Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun dolambaçlı bir ifadeyle aslında Kürtçeyi yasaklamıştır⁴⁶¹. Kanunun 2'inci maddesine göre "*Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerini açıklaması, yayılması yayınlanması yasaktır.*" Tanör gibi Oran da, maddenin Kürtleri hedef aldığı görüşündedir. Maddedeki "birinci resmi dil ifadesi" ile Irak'taki ikinci resmi dilin Kürtçe olduğu dikkate alınmış, "*Türk Devleti tarafından tanınma*" hükmüyle olası bir Kürt devletinin bertaraf edildiğini bu anlamda Kürtlere yönelik olarak entelektüel bir mesai harcanmıştır⁴⁶². Bu yasa, Terörle Mücadele Kanunu'nun 23. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır (12. 4. 1991) Dil yasağı öngören bu yasa 1991 yılında yürürlükten kaldırılmış olduğu halde dil yasağına ilişkin hüküm ancak 2001 yılında kaldırılabilmiştir⁴⁶³.

Son olarak yine dil ile yakından ilişkili olan özel isimlere ilişkin yasak ele alınacak olursa 1982 Anayasası döneminde Nüfus Kanunu'nun 16'ıncı maddesi ile 8. 3. 1977 tarihli ve 7/13269 sayılı Nüfus Hizmetlerine Ait Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nin 77'inci maddesi, ana-baba tarafından çocuğa konacak adın "milli kültürümüze" uygun düşmesini bekleyen hükmü de milliyetçiliğin olumsuz ve sorunlara neden olan normlarından birisi olmuştur. Buna karşı, 1993 tarihli İçişleri Bakanlığı genelgesiyle bu alanda sınırlı bir serbestlik başlamıştır⁴⁶⁴. Yasaklı dil sorununun ve onun yol açtığı süregelen sorunların kaynağının milliyetçilik olduğu şüphesizdir.

⁴⁶⁰ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s.549.

⁴⁶¹ Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.155.

⁴⁶² Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.85.

⁴⁶³ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s.551.

⁴⁶⁴ Tanör, *Türkiye'de Demokraik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Son Gelişmeler*, s.140.

H. Mukayeseli Hukuk açısından Anayasa Normlarında Dil

Avrupa Birliğine üye yazılı anayasası bulunan devletlerin⁴⁶⁵ 14'ünde, dil olgusu anayasada özel olarak düzenlenmiştir. Bu devletlerden Avusturya⁴⁶⁶ (md.8), Bulgaristan⁴⁶⁷ (md.3), Finlandiya⁴⁶⁸ (md.17), Estonya⁴⁶⁹ (md. 6), Fransa⁴⁷⁰ (md. 8), İrlanda⁴⁷¹ (md.8), Letonya⁴⁷² (md. 4) Malta⁴⁷³ (md.5), Polonya⁴⁷⁴ (md.27), Romanya⁴⁷⁵ (md.13), Slovenya⁴⁷⁶ (md.11), İspanya⁴⁷⁷ (md.3) anayasalarında konu, "resmi dil" bağlamında ele alınırken, bu düzenleme biçiminden uzaklaşan Finlandiya⁴⁷⁸ Anayasası'nda, Fince ve İsveççe "milli diller" olarak ifade edilmiştir. 12 Eylül Anayasası'nın "devletin dili" şeklindeki ayırık yaklaşımına nispeten benzer bir düzenleme ise, sadece Litvanya⁴⁷⁹ (md.14) ve Slovakya⁴⁸⁰ (md.6) anayasalarında görülmektedir. Bu anayasalar (sırasıyla) Litvanyaca ve Slovakçayı "devlet dili" olarak tanımlamıştır.

465 Ab üyesi devlet sayısı itibarıyla 25'tir. Bu devletlerin içinde yazılı anayasası bulunmayan tek devlet Birleşik Krallıktır. Avrupa Birliği Resmi Sitesi için bkz. *European Countries*, http://europa.eu/abc/european_countries/eu_members/index_en.htm (7 Mayıs 2009)

466 Österreich Bundes-Verfassungsgesetz, (Almanca), <http://www.oesterreich.com/deutsch/staat/b-vg-inh.htm> (7 Mayıs 2009)

467 <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0159&n=000007&q=> (7 Mayıs 2009)

468 Constitution Of The Republic of Bulgaria, (İngilizce) <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0159&n=000007&q=> (7 Mayıs 2009)

469 Constitution of the Republic of Estonia, (İngilizce), <http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php> (7 Mayıs 2009)

470 Constitution of French Republic, (İngilizce), http://www.servat.unibe.ch/icl/fr00000_.html (7 Mayıs 2009)

471 Constitution of Ireland, (İngilizce), http://www.servat.unibe.ch/icl/ei00000_.html (7 Mayıs 2009)

472 Constitution of the Republic of Lithuania, (İngilizce), <http://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> (7 Mayıs 2009)

473 Constitution of the Republic of Malta, (İngilizce), <http://www.legal-malta.com/law/constitution-1.htm> (7 Mayıs 2009)

474 Constitution of the Republic of Poland, (İngilizce), <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (7 Mayıs 2009)

475 Constitution of the Republic of Romania, (İngilizce), <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371> (7 Mayıs 2009)

476 Constitution of the Republic of Slovenia, (İngilizce), <http://www.dz-rs.si/index.php?id=351&docid=25&showdoc=1> (7 Mayıs 2009)

477 Constitution of the Kingdom of Spain, (İngilizce), http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html (7 Mayıs 2009)

478 Constitution of the Republic of Finland, (İngilizce), <http://www.worldlii.org/fi/legis/const/> (7 Mayıs 2009)

479 Constitution of the Republic of Latvia, (İngilizce), http://www.saeima.lv/LapasEnglish/Constitution_Visa.htm (7 Mayıs 2009)

480 Constitution of Slovak Republic, (İngilizce), <http://www.slovensko.com/docs/const/> (7 Mayıs 2009)

Lüksemburg⁴⁸¹, Macaristan⁴⁸², Portekiz⁴⁸³ ve İsveç⁴⁸⁴ Anayasalarında dil olgusu sadece ayrımcılık yasağı ve/veya adil yargılanma hakkı vb. haklar içeriğinde ele alınırken, Federal Almanya⁴⁸⁵, Çek Cumhuriyeti⁴⁸⁶, Danimarka⁴⁸⁷, İtalya⁴⁸⁸ ve Yunanistan⁴⁸⁹ anayasalarında “dile” ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Dil meselesi yer bulduğu tüm anayasalarda genellikle mutlaka eşitlik bağlamında ele alınmış, ayrıca ayrımcılık yasağı bağlamında da yasaklanan ayrımcılık türlerinden (dilsel ayrımcılık) birisi olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında İHAS’ın 6’ncı maddesindeki “Adil yargılanma hakkının içeriğinin bir yansıması olarak suçu öğrenme ve savunma haklarına ilişkin olarak da kişinin anladığı dil’e atıf yapılmıştır⁴⁹⁰.

Bugün birçok gelişmiş Batı ülkesinde dil; milliyetçiliğin ve millet inşasının dayatmacı bir niteliği olmaktan çıkmış, çokkültürlülüğün kabullenmesiyle birlikte, çoğulculuk ekseninde ele alınmaktadır. Anılan Batı ülkeleri ile Türkiye mukayese edildiğinde, Türkiye Anayasası’na ilişkin ilk göze çarpan sorun (diğer azınlık kategorileri gibi) dilsel azınlıklar hakkında herhangi bir norma yer verilmemesidir. Oysa, birçok anayasada diğer azınlık kategorileri ile birlikte dilsel azınlıkların kendi dillerini korumaları, bir hak olarak anayasa normu haline getirildiği gibi, bunun korunması için devlete pozitif yükler dahi getirilmiştir. Dil olgusu, birçok anayasada çoğulculuğa ve hoşgörüye atıfla yer bulmuştur. Devletin resmi diline yer verildiği gibi, ülkede konuşulan diğer dillere de esnek yaklaşılmış, hatta bazı anayasalarda

481 Constitution of the Grand Duchy of Luxembourg, (İngilizce), <http://www.servat.unibe.ch/icl/lu00000.html> (7 Mayıs 2009)

482 Constitution of the Republic of Hungary, (İngilizce), <http://www.lectlaw.com/files/int05.htm> (7 Mayıs 2009)

483 Constitution of the Portuguese Republic, (İngilizce), <http://www.lectlaw.com/files/int05.htm> (7 Mayıs 2009)

484 Constitution of the Kingdom of Sweden, (İngilizce), http://www.riksdagen.se/templates/R_Page_6357.aspx (7 Mayıs 2009)

485 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, (Almanca) <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf> (7 Mayıs 2009)

486 Constitution of the Czech Republic, (İngilizce), <http://www.servat.unibe.ch/icl/cz00000.html> (7 Mayıs 2009)

487 Constitution of the Kingdom of Denmark, (İngilizce), <http://www.uni-wuerzburg.de/law/da00000.html> (7 Mayıs 2009)

488 Constitution of the Italian Republic, (İngilizce), http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (7 Mayıs 2009)

489 Constitution of the Hellenic Republic, (İngilizce), <http://www.hri.org/docs/syntagma> (7 Mayıs 2009)

490 Almanya: md.3, Estonya: md.12, Finlandiya: md.6, İtalya: md.3, Litvanya: md.29, Macaristan md. 70A, Polonya: md.35, Portekiz: md.13, Romanya: md.4, Slovakya: md. 12, Slovenya: md.14 (7 Mayıs 2009)

tek dilin "homojen bir toplum yaratmanın aracı olduğu düşüncesine" kapılmadan; birden fazla dil, resmi dil olarak öngörölmüştür.

Buna karşın dil olgusu, Türkiye'deki anayasalarda, ayrımcılık yasağı dışında genellikle yasaklarla birlikte anılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Türkiye açısından mukayese edilebilmesi için çağdaş Batı anayasalarından örneklere yer vereceğiz.

Dil konusuna ilişkin olarak Avrupa Anayasalarından en dikkat çekeni İspanya Anayasası'dır. Faşist diktatörlükten, ayrılıkçı örgütlere kadar milliyetçiliğin farklı renklerini siyaset sahnesinde barındırmış İspanya'nın 1978 tarihli Anayasası'nı öncelikle özel kılan; bu Anayasa'nın İspanya'yı oluşturan halkların meşru taleplerini güvence altına alarak, devlet felsefesine dair yeni bir zihniyet yapısı ortaya koyması, tek ve egemen millet anlayışı ile özerk milletler çoğulluğunu başarıyla eklemleme kabiliyetine sahip olmasıdır. Yine bu Anayasa'nın demokratik bir uzlaşma süreci ve parlamentoda temsil edilen tüm siyasi partilerin onayı sonucunda ortaya çıkması ve meşruiyetini çoğulculu bir anlayışa dayandırması da diğer dikkat çekici özelliğidir⁴⁹¹.

Başlangıç kısmında "İspanyolların ve İspanya halkının dillerinin korunmasından" da bahseden ve yürürlüğe girerken, Resmi Gazetede "İspanyanın dilleri" ile yayımlanmış (XIV. Kısım, md.1) bu anayasanın üçüncü maddesinin ilk iki fıkrası şu şekildedir:

"Kastilyan devletin resmi dilidir ve bu dili bilmek bütün İspanyolların görevi, kullanmak da haklarıdır.

İspanya'nın öbür dilleri de, ilgili Özerk Topluluklarda, kuruluş yasalarına uygun olarak resmi dil sayılırlar⁴⁹²."

Görüldüğü gibi İspanya Anayasası, devletin "resmi diline" yer vermiştir. Burada dikkat çekici nokta, söz konusu maddede resmi dilin bilinmesinin bir ödev, kullanılmasının ise hak olarak düzenlenmesidir. Yani İspanyollar, bu dili prensip olarak bilmek durumundadırlar ama bir hak

491 Füsün Üstel, Yurttaşlık ve Demokrasi, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s.17-18. Ferran Ferre, "Languages, Minorities and Education in Spain: The Case of Catalonia", **Comperative Education**, 2000, C.36, S.2, s.187-189.

492 Constitution of the Kingdom of Spain.

olarak onu kullanıp kullanmamak kendi inisiyatifindedir. Devlet bir yandan Kastilyan dilini korumaktadır, ancak diğer yandan bunu zorlamamakta veya en azından dayatmamaktadır. Ayrıca yasal dayanakları bulunmak şartıyla diğer dillerin de bölgesel resmi diller olabileceği ifade edilirken, dikkat çekici biçimde Kastilyan dışındaki dillerin de "İspanya'nın dillerinden" olduğu ifade edilerek; çoğunlukçuluğa karşı çoğulcu bir mesaj verilmektedir. Bu çoğulcu yaklaşım maddenin 3'üncü fıkrasında kendisini açıkça orta koymaktadır: *"İspanya'nın diğer dilsel biçimlerinin zenginliği, özel bir saygı konusu olarak kültür mirası oluşturur ve korunur."* Bu fıkra da kültürel zenginlik bağlamında çoğulculuk vurgulandığı gibi, çubuk tersine bükülerek devlete bu zenginliği (bastırmak değil) korumak için fazladan mükellefiyet yüklenmektedir. 3. maddedeki bu hükümler sayesinde İspanya'nın Katalonya, Bask ve Galiçya özerk bölgelerinde anadilde eğitim ve yayın yapılabilen ve diğer tüm özerk bölgelerde de vatandaşların radyo-TV yayınlarında anadillerini kullanmalarına izin verilmektedir. (md.147/17) Ayrıca bu anayasanın 20'inci maddesiyle devlet ile siyasal ve sosyal gruplar arasındaki ilişkide toplumun çoğulculuğuna ve İspanya'nın dillerinin çeşitliliğine saygı gösterileceği düzenlenmiştir⁴⁹³.

İspanya Anayasası'nın dışında, dil konusunda "dayatmacı milliyetçiliğe alternatif" sayılabilecek bir başka anayasa da, Finlandiya Anayasası'dır. Bu Anayasa'nın 17'inci maddesi, Finlandiya'nın "milli dillerinin" İsveççe ve Fince olduğunu belirtmektedir⁴⁹⁴. Maddenin ikinci fıkrasında ise, herkesin Fince veya İsveççeden birini kendi dili olarak hukuk mahkemeleri veya diğer otoriteler önünde kullanma ve resmi evrakı o dilde alma hakkının yasayla güvence altına alındığını ve kamu otoriteleri, ülkenin Fince konuşan ve İsveççe konuşan nüfusunun kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını eşit biçimde karşılayacağı belirtilmiştir. Bu maddenin son fıkrası ise gerçek bir çokkültürlülük/çokdillilik algısıyla, yerli topluluk olarak Samilerin ve de Romanlar ile birlikte diğer grupların, kendi dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirme haklarının bulunduğunu ve Samilerin, Sami dilini otoriteler önünde kullanma hakları ile son olarak yukarıda dikkat çekmiş olduğumuz "işaret dilini" kullanan insanların haklarının yasa ile düzenleneceğini ifade

⁴⁹³ ags.

⁴⁹⁴ Finland Constitution.

etmektedir⁴⁹⁵. Finlandiya anayasal düzeninde Samilere dilsel ve kültürel olarak kendi kendini yönetme (self-government) hakkı da tanınmıştır. (md.121) Son olarak, bu Anayasa'nın 21'inci maddesinde, parlamento çalışmalarında Fince ve İsveç dillerinin her ikisinin de kullanılacağını ve ilgili yazışmaların da bu dillerin ikisiyle de yapılacağı ifade etmekle birlikte; idari organizasyonda da hizmet alımının eşit şekilde olması için bunun, dillere göre şekilleneceği ifade edilmiştir.

Avrupa'nın Kuzeyinden ve Güneyinden örnekler verdikten sonra Doğu'dan da bir örnek vermek gerekirse, çok yeni bir anayasaya sahip olan ve Türkiye'den çok sonra AB'ye aday olmasına rağmen, bugün AB üyesi olan Slovenya'nın yürürlükteki Anayasası'nın 11'inci maddesine göre, "*Slovenya'da resmi dil Slovencedir. İtalyan ve Macar milli toplulukların mukim olduğu belediyelerde, İtalyanca ve Macarca da resmi dildir.*" Slovenya Anayasası, bir resmi dil ortaya koymuş olmakla birlikte, yerel yönetimlerde o bölgede anadilleri farklı olan mukimlerin –otokton olmak şartıyla⁴⁹⁶- niceliksel karşılıklarına bakar görünmektedir. İtalyan ve Macar milli toplulukların diğer kültürel haklarını 64'üncü maddesinde de tekrar edilmiştir. Slovenya Anayasası'nda kültürel çoğulculuğa sempatiyle yaklaşmış ve katı milliyetçi tutumdan uzak düzenlemelere yer verilmiştir. Bu esneklik, "bireyin bireyle olan ilişkisi" bağlamında 61'inci maddede kendisini "Herkesin, kendi kültürünü geliştirmek ve ifade etmek ve kendi dilini ve yazısını kullanmak için milleti veya milli topluluğu ile bağlantısını ifade etme hakkı vardır." şeklinde gösterirken; "bireyin devletle olan ilişkisi" bağlamında 62'inci maddede "Herkes kendi dilini ve yazısını, hak ve ödevlerini icra ederken ve devlet ile diğer kamu görevi gören organlar önünde, yasanın öngördüğü şekilde kullanma hakkına sahiptir." biçimiyle göstermiştir.

Doğu Avrupa ülkelerinden ve yeni anayasaya sahip olan Estonya Anayasası'nın 52'inci maddesinde devletin ve yerel otoritelerin resmi dilinin Estonyaca olduğu ifade edildikten sonra çokdillilik gözetilerek, maddenin son fıkrasında; "Çoğunluk dilinin Estonyaca'dan farklı olduğu yerlerde, yerel yönetim otoriteleri dâhili iletişim alanında, kanun tarafından öngörülen

⁴⁹⁵ Finland Constitution.

⁴⁹⁶ "İtalyan ve Macar milli topluluklara" anayasanın 64'üncü maddesinde tekrar yer verilmiş ve onlar otokton şeklinde nitelendirilmişlerdir.

prosedüre uygun olarak o yerin sürekli mukimlerin çoğunluğunun dilini kullanabileceğine” yer verilmiştir.

Görüldüğü gibi, Avrupa ülkelerinde dil “doğrudan ve açıkça” asimilasyonist bir öge değildir. Yukarıda belirttiğimiz üzere; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın, anadili bir haktan ziyade, özgürlüklerin sınırlandırma verisi olarak kullanmak da dâhil, baskın biçimde dayatma ögesi olarak kavrayışı, gelişmiş Batı ülkelerinde (bu raddede) geçerli değildir. Hele (resmi) dilin değiştirilemezliği/geliştirilemezliği birkaç istisnaya⁴⁹⁷ birlikte Türkiye’ye özgüdür⁴⁹⁸. Sözün özü, Avrupa ülkeleri dilsel haklara katı milliyetçi bir perspektiften bakmayı bırakmış; bilakis, “bütünlüğün” ülkede yaşayanların anadillerinin ve kültürlerin yasaklanmasından ziyade, bunların korunması için fazladan mesai harcanarak gerçekleştirileceğine yönelik bir kavrayışa geçmiştir. Avusturya Federal Anayasal Kanun’un 8’inci maddesinde yer alan şu ifadenin bu eğilimi özetler nitelikte olduğu kanısındayız:

“Cumhuriyet, zaman içinde gelişmiş ve ifadesini otokton etnik gruplarda bulan dilsel ve kültürel çeşitliliği ile birbirine bağlanır. Dil ve kültür, bu etnik gruplara saygı gösterilir, korunur ve geliştirilirse varlığını sürdürür⁴⁹⁹.”

⁴⁹⁷ AB anayasaları içinde bu istisnanın karşılığı Romanya Anayasasıdır. Bu anayasanın 148’inci maddesince resmi dile (başka normlarla birlikte) değiştirilemezlik tanınmıştır. Bunu dışında doğrudan değiştirilemezlik zırhına sokulmamış olsa da, Litvanya anayasasının 4’üncü maddesindeki parlamenter yeminindeki “...Litvanyaca dilini tek resmi dil olarak destekleyeceğime... ant içerim” şeklindeki ifade resmi dilin statüsünü değerlendirmiştir.

⁴⁹⁸ Türkiye’nin anayasasının Fransa’dan mülhem olduğu ve Fransa ile Türkiye’nin benzer bir devlet yapılanmasına sahip olduğu dolayısıyla mukayesenin Fransa ile yapılması gerektiği dillendirilmektedir. Tıpkı AB üyesi ülkeler içinde çerçeve sözleşmeyi (tek) imzalamayan Fransa hükümeti, resmi dili dışındaki dillere (ve dinlere) ilişkin olarak, bun(lar)ın devletler hukukunun konuları vatandaşlarına tanınan kamu özgürlüklerinin özel uygulamalarının bir tezahürü olduğu görüşündedir ve bu mantığa göre hükümetin görevi, kanunlar çerçevesinde vatandaşlarının bu hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağlamaktır. Bkz. Akgül, s.59-60.; Saraçlı, s. 102.

⁴⁹⁹ Avusturya anayasası dil olgusunu anayasada şu şekilde ele almıştır. Almcanca, dilsel azınlıklar için federal yasalar tarafından sağlanan haklara hâlel getirmeksizin, Cumhuriyetin resmi dilidir. Ülkede Burgenland eyaletinde Hırvatça, Carinthia ve Styria eyaletlerinde Slovence resmi dil, Çekçe, Macarca, Slovakça ve Romani dilinin de ülke genelinde azınlık dili olarak kabul edildiğini belirtelim. Bkz. *Österreichische Bundesverfassungsgesetze (Auswahl)*, <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/english/downloads/englishverfassung.pdf> (7 Mayıs 2009)

IV. VATANDAŞLIK VE MİLLİYETÇİLİK

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, imparatorluk tabiiyetindeki insanların, mezheplerine ya da dinlerine göre Osmanlı yönetimince gruplara ayrıldığını ve grupların her birinin birer "millet" sayıldığını ve bu milletlerin Müslüman hele de Sünni Müslüman⁵⁰⁰ olup olmamalarına dayanan önemli statü farklarının var oluşunu⁵⁰¹, önceki bölümde ifade etmiştik. Bu sistem, 1800'lü yılların ortasındaki gelişmelerle birlikte, değişiklik göstermeye başlamıştır. Bu değişimin gerçekleşmesinde ilkin, tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz ve konut dokunulmazlıklarını güvence altına alan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile gayrimüslim uyrukların hukuksal statülerinde, dinsel ve toplumsal yaşamlarında bir dizi düzenlemeyi içeren Islahat Fermanı (1856) önemli bir hukuki arka plan oluşturmuştur. Nitekim bu süreçte, siyasal seçkinlerin hedefi haline gelecek olan, bir "vatandaşlar topluluğu" oluşturma yoluyla imparatorluğun çöküşüne son verme ideali, bu hukuki arka plana yaslanmıştır. Bir "vatandaşlar topluluğu" yaratmanın temel koşulları olan yasalar önünde ve temsilde eşitlik, 1840'da kabul edilen ve 1851'de yeniden düzenlenen ceza kanunnamesi ile gerçekleşmiştir. Yani Balibar'ın ulus inşası için ortaya koyduğu "eşitliğe dayalı kurallar koyma" aracı, esasen ilkin 19'uncu yy'ın ortalarında, Osmanlı Devleti'nde devletin parçalanmasını engelleme amacıyla kullanılmıştır. Bu kanuni eşitliğe yönelik düzenlemeler 2'inci Meşrutiyetle temel prensip haline gelmiş, sonrasında da 1871'de yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ve 1878'deki Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu gibi düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmıştır⁵⁰².

Eşitliğe dayalı kurallar koymanın bir prensip olarak (kelimenin geniş anlamında) vatandaşlıkla çevrenmesi ise (anayasa ile değil) öncelikle yasayla gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın Müslümanları kayıran millet sisteminde, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasının, kapitülasyonlardan faydalanmak gayesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyon tanıdığı ülke vatandaşlığına geçerek, kapitülasyonların yabancılara tanıdığı imtiyazlardan yararlanmak istediği düşüncesi, Osmanlı yönetimini yeni

⁵⁰⁰ Sünni mezheplerden birine mensup her Müslüman, Osmanlı ülkesine gelip rahatça yerleşebilmekteydi. Aybay, s.64-65.

⁵⁰¹ Oğuz, s.52.

⁵⁰² Füsün Üstel, **"Makbul Vatandaşın" Peşinde: II.Meşrutiyet'te Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul: İletişim, 2005, s.25.

düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Bu anlamda "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesini kabul edilmiş ve bu sistem farklılaşmıştır"⁵⁰³.

Bu Kanunname, İslam dünyasında tabiiyet ilişkilerini, din ilkelerinden bağımsız şekilde düzenleyen ilk kanunname olmuştur. 1851 Fransız Vatandaşlık Kanunu'ndan yararlanılarak hazırlanan⁵⁰⁴ yeni kanunnameyle, İslam Hukuku'nun o zamana kadar uygulanmış olan uyrukluğa ilişkin esasları köklü değişikliğe uğramıştır. Bu kanunun, vatandaşları "Osmanlı" olma ile tanımlamak suretiyle, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde bir siyasal akım olan "Osmanlılığın" kanuni/söylemsel tetikleyicisi olmuştur. Ancak belirtelim ki kanunname, ahaliyi dinsel niteliklerine bakmaksızın, eşitliğe dayalı kurallar çerçevesinde "Osmanlı" üst kimliğinde birleştirir gibi görünse de, daha giriş bölümünde, "Müslüman" merkezli özünü ortaya koymuştur. Giriş bölümünde, kanunnamenin çıkarılma nedeni açıklanarak, bir süredir bazı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının meşru olmayan menfaatler elde etmek için yabancı devletlerin vatandaşlıklarına geçerek pasaport aldıkları, vatandaşlık konusunda yolsuzlukların izalesinin önemli ve mutlak olduğu belirtilmiştir⁵⁰⁵.

Yani görünen o ki, bu kanunnameyi yapmaya "zorlayan", hâlihazırda "öteki" olan ve bir takım "yolsuzluklara başvuran" gayrimüslimlerdir. Bu giriş, özellikle Osmanlılık ideolojisinin bir üst kimlik olarak neden "bir arada yaşamayı" gerçekleştiremediğine ilişkin önemli bir ipucu vermektedir. Yani Osmanlı Devleti, eğer birleştirici bir ideoloji olarak Osmanlılık fikir akımının ekseninde ahaliyi birleştirme niyetinde ise, giriş bölümünden "kaç yaparken göz çıkardığı" açıktır. Yukarıda, Osmanlılık fikrinin neden başarısız olduğunu, bu samimiyetsizlik politikasına da değinerek ifade etmiştik. Bu aşamada Erdem'in çok doğru bir tespiti işaret etmek gerektiğini düşünüyoruz. Yazar'a göre bu yaşadığımız coğrafyada gerçekleştirilen reformların, düzenlendikleri alanlara ilksin sosyoekonomik, siyasi ve kültürel temellerden yoksun, dışsal olarak sürdürülmeye çalışılmıştır⁵⁰⁶. Kanımızca bu yaklaşım burada kendisini göstermiş ve temelden yoksun biçimde "günü

⁵⁰³ Muammer Raşit Seviğ, **Hukuku Hususiye-i Düvel**, İstanbul, 1930, s.18.

⁵⁰⁴ age.,s.19.

⁵⁰⁵ Oğuz, 55-56.

⁵⁰⁶ Fazıl Hüsnü, Erdem, "Türkiye'de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 2002, S.5, s. 89.

kurtarma" amaçlı Osmanlılık tarifi, gayrimüslimleri tebaayı ötekileştirerek kurgulanmıştır.

Kanunnamenin dikkat çeken bir diğer yönü de Osmanlı tabiiyetinin kazanılması kişilerin soy bağına (jus sanguinis) dayandırılmasıdır (m. 1). Buna göre Osmanlı ana ve babadan doğmuş çocuklar, Osmanlı tebaasından sayılmıştır. Bununla beraber sınırlı olarak doğum yeri esasının da kabul edildiği görülmüştür⁵⁰⁷. Yani ana ve babası yabancı olanlar Osmanlı topraklarında doğmuş iseler, reşit olmalarından itibaren üç yıl içinde Osmanlı tabiiyetini talep edebilmişlerdir⁵⁰⁸. Tabiiyeti Osmaniye Kanunnamesi'nin 1-2'inci maddelerinde tabiiyetin doğumla ve doğum yeri dolayısıyla ve 3-4'üncü maddelerinde ise yetkili makam kararıyla kazanılması kabul edilmiştir. 5'inci maddede tabiiyetten ayrılmanın hüküm ve sonuçları, 6-7'inci maddelerinde vatandaşlığın kaybı, 8'inci maddesinde tabiiyetinden ayrılan çocuklarının durumu nazara alınmış, son olarak da 9'uncu maddede vatandaşlığın ispatı hükümleri düzenlenmiştir⁵⁰⁹. Bunun yanı sıra, Kanunname, Osmanlı topraklarında bulunan bir sahsın Osmanlı tebaasından olduğunun aksini iddia edeni, bu iddiasını ispatla yükümlü kılmıştır⁵¹⁰.

Devletin parçalanmasına yönelik bir tedbir olarak, imparatorluğun bütün halklarını birleştireceğine inançla, icat edilen *Osmanlılık*, Kanun-i Esasi'de de kendisine 8'inci maddedeki vatandaşlık düzenlemesinde⁵¹¹ "*Tebaa-i Osmaniye*" biçimiyle yer bulmuştur. Ayrıca (üç öge kuramı çerçevesinde el alınacak olursa) devletin ülke unsuru da "Osmanlılık" söylemine paralel biçimde "*Memalik-i Osmaniye*" biçiminde düzenlenmiştir. Yani bu ifadeler Kanun-i Esasi'nin ülke ve vatandaşlık anlayışının Osmanlılık etrafında oluştuğunu göstermektedir⁵¹². Kanun-i Esasi'deki ilgili düzenleme şu şekildedir:

⁵⁰⁷ Osman, Fazıl, Berki, "Türk Vatandaşlığı Hukukunda Toprak Esasının Gelişmesi", **AÜHFD**, C.27, S.1-2, 1970, s. 201.

⁵⁰⁸ Uluocak, s. 21.

⁵⁰⁹ Aylin Kılıç Oğuz, **Fedakâr Eş-Fedakâr Yurttaş: Yurttaşlık Bilgisi ve Yurttaş Eğitimi**, 1970-1990, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.55.

⁵¹⁰ Doğan, s.144.

⁵¹¹ Devlet-i Osmaniye "tabi" olma ifadesinden dolayı, bu düzenlemenin bir vatandaşlık bir düzenlemesi olmadığı söylenebilir.

⁵¹² Buna rağmen Okandan, söz konusu anayasanın, hiçbir siyasi ve hukuki doktrinden ilham

"Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin hukuk-ı umumiyesi

[Sekizinci Madde]- Devlet-i Osmaniye tâbiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir⁵¹³."

KE'nin atıf yaptığı kanun, (Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi) kan esasına dayalı vatandaşlık kazanımı öngörse de, "Osmanlılık" etnik bir kimlik ihtiva etmediği için, düzenlemenin sözleşmeci bir kimlik ortaya koyduğu iddia edilebilir. Ancak "dil birliği" başlığında ifade ettiğimiz üzere, devletin resmi dilinin Türkçe olması ve bu bağlamdaki dayatmacı politikalar, vatandaşlığın sözleşmeci karakterini tartışılır hale getirmektedir. Belirttiğimiz bu ikilik birçok yazar tarafından da ifade edilmiştir.

Üstel'e göre Osmanlı vatandaşlığı, bir yanda anayasanın öngördüğü *sözleşmeci* vatandaşlık anlayışı, diğer yandan da "yaşanan" (de facto) aidiyetin toplulukçu niteliği arasında kaygan ve bir o kadar da tehlikeli bir zemin üzerinde ilerlemiştir⁵¹⁴. Yazara göre, Tanzimat'tan itibaren geçerli olan ve 2'inci Meşrutiyetle birlikte daha da güçlenecek olan düalist hukuksal yapı, siyasal seçkinlerin hedefleri olan "anayasal vatandaşlığın hayata geçirilmesi önündeki başlıca engeldir. 2'inci Meşrutiyet'in öngördüğü siyasal modernleşme, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan yeni bir siyasal kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olacak "vatandaş"ı gerektirmiştir. 2'inci Meşrutiyet'i izleyen dönemde yapılan bir dizi düzenleme ile yeni siyasal özne "vatandaş" ile devlet arasındaki hukuksal-siyasal ilişkinin kuralları belirlenmiştir⁵¹⁵.

Osmanlı aydını, ulusallaşma sürecine kayıtsız kalmamış, Tanzimat ve Islahat'a yeni açılımlar kazandırmaya çalışmıştır. 1908 Jön Türk Hareketi, bunu açıkça göstermektedir. Meşrutiyet'in alt yapısını oluşturan Yakın Çağ Türk siyasi düşüncesi, tek tip uluslaşmaya alternatif sayılabilecek "İttihad-i Osmanî, İttihad-i Anasır" gibi belki de yeni vatandaşlık arayışına karşılık

almadığını, devrin hukuk ve siyaset teorisyenlerinin fikir ve ideolojilerine dayanmadığını, bu yüzden de

milli bir inkılâp hareketinin ürünü olmaktan uzak olduğunu savunmaktadır. Okandan, s. 148.

⁵¹³ Tanilli, s.4

⁵¹⁴ Üstel, *Makbul Vatandaşın Pelinde*, s. 27.

⁵¹⁵ age., s.28.

gelebilecek yeni kavramlarla modernlik sürecini aşmaya çalışsa da, devletin merkeze alındığı ve onun kurtarılmaya çalışıldığı bir zeminde uluslaşma yönünde işleyen süreç, çokkültürlü yapının korunmasını engellemiştir⁵¹⁶.

Türk modernliğinin temelinde, egemen özne olarak devlet yer almaktadır. Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin bu özelliği, İttihat ve Terakki iktidarının son yıllarında başlayıp Cumhuriyetle devam eden süreç içerisinde inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğin sorunlu yapısının da kaynağını oluşturmaktadır. Modernleşmenin; siyasetin yegâne belirleyicisi olan devlet (sivil-asker bürokratlar) eliyle ve devleti güçlendirme amacıyla, halkın yokluğunda ve çoğu zaman ona rağmen, üstten devrimci bir yöntemle uygulanmış olması, Türkiye’de ulusal kimlik inşasının sorunlu olmasına yol açmıştır. Bu özellikler, çoğulcu ve kuşatıcı bir ulusal kimliğin oluşumunu engellemiştir⁵¹⁷.

Toplumun hak referanslı liberal vatandaşlık anlayışı yerine, organik bir kitle (kaynaşmış, sınıfsız bir kitle) olarak algılandığı, devlete karşı görev ve sorumluluklar temelinde kurgulanan bir vatandaşlık anlayışıyla hareket edildiği, siyasi zihniyetin toplumdan gelen taleplere yanıt veremediği görülmektedir⁵¹⁸. Bu özellik, Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin ayırt edici yönünü açıklamada önemli bir veri oluşturmaktadır. Reformların, maddi temellerinden yoksun bir şekilde gerçekleştirilmesi, söz konusu değişim ve dönüşüm çabalarının; devlet eliyle, yukarıdan aşağıya yöntemlerle ve devleti kurtarmak ve güçlendirmek gibi amaçlara hizmet amacıyla sürdürülmesi sonucunu doğurmuştur. Sivil unsurların yokluğunda ve çoğu kez onlara rağmen sürdürülen reform çabaları, “devlet” merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu süreç içerisinde nasıl bir toplum oluşturulmalı sorusundan ziyade, nasıl bir devlet kurulmalı sorusu ön plana çıkmıştır. Yapılmaya çalışılan, birey ve toplumdan bağımsız bir varlık alanı olarak görülen “devlet”in kurtarılması, korunması ve güçlendirilmesi olmuştur⁵¹⁹. Dolayısıyla modernleşme ile birlikte süreç, uluslaşma yolunda

⁵¹⁶ Mehmet Butakın, **Üniter Düşüncenin Sonu-Özgürlük Önergeleri**, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2003, s.109.

⁵¹⁷ Fazıl Hüsnü Erdem ve Mahzar Bağlı, “Modernleşme ve Ulus Devlet Olgusu Kısacasında Azınlıklar Sorunu: Süryaniler”, **Süryaniler ve Süryanilik III**, Ahmet Taşgın ve diğerleri (drl.), Ankara: Orient Yayınları, 2005, s.140.

⁵¹⁸ Butakın, 105.

⁵¹⁹ Simten Coşar, “Türk Modernleşmesi: ‘Aklileşme’, Patoloji, Tıkanma”, **Doğu-Batı**, S.8, (Ağustos, Eylül, Ekim 1999), s. 60.

işlemiş yeni bir devlet, çok milletli ve çok kültürlü yapısını, modern bir çokulusluluk kavramına taşıyamamıştır.

A. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde en çok önemli iki dönemden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi Tanör'ün ifadesi ile 1918–1920 arasındaki "Kongre İktidarları" dönemidir. Bu dönem, milliyetçilik ve yeni kurulacak olan devletin insan unsurunun belirlenişinde oldukça önem arz etmektedir. Nitekim bu dönemdeki bazı gelişmeler, Atatürk milliyetçiliğinin özelliklerinden sayılan "milli birlik ve bütünlüğe önem verme" ile bu milliyetçiliğin pozitif sonuçlarından sayılan "devletin milletiyle bölünmez bir bütün olması" ilkesi açısından, üzerinde önemle durulması gereken bir dönemdir.

Peşinen belirtelim ki, "milli mücadele dönemi" olarak ifade edilebilecek olan bu dönemin mücadele öznesi olan milletin, hangi millet olduğu son derece muğlâktır. Gerçekten de dönemin en önemli metinlerinden⁵²⁰ olan Misak-ı Milli metinlerinde, Amasya Beyannamesinde, Erzurum ve Sivas Kongreleri belgelerinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesinde, Büyük Millet Meclisi kuruluş belgelerinde açıktan ve kararlı biçimde, belli bir etnik kimliğe atıf yapılmamıştır⁵²¹. Bunun yerine daha çok "Memalik-i Osmaniye", "Ekseriyet-i İslamiye" vb. ifadelere yer verilmiştir.

Bu belgelere kısaca değinmek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş belgelerinden olan Amasya Genelgesi'nin bilinen metninde, vatanın bütünlüğü ve "milletin" bağımsızlığının tehlikede olduğu, Sivas'ta "milli" bir kongrenin toplanması gerektiği, bu meselenin "milli" bir sır olduğu, "milleti" yine "milletin" kendisinin *azmi ve kararlılığının* kurtaracağı ifade edilse de, anılan ifadelerdeki milletin hangi millet olduğuna ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir. Keza Erzurum Kongresi sonrasında alınan kararlarda, "milli gücü" kullanmak ve "milli iradeyi" hâkim kılmaktan, "milletin" her türlü işgale karşı topyekûn kendini savunacak ve direneceğinden bahsedilse, "*milletimiz insani ve asri gayeleri tebci, fenni, sınaî ve iktisadi hal ve*

⁵²⁰ Bu metinler için bkz. Feridun, s.33–53.

⁵²¹ Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, s.152.

ihtiyacımızı takdir eder.” vb. ifadeler kullanılsa da, yine bu milletin hangi millet olduğu konusunda bir açıklayıcı ifade ile karşılaşmamaktadır. Keza Sivas Kongresinde de milli sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu, ayrılamayacağı, her türlü işgal ve müdahaleye karşı, millet birlik olarak kendisini müdafaa ve mukavemet edeceği, milli iradeyi hâkim kılmanın esas olduğu ifade edilse ve “milletimiz çağdaş gayelerin büyüklüğüne inanır ve teknik, sınaî ve iktisadi durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder.” hükmü yinelense de, halen mücadele edecek olan ve bazı prensipleri bulunan ve hatta egemenliğin sahibi olduğu ilan edilen “milletin” ismine ilişkin bir ifade bulunmamaktadır⁵²².

Milli kongre metnindeki bu konuya ilişkin muğlâklık; Sivas kongresinde, *“aynı gaye ile milli vicdandan doğan cemiyetlerin altında birleşeceği”* kararı alınmış olan ‘Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin’ programıyla kısmen giderilmiştir. Atatürk’ün Anadolu’ya geçmesinden önce başlamış bulunan yerel milis direnişlerine, gevşek de olsa merkezîyet kazandırmasının bir neticesi olarak şekillenmiş bulunan ARMHC isimi konfederatif siyasal örgütlenmenin⁵²³ siyasal nizamnamesi millet kavramından ne anlaşılması gerektiğine şu şekilde açıklık getirmiştir:

“Bilcümle anasır-ı İslam yekdiğerine karşı hükümet-i mütekabile ve hiss-i fedakari ile meşhun ve vaziyet-i irkiye ve içtimaiye ve şerait-i muhitilerine riayetkâr öz kardeşirler⁵²⁴.”

Yani görünen o ki milli mücadeledeki millet, esas olarak kardeş Müslüman ahalidir. Bu söylem, Osmanlı Devleti’nin hâkim millet anlayışının, bu örgütün perspektifi açısından da geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca önceki kongrelerdeki (Erzurum) *“Hristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozan imtiyazlar verilemez.”* vb. hükümleriyle ipuçları bulunan gayrimüslim ahalinin millet kavrayışına dâhil olmadığını iması da bunu pekiştirmektedir. Hatta daha net ifade etmek gerekirse, Nişanyan’ın dikkat çektiği üzere, ARMHC Nizamnamesinin ikinci maddesinde, *“vatanınızda öteden beri birlikte yaşadığımız bilcümle anasır-ı gayrimüslime”*

⁵²² Zürcher’e göre milli kelimesi, milli mücadele döneminde Osmanlı-Müslüman unsurunu nitелеmek için kullanılmıştır. E.J Zürcher Görüşme, Sosyal Demokrat Ufuk, No.5. Aktaran Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.121.

⁵²³ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s. 172.

⁵²⁴ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s.341.

konu edilerek, "milletimiz" ile bu unsurlar arasındaki ilişkinin (prensip olarak aynı vatanda birlikte yaşamaya itiraz edilmese de) aynı millet kimliğinin paylaşılması biçiminde olmadığı son derece nettir⁵²⁵. Mete Tunçay'a göre bu örgüt, Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüt görünümündedir⁵²⁶. Nitekim nizamnamesinde da saltanat ve hilafetin dokunulmazlığını devam ettirme amacı bulunmaktadır⁵²⁷. Yeğen'e göre ise ARMCH'nin nizamnamesinde yer alan anılan hükümler, bir müddet sonra ülkenin çok-etnili toplumsal kompozisyonunu tanımayı reddedecek, yeni bir siyasi bütünleşme projesi peşinde olan bir siyasi kadronun, siyasi birliği sağlayacak olanın, "şimdilik" din-i İslam olmasından dolayı; etnik, toplumsal ve yöresel farklılıkları tanımaktan çekinmeyen görüntüsüdür⁵²⁸.

Görüldüğü gibi milli mücadele belgelerinde "genel olarak" ve kelimenin gerçek anlamıyla (yani dinsel biçimiyle) İslami bir millettendir bahsedilmektedir. Milli mücadeleciler arasında Türk kavramının üzerinde çok fazla durulmamaktadır, oysa yakın tarihlerde Osmanlı Mebusan Meclisinde "Türk" ve "millet kavramları" üzerinde müzakere açılmıştır. Bu müzakere zabıtlarından görülmektedir ki, Türk ifadesinin anlamı konusunda kafalar karışıktır:

"Abdülaziz Mecdi Efendi (Karesi): [Türkten] maksat Türk, Kürt, Çerkez, Laz gibi anasır-ı İslamiyedir. Bu böyle midir? (hayhay, öyledir sadaları alkışlar). Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim, buradaki nutuk iradedildikçe Türk tabiri yerine anasır-ı İslamiye densin.

Rıza Nur Bey: Öyledir! ⁵²⁹

Milli mücadeleciler arasında "Türk" kavramı, belli bir aşamadan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Kongre iktidarları döneminin önemli metinlerinin son halkasını oluşturan Amasya Protokolünde ise bu defa TÜRK kavramına yer verilmiştir. Ancak Türk kavramının kullanımı "Türk illeri" ve "Türk vatani" biçiminde olmuştur.

⁵²⁵ Sevan Nişanyan, **Yanlış Cumhuriyet: Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru**, 3.Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s.320.

⁵²⁶ age., s.28.

⁵²⁷ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s.113.

⁵²⁸ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.113-114.

⁵²⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, C.1, s.193.

Belirtmek gerekir ki Amasya Protokollerinin Atatürk milliyetçiliğini "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün" sert üniterlik yorumu ile birleştiren yaklaşım karşısında önemli bir anlamı bulunmaktadır. Bu konuda, 2 No'lu gizli bir protokol konusuna ilişkin bir iddia vardır.

İstanbul Hükümetinin Başbakanı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye üyeleri (Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami beyler) arasında imzalanan Amasya Protokollerinden 2 No'lu gizli bir protokolün ilk maddesinin giriş cümlesi şu şekildedir:

"Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu, Türk ve Kürtlerle meskûn olan araziye ihtiva eylediği ve Kürtlerin camia-i Osmaniye'den ayrılması[nın] imkânsızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari taleb olmak üzere temin-i istihsali lüzumu müstereken kabul edildi⁵³⁰."

Maddenin bu cümleden sonraki paragrafı ise tartışmalıdır. "Heyet-i Temsiliye Kararları" isimli yapıtta bu cümleden sonra şöyle bir ifadenin geldiği iddia edilmektedir: *Maahazâ ecanib tarafından Kürtlerin istiklali maksad-ı mahsusı altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması tensib edildi⁵³¹."*

Baykal, ilk cümlelerin devamındaki tam 3 sayfanın "koparılmış olduğunu" ve protokolü imzalayanlardan sadrazam Salih paşa nüshasında ise bu ikinci cümlelerin farklı olduğunu ifade etmektedir⁵³². Salih paşa nüshasındaki "istiklali" ifadesinden önceki cümle şu şekildedir: *"Maahaza Kürtlerin serbesti-i inkişaflarını temin edecek vech ve surette hukuk-i örfiye ve ictimâiyece mazhar-ı müsâedat olmaları dahi tervîc ve ecânib tarafından Kürtlerin...⁵³³ "*

⁵³⁰ Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırı Türkler ve Kürtlerin oturdukları araziye kapsar. Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılması imkânsızdır. Türkler ve Kürtlerin yaşadıkları bölgenin kurtarılması ortak olarak en asgari talebimiz kabul edilmiştir.

⁵³¹ Yabancıların görünüşte Kürtleri bağımsızlıklarına kavuşturacakları vaadiyle yaptıkları tezvirlerin önüne geçmek maksadıyla bu hususun, yani Türk-Kürt ayrılmazlığının Kürtlere bildirilmesi uygun görüldü.

⁵³² Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.25.

⁵³³ Bununla beraber Kürtlerin serbestçe gelişmelerini sağlayacak tarz ve biçimde kültürel ve toplumsal haklar bakımından müsaadelere mazhar olmaları dahi benimsenmiştir..." Atatürk'ün Bütün Eserleri", cilt 4, Kaynak Yay., 2003, s. 344'teki belgenin fotokopisinden okuyarak aktaran Mustafa Armağan, "Atatürk'ün 1919'da Kürtlerle ilgili sözleri nasıl sansürlendi?", **Zaman**, 19 Nisan 2009, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=838963> (20 Nisan 2009) Aynı şekilde N. Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Koral-Fırat Yayınları, İstanbul, 1991, s.138.

Armağan'a göre, yukarıda ifade olunan ikinci cümle, arşiv nüshasında şaşırtıcı derecede farklı olup, 1923 sonrasının ideolojik inşa ortamında "Türkiye vatandaşlığının" yerini "Türklük" alırken, Kürtlükle ilgili belgelerin "baypas" edilmiş veya başka bir ifadeyle sansürlendiğini göstermektedir⁵³⁴.

Buna benzer bir sansürün, yine "Atatürk milliyetçiliğinin pozitif hukuktaki sonuçlarından devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi" ile ilgili olarak, Atatürk'ün İzmit konuşmasında "...*hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar (özerk) olarak idare edeceklerdir.*" şeklindeki sözün, Anayasanın 134'üncü maddesinde düzenlenmiş olan Türk Tarih Kurumu tarafından 1982 yılında uygulandığı da iddia edilmektedir⁵³⁵.

Bu çerçevede milli mücadele ve kongre iktidarları döneminde söz konusu olan milletin son derece muğlâk olduğu söyleyebiliriz. Net olarak söylenebilecek olan, Türklerin dışındaki milletlerin de bu mücadelede resmen tanındığı⁵³⁶ ve metinlerde adı geçen, bu mücadelenin öznesi olan "milletin" dinsel referanslarla ortaya konulduğudur. Bu yaklaşım, kongre iktidarları döneminden sonra da, Türkiye büyük millet meclisinin kuruluşu döneminde de süregelmiştir. Atatürk Büyük millet meclisinin açılış konuşmasında bu açıdan ilgi çekicidir:

*"Bu hudud-u milli dâhilinde tasavvur edilmesin ki anasır-ı İslamiyeden yalnız bir cins millet vardır. Çerkes vardır ve anasır-ı saire-i islamiye vardır. İşte bu hudut, memzuç bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş milletlerin hudut-u millisidir. ("Hepsi İslamdır, kardeşir" sesleri)"*⁵³⁷.

Meclis açılışından bir hafta sonra bir oturumda söz alan Atatürk benzer biçimde toplumun çoğulcu yapısını Müslüman olma kaydıyla vurgulamıştır: (*Büyük Millet Meclisini*) *teşkil eden zevat yalnız Türk değildir,*

⁵³⁴ Mustafa Armağan, ags.

⁵³⁵ Bu konuda bkz. Doğu Perinçek, 2000'e Doğru Dergisi, 30 Ağustos-5 Eylül 1987, S.35.

⁵³⁶ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.115-116.

⁵³⁷ "23 Nisan 1920 TBMM açılış söylevi" Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: TTK Yayını, 1989, s.73.

*yalnız Çerkes değildir yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir samimi bir mecmuadır*⁵³⁸."

Atatürk benzer bir yaklaşımı, gizli bir meclis oturumunda yaptığı konuşmada da tekrarlamıştır:

*"Suret-i umumiye prensip şudur ki hududu milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasır-ı muhtelif-i İslamiye yekdiğerine karşı ırkı, muhiti, ahlaki, bütün hukukuna riayetkar özkardeşlerdir. Bizce kat'î olarak muayyen birşey varsa o da hududu milli dâhilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır*⁵³⁹."

Yani ilk meclis kurulduğunda Atatürk, milli sınırlar dâhilinde tek bir millet olmadığını kabul etmekte, sıradan bir kardeşlik retoriğinin ötesinde farklı hukuklara ve örflere sahip olan etnik grupların hukuki olarak tanınacağına ilişkin göndermeler yapmaktadır⁵⁴⁰.

Gerçekten de bütünlük dinsel referansla öne çıkartılırken farklılıklar da yadsınmamaktadır. Hatta Müslümanlığın çatısı altında farklılıklar, çeşitlilik ve ayrıcalıkların karşılıklı olarak temin edileceği bir ön kabul olarak ortaya konulmakta; ancak bunun ayrıntılarına ilişkin çözümlemeler savaşın sonuna bırakılmaktadır. Ancak Atatürk'ün şu ifadeleri bunu özetler durumdadır:

*"Bu hudut meselesini tesbit eden madde içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan hududu dâhilinde yaşayan anasır-İslamiyenin her birinin kendine mahsus olan muhitine, âdatına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetle ve mütekebilen tasdik etmiştir. Bittabi buna ait teferruat ve tafsilat yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruata girmenin zamanı değildir. İnşa'Allah mevcudiyetimiz tahlis edildikten sonra ("İnşa'Allah" sedaları) kardeşler beyninde [arasında] hall-ü fesledileceğinden bırakılmış ve teferrüata girilmemiştir. Fakat esas olarak bu madde mündemiştir [içeriktedir]*⁵⁴¹."

Mevcudiyetin tahsilinden sonra kardeşler arasında bu meselenin "hall-ü fesledilmesi" beklenildiği veya çoğulcu biçimde olmamıştır veya başka bir deyişle, dar bir Cumhuriyetçi yaklaşımla gerçekleşmiştir.

⁵³⁸ "1 Mayıs 1920 tarihli söylev", **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara: TTK Yayını, 1989, s.73.

⁵³⁹ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Ankara: İş Bankası Yayınları, C.I, 1985, s.73.

⁵⁴⁰ Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.115.

⁵⁴¹ "23 Nisan 1920 TBMM açılış söylevi", **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.75.

Cumhuriyetin ilanından sonra, milli kimliklerin dini bir üst kimlikle bütünleştirilmesi, milli kimliklerin yine bir milli kimlik olan Türklük ile birleştirilmesi süreci başlamıştır. Bu geçiş, Atatürk açısından ani bir değişimle gerçekleşmiştir. Atatürk Kurtuluş Savaşı sırasında etnik bütünlük sorununu anasır-ı İslam dışında, ülke toprağına atıfla "Türkiye milleti" söylemiyle karşılarken, hatta 1923 Nisan'ında Halk Fırkası'nın kuruluşunu müjdeleyen Dokuz Umde'de "Türkiye halkı" ifadesini kullansa da⁵⁴², ilk defa 1 Eylül 1922⁵⁴³ tarihinde "Türkiye milleti" yerine kullandığı, "Türk milleti" ifadesini 29 Ekim 1923 tarihinden itibaren bir daha hiç değiştirmeksizin sahiplenmiştir⁵⁴⁴. Yani 3 sene içinde, farklı milletlerin "anasır-ı İslam" içindeki kardeşliği, "Türkiye milleti" potasına sokuşmuş ve sonuçta Türk milleti haline getirilmiştir. Gerçi Medeni Bilgiler Kitabının hemen girişinde "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir"⁵⁴⁵." diyerek, kavramdan ne anlaşılması gerektiğine açıklık getirmek istemişse de; "Türk milleti" söylemi, Türk'ün bir etnik kimlik olmasından dolayı asimilasyonist bir karakter de taşımıştır:

*"Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri ve Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış adlandırmalar birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden mada hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umûm Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar"*⁵⁴⁶.

"Türk milleti" ifadesinin Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına atfen kullanıldığı varsayımında dahi, bu söylem, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde oturanları, sonradan vatandaşı olanları vs. dışladığı için eleştirilebilecektir. Böyle bir tanımlama mantığının bulunması ihtimalinde

⁵⁴² Birinci TBMM'nin çalışma süresi sona ermeden bir süre önce, 8 Nisan 1923'te yayımlanmış olduğu ve ARMHC'nin program olarak benimsediği CHP'nin çekirdeğini oluşturan bildiride yer alan bu ilkelere şu adresten ulaşılabilir. *Dokuz Umde*
<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF53EAB0712E921A5F555D02D61282AD49> (27 Mayıs 2009)

⁵⁴³ Oran bu tarihi 1 Mart 1923 olduğunu ifade etmiştir. Oran, Atatürk Milliyetçiliği ,s.195., Ancak biz Atatürk'ün u ifadeyi ilk defa 1 Eylül 1922 tarihli beyannamesinde kullandığını gözlemiş bulunuyoruz.

⁵⁴⁴ Oran, Atatürk Milliyetçiliği, s.196.

⁵⁴⁵ İnan, s.5

⁵⁴⁶ İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, s.7

dahi, kurucuları "Türk" kılmanın, yukarıda belirttiğimiz üzere asimilasyonist bir yan ihtiva ettiği de açıktır.

Atatürk'ün kendi ifadelerindeki bu değişim, onun milli birliğe ve bütünlüğe önem verdiğini göstermekle birlikte, bu bütünlüğü sağlamada asimilasyonist bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Resmi algıda, Atatürk milliyetçiliğinin bu yanı genellikle görmezlikten gelinmektedir. Belirtelim ki bir siyasetçi olarak Atatürk, aynı zamanda farklı görüşlere de çok sert çıkmıştır: "*Türk milleti kendinin ve memleketin yüksek menfaatlerinin aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, vatansız ve milliyetsiz beyinsizlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak bir topluluk değildir*⁵⁴⁷."

Yani mevcudiyet tesis edilmiş ve anasır-ı İslamiye içinde var olan Çerkes, Laz, Kürt gibi çeşitlilikler "kardeşler" arasında hepsinin genel Türk camiası ile ortak geçmiş, tarih, ahlak (?) ve hukuk düzenine sahip olmalarından dolayı Türk sayılmaları biçiminde halledilmiştir. Bu durum anayasada da tescil edilmiştir.

B. 1924 Anayasasında Vatandaşlık

1924 Anayasası'nın 88'inci maddesi aynen şu şekildedir: "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur. [denir]*⁵⁴⁸"(abç.) Bu maddenin Meclis Genel Kuruluna sunulmuş ve "Türklüğün tanımı" başlıklı (!) ilk hali ise, "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk itlak olunur. [denir]*⁵⁴⁹" şeklindedir.

Dikkat edilirse maddenin Meclis Genel Kurulu'na sunulan ilk hali, 1876 Anayasası'nın 8'inci maddesindeki "*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine hangi din ve mezhepten olursa olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur*⁵⁵⁰." şeklindeki maddenin yeni devlete uyarlanmış bir görünümü gibidir. Her iki maddenin cümle yapısı da, önce bir özne ortaya koymakta, sonra da bu özneye "ne deneceğine" hükmetmektedir. Özne, 1876 Anayasası'nda "*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efrat*" iken; 1924 Anayasası'nda "*Türkiye ahalisi*" olmuştur. 1876'da özneye "Osmanlı"

⁵⁴⁷ İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, s.9.

⁵⁴⁸ Tanilli, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, s.14.

⁵⁴⁹ Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Fakültesi, 1957, s.435.

⁵⁵⁰ Tanilli, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, s.4.

denirken, 1924 Anayasası'nda "Türk" denilmiştir. Ve her iki anayasada da özneye sıfatın "ayrımcılık yapılmaksızın verileceği" ifade edilmektedir.

Ancak burada, aşağıda ifade edeceğimiz bir eleştiriyi kısaca ortaya koyma ihtiyacı hissediyoruz. "Osmanlı" denen sıfat, doğrudan herhangi bir etnik ima içermeyi için, kapsayıcı bir üst kimlik görünümündedir ve yaklaşık yarım asırlık bir süreklilik taşımaktadır. 1924 Anayasası'nın anılan maddedeki cümle yapısını aynen kullanmakla beraber, özneye Türk gibi etnik bir kimliği vermesi, tutarlı süreklilikte bir kırılma yaratmıştır, çünkü 1924 Anayasası'nda özneye verilen "Türk" sıfatı etnik bir kimliğe işaret etmektedir, oysa Osmanlı İmparatorluğunda "Osmanlı" gibi etnik aidiyet içermeyen kavramın karşılığı, Türkiye Cumhuriyetinde "Türkiyeli" olabilir. Bu tanımlamadaki çelişki, Türkiye'de yaşayan herkesin Türk olmaması gerçeği ile de birleştiğinde daha da derinleşmektedir. Ayrıca, "Türklük sıfatı" başlığında görüldüğü üzere, vatandaşlık maddesinde Türklük tanımlanmış ve bu anlamda mukayeseli anayasa hukuku açısından ayırık bir durum yaratılmıştır.

Meclis tutanaklarında da herkese Türk denmesi karşısında, bazı vekillerin maddenin yazılış tarzına yönelik itirazları dikkat çekmiştir. Ancak konu üzerinde durulurken, bu vekillerin aşırı milliyetçi ve ayrımcı tutumu, maddenin temel kurgusundaki sorunun (yani bazı özneleri belli bir etnik kimlik nitelenmesi sorununun) talileşmesine neden olmuştur. Çünkü vekillerin karşı çıkışları; maddede Türk ifadesinin bulunması değil, "bir lütuf olarak gördükleri" Türk sıfatının, tüm Türkiye ahalisine verilmesinin mümkün olamayacağı yönünde olmuştur. Yani anayasada Türklüğün düzenlenmesinde bir sorun yoktur ve fakat bu herkese verildiğinde, anayasal sistemin Türkleri korumasından dolayı, ileride belli çevrelere yönelik ayrımcılık yapma konusunda anayasal engeller çıkabilecektir. Bu nedenle belli çevrelerin Türk sayılması kayıtlanmalıdır. Bu kaydın "Türk harsını kabul edenler" şeklinde olması vs. şeklinde öneriler olmuşsa da, nihayetinde belli çevrelerin "vatandaşlık itibarıyla Türk" sayılmaları şeklinde bir sonuca ulaşılmış ve madde "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur.*" şeklini almıştır⁵⁵¹.

⁵⁵¹ Gözübüyük ve Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, s.436-441.

Bu anlamda maddede devletin insan unsuruna bir etnik (alt kimliğin) isminin verilmesi konusu normatif bir düzenlemeyle belirlenmiş, çelişik yapı derinleşmiştir. Maddeye bu ifadenin girmesini Türk-Türk olmayan belli olsun saikiyle savunanlar olduğu gibi, Türk'ten başka kavimlerin mevcudiyetini ifade etme niyetiyle savunanlar da vardır⁵⁵². Nihayetinde anayasaya virgüllerle ayrılmamış biçimde giren bu deyim, kendine Türk sözcüğünü mü, yoksa ıtlak olunur fiilini mi belirlediği anlaşılabilir biçimde⁵⁵³ ve yukarıdaki her iki yaklaşıma da ucu açık bir halde yer bulmuştur. Aslında bu madde kanımızca anılan haliyle birinci Cumhuriyetin ulus inşa sürecinde uyguladığı ayrımcılığın içeriğinde yer alan telaffuz edilen ile işaret edilen arasındaki ikircikliğin de bir tezahürüdür.

Irkcılık bir virüs gibidir ve zaman zaman hortlayabilmektedir. Maddenin bu ucu açık yapısı tam da, vatandaşlık itibarıyla Türklük/öz Türklük bağlamında ayrımcılık politikalarının hortlamasına müsait muğlâklıktır. Bu muğlâklık, anayasanın "Türklük sıfatını" ortaya koyan "vatandaşlık" maddesinde geçen "Türk'ün" anlamına ilişkin olarak üç ayrı kanalda gelişmiştir. Bu anlamlar; (1) Türkiye cumhuriyeti vatandaşı olup, (aynı zamanda Türk dilini, kültürünü ve ulusal ülküsünü benimseyen) herkes Türktür diyen siyasi /cumhuriyetçi tanım, (2) Türkiye'nin Müslüman halkı Türk'tür diyen dini/İslami tanım (3) Orta Asya'nın otokton ahalisi Türk'tür diyen etnik/ırkçı tanım⁵⁵⁴. Bu üç tanım farklı oran ve vurgularla da olsa resmi anlayış dâhilinde yer bulmuş ve Cumhuriyetin Türk tanımı siyasi, dini ve etnik unsurların içi içe geçtiği muğlâk bir kavrama dönüşmüş/dönüştürülmüştür⁵⁵⁵.

Buna karşı çıkan Tanör, maddedeki formülasyonun sosyolojik ya da etnik bir çağrışım içermediği kanaatindedir⁵⁵⁶. Çeçen ise, vatandaşlık maddesinin "Ne Mutlu Türküm diyene" diyen gerçekçi bir anlayış çerçevesinde, hiçbir etnik kökene bakılmadan Türkiye'de yaşayan bütün

⁵⁵² Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş: Cumhuriyet ve Kürtler*, s.103.

⁵⁵³ Nişanyan, *Yanlış Cumhuriyet*, s.314.

⁵⁵⁴ Nişanyan, *Yanlış Cumhuriyet*, s.318-319.

⁵⁵⁵ Arus Yumul, "Azınlık mı Vatandaş mı?" **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, 3.Baskı, Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (drl.), İstanbul: TESEV Demokratikleşme Programı, 2008, s.104.

⁵⁵⁶ Tanör, *Türkiye'de Demokrasi Standartlarının Yükseltilmesi*, s.144.

insanların, gayrimüslimlerin dışında (!) hepsinin bu ülkenin ortak ve eşit vatandaşı olarak kabul etmektedir⁵⁵⁷.

Parla'ya göre⁵⁵⁸ "şartlı", "kısıtlı", "kenarda kalmış", "ne de olsa bizden olmayan" bir vatandaşlığı; Celal Nuri'ye göre⁵⁵⁹ "resmi" ya da "zaruri" Türklüğü, gayrimüslimlere göre⁵⁶⁰ ise "yarım vatandaşlığı", "misafirliği", veya "Medeni Kanun Türklüğünü" düzenleyen bu madde görece olarak eşitliğe dayalı kurallar koymuştur⁵⁶¹. Kanımızca bu eşitliğin merkezi her halükarda Türklüktür ve alt başlıklarında süren tartışmalardan bağımsız olarak Türklüğün maddenin "Türklüğü tanımlayan kurgusu" bağlamında anayasa normu olarak temin edilmesi, milliyetçiliğin ulus-inşa sürecinde vatandaşlığı bir araç olarak kullanımının en aleni göstergesidir. Madde, bir yandan herkesin TÜRK olduğu ön kabulünü yerleştirmekte, diğer taraftan çeşitli unsurları kendi kimliğini yok saymaları koşuluyla prensip olarak ayrımcı muamele görmeyecekleri taahhüdünü içermektedir. Yani eşitliğe dayalı kurallar "resmi algıyla çatışmama/asimile olma şartıyla" konulmaktadır.

Buna karşın anayasa hukuku incelemelerinde madde gerekçelerinin önemli ipuçları verdiği, yasa koyucunun amacının anlaşılması açısından son derece önem arz ettiğini belirtmek gerekiyor. Türkiye anayasal sisteminde anılan maddenin ayrımcı pratiklerine geçmeden önce, 1924'ten sonra gelecek olan Anayasa maddenin çekirdeğini oluşturan ve diğerlerine nazaran konuyu özel kapsamlı olarak temellendiren bu gerekçeyi, bu anayasadaki maddeyle özel olarak, üzerinde duracağız.

1. "Türklük Sıfatı" Maddesinin Gerekçesi

1924 Anayasası'nın Türklük Sıfatı başlıklı maddesinin gerekçesi şu şekildedir:

"Doksanıncı madde, Türk sıfatı resmiyesi muarreffir. Osmanlı saltanatı munderis ve münkariz olduğundan artık efradı millete (Osmanlı) denemez..

⁵⁵⁷ Anıl Çeçen, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), 2001, s.61.

⁵⁵⁸ Parla, s.209.

⁵⁵⁹ Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957, s.436.

⁵⁶⁰ Rıdvan Akar, **İstanbul'un Son Sürgünleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.132.

⁵⁶¹ Yumul, s.118.

*Millî izzeti nefis, bir hanedana mensubiyeti kabul etmez Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuku mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübâyenetlerini mânî milliyet tanımak olamaz. Kezailik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan ihtilâfî din de mânî milliyet addedilmemiştir. Her yeni millet gibi Türk Milleti de aynı ırktan gelmeyen efradı muhtevi olabilir. Ancak Türklük camiasıdır ki bütün uyruku cem etmek kabiliyetini haizdir. Asri usuller de bu hakikatı teyit etmektedir...*⁵⁶²

Gerekçede bu maddedeki ifadenin “resmi anlamda Türk olmayı” ifade ettiği, Türkiye’de Türklerden başka ırkların bulunduğu ancak bunların da, etnik bir kimlik olarak Türklükte bütünleşeceği ifade edilmektedir. Gerekçede 5 sav bulunmaktadır. Bunlar; (1) Osmanlı saltanatı ve hanedanı ortadan kalkmıştır ve artık Osmanlı milleti kavramı kullanılamayacaktır. (2) Yeni devlet (Türkiye) uluslar-arası ve uluslar-üstü olmayıp, milli bir devlettir. Bu devlet sadece Türk Milletini tanımaktadır. (3) Türkiye’de de eşit hukuka tabi farklı ırktan gelen milletler bulunmaktadır. Ancak ırksal ve dinsel farklılıklar, ortaya konulan milliyet (Türk Milliyeti) engellememektedir. (4) “Her yeni millet gibi” Türk milletinin içinde de aynı ırktan gelmeyenler bulunmaktadır. (5) Tarihsel uygulamalar, Türklerin diğer ırkları birleştirebildiğini göstermiştir.

Devletin hukuki unsurlarının ülke, kurumsallaşmış iktidar ve insan olduğunu daha önceki başlıklarda belirtmiştik. Bu madde gerekçesinde ortaya konulan savlar, devletin hukuki unsurlarından “insan unsurundaki” değişimi tanımlamaktadır. Öyle ki, *birinci* savda eski devletin artık var olmadığı ortaya konulmuş, dolayısıyla o devletin insan unsurunu tanımlayış biçiminin de geçerliliğini yitirdiği ifade edilmiştir: [Artık “Osmanlılık” yoktur.]

⁵⁶² Gözübüyük ve Sezgin, s.7. Gerekçenin günümüz Türkçesindeki anlamı şu şekildedir: “Doksanıncı madde, resmi Türk sıfatını buyurur. Osmanlı saltanatı yıkılmış ve ondan eser kalmamış olduğundan artık efradı millete Osmanlı denemez. Devletimiz bir milli devlettir. Uluslar-arası veya ulus-üstü değildir. Devlet, Türk’ten başka bir millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuki eşitliğe sahip başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırksal farklılıklarını mânî milliyet tanınmaz.” Aynı zamanda vicdan hürriyetine musaddak olduğundan din ihtilafı da mani milliyet sayılmamıştır. Her yeni millet gibi Türk milleti de aynı ırktan gelmeyen efrat içerebilir. Ancak Türklük camiası bütün ırkları birleştirme yeteneğine sahiptir. Yüzyıllık pratikler bu gerçeği doğrulamaktadır.

İkinci savda yeni (milli) devletin insan unsurunun ne olduğuna ilişkin bir cevap verilmiştir: [*Yeni devletin insan unsurunda, artık "Türk Milleti" vardır.*]

Üçüncü sav ise özellikle bir gerçeği, itirafı veya en azından bir ön kabulü ortaya koymaktadır: [*Türkiye Devleti'nin sınırları içinde sadece Türkler yoktur.*] Yani yeni devletin insan unsuru tanımlanırken, Türkiye'de herkesin aynı etnik kökenden ve dinden gelmediği ortaya konulabilmiştir. O halde, ülke'de Türk'ten başka (!) etnik ve dini kimlikler de yaşamaktadır. Dahası "Türk'ten başka" dini kimlikler de vardır.

Dördüncü savda ise iki hüküm vardır. Bunlardan birisi Türk milletinin "her yeni milletle" beraber kategori edilmesidir. Yani buna göre, Türk milleti de yeni bir millettir ve her yeni milletin yaşadığı bir kısım sorunları paylaşmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin de dâhil olduğu "her yeni millette" yaygın biçimde farklı ırktan gelenler bulunmaktadır. Bu hükmün mevhumu muhalifine göre farklı ırktan gelenler, eski milletlerde bulunmamaktadır. Aslında anılan ifadenin içeriğinde ulus inşası (nation-building) sürecinin başlangıcında farklı ırktan insanlar bulunsa da bu farklılıkların zamanla eritilebileceğinin kastedildiği düşünülebilir ve fakat bunun hangi yolla yapılacağı (zoraki veya entegrasyon) herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Dördüncü sava göre: [*Türk milleti yenidir. Uluslaşma süreci tamamlandığında farklı ırk meselesi ortadan kalkacaktır.*]

Beşinci sav ise bir yandan dördüncü savı destekleyici bir zemin hazırlama iddiası taşımakta, fakat aynı zamanda onunla gelişmektedir. Gelişmektedir, çünkü dördüncü savda Türk milletinin yeni milletlerin yaşadığı sorunlarla karşı karşıya olduğu ifade edilmişse de, Türk milletinin diğer ırkları ve farklılıkları eritme konusunda "asri" bir tecrübeye sahip olduğu iddia edilmektedir. Yani bir yandan Türk Milleti yenidir, uluslaşma sürecinin başındadır ve bu yüzden ırksal farklılıklar görünür durumdadır ancak diğer taraftan tarihsel olarak diğer milletleri öteden beri ırkları birleştirme pratiğini haizdir. Bu çelişik bir görüntü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan dördüncü savı destekleme niyeti bulunmaktadır, çünkü verilmek istenen mesaj, mevcut farklılıklara rağmen bunu yapabilecek potansiyeli Türk milletinde olduğu yönündedir. Bunun ise bir yandan yeni

uluslaşan Türk milletine özgüven verme, diğer taraftan farklı ırktan gelenlere güven/göz dağı verme niyeti olduğu düşünülebilir.

2. Türklüğün Anayasada Düzenlenişi

1924 Anayasası'nın hak ve özgürlükleri ele alış biçimine bakıldığında birçok hak ve özgürlüğün öznesi olarak Türkler olarak görünmektedir. Bu durumun milliyetçi bir uygulamaya olduğu tartışmasızdır. 1924 Anayasasında göze çarpan en temel özellik, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin (sırasıyla md. 69 ve md. 68) sadece Türkleri muhatap almak suretiyle tanımlanmasıdır. Maddeler şu şekildedir:

"Madde 68- Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer.

"Madde 69- Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır."

Özgürlük ve eşitlik gibi bu temel ilkelerdeki milliyetçi yaklaşım, hak ve özgürlüklerin düzenlenişinde de devam etmektedir. 1924 Anayasasında birçok hak ve özgürlük de sadece Türklere tanınmıştır. Öyle ki, bu gerçeğe paralel olarak, hak ve özgürlüklerin düzenlendiği 5'inci bölüm **"Türklerin Kamu Hakları"** başlığını taşımaktadır. Anayasa hukukunda, madde başlıklarının ilgili oldukları maddelerin konusunu gösterme işlevinin de bulunduğu dikkate alındığında, başlığın adlandırılış biçimi, başlıktan sonra gelecek olanların yorumu açısından manidardır⁵⁶³.

"Türklerin Kamu Hakları" başlığının peşi sıra, hak ve özgürlüklere yer verilmiştir. *Kişî dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma ile seçme ve seçilme, devlet memuriyetine girebilme, Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurabilme* hak ve özgürlükleri, Türklere tanınmıştır.

⁵⁶³ Gerçekten de 1982 anayasasının maddesinde göre; doktrinde birçok yazar madde içeriklerini savunurken başlıkları bir argüman olarak kullanmaktadır.

Hatırlatalım ki, 1924 Anayasası, sosyal devlet anlayışından uzak, klasik, liberal bireyci felsefeye sahip bir anayasadır⁵⁶⁴ ve bu anlamda esasen negatif statü haklarını, kısmen de bir takım siyasal hakları güvence altına almış, sosyal ve ekonomik haklara değinmemiştir. Yani, 1789 modeli klasik hak ve hürriyetler katalogu görünümünde olduğu söylenen⁵⁶⁵ 1924 Anayasası'nın, tabii hukuk öğretisinin etkisinde olduğu savunulmaktadır⁵⁶⁶. Gerçekten de anayasada düzenlenen hakların kategorik durumu, tabii hukuk öğretisinin o yıllardaki popülaritesi ve özellikle belli maddelerin ifade ediliş biçimi de bunu doğrular niteliktedir. Bu çerçevede bakıldığında, anayasanın 68 ve 70'inci maddesinde ifade edilmiş olan bir takım hak ve özgürlüklerin, tabii haklardan sayılması ve fakat bunun herkes için değil de sadece belli bir kesime tanınmış olması bir çelişki taşımaktadır. Çünkü tabii hukuk doktrinine göre, kişinin doğuştan vazgeçemediği ve devredemediği bir takım üstün hakları bulunmaktadır. Bu haklar üstün ve aslidirler ve kişinin "insan" olmasından kaynaklanan haklardır. Dolayısıyla insan, devlet, millet veya benzeri özelliklerin üzerinde ve onların üzerinde yer almaktadırlar. Haliyle tabii olarak ortaya konulan ve sahip olunması için "insan" olmanın yeterli olduğu hakların "milli" bir sığata sahip olma koşuluyla tanınması çelişki yaratmaktadır. Bu çelişki özünde tabii hukukun evrensel özellikleri ile 1924 Anayasasındaki "milliyetçi ruhun" çelişkisidir.

3. Vatandaşlığın Kanunu: 23 Mayıs 1928 Tarih ve 1312 Sayılı Kanun

Cumhuriyet döneminde, eğitim, sosyal haklar, kültürel gelişme, kadın hakları, sağlık ve sosyal güvenceler, konut ve barınma konusunda, işsizlikle mücadele gibi pek çok alanda genel ve eşit oy ilkesi yerleşmiştir. Saltanatın kaldırılması ile tebaa konumundan tabiiyet konumuna geçen halk, hukuken eşit bir statüye kavuşmuştur⁵⁶⁷. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Cumhuriyetin ilanından sonra 5 yıl kadar daha yürürlükte kalmış ve yerini 1312 sayılı 23 Mayıs 1928 tarihli Türk Vatandaşlığı Kanunu'na bırakmıştır.

⁵⁶⁴ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.256.

⁵⁶⁵ Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 1993, s.109.

⁵⁶⁶ Arsel, s.104, Kapani, s.109, Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.256.

⁵⁶⁷ Oğuz, s.60.

23 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 sayılı bu kanun vatandaşlığın kazanılması, kaybı ve evlenmenin vatandaşlığa etkisi olmak üç bölümden oluşmuştur⁵⁶⁸.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesindeki "tabiiyet" deysini "vatandaşlık" ile değiştiren söz konusu kanun, Cumhuriyetin ilk Anayasası olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu düzeyinde kişi hakları ilkelerine uygun bir şekilde hazırlanmıştır ve 1964 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Kanun, vatandaşlığın kazanılmasında soy bağı esasını kabul etmiştir. Buna göre, Türk ana ve babanın çocukları doğum yerine bakılmaksızın Türk vatandaşı sayılırlar (md. 1)⁵⁶⁹. 16 maddeden oluşan kanun, asli (doğumla ve doğum dolayısıyla) ve müktesep (sonradan) vatandaşlığın kazanılması şeklinde ikili bir ayırım yapmıştır⁵⁷⁰. Kanuna göre çocuğun evlilik içi veya evlilik dışı ilişkiden doğmuş olması önem taşımaz. Ayrıca, yabancı ana ve babadan Türkiye'de doğan çocuklara rüşt yasına ulaşmalarından itibaren üç yıl içinde vatandaşlık seçme imkânı tanınmıştır. (md. 3) Kanunun 5'inci ve 6'ıncı maddelerinde de yetkili makam kararı ile vatandaşlığın kazanılması (Türkiye'de alet tevali beş sene ikamet eden ve memleketi kanununa göre reşit olanlar), 7'inci madde de ise vatandaşlığın kaybı düzenlenmiştir. "Kanun prensip olarak toprak esasına tamamlayıcı mahiyette yer vermiştir⁵⁷¹."

Bu kanunun, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında nüfus azlığının psikolojik etkisiyle, olabildiğince çok kişiye Türk vatandaşlığı verme eğiliminde olduğu görünmektedir. Evlenme yoluyla vatandaşlığın değişmesi ayrı bir fasıl halinde düzenlenmiştir. Bunun bir yansıması olarak Türk ile evlenen yabancı kadının, bu evlenme dolayısıyla istencine bakılmaksızın Türk vatandaşı olması ve buna karşılık olarak yabancı ile evlenen Türk vatandaşı kalacağı öngörülmüştür⁵⁷².

4. Türklüğün Uygulamadaki Karşılığı

⁵⁶⁸ RG 4. 6. 1928-904.

⁵⁶⁹ Kanunda "doğum yeri ile vatandaşlığın kazanılması da istisnai bir şekilde kabul edilmiştir İlhan Unat, **Türk Vatandaşlık Hukuku: Metinler-Mahkeme Kararları**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1966, s. 111.

⁵⁷⁰ Nihal Uluocak, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989, s.21.

⁵⁷¹ Ergin Nomer, **Vatandaşlık Hukuku**, Ankara: Filiz Kitabevi, 2002, s.44.

⁵⁷² Uluocak, s.69.

Yukarıda anayasa'nın "eşitliğe dayalı kurallar koyma" bağlamında vatandaşlık düzenlemesinde aslında Türklük tanımı yapıldığını, bu yapılırken de bir takım politikalar açısından vatandaşlık itibariyle Türklük/öz Türklük şeklinde bir ikilemin yaratıldığını ve bu ikilemde her iki yöne de eğilimlerin bulunduğunu ifade etmiştik. Aslında bu "öz Türklük" meselesi anayasa görüşmeleri sırasında dahi, Hanefi Müslüman Türkler için kullanılmıştır. Bu ifade sadece meclis başkanının kullandığı bir ifade de olmamıştır. Faşizmi, Atatürk'ün ideolojisinin az çok değiştirilmiş bir biçimi olarak tarif eden ve Kemalizm'in ilk teorisyenlerinden sayılan Mahmut Esat Bozkurt da bir konuşmasında "...öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır" demiştir⁵⁷³. Ancak bu vurgu tali ve Atatürk milliyetçiliğinin içeriğine dâhil edilemeyecek bir söylem niteliğinde değildir. Nitekim Atatürk de bir konuşmasında; *"Ermenilerin bu feyzli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir. Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır... Bu bereketli yerler koyu ve **öz Türk** memleketidir."* şeklinde, yine bir başka konuşmasında *"Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi **öz Türk** olan "İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır"*⁵⁷⁴." biçiminde tartışmaya açık ifadelerde bulunmuştur.

Yine Başvekil İnönü'nün 27 Nisan 1925 tarihinde Türk Ocakları merkezinde söylediği şu sözlerde, "Türk" deyimini hangi anlamda kullandığı belirsiz olmakla birlikte öz Türkçü bir yaklaşıma sahip gibi yorumlanabilir: *"Türk'e ve Türklüğe riayet etmeyen ezeceğiz [...] memleketi hizmet edenlerden talep edeceğimiz, her şeyden evvel Türk [?] ve Türkçü olmaktadır"*⁵⁷⁵. Dönemin Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Bakanının anılan ifadelerinde yer alan "Türklüğün" manası tartışmalı olmakla birlikte, vatandaşlık itibariyle Türklük/öz Türklük ikileminde, ikincisine girdiği iddia edilebilir durumdadır.

Yine, Şark Islahat Planı kararnamesinde "aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan" illerden bahsedilmekte, bu bölgedeki tali

⁵⁷³ Yıldız, s.196, 209, 210.

⁵⁷⁴ "Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açarken", **Söylev ve Demeçler I**, 1 Kasım 1936, s.410.

⁵⁷⁵ Şimşir, s.56.

memuriyetlere bile Kürt memur tayin olunmamalıdır vb. ifadelerle Türk'ün "öz" formuna göndermeler yapılmaktadır.

Bu dönemin normları içinde en çarpıcı olanı 14.06.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu'dur. Kanunun gerekçesi öz Türklük ve monolitik yaklaşım açısından açıklayıcıdır:

"...Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için Devletin yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun onlara verdiği her türlü hakları kullanmakta onları, Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türküğü devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada Devlet, hiçbir Türkün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez"⁵⁷⁶.

Bu kanun metninde "Türk kültürüne bağlı" ve "Türk soyu" terimlerinin yanı sıra 6 yerde "Türk ırkı" terimi kullanılmıştır⁵⁷⁷. Yine 27.12.1934 tarih ve 2/1777 sayılı İskân Muafiyetleri Nizamnamesinde de 3 kere "Türk ırkı" ifadesi geçmektedir.

28 Aralık 1988'de Resmi Gazete'de yayımlanmış olan ve 1991'e kadar uygulanan "Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği", 5/j maddesinde hangi kategorilerin sabotaj yapabileceklerini sıralarken, *"Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar"* diyerek gayrimüslim Türk vatandaşlarını da saymıştır⁵⁷⁸. Ayrıca, "yabancı ırktan" teriminin, Türk etnik grubundan olmayanları açıkça kastettiği görülmektedir.

İrk yanında "soy" ifadesi de sıklıkla kullanılmaktadır. Yurt dışındaki soydaşlarımız terimi Türkiye'deki kimlik tanımının epey güçlü olduğunu göstermektedir. Türk soyu terimi, İskân Kanunu ek madde 33 ve Ek madde 34'de de kullanılmıştır, 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin yönetmeliğin 17'inci maddesini değiştiren yönetmelik;

⁵⁷⁶ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş'a**, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.108.

⁵⁷⁷ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s. 88.

⁵⁷⁸ Fethiye Çetin, Yerli Yabancılar, **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslar arası Hukuta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)**, İbrahim Ö. Kaboğlu (drl.), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002, s.70.

dış temsilcilikler, Milli İstihbarat Teşkilatı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve valiliklerin, vatandaşlığa alınmayı talep eden kişilerin "soy durumlarını" araştırmasını öngörmektedir⁵⁷⁹.

Bu ifadeler sıradan normların yanında zaman zaman yargı kararlarında da kendisine yer bulmuştur. Gerçi vatandaşlık açısından Türk/öz Türk ikileminde ibreyi cumhuriyetçi tanıma çeviren kararlar çoğunluktadır. Mesela şu karar konu açısından ortaya çıkan ikileme birebir cevap verir niteliktedir:

[Anayasa'nın 88'inci maddesindeki] 'vatandaşlık bakımından' tabiri de, millet halindeki topluluğa 'Türk' adının verilmesinin, ancak bu bakımdan [yani vatandaşlık bakımından T.Ş.] ibaret bulunduğunu anlatmaktadır. [...] "Türk vatandaşı olup kendisine Türk denen bu kişiler, hakikatte Türk ırkından soyundan değildirler[...] Bütün bu kanuni hükümler, Anayasa kanunun 88. maddesinde yazılı 'Türk denir' tabirinin, yalnız vatandaşlık bakımından oluşunu gösterir⁵⁸⁰."

Bu söyleme rağmen yargı kararlarında farklı eğilimler mevcuttur. Özellikle gayrimüslim vatandaşları, yukarıda belirttiğimiz Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliğindeki gibi "yerli yabancı" olarak gören öz Türkçü yaklaşım, yargı kararlarında da mevcuttur. Mesela Oran'ın aktardığı üzere, İstanbul 2 Numaralı İdare Mahkemesinin 17.04.1996 tarihinde verdiği E. 1995/1271, K. 1996/552 sayılı kararında, bir Rum vatandaş için "Yabancı uyruklu TC vatandaşı" ifadesini kullanmış, bu terim Danıştay 12'inci Dairesine gittiğinde, temyiz nedeni sayılmamış, karar oybirliğiyle onaylanmıştır⁵⁸¹.

Yine gayrimüslim vatandaşların kurucusu olduğu Balıklı Rum Hastanesi Vakfının taraf olduğu bir davada, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 06.07.1971 tarihinde oybirliğiyle aldığı bir kararın ilamının gerekçesinde şu şekilde bir ifade bulunmaktadır: *Görülüyor ki, **Türk olmayanların** meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edilmiştir (...)* (Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 06.07.1971 Tarih, 4449 E, 4399 K.) Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da konuyu aynı şekilde ele almıştır: *"Görülüyor ki **Türk***

⁵⁷⁹ age., s.89.

⁵⁸⁰ Necdet Sançar: **İsmet İnönü İle Hesaplaşma**, Ankara: Afşin Yayınları, 1973, s.95-96.

⁵⁸¹ age.,s.90.

olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır⁵⁸²."

C. 1961 ve 1982 Anayasalarında Vatandaşlık Düzenlemeleri

1924 Anayasası döneminde vatandaşlık itibarıyla Türklük/öz Türklük bağlamında ikiliğin bir muğlâklık yaratmış olduğunu ifade etmiştik. Hiç de kazai olmayan ve bir kararsızlığın tezahürü olan⁵⁸³, "vatandaşlık teorisi ile vatandaşlık pratiği arasında uyumsuzluk" 1961 Anayasası döneminde giderilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları döneminde "vatandaşlık itibarıyla" şeklindeki ifade değiştirilmiştir. Vatandaşlık başlıklı 54'üncü madde şu şekildedir:

"Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.

Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir⁵⁸⁴.

Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz.

Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz."

Yukarıda belirttiğimiz sistematik çerçevesinde, bu defa özne; "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes" olmuş, bu özneye verilen sıfat (Türklük) ise değişmemiştir. "Vatandaşlık itibarıyla" kaydıyla beraber, "din ve ırk ayrımı yapmama" vurgusu da kaldırılmıştır. Yani bu defa Türklükle vatandaşlık "bir" hale getirilmiştir. Bu anayasa döneminde de vatandaşın bir alt kimlik olan Türklükle özdeşleştirilmesi sorunu devam

⁵⁸² Hukuk Genel Kurulu'nun 1971/2-820 Esas, 1974/505 Karar sayılı ve 08.05.1974 tarihli kararını aktaran Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.90.

⁵⁸³ Etyen Mahcupyan, "Vatandaşlık İtibarıyla Türk", 10 Nisan 2005, <http://www.gazetem.net/emahcupyan.asp?yaziid=206>

⁵⁸⁴ Bu ikinci cümle 3.10.2001 tarih 4709 sayılı kanunun 23'üncü maddesi ile kaldırılmıştır.

etmekle birlikte, etnisist Türklük fikrine işaret eden söylemler, anayasa terminolojisinde sürdürülmüştür⁵⁸⁵.

1961 Anayasası'nın ilk maddesi; devleti, "Türkiye Devleti", 2'inci maddesi "Türkiye Cumhuriyeti"⁵⁸⁶ olarak tanımlarken, bazı maddelerde (md.54, md.96, md.97) "Türk Devleti" terimi kullanılmıştır. And içme ve Cumhurbaşkanı'nın görevine ilişkin 96 ve 97'inci maddelerde Türk devleti ifadesi Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte kullanılmışken, sadece 54'üncü maddede salt "Türk devleti" ifadesine yer verilmiştir⁵⁸⁷.

Bunun yanında, 1961 Anayasası'nda konuyla ilgili imalar bununla sınırlı değildir. Vatandaşların hak ve yükümlülüklerini tanımlayan maddelerin pek çoğu "herkes"⁵⁸⁸ ya da "vatandaşlar"⁵⁸⁹ ibaresini kullanırken kamu hizmetine girme (md. 58), milletvekili (md. 68) ve senatör seçilme (md.71 ve md. 71) haklarını düzenleyen maddelerde "her Türk" ibaresini kullanılmıştır. Anayasalarda terminolojik tutarsızlığın mümkün olduğunca az olacağı düşünülerek, bunun özel bir anlamı/ıması olduğu, hele ki Türkiye gibi konunun çok hassas olduğu bir ülkede, haklı olarak düşünülebilir.

Belirtelim ki 1982 Anayasası da benzeri terminolojik tutarsızlıklardan muaf değildir. Bu anayasanın da birçok maddesinde "herkes"⁵⁹⁰ ibaresini kullanılırken, kimi maddelerde "vatandaşlar"⁵⁹¹, eğitimde anadil yasağı (md. 42), beden ve ruh sağlığını geliştirme önlemleri (md.59), yabancı ülkede çalışanların korunması (md. 62), seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakkı (md.67) ile Cumhurbaşkanı seçilme şartlarının (md. 101) düzenlendiği maddelerde "Türk vatandaşı"; kamu hizmetine girme (md.70), vatan hizmeti (md.72), milletvekili seçilme (md.76) konuların düzenlendiği maddelerde ise **"her Türk"** ibaresi kullanılmaktadır.

⁵⁸⁵ Yeğen, Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa, s.104.

⁵⁸⁶ Devleti nitellemek için kullanılan bu terime başlangıç kısmında, 65, 96, 97, 153, 175, 175'inci maddeler ile geçici 4, 17, 18, 19, 20'inci maddelerde yer verilmiştir.

⁵⁸⁷ 1961 Anayasasının 11'inci maddesinde 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklikleri maddenin üçüncü fıkrasına hakkın kötüye kullanma yasağına ilişkin unsurlardan birisi de **"Türk Devletinin** ülkesi ve milletiyle **bölünmez** bütünlüğü" olmuştur.

⁵⁸⁸ 10, 12, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 29, 31, 36, 40, 41, 42, 48, 49, 54, 61, 135'inci maddelerde "herkes" ifadesine yer verilmiştir.

⁵⁸⁹ Başlangıç ile 50, 55, 56, 62, 123, 124'üncü maddelerde "vatandaşlar" ifadesine yer verilmiştir.

⁵⁹⁰ 10, 12, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 40, 48, 49, 56, 60, 66, 73, 81, 103, 141'inci maddelerde "herkes" ifadesine yer verilmiştir.

⁵⁹¹ 18, 23, 38, 42, 56, 66, 67, 68, 74, 121, 122'inci maddelerde "vatandaşlar" ifadesi geçmektedir.

Bu başlığımızda 1961 Anayasasındaki vatandaşlık başlığını ele aldığımız için, Anayasa'nın 55'inci maddesindeki Türklük tanımından sonra vatandaşlığın kazanımına ilişkin ifadeler üzerinde durmak gerekirse, ikinci Cumhuriyet döneminde yeni bir vatandaşlık kanunun düzenlenmiş olduğunu belirtmek gerekiyor. 11.02.1964 Tarih ve 403 Sayılı Türk vatandaşlığı Kanunu da bir önceki kanun gibi, kan (nesil) esasını kabul etmiştir. Ancak önceleri bunu sadece baba yönünden düzenlemiş, anneyi nazara almamışken, daha sonra yapılan değişiklikle 1312 Sayılı Kanun'un sistemine geri dönmüştür. Baba veya ana Türk ise doğan çocuk Türk'tür. Doğum yeri önemli değildir. Çocuk, babaya veya anneye ister sahih nesepli ister gayri sahih nesepli bağlı olsun sonuç değişmez ve çocuk yine Türk vatandaşı olur.

Anılan kanunda toprak esası, vatandaşlığı kazanmanın bir ihtimali olarak veya vatandaşlığı kazanmada tamamlayıcı sebep şeklinde değerlendirilmiş ve daha ziyade vatansızlığı önlemek için kullanılan bir vasıta olmuştur. Türk vatandaşlığının kazanılmasında veya kaybedilmesinde vatansızlığı önleme adeta ilk ve temel gaye olarak dikkate alınmıştır. Bu anlayış içerisinde kalınarak, doğum yeri (toprak) esasına da kanunda yer verilmiştir. Türkiye'de doğan ve fakat vatandaşlığını ana ve babasından doğumla kazanamayan çocuklar, Türk vatandaşı kabul edilmişlerdir⁵⁹².

D. Literatürde Vatandaşlık Meseleleri

1. Tartışmalar ve Eleştirilerimiz

Literatürde de, Türk ve Türklük kavramlarının din, ırk, dil ya da kültür farklılığına işaret eden kavramlar olmadığı, Türklük ile Türkiye Cumhuriyeti'ne hukuki ve siyasal bağlılığın ifadesi olarak vatandaşlık kavramının, Türk ile de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının kastedildiği hususundaki görüş ağır basmaktadır. Yani buna göre Cumhuriyet anayasalarının tamamında vatandaşlık kavramı, devletle kurulan hukuki bağ temelinde tanımlanmış, etnik köken, bu hukuki kurumun önkoşulu olarak kabul edilmemiştir. Genelde vatandaşlık -bazı yazarlar⁵⁹³ gayrimüslimleri

⁵⁹² Figen Sargın, "Türk Vatandaşlığı Kanununda Değişiklik Yapan 2003 Tarihli ve 4866 Sayılı Kanun Kapsamında Bir Değerlendirme", **AÜHFD**, C. 53, S. 1, 2004, s. 27-65.

⁵⁹³ Anıl Çeçen; vatandaşlık maddesiyle, [Ne mutlu Türküm diyene] diyen gerçekçi bir anlayış çerçevesinde (...) hiçbir etnik kökene bakılmadan Türkiye'de yaşayan bütün insanların,

eşitliğe dâhil etmemekle birlikte- ortaklık ve eşitlik temelinde hukuki bir ilişki ve statü olarak algılanmıştır⁵⁹⁴. Yine madde geçen Türklük, ya olağan karşılanmış ya da ayrımcı değil, kapsayıcı bir biçimde kavranmıştır. Hatta Tanör⁵⁹⁵, maddedeki formülün "Türk" olmayı bir hukuki bağla, yani "vatandaşlıkla" ilişkilendirmesini ve sadece bu kadarıyla yetinmesini, "demokratik bir tavır" olarak nitelemiş, maddenin aynen muhafaza edilmesi gerektiğini ısrarla⁵⁹⁶ vurgulamıştır. Erdem, Anayasa'da "Türklüğün", herhangi bir etnik kökene ya da ırka gönderme yapmadığı ve etnik kökeni, dili ve dini ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi ifade ettiği yönündeki bu yaklaşımı, anayasanın sözel ifadesini esas alan "resmi tez" olarak ifade etmektedir⁵⁹⁷.

Türkiye hukuk literatüründe hâkim görüş bu "resmi tezdır", ancak özellikle 90'lı yılların başından itibaren bu görüşe karşı eleştiriler gelişmeye başlamıştır. Bu eleştirilerin içinde (anayasa hukuku ile ilgili sayılabilecek) en radikal karşı çıkış, Ekinci tarafından öne sürülmüştür⁵⁹⁸. Yazara göre mevcut sistemde vatandaşlık kazanımı, Türk olma şartına bağlıdır⁵⁹⁹. Tanör, bu görüşe Türkiye'de vatandaşlık anlayışının anayasal bir temele oturduğu ve bunun ırksal ya da etnik olmayıp, hukuki olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Çünkü yazara göre vatandaşlık, Türk olma şartına değil; tam tersine Türk olma, vatandaşlık bağı kazanmaya bağlanmıştır⁶⁰⁰.

gayrimüslimlerin dışında hepsinin, bu ülkenin ortak ve eşit vatandaşı olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Anıl Çeçen, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Ankara Çalışmaları Dizisi, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), 2001, s. 61.

⁵⁹⁴ Ece Göztepe, "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu Örnekleri", **AÜHFD**, C.2, S.4, 2003, s.229-248., Nomer, s. 68.; Ahmet İçduygu ve Fuat Keyman, *Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması*, **Doğu Batı** S.5, s. 143-155; Ahmet İçduygu, *Türkiye'de Vatandaşlık Kavramı Üzerine Tartışmaların Arka Planı*, **Doğu Batı** (1998), s. 134-147; Kadioğlu, *Kamusal Alan ile Özel Alanın Yeniden Eklemlenmesi: Demokratik Vatandaşlık*, **Doğu Batı** (1998), S.1 19-133; Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.155. ; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 243; Ünsal, *Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi*, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*, İstanbul, 1998 içinde, s. 4-11.; Ünsal "Yurttaşlık Zor Zanaat", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru*, İstanbul 1998 içinde, s. 1-36; Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara 1999.

⁵⁹⁵ Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perpektifleri*, s.155.

⁵⁹⁶ Tanör, *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Gelişmeler: TUSİAD İnsan Hakları Demokratik Standartların Yükseltilmesi Tartışma Toplantıları Dizisi-5*, Ankara: Lebib Yalkın Yayınları, 1999, s.155.

⁵⁹⁷ Fazıl Hüsnü Erdem, "Anayasa'da Vatandaşlık ve Siyasi Hakların Geleceği", *Yeni Şafak*, 19 Temmuz 2007, <http://yenisafak.com.tr/Yorum/?t=22.07.2007&i=56410> (23 Mayıs 2009)

⁵⁹⁸ Tarık Ziya Ekinci, **Kürt Sorunu: Vatandaşlık Açısından Bir Çözüm Önerisi**, İstanbul: Küyerel Yayınları, 1997. Yazarın bu kitabı hakkında toplatma kararı alınmış daha sonra bu bozulmuştur. Bu kitabın yargısal serüveni için bkz. **Demokrasi Çokkültürlülük ve Bir Yargısal Serüven**, İstanbul: Küyerel Yayınları, 1999.

⁵⁹⁹ Ekinci, *Kürt Sorunu: Vatandaşlık Açısından Bir Çözüm Önerisi*, s.272.

⁶⁰⁰ Tanör, *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi*, s.142.

Biz her iki yazarın görüşüne de katılmamaktayız veya tersinden söylersek "belli kayıtlarla" katılmaktayız. Öncelikle, anayasanın vatandaşlık düzenlemesinin, vatandaşlığı "etnik anlamda Türk" olma şartına bağlamamaktadır. Eğer Ekinci'nin kast ettiği bu ise, yazarın görüşünün madde lafzı ve de somut gerçeklik karşısında geçerliliği bulunmamaktadır. Çünkü mevcut anayasal sistemde, vatandaşlık kanunun öngördüğü prosedüre⁶⁰¹ uygun olarak vatandaşlık kazanmak, sadece Türkiye'de yaşayan otokton ahali ve belli etnik gruplar için değil, Türkiye ülkesi ile tarihsel bir bağı olmayan, üst soyu tamamen farklı olan ve anadili Türkçe ile ilişkisi bulunamayanlar için dahi mümkündür. (Mesela annesi Mozambikli, babası Kübalı olan ve Japonya'da doğmuş birisi dahi gerekli şartları taşımak kaydıyla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilir.) Bunun yanında, daha önce ifade ettiğimiz üzere Türkiye'de, Kürt, Çerkes, Laz vb. etnik kimliklere sahip olan ve kelimenin etnik anlamıyla Türk olmayan insanlar yaşamaktadır. Bu insanların da, etnik farklılıklarına rağmen, vatandaşlık statüsünü haiz oldukları açıktır. Dolayısıyla Tanör'ün ifadesinde doğruluk payı bulunmaktadır; Türkiye anayasal sisteminde vatandaşlık statüsünü kazanma "kelimenin etnik anlamıyla" Türk olma şartına bağlı değildir. Hatta anılan perspektifle bakıldığında, vatandaşlar arasında eşitlik de bulunmaktadır. Öyle ki bu kavrayışla, bütün vatandaşların etnik kimliğine bakılmaksızın tüm mevkilere gelebildiği, hatta "etnik anlamda Türk olmayanların" cumhurbaşkanı dahi olabildiği (Cemal Gürsel, Turgut Özal örneklerinde olduğu üzere), bu bağlamda eşitliğin gerçekleştiği söylenebilecektir⁶⁰².

Ancak bu söylemin gözden kaçırdığı bazı hususlar olduğunu düşünmekteyiz. Eleştirilerimiz iki noktada toplanacaktır.

Birinci eleştirimizi ortaya koymak gerekirse; öncelikle milletlerarası literatürde vatandaşlık konusunda yaklaşım farkları bulunageldiğini ve vatandaşlığa ilişkin olarak "cumhuriyetçi" yaklaşım olarak ifade edilen yaklaşımın Tanör'ün söylemi ile benzeştiği kaydedelim. Bu tartışmalara

⁶⁰¹ Türkiye vatandaşı anne ve babanın çocuğunun doğumla kazandığı vatandaşlık dışında, reşit, davranışlarıyla Türkiye'ye yerleşmiş olduğu çıkarımı yapılabilecek, geriye doğru 5 yıl Türkiye'de ikamet eden, iyi ahlak sahibi (?), yeteri kadar Türkçe konuşabilen(?), genel sağlık bakımından hastalık sorunu olmayan ve geçimini sağlayabilecek durumda olan birisi T'C vatandaşlığına geçebilmektedir.

⁶⁰² Bu söyleme yönelik bir eleştiri için bkz. Gülay Göktürk, "Cumhurbaşkanı Bile Oluyorlar", **Bugün**, 28 Kasım 2008, s.17.
http://www.belgehaber.com/artikel.php?artikel_id=554 (7 Mayıs 2009)

paralel olmasına rağmen, Türkiye açısından olağan dışı durum maddenin formülasyonunda, hiç gereği yokken bir "Türklük" mevhumu bulunmasındadır. Kaboğlu'nun ifade ettiği gibi, maddeye bu haliyle etnisite vurgusu hâkimdir. Hatta formülasyonuna bakıldığında madde, vatandaşlığı ortaya koymaktan çok, Türklüğü tanımlar görünümündedir⁶⁰³. Türklük yanında, maddenin başlangıcında "Türk devleti" şeklinde bir ifade dikkat çekmektedir. Anayasa'da devletin adının Türkiye Cumhuriyeti olduğu belirlenmiş olmasına ve diğer bazı maddelerde "Türkiye devleti" şeklinde bir ifadeye yer verilmiş olmasına rağmen; vatandaşlığın (Türklüğün) tanımlandığı maddede Türk devleti ifadesinin kullanılmış olmasının bir anlamı/ıması olduğu düşünülebilir. Bu anlamda maddedeki "Türk Devleti" ifadesi, Tanör'ün 1924 Anayasası döneminde yeni oluşan devlete "Türk devleti" değil, "Türkiye devleti" adının verilmesine, "etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasi coğrafya içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası" yönündeki vurgusuyla⁶⁰⁴ birlikte ele alındığında, ironik bir anlam taşımaktadır. Çünkü buradan hareketle bu defa Türk devleti şeklindeki ifadeden, Tanör'ün yaklaşımının mevhum-u muhalifinden hareketle çoğulcu olmayan, etnikçi bir anlam çıkarılabilmektedir.

Anayasa'nın başlangıç kısmındaki ifadeler ve "anadil" yasaklama gibi bir uygulamaya yol açan maddeler ve "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" kavramının "uniform" bir söyleme yakın hali⁶⁰⁵ vb. birlikte bütüncül bir okuması yapıldığında; ülkede yeknesak/homojen bir insan topluluğunun (Türklerin) olduğu ve bundan başka bir kavim ve topluluk yaşamıyormuş gibi bir algının oluşması doğaldır.

Türk ifadesinin etnik bir anlam içermeyi yönündeki "resmi tezin" doğru olduğu kabulünde dahi, Erdem'in ifade ettiği üzere bu tezin doğruluğu ve geçerliliği, "Türklüğün" etnik bir kümeye atıf yapmadığının kabulünün gerçekleşmesine, yani toplumda mevcut diğer aidiyet biçimlerinin (kültürel kimliklerin) tanınmasına bağlıdır. Nitekim mevzuatta, mahkeme kararlarında, kurucu elitin açıklamalarında ve uygulamada karşılaşılan

⁶⁰³ Mümtaz'er Türköne, "Anayasa'ya göre Türklük Tanımı", Zaman Gazetesi, 18 Eylül 2007, http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=132558 (7 Mayıs 2009)

⁶⁰⁴ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.211.

⁶⁰⁵ Ergun Özbudun "Sivil Anayasa Forumu-1", **Taraf**, 4 Mayıs 2009, <http://www.taraf.com.tr/haber/33058.htm> (7 Mayıs 2009)

örnekler, Türkiye toplumunun birer parçası konumunda olan kültürel kimlikler tanınmadığını ve "Türklük" terimi çoğu kez etnik bir kümeye referansla kullanıldığını göstermektedir⁶⁰⁶. Coşkun'un üzerinde durduğu üzere, vatandaşlığın tanımındaki "Türk" ve "Türklüğe" özel bir vurgu, diğer etnisitelere mensubiyeti bulunanları Türklere nispetle ikincil bir pozisyona düşürmekte ve bu etnik temelli vatandaşlık bakışının, Türkiye'de başta Kürtler ve gayrimüslim azınlıklar açısından hayatı çok zorlaştırmakta ve halen kanayan birçok yaraya sebep olmakta ve toplumsal barışı zedelemektedir⁶⁰⁷.

İkinci bir eleştiri olarak; evet, maddeye göre etnik açıdan Türk olmayanlar da prensip olarak (!) vatandaş olabilmektedir, yani yineleyelim "etnik Türklük" vatandaş olmanın şartı değildir. Ancak bu gerçek, maddede hiç gereği yokken "Türklük" biçiminde tanımlanan vatandaşlığın, ek birtakım kayıt ve şartlara⁶⁰⁸ bağlanmadığı anlamına gelmemektedir. Maddenin verdiği mesaj, "Türklük" denen siyasi (ve dini) kimliğe asimilasyonu şart kılmaktadır. Yani etnik açıdan Türk olmayanların, vatandaşlık statüsünü kazanmasında -ilgili prosedüre uygun hareket etmesi şartıyla- bir sorun olmamakla birlikte, bu statünün eşitlikçi biçimde gerçekleştirilmesinde sorun vardır. Mesela gayrimüslim vatandaşlar (yani etnik açıdan Türk olmayan ve hâkim görüşün ifade ettiği gibi evet vatandaş olabilenler) aynı zamanda "yabancı" olarak algılandığından dışlanmış, yukarıda belirttiğimiz gibi, askeri ve sivil bürokrasi ile siyasette yer alamamış ve zaman zaman da açıkça ayrımcı politikalara tabi olmuşlardır. Bunun dışında (etnik açıdan Türk olmayan ancak Müslüman olan ve yine hâkim görüşün ifade ettiği gibi evet, vatandaş olabilen) Türk etnisitesi dışındaki vatandaşlar ise, kimlikleri bastırılarak asimilasyona tabi tutulmuş ve toplumsal ve siyasal katılımında⁶⁰⁹ ayrımcılık yaşamayarak en üst mevkilere kadar gelebilmeleri "asimilasyonu kabul ettikleri sürece" söz konusu olmuştur⁶¹⁰. Yani sistem vatandaştan etnik anlamıyla Türklüğe asimile olma beklenmektedir. Dolayısıyla Levent

⁶⁰⁶ Erdem, Fazıl Hüsnü Erdem, "Anayasa'da Vatandaşlık ve Siyasi Hakların Geleceği", ags.

⁶⁰⁷ Vahap Coşkun, "Anayasal Vatandaşlık", **Radikal İki**, 2 Eylül 2007, s.5.

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=7406 (7 Mayıs 2009)

⁶⁰⁸ Nişanyan, *Yanlış Cumhuriyet*, s.317.

⁶⁰⁹ Gülay Göktürk, "Cumhurbaşkanı Bile Olabiliyorlar", **Bugün**, 28 Kasım 2008, s.17.

⁶¹⁰ Konuyla ilgili çalışma için bkz. *Türkiye'de İnsan Hakları*

["http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=7373](http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=7373) (7 Mayıs 2009)

Köker'in ifade ettiği üzere⁶¹¹ günümüzdeki çağdaş eğilimler ile ülkedeki süregelen etnik problemler hesaba katıldığında, belli bir ideolojiye bağlanmış ve hukuki olmadığı gözlemlenen vatandaşlık maddesi, iddia edildiği gibi "demokratik değil", tam tersine demokratik açılımlara izin vermeye müsait olmayan bir görünümüdür⁶¹². Hülasa, maddede bir sorun olduğu açıktır. Hatta maddenin Atatürk milliyetçiliğine uygun olduğunu ve prensip olarak maddedeki Türk ifadesinde sorun görmeyen yazarlar⁶¹³ dahi, yeni bir açılıma açık kapı bırakmaktadırlar⁶¹⁴. Örneğin Atatürk milliyetçiliğinin; bazı çelişkiler taşımakla birlikte, ırkçı ve dışlayıcı yanlarının tali olduğunu düşünen Özbudun, ancak bu saptamanın Türk milletinin ana tanımlayıcı unsuru olarak kabul edilen kültür birliğinin yekpare bir biçimde algılandığı gerçeğini de değiştirmedini kaydetmektedir. Yazar, bu anlayışın, ülke içindeki çeşitli alt kimliklerin tanınmasına ve hukukça himaye görmesine imkân vermediğini; dolayısıyla bugün, süregelen yekpare kültür birliği anlayışının aynen devamı ile şemsiye bir (Türk) kimliği altında alt kimliklerin serbest ifadesine ve geliştirilmesine imkân verecek tarzda değişimi arasındaki yol ayrımının tartışılması gerektiğini savunmaktadır⁶¹⁵. Bir yol ayrımına gelindiğini düşünen Coşkun da; mevcut vatandaşlık anlayışıyla, bugün giderek çeşitlenen ve bu çeşitliliğini bir değer olarak algılayan Türkiye toplumunu tatmin etmenin de, bu toplumun barışçıl birlikteliğini sağlamanın da imkânı olmadığı görüşündedir⁶¹⁶.

Üstel'e göre, Türkiye'de vatandaşlığın, vatanseverlik, sadakat, özveri gibi erdemlerle bütünleşen militan bir yorumu hâkimdir⁶¹⁷. Vatandaşlığın bu militan yorumu, vatandaşlığı, milliyetçiliğin özel bir boyutu haline getirmekte ve milliyetçilik olgusu etrafında bir kutsallık miti/dokunulmazlık yaratmaktadır. Bu bağlamda birey karşısında "devletin bekasına" öncelik veren militan vatandaşlık yaklaşımı, kendisine karşı geliştirilen her türlü

⁶¹¹ Atatürkçülük Vatandaşlık Şartı Olamaz

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=25751> (7 Mayıs 2009)

⁶¹² Türklüğe Darbe Mi Vuruluyor?, 19 Aralık 2007,

http://www.haber50.com/24188_Turkluge-Darbe-Mi-Vuruluyor--.html

(22 Mayıs 2009)

⁶¹³ Örn. Bkz. Mümtaz'er Türköne, **Türklük ve Kürtlük**, İstanbul: Ufuk Kitaplar, 2008, s.66.

⁶¹⁴ Mümtaz'er Türköne. "Anayasa'ya göre Türklük Tanımı", **Zaman**, 18 Eylül 2007.

⁶¹⁵ Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", s. 152.

⁶¹⁶ Coşkun, *Anayasal Vatandaşlık*, s.5.

⁶¹⁷ Füsün Üstel, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s.147.

sorgulamayı, kendi varlığına karşı bir tehdit olarak algılamaktadır⁶¹⁸. Dolayısıyla, resmi tezin, medeni millet anlayışına sahip olma iddialarına rağmen; pratikte tekçi bir otoriter kültür dayatması görünmektedir. Bu durum, devlet tarafından olumlanan “makbul vatandaşların” dışında kalanları (asimilasyon başarılı olmamışsa) ait olduğu topluluğa mutlak aidiyet ve bağlılık anlamında, yine özdeş militan bir üyelik refleksine itmekte ve çatışma yaratmaktadır. Bu çatışmanın aşılması ise yeni toplumsal aktör ve talepleri, toplumun çokkültürlü yapısını dikkate alacak bir formülün bulunmasından geçmektedir⁶¹⁹.

Köker’e göre, Türkiye’de vatandaşlığın tanımını veren anayasa hükmündeki ifadelendirmede kendisini açığa vuran sorun, vatandaşlık tanımının yeniden formüle edilmesiyle aşılabılır ve böylece, günümüzün “çokkültürlü” dünyasında Türkiye’nin milletlerarası andlaşmalarla üstlenmiş olduğu yükümlülüklerine uygun düşen demokratik zemin de kurulmuş olacaktır⁶²⁰. Keza Erdoğan’a göre de, Türkiye’nin sivik anlayıştan uzak olan yurttaşlık tanımının referansı esas itibarıyla etnik-kültürel kimliktir. Türkiye’nin siyasi kimliğini bugün de hala dil, soy ve hatta din birliği tanımlanıyor oluşu, Türkiye toplumunun heterojenliğine ve kültürel çeşitliliğine uygun düşmemektedir. Bu durum sistemin çeşitli grupların kültürel kimlik temelli taleplerine karşılayamaması ve nihayetinde toplumsal barışla ilgili sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır⁶²¹. Ayrıca yazara göre gayrimüslim azınlıkların maruz bırakıldıkları kimi sivil ve siyasal hak yoksunlukları ve baskılar da aynı dışlayıcı yurttaşlık tanımının sonucudur. Dolayısıyla, Türkiye’nin siyasi kimliğini Türklükle tanımlayan, yurttaşlar toplumunu bir “Türkler cemaati” olarak gören etnik ve kültürel türdeşlik anlayışından vazgeçilmesi ve vatandaşlık anlayışının bu tarz göndermelerden arındırılmış, daha soyut ilkeler ve normlar temelinde yeniden tanımlanmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, Türkiye toplumunu artık demokratik bir anayasal sistemin norm ve değerleri etrafında bir araya gelmiş siyasi bir birlik olarak tasavvur edilerek karşılanmalıdır⁶²².

⁶¹⁸ age.

⁶¹⁹ age., s.148-149.

⁶²⁰ Levent Köker, Demokratik ve Sivil Anayasa İçin Öneriler, **Yeni Şafak**, 30 Temmuz 2007, s.13.

⁶²¹ Mustafa Erdoğan, “Anayasal Vatandaşlık Yeniden Gündemde”, **Star**, 25 Aralık 2008, s.14.

⁶²² age.

Peki, bu formül nasıl bulunacaktır? Mevcut maddenin alternatifi nedir? Bu önemli bir sorudur. Nitekim iddia açıktır. Maddeye etnik imalar hâkimdir ve değişiklik Türkiye'deki mevcut etnik ve ona bağlı diğer kimlik sorunlarının çözümüne yönelik önemli bir adım olacaktır. Bu maddenin (normatif düzenlemelerin) önemsiz olduğu, efektif olanın siyasal pratikler olduğu yönündeki eleştirilere karşı, konu üzerine açılım arayışlarının dahi, çok sert söylemsel ve fiziksel⁶²³ saldırılarla karşılaştığı ve cezai soruşturma ile karşılaştığı⁶²⁴ hatırlanmalıdır. Bu anlamda siyasal pratikler kadar hatta belki onlardan önce, konuya ilişkin tartışmaların ve normatif düzenlemelerin üzerinde hassasiyetle durulması gerekmektedir.

Konuya ilişkin olarak üzerinde en çok konuşulan önerilerden birisi "Türkiyeliliktir." Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun (BİHDK) azınlık hakları raporu ile ülke gündemine –uzun bir aradan sonra- giren "Türkiyelilik", raporun kamuoyuna açıklanması döneminde ve sonrasında yeni anayasa tartışmaları döneminde çokça tartışılmıştır. Bu bağlamda raporun vatandaşlık konusuna ilişkin tespitini aktarmakla başlayalım. Türkiye'deki azınlık sorununun "Sevr sendromu" olarak ifade edildiği siyasal ve tarihsel nedenlerinin yanında bir de kuramsal nedeni bulunduğu belirtilmiştir. Bu kuramsal neden Türkiye Cumhuriyeti'nde alt/üst kimlik ilişkisidir. Raporun birçok tartışmaya neden olan ilgili kısmı şu şekildedir:

"Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun yerine geçerken, onda bulunan alt-kimlikleri (çeşitli etnik, dinsel, vs. grupları) olduğu gibi miras almıştır. Fakat İmparatorluk'daki üst-kimlik (devletin yurttaşına verdiği kimlik) "Osmanlı" iken, Türkiye Cumhuriyeti'nde "Türk" olarak belirlenmiştir.

Bu üst-kimlik, vatandaşı ırk ve hatta dinle tanımlama eğilimindedir. Ör. "Yurt dışındaki soydaşlarımız" dendiği zaman Türk etnik kökenden olanlar

⁶²³ "Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu (BİHDK) Başkanı Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu'nun, Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Raporu'nu açıklamak için düzenlediği basın toplantısı Kamu-Sen Genel Sekreteri Fahrettin Yokuş'un fiziki saldırısına maruz kaldı", "Rapor'a '0' Tolerans", **BirGün**, 1 Kasım 2004, s.1.

⁶²⁴ BİHDK raporunu kaleme aldıkları için Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu ve Prof. Dr. Baskın Oran hakkında Ankara 28. Asliye Ceza Mahkemesi'nde TCK'nın 216/1 ve 301/2 maddeleri uyarınca 1,5 ile 5 yıl hapis istemiyle dava açılmıştır. Dava kamuoyunda tepkiyle karşılaştığı gibi, sürece karşı yaklaşık 30 ülkeden çoğu akademisyen olmak üzere 1180 imzalı bir bildiri yayımlanmıştır. "Öğretim Üyelerine 1180 İmzalı Destek", Bianet Bağımsız İletişim Ağı, 7 Nisan 2006,, <http://bianet.org/bianet/bianet/77341-ogretim-uyelerine-1-180-imzali-destek/> (7 Mayıs 2009)

kastedilmektedir. Diğer yandan "Türk" sayılabilmek için ayrıca "Müslüman" olmak gerektiği, gayrimüslim yurttaşlarımıza "Türk" değil "Vatandaş" denmesinden de bellidir. Türkiye'de hiç kimse örneğin bir Rum veya Musevi yurttaştan söz ettiği zaman "Türk" dememektedir, çünkü Müslüman olmayan bir yurttaştan söz etmektedir. Bunun devlet uygulamasına ilişkin üzücü örnekleri yukarıda yeterince verilmiştir.

Bu durum, kendini Türk ırkından saymayan diğer alt-kimlikleri yabancılaştırmış ve sorun yaratmıştır. Eğer bu üst-kimlik "Türkiyeli" olsaydı, bu durum ortaya çıkmazdı. Çünkü tamamen "toprak" esasına dayandığı ve "kan" esasını tamamen dışladığı için bütün alt-kimlikleri eşit biçimde kucaklayacak ve işin içine etnik, dinsel vs. özellikleri karıştırmamış olacaktı.

Bu konuda, 82 Anayasası'nın vatandaşlık tanımı, Atatürk'ün 1924 Anayasası'nın tanımından çok daha dardır. 24 Anayasası, "Türkiye Ahalisi" terimini kullanmıştır. Bu terim, yalnızca üzerinde yaşanan toprağa gönderme yaptığına değindiğimiz "Türkiyeli" biçimindeki üst-kimliği çağrıştırmaktadır. Bu üst-kimlik, eskiden özdeş sayılan "milliyet" (belli bir etnik kökene mensubiyet) ile "vatandaşlık" (bireyin devletle hukuksal ilişkisi) kavramlarını ayrı ve bağımsız kavramlar olarak ele almayı sağlayacak ve bu toprakta yaşayan bütün alt-kimlikleri istisnasız kucaklayacaktır. Böylece "Gönüllü" vatandaşlardan oluşacak ulusun, devletini çok daha büyük bir istekle benimseyeceğine hiçbir kuşku yoktur⁶²⁵."

Öneri açıktır. Türklük, tıpkı Kürtlük, Çerkezlik gibi etnik bir alt kimliktir. Üst kimlik tüm alt kimlikleri kapsayacak ve hiçbir alt kimliğe atıf yapmayacak bir kavramla tanımlanmalıdır. Bu kavram Türkiye toprağına atıfla Türkiyelilik olmalıdır. Belirtelim ki, bu Türkiyelilik önerisi karşısında "Türklük" militan biçimde kendisini korumuş ve cezai soruşturmalara neden olmuştur. Bu durum yukarıda ifade ettiğimiz üzere, Türkiye'deki vatandaşlık algısının sorgulanmasında dahi devletin kendisine yönelik bir tehdit olarak algılanmasının üzücü bir tezahürüdür.

Kanaatimizce Türklüğe (?) hakaret edilmediği açık olan bu öneriye yönelik muhtelif eleştiriler gelişmiştir. Bilimsel bir yanı olmayan ve hakaret

⁶²⁵ "BİHDK Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu", **İnsan Hakları Danışma Kurulu Raporları**, İbrahim Ö. Kaboğlu ve Kemal Akkurt (hızl), İstanbul: İmge Kitabevi, 2006, s.296-297.

sınırlarına ulaşmış eleştiriler bir tarafa bırakılırsa, genel olarak “Türkiyelilik” önerisine yönelik şu eleştiriler geliştirilmiştir.

2. BİHDK Önerisi: Türkiyelilik

a. Türkiyelilik kavramı üniter yapıyı tehlikeye sokar, Türklüğe yönelmiştir.

Türkiye’deki devletin mevcut vatandaşlık sorgulamaları karşısındaki savunmacı ve kendisine yönelik bir tehdit olarak algılama eğiliminden bahsetmiştik. Bu bağlamda Türk vurgusunu içeren anayasa maddesinin sorgulanmasının bir tezahürü olan “Türkiyelilik” önerisine karşı da, bu önerinin tehlikeli bir noktaya ulaşacağı ve üniter yapıyı tehdit edeceği öne sürülmektedir. BİHDK’nın raporundan hemen sonra Genel Kurmay Başkanlığı, normal bir liberal devlet açısından sıra dışı, Türkiye açısından sıradan bir rutinle konu hakkındaki görüşlerini ifade ederken, öneriyi bu klasik algıyla eleştirmiştir. Başbuğ’a göre, millet kavramı ve tanımı üzerine kamuoyunda yapılan tartışmalarla “millet kavramındaki tekçi nitelik bozulmaya çalışılmaktadır” ve bu tarz söylemler, devletin bölünmesine yol açacaktır. Bu yaklaşıma paralel olarak farklı yazarlar önerinin, ulus devletten değil federatif yapıdan yana olduğu⁶²⁶, amacının Türklüğü silmek olduğu⁶²⁷, sonuç itibarıyla milliyetin ve milli kimliği reddini getireceği⁶²⁸ yönünde sert eleştiriler dile getirmişlerdir. Yeri gelmişken konuyu dağıtmadan bu tarz eleştirilerin, sadece Türkiye özelinde kendisine yer bulmadığı, farklı ülkelerde de –bu aslında farklı düzeylerde ancak siyasal yelpazenin muhafazakâr kanadına olanlarca ileri sürüldüğünü hatırlatalım⁶²⁹.

Öncelikle Türkiye’de üniter devletin, sıklıkla ve hatalı biçimde, bir yönetim biçimi olarak federalizmin alternatifi olarak değil, toprak bütünlüğü algısıyla kullandığı bilinmektedir⁶³⁰. Oysa devletin bölünmezliği federalizmle yarışır durumda olmadığı gibi, federalizm anti demokratik bir yönetim de

⁶²⁶ İlker Başbuğ, “Türkiye’nin Üniter Devlet Yapısını Tartışmaya Açık TSK Tarafından Tasvip Edilemez,” **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**, Çağatay Özdemir (ed.), Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005, s.120-124., Suat İlhan, Sadece Coğrafi Bir Aidiyet: Türkiyelilik, age., s.199-203.

⁶²⁷ Aslan Tekin, “Türkiyelilik” teklifinin maksadı: Türklüğü Silmek”, age., s.147-149.

⁶²⁸ Mustafa Erkal, Milletin ve Milli Kimliğin Reddi: Türkiyelilik, age. s.182-185.

⁶²⁹ Ayhan Kaya, “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamının Siyaseti”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, s.52.

⁶³⁰ Mehmet Altan, *Sivil Anayasa Forumu-1*”, **Taraf**, 4 Mayıs 2009

değildir. Kaboğlu'nun fetişizm⁶³¹ olarak ifade ettiği bu üniterlik=toprak bütünlüğü yaklaşımı, İspanya ve İtalya gibi devletlerin bölgesi yapısı dikkate alındığında kısır ve tüketici bir görüntü çizmektedir. Demokratik bir rejimde -şiddet içermemek kaydıyla- federalizmin bile tartışıldığı gerçeği karşısında, devletin "birliğine" alternatif olmayan ve demokrasi ile ifade özgürlüğü sınırları içindeki bu öneriyi tehdit olarak görmek, mücadeleci vatandaşlık anlayışının en katı yorumunun bir tezahürüdür⁶³². Ayrıca kanımızca, Türkiyelilik önerisi ile üniter veya federal devlet biçimleri arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Hatta bu önerinin ortaya konuluşunda örneklemeler dahi genelde federal olmayan sistemlerden verilmiştir⁶³³.

Bunun dışında Türkiyelilik önerisinin en temel savı birleştiricilik olmuştur. Ancak bu birleştiricilik, bu etnik göndermelerin dayatımına karşı bir başka etnik kimliğin sahiplenmesi zemininde bir mücadele süreci olmaktan çıkartılıp, birlikteliğin ortak yaşam alanına atıfla (Türkiye) çözümlenmesi yönündedir. Kaboğlu'na göre, Avrupalı olmak için can atılan bir ülkede, Avrupa'nın temel mottosu olan "çeşitlilik içinde birlik" (*unity in diversity*) söyleminden hareketle "herkesin kültürel, dinsel ve dilsel değerlere ve çeşitliliğe saygı gösterilmesini isteme hakkını esas alan ve bu esası yaşanan topraklara atıfla "Türkiyeli" vb. şekilde etnisite içermeyen biçimde tanımlamak, bölücü olmadığı gibi, bilakis kapsayıcı ve gönüllü bir yurttaşlık tanımı olup, anayasal geleceğin olduğu kadar, ulusal birliğin de güvencesini oluşturmaktadır⁶³⁴. Hatta Kaboğlu, anılan eleştirilerin tersine "etnisite" ile sınırlı bir tanımın, belli etnik gruba mensup olduğunu düşünenleri, diğerleri üzerinde hâkimiyet yönünden tatmin etse de, ulusal bütünlüğü sağlamaktan ve bir arada yaşama geleceğinin güvencesi olmaktan uzak olduğunu savunmaktadır⁶³⁵. Benzer bir yaklaşımla Balı da, Türkiye'de farklı etnik ya da dinsel azınlıkların bulunduğunu kabul etmenin ve onların da çoğunlukla aynı sosyo-kültürel hak ve imkânlarından yararlanmalarını sağlamanın "üniter yapıyı" tehdit etmeyeceği vurgusuyla birlikte, Kaboğlu'nun ifade ettiği gibi insan unsurunu tanımlama yönündeki

⁶³¹ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa ve Toplum**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, s.140.

⁶³² İbrahim Ö. Kaboğlu, "Cumhuriyet Tek Soya İndirgenemez". **Milliyet**. 1 Kasım 2004.

⁶³³ İran, Fransa, İspanya örnek gösterilmektedir.

⁶³⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, "Geçmiş ve Bugüne Bakmak 1982 Anayasası'nda Devlet ve Toplum Tasarımı", *Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, s.30-37.

⁶³⁵ İbrahim Ö. Kaboğlu, "Neden Anayasal Yurttaşlık?", **BirGün**, 5 Aralık 2007, s.12.

değişimin, AB'ye üye olmak ve AB normlarına uymak için değil ama kendi insanı ve kendi vatandaşına hak ettiği saygıyı göstermek adına yapılmasının doğru olduğunu savunmaktadır⁶³⁶. Ayrıca Balı, önemli bir noktanın üzerinde durmaktadır. Yazara göre böyle açılımlar yapmaktan kaçınmak, azınlıkların varlığı gerçeğini değiştirmektedir. Keza bu durum, Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesinden sonra üniter olup olmama tartışması bağlamında önemsizleşecektir. Aynı şekilde yazara göre, küreselleşen bir dünyada Türkiye'nin demokrasi, insan hakları, insan saygı gibi temel felsefi ve ahlaki doktrin değişikliklerine karşı durmakla, bu değişimi engelleyemeyeceği, dolayısıyla, her zaman olduğu gibi, gecikmeli ve sancılı biçimde de olsa, bu değişime razı olacaktır⁶³⁷.

Türklüğü silmek ve milli kimliği reddetme yönündeki eleştirilere ilişkin olarak, aslında bir etnik alt kimlik olan "Türklük", "Kürtlüğü" sil(e)memişken, "Türkiyeliliğin", "Türklüğü" silmesi zaten söz konusu olamayacaktır. Ayrıca çokkültürlülüğü ve farklılıkları zenginlik olarak algılayan bu anlayış, Türklüğün diğer alt kimliklerle birlikte bir zenginlik olarak özel olarak korunmasını ihtiva etmektedir. Bu yaklaşıma karşı, böyle bir eleştiri kanımızca haksızdır. Ayrıca bu tezin ülkedeki insanlara 'ben Türkiyeliyim' demeyi dayatmadığı, isteyenin Türk olduğunu rahatlıkla ifade edebileceği ancak 'ben Kürdüm' diyenin de benzer biçimde bunu ifade etme hakkının güvence altına alındığı ve ama hepsinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı/Türkiyeli vb. olduğunun hukuken belirtilmesini temel aldığı⁶³⁸ düşünüldüğünde anılan eleştirinin geçersiz olduğu görülmektedir.

b. Türkiyelilik ifadesindeki "Türkiye" etnik bir gönderme içerir.

Türkiyelilik önerisine yönelik eleştirilerden bir tanesi de, ifadede atıf yapılmış olan toprağın, yani Türkiye kelimesinin içinde Türk kelimesinin geçiyor olmasının dışlayıcılık taşımasıdır⁶³⁹. Türkiye'deki resmi milliyetçilik

⁶³⁶ Ali Rıza Balı, "Ülkemizin temel sorunu çokkültürcülük mü?", *Çokkültürlülük ve Türkiyelilik*, s.138-139.

⁶³⁷ age.

⁶³⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, "Cumhuriyet Tek Soya İndirgenemez". **Milliyet**. 1 Kasım 2004. Seçenek tanınması durumunda bir yurttaş, "**Türk**" nitelemesi ile kendini mutlu addedebilir. "**Zorla güzellik olmaz**" deyişinde olduğu gibi, mutluluk da zorlama ile olmamaktadır.

⁶³⁹ Oran, Baskın, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu"nun Bütün Öyküsü". Birikim. S.188. , s.16-25.

algısının dışında ve ona aykırı çalışmalarıyla tanınan İsmail Beşikçi'ye göre bu öneri bir avuntudan başka bir şey değildir. Üst kimlik olarak "Türk" ile "Türkiyelilik" arasında fazla bir anlam farkı yoktur. Çünkü Türkiye, Türklerin yaşadığı yer, Türklerin vatanı anlamına gelmektedir. Türkiye, İran, Irak, Suriye gibi, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas gibi, etnisiteye vurgu yapmayan bir isim değildir. Türkiye, Arabistan, Hindistan, Türkistan, Sırbistan, Kürdistan, Macaristan gibi, etnisiteye vurgu yapan bir isimdir. Bu bağlamda ileri sürülen karşı-öneri Anadolu Cumhuriyeti olmuştur⁶⁴⁰. Benzer bir öneri/tartışmanın eski Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından da ifade edildiği iddia edilmektedir⁶⁴¹.

Uygun'a göre, üst kimlik coğrafi adlar taşıdığı halde, yine de o ülkede asimilasyoncu politika izlenebilecektir. Örneğin 1960'ta Fransa'dan bağımsızlığını alan Siyah Afrika devleti Yukarı Volta'nın adı bir bölge ismidir. Bu ülke 1984'te "onurlu insanlar ülkesi" anlamına gelen Burkina Faso adını almıştır. Her iki isimde de ülkedeki azınlıklar açısından bir şey değişmemiştir⁶⁴².

Oran'a göre ise üst kimliğin adının ülkedeki başat etnik kimliğin adıyla özdeş olması çoğu zaman bir asimilasyoncu politikanın belirtisidir ve onu güçlendirir⁶⁴³.

Buna karşın, öncelikle kaydedelim ki hiçbir toplum, kendi kendini adlandıramamıştır, her zaman 'ötekiler", "berikilere" şu ya da bu ismi yakıştırmıştır. Örneğin Amerikalılar, kendilerini Amerika denilen bir ülkede yaşayan Alman, İngiliz, Fransız, vs. olarak görürken; Amerikalı olduklarını Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya savaşmak için gittiklerinde öğrenmişler, Avrupalılar onlara Yankee/Amerikalı dedikleri zaman kendi benliklerinin farkına varmışlardır. Benzer biçimde 'Türkiye' denilen ülkede iktidar, Türk kökenli olduğu söylenen hanedanda olduğu için, Anadolu'ya ya XV. ya da XVI. yüzyılda "Türkiye" denilmiştir⁶⁴⁴. Adanır, hiçbir toplum kendi

⁶⁴⁰ age.

⁶⁴¹ "Anadolu Cumhuriyeti", 18 Kasım 2008, <http://www.gundem-online.com/haber.asp?haberid=64238> (7 Mayıs 2009)

⁶⁴² Oktay Uygunla Görüşme. Aktaran Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.30.

⁶⁴³ age.

⁶⁴⁴ Evrim Altuğ, "Türkiyelilik AB ile Anlaşılacak", Radikal, 14 Haziran 2009, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=1347 (27 Mayıs 2009)
Yazarın konuyu incelediği yapıtı için bkz. Oğuz Adanır, **Eski Dünyaya Yeni bir Bakış, Kuramsal Bir Deneme**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2002.

kendini adlandıramayacağını her zaman 'ötekilerin", "berikilere" şu ya da bu ismi yakıştırdığını ifade etmektedir. Örneğin Amerikalılar, kendilerini Amerika denilen bir ülkede yaşayan Alman, İngiliz, Fransız, vs. olarak görürken; Amerikalı olduklarını Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya savaşmak için gittiklerinde öğrenmişler. Avrupalılar onlara Yankee, Amerikalı dedikleri zaman kendi benliklerinin farkına varmışlardır. Benzer biçimde "Türkiye" denilen ülkede iktidar, Türk kökenli oldukları söylenen hanedanda olduğu için Anadolu'ya ya XV. ya da XVI. Yüzyılda "Türkiye" denilmiştir⁶⁴⁵. Yani "Türkiye" ismi objektif olarak dışarıdan tanımlanmıştır. Ayrıca bu noktadan hareketle Oran, devlet isimlerinin ve simgelerinin sürekli olarak değiştirilmemesi gerektiğini vurgulamakta ve ayrıca Türkiyelilik yerine, Anadolu'luk söyleminin de, bu defa Trakya bölgesini dışladığı için sorunlu olacağını ifade etmektedir⁶⁴⁶.

c. Alt kimlik ve etnik azınlık yoktur.

Türkiye'de alt kimliklerin ve etnik azınlıkların bulunmadığı yönündeki söylem, Türkiye siyasal tarihinde yok değildir. Bu anlamda anılan görüşün öne çıkan özelliği, milletin tek bir kütle olduğu ve azınlık denen olgunun Lozan antlaşmasında belirtildiği üzere, sadece dinsel olanla sınırlandırılmış olmasından hareketle kelimenin etnik anlamı da dâhil olmak üzere ülkede Türk'ten başka bir unsurun bulunmadığı söylemidir. Kürtlerin, Çerkezlerin vs. olmadığını iddia eden bu söylemin artık geçerliliği kalmamıştır⁶⁴⁷. Genel Kurmay başkanının açıklamalarında dahi artık Kürtlerden ve diğer etnik gruplardan bahsedildiği ve TRT Şeş gibi devletin finansal desteği ile desteklenen Kürtçe dil yayınları yapılan bir ortamda, anılan söylem anakronik kaldığı için, üzerinde durulmaya lüzum yoktur.

⁶⁴⁵ Evrim Altuğ, "Türkiyelilik AB ile Anlaşılacak", Radikal, 14 Haziran 2009, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=1347 (27 Mayıs 2009) Yazarın konuyu incelediği yapıtı için bkz. Oğuz Adanır, **Eski Dünyaya Yeni bir Bakış, Kuramsal Bir Deneme**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2002.

⁶⁴⁶ Baskın Oran, "'Türkiye'de herkes eşittir, azınlık yoktur" ile "Azınlık değiliz; 'aslı kurucu unsur'uz" üzerine", 6 Mayıs 2007, <http://www.karakutu.com/modules.php?name=News&file=article&sid=3215> (7 Mayıs 2009)

⁶⁴⁷ Bu söyleme ilişkin olarak bkz. Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s.110-129.

d. *Türkiyelilik yabancı dillere tercüme edilememektedir.*

Türkiyelilik ifadesine ilişkin olarak, bir eleştiri de bu kavramın İngilizce veya Fransızcada bir karşılığı bulunmadığı yönündedir⁶⁴⁸. Oran bu eleştiriye karşı "estağfurullah" ifadesinin de İngilizcesi olmadığı, Fransız ve Fransalı arasında bir fark olmadığı ve Türkçede eskiden buna "Fransevî" dendiği örnekleriyle, bu terimin Türkiye'nin "özgün sorununa" ilişkin düşünüldüğünü ileri sürmüştür⁶⁴⁹. Gerçekten de bazı özgün sorunlara karşı "özgün terimlerin" üretilebileceği de bir geçektir.

Ayrıca, şekle ilişkin olan bu tartışma öze yönelik tartışmayı talileştirir görünmektedir. Biz yukarıda İngilizcedeki "Turkish" ifadesinin "Turc" ifadesinden farklı olduğunu ve toprağa atıf yaptığını aktarmıştık. Bu tartışmaya yönelik olarak o bölümün yol gösterici olabileceğini düşünüyoruz.

e. *Türkiyelilik suni ve sonradan üretilmiştir.*

Öneriye karşı geliştirilen eleştirilerden sıklıkla ifade edileni "Türkiyelilik" diye bir kavramın olmadığı yönündeki eleştiridir. Kaboğlu⁶⁵⁰ Atatürk'ün ilk anayasa taslağında kullanmış olduğu "Türkiyeli" ifadesine atıfla bu kavramın suni olmadığı ve belli bir tarihsel geçmişi bulunduğuna dikkat çekmektedir⁶⁵¹.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, aşağıda üzerinde duracağımız 1924 Anayasası meclis görüşmelerinde "Türkiyelilik", bizzat vatandaşlık maddesine eklenmesi önerilmiş kavramlardan birisidir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından sonra da Türkiyelilik, Türkiye siyasal hayatında kullanılmış bir terimdir. Özellikle 60'lı yılların sonunda çeşitli sol hareketler, "Türkiyelilik" kavramından bahsetmiştir⁶⁵². Hatta 70'li yıllarda eski başbakan

⁶⁴⁸ Özdemir İnce, Türkiye'nin Anlamı, **Hürriyet**, 2 Kasım 2004, s.16.

⁶⁴⁹ Oran, "'Türkiye'de herkes eşittir, azınlık yoktur" ile "Azınlık değiliz; 'aslî kurucu unsur'uz" üzerine, ags.

⁶⁵⁰ Kaboğlu, "Neden Anayasal Yurttaşlık?", ags.

⁶⁵¹ Gerçekten de taslağın 12 ila 15'inci maddeleri arasında "Türkiyeli" ifadesine yer verilmiştir. Madde 12: Türkiye'de ahval-i fevkalade müstesna olmak üzere, **Türkiyeliler** için seyr-ü sefer serbesttir"; "Madde 13: Emr-i tedris serbesttir. Kanun dairesinde her **Türkiyeli** umumi ve hususi tedrise mezundur"; "Madde 14: Mektepler ve bilumum irfan müesseseleri devletin taht-ı nezaret ve murakabesindedir. **Türkiyelilerin** talim ve terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak mecburidir"; "Madde 15: **Türkiyeliler** nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sınaat ve felahat için her nevi şirketler teşekkülüne mezundurlar". **Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı**, tıpkıbasım, İstanbul: Kentbank Yayını, 1998.

⁶⁵² Baskın Oran, 70 Milyon Kurucu Unsur, Milliyet, 2 Kasım 2004.

Bülent Ecevit bizzat bu kavramı kullanmıştır⁶⁵³. Keza, güncel Türkçede de TC vatandaşlarının Kıbrıs'taki Türkler tarafından "Türkiyeli" şeklinde nitelendirilmesi, Avrupa'daki bazı Kürt kökenli insanların kendilerini "Türkiyeli Kürt" demeleri vb. konuyla ilgili diğer önemli örneklerdir⁶⁵⁴.

f. Türkiyelilik kelimesinde fonetik sorun vardır.

"Türkiyelilik" kelimesinin fonetik açıdan sorunlu olması da eleştiri konusu yapılmıştır. Örneğin Açıkgöz'e göre gramer olarak "Türkiyelilik" ifadesindeki benzer sesli ek yapılması, dil estetiği açısından da olumsuzdur. Arka arkaya gelen -lilik sesleri, dilde "tenafür-i hurûf" veya diğer bir ifade ile "kokofoni" doğurmaktadır. Bu estetik olmadığı gibi, çok kullanılan sembolik kelimelerde, tercih edilmeyen bir yoldur⁶⁵⁵.

Türkiyelilik ifadesinin öteden beri kullanılmış olduğunu yukarıda örneklerle ifade etmiştik. Ancak yine de Açıkgöz'ün vurguladığı noktada doğruluk payı bulunmaktadır. Şüphesiz ki, öz ve biçim arasında bir diyalektik vardır. Ancak biçime yönelik geliştirilen bu eleştiri özün kavranmasını engellememelidir. Bu yönde bir yaklaşımla Kaboğlu, öze ilişkin öneriden geri adım atmamakla birlikte, tanımların farklılaşabileceğini ifade etmektedir. Kaboğlu'na göre "Türkiyeliler", "Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşları", "Türkiye halkı" gibi ifadeler kullanılmak suretiyle, tanımlar farklılaşabilecektir⁶⁵⁶. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla Açıkgöz de, fonetiğe ve esasa ilişkin eleştiriler ileri sürmekle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı" zemininde bir formülasyon önermektedir. Benzer biçimde Türkiye Barolar birliğinin 2001 yılında hazırlamış olduğu taslakta da maddenin "Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes, Türkiye

⁶⁵³ Eski Başbakan ve Şair Bülent Ecevit'in yazdığı "Pülümür'de Yaşsız Kadın" isimli şiirde Türkiyelik ifadesine yer bulmuştur.: "Bir asa vardı elinde, bir solmuş karanlığın. Kadifeden harmanisi üzerinde bir [H]ititliydi o, bir Selçukluydu, bir [E]rmeniydi, bir Kürttü, bir Türk... Zamanı ondan yitirdim ben, Yitik zamanlarda onda eriştim, En soylu yoksulluğun toprak döşeli sarayında, Bir taç gibi kondu başıma **Türkiyeliliğim**..." En Güzel Şiirleri Eşine Yazdı, **Cumhuriyet**, s. 14.

⁶⁵⁴ Oran, Rapor'un bütün öyküsü, s.20.

⁶⁵⁵ Namık Açıkgöz, Türkiye Sosyal Genetiği En Güçlü Kültür, **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**, Çağatay Özdemir (ed.), Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005, s.186.

⁶⁵⁶ Kaboğlu, "Neden Anayasal Yurttaşlık?", *ags*.

Cumhuriyeti Vatandaşıdır" şeklinde değiştirilmesi önerilmiştir⁶⁵⁷. Bu öneri, Ergun Özbudun başkanlığındaki heyetin taslağında da yer bulmuştur⁶⁵⁸.

g. Azınlıkları dışlar

Gayrimüslim azınlıklar hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Rıfat Bali, Türkiyelilik önerisinin, Türkiye'de ayrımcı uygulamalardan yakınan gayrimüslimler açısından çözüm getirecek bir görüntü çizmediğini düşünmektedir. Ayrıca yazara göre temel sorun, devlet ve toplum hafızasında toplanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde azınlıklara yönelik süregelen ayrımcı politikalar, tabanın vatandaşa dönüştüğü Cumhuriyette köklü biçimde farklılaşmamıştır. Yeni Cumhuriyet, gayrimüslimlerin sadakatine şüpheyile yaklaşan bir temel üzerinde yükselmiştir. Ayrıca Bali'ye göre gayrimüslimlerin savaş yıllarında müttefiklerle işbirliği yapmaları ve işgalleri sevinçle karşılamaları, bu şüpheyi derinleştirmiş, güven ortamı derin yaralar almıştır. Günümüze kadar süregelen devlet-azınlık geriliminin ortadan kalkması, bu olumsuz hatırat ve mirasın canlı tutulmamasına bağlıdır⁶⁵⁹. Yazara göre, Türkiyelilik önerisi devlet ile azınlıklar arasındaki mevcut, ancak belirsiz olan gerilim hattının, kuşku ve güvensizliği canlı tutarak devam ettirecektir. Yani yazara göre Türkiyelilik, azınlıkların aslında "Türk olmaları" açısından sorunludur⁶⁶⁰.

Bali'nin yaklaşımında çokkültürcülüğün liberal-sol eleştirisinin izlerini görmek mümkündür. Literatürde çokkültürcülüğün liberal-sol eleştirisi, genel olarak çok kültürcülüğü (Türkiye'deki muhafazakârların, milliyetçi olmadığı yönündeki eleştirilerinin aksine) neo-milliyetçi bir yönetsellik aygıtı olarak değerlendirmekte ve gruplar arasındaki etno-kültürel sınırları mutlaklaştırma riski taşıdığını ifade etmektedir⁶⁶¹. Ancak bir şerh koyalım ki, Türkiyelilik önerisi grupların ille de kendi alt kimliklerini kullanmalarını dayatmamakta/teşvik etmemekte ve bu anlamda "bir ideoloji olarak çokkültürcülüğün" tezahüründen çok; öteden beri asimilasyonist bir politikayla yok sayılan bazı çevrelerin sorunlarını çözebilmek için "bir

⁶⁵⁷ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi**, Ankara.: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2001.

⁶⁵⁸ Bu metin için bkz.

<http://www.elazigbarosu.org.tr/dokuman/duyurular/ana/47/anayasa.pdf> (1 Haziran 2009)

⁶⁵⁹ Rıfat Bali, "Azınlıklar Açısından Türk ve Türkiyelilik Tartışmaları", **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**, Çağatay Özdemir (ed.), Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005, s.79-82.

⁶⁶⁰ age.

⁶⁶¹ Ayhan Kaya, s.52.

fenomen olarak çokkültürlülüğün” tanınması eksenindedir⁶⁶². Yine Bali’nin eleştirilerinde haklı görülebilecek bazı söylemler görülebilecek olsa dahi, azınlıkların kendi kültürel, dinsel, etnik kimliklerinin erozyona uğramamasını sağlamak, ancak diğer taraftan da eşit vatandaş olarak yaşanan toplumla bütünleşmek biçiminde karşılaştıkları ikilemde, yazarın bunlardan birisinin seçilmesini önermesi çelişkilidir. Anılan yaklaşım ekseninde azınlıklar; belki evet, gerilim yaşamayacaklardır, ancak yine asimile olmak suretiyle kimliklerinde vazgeçme pahasına.

E. Vatandaşlık Belgesi Verilmesine İlişkin Sözleşme

06.11.1997 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından imzaya açılan ve 01.03.200 tarihinde yürürlüğe giren “Vatandaşlığa İlişkin Avrupa Sözleşmesi” taraf devletlerin “vatandaşlığa ilişkin hususlarda ayrımcılığın engellenmesi arzusunda olduklarını beyan ettikleri ve vatandaşlık teriminin, bir kişi ile bir Devlet arasındaki hukuki bağ anlamına geldiği ve kişinin etnik kökenine işaret etmediği (md. 2/1) ve cinsiyet, ırk, renk ya da ulusal yahut etnik köken’e dayalı ayrımcılık yasağı (md. 5/c) hükümlerine, diğer başkaca hükümlerle birlikte yer vermektedir. Türkiye, Avrupa Konseyi üyesi olmasına rağmen bu sözleşmeyi imzalamamıştır⁶⁶³.

Buna karşın Türkiye, Milletlerarası Kişi Halleri Komisyonu’nun 14.09.1999 tarihinde Lizbon’da imzaya açılan ve başlangıç kısmında “*Vatandaşlığa Dair Avrupa sözleşmesinde öngörülen vatandaşlık belgesi verilmesine ilişkin hükümleri göz önünde bulundurarak*” hazırlandığı ifade edilen ve 1’inci maddesi “*Bu sözleşme anlamında “vatandaşlık” terimi, bir kişi ile bir devlet arasındaki hukuki bağı belirler ve kişinin etnik kökenini göstermez.*” şeklinde olan Vatandaşlık Belgesi Verilmesine İlişkin Sözleşme’yi imzalamış ve ilk onaylayan devlet olmuştur⁶⁶⁴. Bu sözleşmeye dayanarak, Türkiye’de yetkili makam, bir kişiye “Türk vatandaşlığı belgesi verdiğinde, sözleşme’ye göre, bu belge o kişinin “Türk soyundan bir kişi”

⁶⁶² Çokkültürcülük ile çokkültürlülük kavramları farklıdır. Bu konuda bkz. Ayhan Kaya, s.50.

⁶⁶³ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 6.Bası, İstanbul: Legal Kitabevi,2007, s.1250.

⁶⁶⁴ Gemalmaz, s.1251.

olduğunu değil, “Türk Devleti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı bir kişi” olduğunu gösterecektir⁶⁶⁵.

V. “DEVLETİN ÜLKESİ VE MİLLETİYLE BÖLÜNMEZ BÜTÜNLÜĞÜ”

Bu başlıkta AYM kararlarında Atatürk/Türk milliyetçiliği ile yakından ilişkili olduğu söylenen “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesini” inceleyeceğiz.

Bazı anayasalar, “mottolardan” bahseder. Mesela, Fransa Anayasası’nın 2’inci maddesi devletin mottosu eşitlik, özgürlük, kardeşlik şeklindedir. Türkiye anayasalarına bakıldığında bir mottodan söz edilecekse, kanımızca bu “(D)evletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” olacaktır. Hatta öle ki, Türkiye’de anayasal gelişmeler eğrisinde, salt bu ifadenin sıklığına bakılarak o anayasanın otoriter yanı hakkında ipucu sağlanabilecektir.

Bu ifade, Türk anayasalarına ilk defa 1961 Anayasası ile girmiştir. Bölünmezlik vurgusu 1961 Anayasası döneminde ilkin 4 defa⁶⁶⁶, 1971 yılında yapılan değişiklikle 16 defa⁶⁶⁷ kendisine yer bulmuştur. 1982 Anayasası’nın ilk halinde ise, sertleşme marjı arttığı için, başlangıç dâhil anayasada yer alma sayısı 19’a⁶⁶⁸ hatta dolaylı göndermelerin yapıldığı Anayasa maddeleri de dâhil edildiğinde, bu sayı 27’ye ulaşmıştır⁶⁶⁹. Bugün 2001–2004 döneminde yapılan değişikliklerin, görelî çoğulcu ve demokratik niteliği dikkate alındığında, buna paralel olarak anılan ifadenin anayasada yer alma sayısı 16’ya düşmüştür. Ayrıca bu motto, sadece anayasada değil, anayasanın altında yer alan diğer normlarda da sıklıkla kullanılmaktadır⁶⁷⁰.

⁶⁶⁵ **Türk Demokrasisinde 130 Yıl (1876-2006)**, Ankara: TÜSİAD Yayını, 2006, s.200.

⁶⁶⁶ md.3, md.57, md. 77, md.96

⁶⁶⁷ md.3, md.11-iki defa-, md.22-üç defa-, md.26, md.29-iki defa-, md.46, md.57, md. 77, md. 96, md.121, md. 124, md.136

⁶⁶⁸ Başlangıç, md.3, md.13, md.14, md.28-üç defa-, md.30, md.33, md.58, md. 68, md. 81, md. 103, md.118, md.122, md. 130, md.133, md.135, md.143.

⁶⁶⁹ Mete Kaynar, **Devletin Ülkesi ve Milleti**, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Basın Yayın, Ankara: 2001, s.10–11.

⁶⁷⁰ Bu konuda ilk akla gelenleri saymak gerekirse; bkz. Siyasi Partiler Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Yüksek Öğretim Kanunu, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Terörle Mücadele Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplantı ve Gösteri yürüyüşleri Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanunu vd.

Jellinek'in üç öge kuramından etkilenerak hazırlandığı düşünülebilecek olan bu söylem karşısında, akla bazı sorular takılmaktadır. Bu ifadeden ülke ve milletin devlet ile "bölünmez bir bütün" olduğu anlamı çıkabilmektedir. Eğer kasıt bu ise, anılan yaklaşımın son derece çağdışı bir mantığı işaret ettiğini belirtmek gerekiyor. Diğer taraftan "bölünebilen bir bütün" mantiken olamayacağı için bu ifadede gereksiz bir bölünmezlik/bütünlük vurgusu olduğu düşünülebilir. Son olarak, kurucu iktidarın üç öge kuramından esinlenilmiş olması varsayımında, milleti devletin şeklinde ifade edişinin, bu ifade gerçek anlamda değil, sadece hukuki anlamda kullanıldığı düşünülse dahi, bu ifadenin farklı yorumlara yönetebilecek muğlâklıkta olduğunu kaydetmek gerekiyor. Anayasa gibi retoriği tüm hukuk düzenini etkileyecek önemde bir metinde anılan şekilde bir ima hoş değildir. Devlet bir hizmet kurumu olarak millete amadedir. Çağdaş demokrasilerde devletin milleti değil, milletin devleti olur.

İfadeye, konumuz açısından yaklaşırsak ülkenin değil ama milletin bölünmez bir bütün olduğu yönündeki yaklaşımda milliyetçi bir ima çıkarılabilmektedir. Uygun⁶⁷¹ ve Oran'ın⁶⁷² dikkat çektiği üzere milletin bölünmezliği kavramı Avrupalarla yabancıdır. Çünkü milletin bölünemeyeceği ifadesi onun monolitik bir yapıda olduğu iddiasına karşılık gelebilmekte ve alt kimlikleri reddeden, yani içindeki etnik, dinsel farklılıklara soğuk bakan homojen bir toplumu işaret etmektedir⁶⁷³.

Bunun dışında anılan ifadeden devletin biçimine ilişkin olarak çıkarılan bazı sonuçlar da milliyetçilik ile yakından ilgilidir. Çünkü birçok ülkede, etnik sorunlardan kaynaklı milliyetçilik(ler) çatışması, devlet sistemine yönelik değişiklikler ekseninde çözümlenmeye çalışılmıştır.

Literatürde çoğunlukla "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ifadesinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet sisteminin "üniter" olduğu çıkarımı yapılmaktadır⁶⁷⁴. Çıkarımı yapılmaktadır diyoruz, çünkü bu ifadenin otomatikman üniter devlete işaret ettiği söylenemez. Konu tartışmalıdır. 1982 Anayasası devlet biçimine ilişkin bir ifadeye yer

⁶⁷¹ Oktay Uygun, "Türkiye İçin Çözüm Önerileri", **Ulusal, Ulusalüstü ve Milletlerarası Hukukta Azınlık Hakları**, s.380

⁶⁷² Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, s.80

⁶⁷³ Özbudun, "Sivil Anayasa Forumu-1", **Taraf**, 4 Mayıs 2009

⁶⁷⁴ Bkz. dipnot 344 ve civarı.

vermemiştir. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” ifadesinden üniter devlet anlamı çıkaran yazarlar esasen devlet, ülke, millet ve egemenlik unsurlarından oluştuğu kabulünden hareketle bu unsurların bölünmez bir bütün olduğu ve üniter devletin, tek bir ülke üzerinde, tek bir milletin, tek bir egemenliğe tâbi olduğu devle biçimi olarak kavramsallaştırmaktadırlar⁶⁷⁵. Keza, Anayasa Mahkemesi kararlarında egemenlik kavramıyla ilgili sayılan, devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi, tek egemenlikli devleti ifade ederek federatif sistemleri mutlak surette reddetmek olarak açıklanmıştır⁶⁷⁶. Ayrıca Anayasanın 4’üncü maddesinde, bahis konusu 3’üncü maddenin de değiştirilemeyecek hükümler arasında sayılması, federal örgütlenmeleri mümkün kılacak bir anayasa değişikliğinin yapılmasını baştan yoklukla malul kılmaktadır. Bu durumda bu ilke yalnızca yasama iktidarlarını değil, tali kurucu iktidarları da bağlamaktadır. Bu ilkenin anayasanın pek çok maddesinde zikredilmiş olması bütün kişi ve kuruluşlar da bağladığı anlamı doğurmaktadır. AB’nin federal bir devlete dönüşmesi halinde Türkiye’nin buna katılmasını, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek 3’üncü madde kesin bir biçimde engellemektedir⁶⁷⁷.

Ancak Erdoğan bu görüşü eleştirmektedir. Yazara göre, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, içinde özerk bölgelerin yer aldığı federatif bir yapıyı engellemez. Çünkü İspanya ve İtalya gibi özerk bölgeleri içerisinde barındıran devletler, ülke ve millet bütünlüğünü esas kabul etmektedirler. Ayrıca, ABD’de eyaletlere bölünmüştür; fakat Amerikan halkı tek bir millet, Amerikan ülkesi tek bir ülkedir⁶⁷⁸. Biz Erdoğan’ın görüşlerini tutarlı görmekteyiz. Mukayeseli anayasa hukukunun da Erdoğan’ın iddiasını destekler veya en azından savunulabilir kıldığını ifade ettiğini gözlemliyoruz. Çünkü genel olarak bu konuya anayasalarda açıklık getirilmiştir. Avrupa’dan örnek vermek gerekirse, Arnavutluk Anayasası (md.1), Hırvatistan Anayasası⁶⁷⁹ (md.1), Moldova Anayasası (md.1), Polonya Anayasası

⁶⁷⁵ Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.141.; Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş*, s.232.

⁶⁷⁶ (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm> (7 Mayıs 2009)

⁶⁷⁷ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, age.

⁶⁷⁸ Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.200.

⁶⁷⁹ The Republic of Croatia is a unitary and indivisible democratic and social state. http://www.servat.unibe.ch/law/icl/hr000000_.html (7 Mayıs 2009)

(md.3), Portekiz Anayasası (md. 6), Romanya Anayasası⁶⁸⁰ (md.1), Ukrayna Anayasası (md.2) devlet biçiminin üniter olduğunu açıkça ortaya koymuştur⁶⁸¹. Bu anayasaların biçimlerinde bir tartışma yoktur. Diğer taraftan etnik sorunlardan mustarip olan ve federal/üniter gibi ifadelete yer vermemiş ülkelerden İspanya ve İtalya'da ise bölgeseli devlet modelinin uygulandığı görülmektedir. Türkiye gibi konuya ilişkin bir düzenleme olmamakla birlikte bölünmez olduğunu ifade eden Fransa'da ülkenin üniter olduğu kabul edildiği gibi, aynı şekilde anayasasında bölünmezlik ve hatta ayrılmazlık ifadesine yer veren Nijerya'da devlet biçimi federaldir. Konuyu derinleştirmesi açısından aktarmak gerekirse Nijerya Anayasası'nın 1'inci maddesinin 1'inci fıkrası şu şekildedir: "*Nijerya, Nijerya Federal Cumhuriyeti adıyla bilinen, bölünmez ve ayrılmaz, egemen bir devlettir.*" (abç.)

Hal böyle olunca devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği biçiminde ifade edilen hâlihazırda gramer açısından sorunlu ve farklı manalara yatkın bu ifadeden devlet biçimine ilişkin olarak da farklı anlamların çıkarılabileceği açık görünmektedir.

Konunun milliyetçilikle olan ilişkisine dönersek, üniter siyasal yapı hem diktatörlükle hem de demokrasi ile bağdaştığını, otoriter ve totaliter rejimlerin, tek parti diktatörlükleri ve askeri yönetimler için üniter yapının, yetkilerin tek merkezde toplanmasının ve ülkenin otokratik kontrolünün ideal biçimi olduğunu; buna karşılık, federalizm ancak demokratik bir rejim ile birlikte uygulanabilir olduğunu anımsamak gerekiyor⁶⁸². Bu bağlamda milliyetçiliğin asimilasyonist ve monolitik tezahürü de genel olarak üniter devlet biçimi ile uyumlu, federal devlet biçimi ile uyumsuzdur. Nitekim İspanya'da etnik sorunun çözüm için bölgesel devlet sistemine geçiş veya sert üniter yapının prototipi görünebilecek olan Fransa'nın, Korsika gibi dil, kültür ya da etnisite açısından farklılaşan bölgelere belirli ölçüde özerklik tanımış olması⁶⁸³ da bunu doğrular görünmektedir. Leca'nın etnik sorunlara ilişkin olarak çözüm önerilerinden birisi de dikkate alındığında aslında

⁶⁸⁰ Romania is a sovereign, independent, unitary, and indivisible Nation State <http://www.servat.unibe.ch/icl/ro00000.html> (7 Mayıs 2009)

⁶⁸¹ Avrupa dışından da örnekler gözlemlediğimizi belirtelim. Üniterliği açıkça ifade eden Afganistan(md.1), Bangladeş (md.1), Ekvador (md.1), Kongo (md.1) Yemen (md.1), Paraguay (md.5) Anayasaları için bkz. "Constitution Finder", <http://confinder.richmond.edu/> (7 Mayıs 2009)

⁶⁸² Oktay Uygun, "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Anayasa Yargısı, C.17, S.17, s.270.

⁶⁸³ Uygun, age., s.268.

Türkiye’de Kaboğlu’nun ifadesiyle üniter devlet fetişizminin⁶⁸⁴, milliyetçilikler çatışmasının önünde bir engel olduğunu söyleyebiliriz. Bu engelin aşılmasında, en hantal ve katınsından esneğine; üniter devlet biçimi içindeki merkezîyetçi üniter devletle başlayıp, adem-i merkezîyetçi devlet, bölgesel devlet ve federal devlet ile devam eden ve her biri demokratik sınırların içinde yer alabilen geniş bir skala bulunmaktadır⁶⁸⁵.

VI. TÜRKLÜĞÜN MANEVİ DEĞERLERİ: MİLLÎ MARŞ, MİLLÎ BAYRAK

Politik, ekonomik ve tarihsel bir inşa olan millet konstrüksiyonu içerisinde, mitler ve semboller çok önemli bir rol oynarlar. Birinci bölümde kendisinin görüşlerine yer verdiğimiz Anderson’a göre toplumlar tarihin olağan akışı içinde millet olduklarını keşfetmemişlerdir. Toplumlara bilinçli bir edimle “millet” oldukları söylenmiş/öğretilmiştir ve “hayal edilmiş” olan bu millet kurgusunun “gerçekleş(tiril)mesi” sembolik ve söylemsel dayatmalarla mümkün olmuştur. Bu tarz söylem ve semboller, millet denen konstrüksiyonun tek tipleştirilmesi, bastırılması ve ayrıklıklarının bertaraf edilmesi açısından hayati önem taşımışlardır. “Biz” ve “onlar” bağlamındaki ikilemden beslenen milliyetçiliğin ürettiği semboller, “bize” aidiyetin ve ötekilerden farklı olunduğunun delaleti, alamet-i farikasıdır. Yani kahramanlık öyküleri, var olduğu iddia edilen değer yargıları ve semboller sayesinde her millet, kendini diğerlerinden ayırmayı başarır ve böylece devletin meşruiyetini garanti altına alır.

A. Türklüğün Manevi Değerleri

Türkler için milli semboller muhtelifdir. Bu değerler, antropoloji, tarih ve özellikle sosyoloji disiplinlerinin inceleme konusu olabilir ve fakat hukukun bu değerleri normatif anlamlar yüklemesi gariptir. Gerçi, bu tarz kavramlar, anayasaların başlangıç kısımlarında kendilerine yer bulabilmektedir. 1982 Anayasası’nın 176’ıncı maddesi gereğince, metne dâhil sayılan başlangıç kısmında yer alan şöyle bir ifade bulunmaktadır: “...Hiçbir faaliyetin⁶⁸⁶ Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının Devleti ve

⁶⁸⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa ve Toplum**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2000, s.140.

⁶⁸⁵ Bkz. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Eserler)*, s.125-170.

⁶⁸⁶ *Maddenin eski hali, “faaliyetin”, “düşünce ve mülahazanın” şeklindeydi.*

ülkesiyle bölünmezliğin esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği...”

Mukayeseli anayasa hukuku açısından, anayasa metnine dâhil sayılmayan, bu anlamda pozitif hukukî değer taşımayan, sadece pozitif anayasa hükümlerinin yorumunda yol gösterici, ışık tutucu bir etkiye sahip olan⁶⁸⁷ başlangıç (dibace) Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında, ayrık biçimde ve milliyetçiliğin etkisiyle anayasa metninden sayılan başlangıç kısmına, doktrinde pozitif hukuki değer biçilmiş⁶⁸⁸, anayasallık bloğuna dâhil sayılmış⁶⁸⁹, yargı kararlarında da bazı yasaların iptaline gerekçe olabilmıştır⁶⁹⁰.

Bu cümledeki Türklük ifadesinin etniklik içerdiğini vatandaşlık maddesi başlığı altında ifade etmiştik⁶⁹¹. Soya indirgenmiş olan Türklüğün “tarihi ve manevi değerlerinin” neler olduğu şüphelidir. İnsel⁶⁹² Türklüğün etnik yönüne atıfla bazı sorular sormaktadır: “*Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının oluşturduğu topluluk olarak Türk Milleti'nin tarihi ve manevi değerleri arasında örneğin Ermeni Türklerin, Rum Türklerin tarihi ve manevi değerleri dâhil midir? Veya Kürt Türklerin, Süryani Türklerin tarihi ve manevi değerlerini korumak da benzer bir anayasal yükümlülük değil midir? (Bu yazıda özel olarak Türkiyeli Kürt, Türkiyeli Ermeni, vb. tabirini kullanmadık).*”

Bir başka yazar ise, bu defa farklı bir noktadan yaklaşarak soruyu farklılaştırmaktadır: “*Türklüğün tarihî ve manevî değerleri içinden dini çekip çıkarırsanız*⁶⁹³ *geriye ne kalır?*⁶⁹⁴” Bu sorunun iması, dinin bu unsurlar içinde

⁶⁸⁷ Arsel, s.145.; Kubalı, s.122-124.

⁶⁸⁸ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.50.

⁶⁸⁹ Necmi Yüzbaşıoğlu, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993, s. 116-129.

⁶⁹⁰ E.1984/14, K.1986/7, T. 13.06.1985, **AYMKD**, S.21, s.173-174. E.1986/24, K.1986/24 T. 9.10.1986, **AYMKD**, S.22, s.259-260.

⁶⁹¹ Kaboğlu, İbrahim Ö., *Cumhuriyet Tek Soya İndirgenemez*, ags.

⁶⁹² Ahmet İnsel, Türklük ve Türk Soylu Yabancılar, **Radikal İki**, 1 Ocak 2006, s.4.

⁶⁹³ Anayasa Mahkemesi üyelerinden Mehmet Çınarlı bir kararda karşı oy yazısında bu konuya değinmiştir. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtüyle kapatılmasını serbest bırakmanın Anayasa'nın Başlangıcında yer alan “hürriyetçi demokrasi”nin icaplarından biri olduğu şüphe götürmez. Ninelerimiz, annelerimiz asırlardan beri başörtüsü kullandıklarına göre, bu örtüyü serbest bırakmak, yine Başlangıçta yer alan “Türklüğün tarihî ve manevî değerleri”ne de uygun düşer. E. 1989/1, K. 1989/12, T. 7.3.1984. Karşı Oy Yazısı <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1989/K1989-12.htm> (7 Mayıs 2009)

sayılması gerektiği yönündedir. Ayrıca referansını da kendi içinde tutarlı biçimde anayasanın üçüncü maddesinden almaktadır: "*Anayasa'nın 3. maddesine göre, devletin milli marşı İstiklal Marşı'dır ve orada şu mısra vardır: "Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklal"*⁶⁹⁵."

Gerçi Türklüğün tarihi değerlerinin ne olduğuna ilişkin soruya anayasanın 134'üncü maddesi çerçevesinde bir yanıt üretebiliriz. 134'üncü madde, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih ve Yüksek Kurumu'nun* amacının "*Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak*" olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu kurumun yaptığı çalışmalara bakıldığında Türk tarihi değerleri de tanımlanabilecektir. Kurumun çalışmalarında Kürtler, Çerkezler, gayrimüslimlerin tarihi üzerinde durmadığı ve etnikçi bir Türk algısına sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Genelde soya indirgenmiş biçimiyle "Türklüğün" manevi ve tarihi değerlerin görelilik taşıdığı açık olmakla birlikte, nerede başlayıp nerede bittiği de muğlâktır. Mesela Atatürkçü düşüncenin muhtevasında yer alan Türk Tarih Tezinin kabul edilmesi varsayımında, bu tezden hareketle tarihin merkezine "Türklüğü" koymak gerekecek, yani uygarlıklar tarihinin tamamı ironik bir enternasyonallikle, Türklüğün manevi değeri olarak yorumlanabilecektir. Aslında bu örnek abartı görünse de, "Türklüğün manevi değerleri" ifadesindeki belirsizliğin böyle bir yoruma dahi açık olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca belirtelim ki bu muğlâklıktan dolayı, taban tabana zıt değerler Türklüğün manevi değeri olarak görülebilir. Mesela kırmızı, Türklüğün değerlerinden sayılabilecek midir? yahut yukarıda bazı yazarların dinin Türklüğün manevi değeri olduğunu ifade ettiklerinden bahsetmiştik. Bu kanı toplumda yaygındır. Hatta anayasa mahkemesi üyelerinden Mehmet Çınarlı'da mahkemenin önüne gelen bir davada başörtüsünü Türklüğün manevi değeri olarak yorumlamıştır. Gerçekten de Atatürk'ün annesinin dahi başörtüsü taktığı bir coğrafyada, dinin veya başörtüsünün Türklüğün manevi değerlerinden olmadığı söylenebilir mi? Buna ne cevap verilirse verilsin tartışmalı olacaktır, çünkü Türklüğün manevi değerlerine ilişkin olarak; gerek Anayasa Mahkemesinde gerek toplumda,

⁶⁹⁴ Karaman, Hayrettin. "Anayasa, Ulus ve Din". **Yeni Şafak**. 3 Mayıs 2009. <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=16580&y=HayrettinKaraman> (7 Mayıs 2009)

⁶⁹⁵ ags.

gerekse bu konuda kendisine “anayasal yetki” tanınmış bulunan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih ve Yüksek Kurumu Atatürk nezdinde dört başı mahmur biçimde tanımlanmadığı görülmektedir.

Hatta ifadedeki çelişkiyi daha çarpıcı biçimde ortaya koymak için sıra dışı bir soru sormak gerekirse, popüler kültür değerlerinden Türkiye coğrafyasına özgü olanlar, Türklüğün manevi değerlerinden sayılabilir mi? Mesela, bildiğimiz kadarıyla “gelin-kaynana” yarışmaları tamamen Türkiye’ye özgü bir popüler kültür değeridir. Bu yarışmalar veya benzeri popüler kültür ikonları Türklüğün manevi değerlerine girebilecek midir? Girmeyecekse bunu belirleyecek olan kimdir ve hangi kriterlere dayanacaktır? Bu soruya ilişkin olarak, anılan popüler kültür değerlerinin yozlaşmış bir yan taşıdığı, bu yozluğun/olumsuzluğun, Türklüğün manevi değerlerinden olamayacağı iddia edilebilir. Ancak gerçeklik farklıdır. Türk Ceza Kanun’un 301’inci maddesinin Türklüğe hakarete ilişkin dayanak yaptığı örnekler, anılan soruya yanıt verdiği gibi, yukarıdaki Türklüğün tarihinin nereden başladığı sorusuna ilişkin de ipuçları vermektedir.

Anayasa metninde bulunan “Türklüğün tarihi ve manevi değerleri” kanun normu olarak Türk Ceza Kanunu’nun 301’inci maddesi ile çakışmaktadır. Kamuoyunda sıklıkla tartışılan ve soyut bir tartışmanın ötesinde etkili biçimde kullanılan⁶⁹⁶ 301’inci maddedeki Türklüğe hakaretin çok geniş bir çerçevede algılandığı gözlemlenmektedir. “Türk” yerine “Türkiyeli” ifadesinin kullanılması ve azınlık statüsü tanınmamış olan azınlıkların haklarından bahsedilmesi⁶⁹⁷ Türklüğe hakaret sayılabildiği gibi, tarihi vakalar üzerinde resmi algıyı rahatsız eden veya toplumda belli kesimleri şoke eden ifadelerin kullanılması da⁶⁹⁸ Türklüğe hakaret olarak algılanıp, genellikle devletçi bir polemikle beraber, savcılık iddianamelerine konu olmaktadır.

⁶⁹⁶ 2007 yılının Eylül ayında dönemin adalet bakanı Mehmet Ali Şahin’in bir soru önermesine verdiği yanıtı göre; TCK’nın 301’inci maddesinden; 2003 yılında 429, 2004’de 318, 2005’de 221, 2006’da 328 ve 2007’de 185 dava açılmıştır.

<http://www.antenna-tr.org/videos/video.asp?lgg=tr&feox=364> (7 Mayıs 2009)

⁶⁹⁷ Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu ve Prof. Dr. Baskın Oran bu nedenlerle suçlanmışlardır.

⁶⁹⁸ Kamuoyunda tanınan aydın ve entelektüellerden Hrant Dink, Birol Duru, İbrahim Kaboğlu, Baskın Oran, Murat Pabuç, Orhan Pamuk, Fatih Taş, Şehmus Ülek, Ragıp Zarakolu bu örneklerden bazılarıdır. Uluslar arası Af Örgütünün konuya ilişkin internet sitesi için bkz.

http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=70&id=475&option=com_content (7 Mayıs 2009)

Bu davalara ilişkin bilgi için sivil itaatsizlik aktivisti Şanar Yurdatapan’ın editörü olduğu internet sitesine bakılabilir. Bkz. <http://www.antenna-tr.org/>

Devlet-millet sentezcisi bir eğilimin tezahürü olan bu anlayış, Türklüğün ve devletin manevi bir varlığının bulunduğunu kabul edilmekte ve bunları özel bir yasayla korumaya çalışılmaktadır. Bu durum, anılan kavramların vatandaşların iradelerinden bağımsız özerk bir varlık olarak algılandığını göstermektedir. Bu çeşit algılama biçimi, birey-devlet ilişkisinde ontolojik önceliği devlete ve onunla bütünleştirilmiş Türklüğe tanıma, devleti ve Türklüğü üstün ve kutsal bir varlık olarak görme ve onu bir "araç-değer" olarak değil de "amaç-değer" olarak kabul etme anlamına gelmektedir. Devletin (ve onula bir tutulan Türklüğün) bekasını her türlü değerün üstünde tutan ve meşruluğunu bireylerin iradelerinden ve insan haklarına saygıdan değil de bizatihi kendinden alan böylesi bir kabul, "hikmet-i hükümetçi" bir yönetim pratiğine yol açmaktadır⁶⁹⁹.

301'inci madde, Anayasanın etnik göndermeli vatandaşlık maddesi ile birlikte başlangıçta yer alan mülga "ebedi Türk vatan ve milletin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığı" ve "*Hiçbir faaliyetin [eski haliyle hiçbir düşünce ve mülahazanın] Türklüğün manevi değerleri karşısında koruma göremeyeceği*" lafzının ceza hukukunda karşılığıdır. Öyle ki 134'üncü maddedeki "*Türklüğün tarihi*" araştırılırken pratikte etnik Türklük algısı ile 66'ıncı maddedeki (vatandaşlık) Türklüğün etnik pratiği TCK md.301'de de kendisini göstermiştir. Anadolu'da yaşayan Ermenilerin 1915 yılında yaşadığı olaylar hakkında kelimedenlerin (örn. Orhan Pamuk, Hrant Dink) Türklüğe hakaret ettikleri yönündeki yargısal iddialar, Türklük tarihinin Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlı olarak algılanmadığını gösterdiği gibi, olumsuz/yoz değerlerin (1915'te yapıldığı veya yapılmadığı iddia edilenlerin) de Türklüğün değeri kapsamında algılandığını göstermektedir. Rasyonel bir mantıkla, Türklüğün tarihinin ister tüm uygarlıklar açısından olsun, ister açıkça kendisine Türk diye tanımlayanların tarihi olsun, ister ilk Türkçülük hareketleri ile başlasın, ırkçıların iddia ettiği gibi "*Türklüğün tarihi*" kusursuz bir tarih olmadığı için, olumsuzlukları da içerebilecektir. Ancak sosyal bilimlerde kimine göre olumlu olanın bir başkası için olumsuz bir mana taşıyabileceği sarihtir. Anayasalarda ise gerek semantik ve gramer

⁶⁹⁹ Fazıl Hüsnü Erdem, "301 Kimi Kimden Koruyor?", **Yeni Şafak**, 4 Şubat 2007, <http://www.hurфикirler.com/hurфикir.php?name=Yazilar&file=article&sid=4227> (7 Mayıs 2009)

açısından⁷⁰⁰ gerekse içerik açıdan mümkün olduğunca tartışmaya kapalı ifadelerin yer alması beklenir.

Anayasa'da Türklüğün manevi değerlerinin ne olduğuna ilişkin tartışmalı imalar yer alsa da, milliyetçiliğin "berikini" "ötekinden" ayıran ve böylece devletin meşruiyetini garanti altına alan bazı sembollerine (1982 Anayasasında) yer verilmiştir. Egemenlik sembollerinden sayılan marş ve bayrak egemenliğin milli karakterinden dolayı milli marş ve milli bayraktır⁷⁰¹.

B. Beyaz Ay Yıldızlı Al Bayrak

18'inci yüzyıl sonlarına kadar milliyetçilik ideolojisinin hâkim olmadığı Osmanlı Devleti'nde İslami kimlik ön plandadır. Dolayısıyla bayrak, İslami veya dini manaları olan askeri sancaklar şeklindedir. Dini isimler, ayetler ve hadislerle süslenen ve manevi (dinsel maneviyat) açıdan güçlendirilen bayraklar, askerlerin morallerine hitap eden ve onlara manen güç veren simgeler olmuşlardır. Osmanlı padişahlarının tüm resmi işlerinde tuğralarıyla tanındığı için Osmanlı Devleti'nin bayrakları veya sancakları tuğralar gibi değişmiş ve dönemden döneme farklılaşmıştır. Hatta aynı dönemde birden fazla farklı bayrak kullanılmıştır⁷⁰². Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunla belirlenmiş olan ay-yıldızlı al bayrağın ilk hali III. Selim döneminde 1793 tarihinde kullanılmıştır. Bu bayrakta hilal ile birlikte sekiz köşeli yıldız kullanılmıştır. Yaklaşık 50 yıl sonra, 1843 tarihinde ise Sultan Abdülmecid tarafından yıldızın beş kollu olması kararlaştırılıp bayrak son kez değiştirilmiştir. Ancak bu bayrağın Osmanlı anayasasında veya normlarında bir düzenleme ile yekpareleştirilmesi söz konusu olmamıştır. Milli mücadele sürecinde 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından saltanatın kaldırılarak, hilafet makamı ihdas edilmesi üzerine halifeye mahsus olarak, yeşil zemin

⁷⁰⁰ Anayasa'nın 134'üncü maddesinde ifade edilen kurumlardan olan Türk Dil Kurumu başkanı Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın da, anayasadaki ifadelerin tartışmalı hale gelmemesi için yeni sivil anayasa hazırlıklarına kurumun da katılması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=592387> (7 Mayıs 2009)

⁷⁰¹ Türkiye'de egemenlik sembollerinin algılanışı ve Avrupa Birliği'nin egemenlik sembollerine yönelik yaklaşımlara yönelik eğilimler için bkz. Hakan Yılmaz, Türkiye'de Avrupa Şüpheciligi: Siyasi Seçkinler ve Kamuoyundaki Eğilimler" , **Küreselleşme, AB ve Türkiye**, Oğuz Esen ve Filiz Başkan (ed.), İstanbul:2009, http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2009Forthcoming-TurkiyedeAvrupaSupheciligi-Turkce.28465006.pdf (7 Mayıs 2009)

⁷⁰² <http://turkbayragi.blogcu.com/> (7 Mayıs 2009)

ortasında sekiz suali beyaz bir güneş içindeki kırmızı zeminde beyaz ay yıldızı ihtiva eden bir sancak kabul edilmiş ve saltanata özgü bayrak kaldırılmış, fakat daha önceki milli bayrak muhafaza edilmiştir⁷⁰³.

Cumhuriyet idaresinin kurulmasından ve halifeliğin kaldırılmasından sonra 25 Teşrin-i Evvel 1925'de bir sancak talimatnamesi çıkarılarak, hara ve ticaret gemileri hakkında belli esaslar kabul edilmiştir. Bu talimatname milli bayrağın şeklini tespit etmekle beraber, daha ziyade donanmanın ihtiyaçlarına göre yapıldığından, az çok özel bir mahiyet içermekteydi, bunun üzerine 29 Mayıs 1936 tarih ve 2994 sayılı kanunla Türk bayrağının şekli ve ölçüleri kesin bir şekilde tespit edilmiştir. 28 Temmuz 1937 tarih ve 2/7175 sayılı kararnameye ilişik 45 maddelik bir tüzük (Türk bayrağı nizamnamesi) ile de Türk bayrağının kullanılışı nizam altına alınmıştır. Ancak bu yasa yasal düzenlemeler, 1924 anayasasına yansıtılmamıştır. 1961 Anayasası döneminde de anayasaya konulmamış olan bayrak, 1982 Anayasası döneminde anayasa normu düzeyine çıkartılmış ve daha da ileriye gidilerek değiştirilemezler kapsamına sokulmuştur⁷⁰⁴. Anayasanın atıf yaptığı kanun 2893 sayılı Türk Bayrağı Kanunu'dur⁷⁰⁵. Söz konusu kanun bayrağın şekline ilişkin formülasyonu ortaya koymakla beraber, yapımını ve özellikle de kullanımı ve korunuşunu düzenlemiştir. Bayrağın yarıya çekilmesi, selamlanması, örtülebileceği yerler ve yasakların düzenlendiği kanunda, bayrağın korunumu için TCK'ya atıfla bir takım cezalarda öngörülmüştür. 765 sayılı eski TCK'da 145'inci maddeyle korunan bayrak⁷⁰⁶, 5237 sayılı yeni TCK'da "Devletin egemenlik alâmetlerini aşağılama" kenar başlıklı 300'üncü madde ile korunmaktadır⁷⁰⁷. Madde gerekçesi korunmanın Türk bayrağı ile sınırlı olmadığına işaret etmektedir: *Türk bayrağının yanı sıra, Anayasa'da belirlenen beyaz ay yıldızlı al bayrak özelliklerini taşıyan ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin egemenlik alâmeti olarak kullanılan her türlü işaretin de bu suçun konusunu oluşturacağı kabul edilmiştir. / Suçun maddi*

⁷⁰³ ags.

⁷⁰⁴ Tarhan'a göre "1982 Anayasası yapılırken Danışma Meclisinin kabul ettiği metinde "değiştirilemeyecek hüküm " olarak sadece devlet şeklinin değişmezliği, "salt nostalji olsun diye" konmasına karşın, bu metin Mili Güvenlik Konseyi aşamasında Ordu'daki kurmayların uyarısıyla değişikliğe uğrayarak ilk dört maddeyi kapsayacak biçimde yeniden düzenlenmiştir." Tarhan, A. Haluk, "Türkiye'de Asli Kurucu İrade: Diğer Bazı Ülke Örnekleriyle", <http://www.cagipolisi.com.tr/32/28-29-30-31-32-33.htm> (7 Mayıs 2009)

⁷⁰⁵ Bu kanuna dayanarak Bakanlar Kulu Türk Bayrağı Tüzüğünü Çıkartmıştır. Karar no: 85/9034., K.T. 25.1.1985; R.G., T. 17.3.1985, S. 18697).

⁷⁰⁶ Bu konuda bkz. Faruk Erem, Ceza Hukukunda Türk Bayrağı, **AÜHFD**, C.7,S.3, 1988, s.115.

⁷⁰⁷ TCK'nın 341'inci maddede de yabancı devletlerin bayraklarının korunduğunu belirtelim.

unsuru, bayrağın aşağılanmasıdır. Bu aşağılama çeşitli suretlerde gerçekleştirilebilir. Madde metninde yer verilen 'yırtarak', 'yakarak' kelimeleri, tahkirin gerçekleştiriliş suretleri ile ilgili örnekleri oluşturmaktadır⁷⁰⁸."

Türklüğün manevi değerlerini koruyan başlangıç hükmünün ceza hukukundaki tezahürünün TCK md.301 olduğu ifade etmiştik, bu defa Anayasa'nın 3'üncü maddesinde tanımlanan ve dördüncü maddesinde değiştirilemezler içine katılan bayrağın, ceza hukukundaki tezahürünün TCK. Md.300 olduğunu görüyoruz. Aynı durum aşağıda inceleyeceğimiz İstiklal marşı içinde geçerlidir.

Milli bayrağın ve aşağıda inceleyeceğimiz İstiklal Marşı'nın anayasada kendisine yer bulması ve özel bir koruma altına alınmış olması, 80 öncesi gelişmelere dayandığı iddia edilmektedir: "1968-80 arası olaylarda defalarca millî marş yerine başka marşlar söylenmiş, Türk bayrağı yerine başka bayraklar çekilmiştir. Zaman zaman Türk Millî Marşı'nın ve Türk Bayrağının değiştirilmesi istekleri olmuştur. Bu düşünce ve hareketler, Türk Milletinin çoğunluğu tarafından nefretle karşılanmasına rağmen, yine de zaman zaman ortaya atılagelmıştır (...) Bütün bunlara karşı Anayasa oylaması göstermiştir ki, millet bayrağından ve millî marşından son derece memnundur⁷⁰⁹."

Milletin "milli bayrak ve milli marştan memnun olduğu" bir doğru olabileceken, yazarın bu konudaki çıkarımı anayasa oylamasının sonucu ile ortaya koyması zoraki ve indirgemeci bir yorumdur. Biz milletin bu konudaki memnuniyetini bilemeyiz ancak milli bayrak ve milli marşın yaygın biçimde kullanıldığı gözlemlenebilen bir olgudur. İnsel, bu olağan dışı yaygınlığı 1982 Anayasası dönemi ile bağlantılandırmaktadır: *1980 de doğmuş birini düşünün. 1995"te on beş yaşında ve çevresiyle, dünyayla ilgilenmeye başlıyor ve başbakanından "Biz devlet için kurşun atanı da, kurşun yiyeni de kutsal sayarız" diye bir laf duyuyor. Devlet otoritesini temsil eden birinden devlet için cinayet işlemenin kutsal olduğunu işitiyor. Arkasından bu ülkede bir bayrak patlaması yaşanıyor. 1990"larda Türk bayrağı önce*

⁷⁰⁸ 765 sayılı eski TCK'da 145'inci maddesinde de korumanın sadece bayrakla sınırlı olmadığını, milli renklerin de (kırmızı ve beyaz) koruma kapsamında olduğunu kaydedelim.

⁷⁰⁹ Dal, s. 151.

*elbiselerinin yakalarına ve televizyon ekranlarına logo olarak yerleşiyor. Sonra da yavaş yavaş her tepeye dikilmeye başlıyor. **Türkiye işgal altındaymış gibi, ya da biz kendi topraklarımızda yaşadığımızdan kuşkuluymuşuz gibi** her yere bayraklar dikeyoruz. "Bu topraklar bize ait" gerçeğini vurgulamak peşindeyiz. Aslında biz çok büyük milliyetçilik lafları yaparken çok büyük bir özgüven eksikliği gösteriyoruz. Zaten her tepeye bayrak dikmek çok açık bir öz güven eksikliğidir. Bütün bunlar aşırı milliyetçiliğin görünürlüğünü ve sesini artırıyor⁷¹⁰."*

İnsel'in tespiti dikkat çekicidir. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bayağı ekseninde her düzeyde muhtelif tartışmalar gündemin üst sıralarında yer almıştır. Örneğin; Türkiye'de milliyetçilik(ler) çatışmasının şiddetsiz alanındaki (siyasi parti kapatmaları) çözümsüzlük, milli bayrak sorunu ekseninde de gündeme gelmiştir. Anayasa Mahkemesinin önüne gelen Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kapatılma davasında, kapatmaya gerekçe teşkil eden unsurlardan biri de, Parti'nin Türkiye Bayrağı'na yönelik tavırları olmuştur.

Yine yakın sayılabilecek bir geçmişte, konunun Mersinde bir kutlamada 12-14 yaşlarındaki Kürt çocukların Türk bayrağını yakmasıyla başlayan ve haftalarca ülkede yaygınlaşan linç kültürü bağlamında tartışıldığı⁷¹¹, genelkurmay başkanlığının olayı değerlendirirken zaten çok hassas bir tartışma olan vatandaşlık olgusuna atıfla, bazı vatandaşları "sözde" vatandaş olarak tarif ettiği hatırlardadır⁷¹². Ayrıca Dünya'nın en küçük⁷¹³ bayrağı ile dünyanın en büyük bayraklarından birisinin⁷¹⁴ şekli

⁷¹⁰ "AK Parti Ne Kadar Demokrat?"

http://www.alevihaberajansi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2039&Itemid=9 (7 Mayıs 2009)

⁷¹¹ Bu sürece yönelik olarak bkz.

<http://www.sesonline.net/php/yazdir.php?KartNoX=51826.htm> (7 Mayıs 2009)

⁷¹² Genelkurmay başkanlığının olaya karışan Kürt gençlerini sözde vatandaş olarak nitelediği açıklama için bkz. http://www.belgenet.com/2005/genkur_220305.html (7 Mayıs 2009). İfade edilen dönemde genelkurmay başkanlığının tasvip etmediklerinin sözde, tasvip ettiklerinin ise özde sayıldığı bir özdelik/sözdelik retoriği dikkat çekicidir. Örneğin Genelkurmay başkanı aynı dönemde sözde değil özde laik bir cumhurbaşkanı istediğini ifade etmiştir. Biz genelkurmay başkanının sözde şeklinde ifade ettiği kavramın mücadelecilik anlamına geldiğini düşünüyoruz. Nitekim başka açıklamalarda da, dönemin genelkurmay başkanı Yaşar Büyükanıt'ın söylemlerinin mücadelecilik ve mücadelecilik laiklik anlayışına karşılık geldiği düşünülebilir. <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=272944> (7 Mayıs 2009)

⁷¹³ Dünyanın en küçük bayrağı (700 nm eninde ve 2 nm boyunda), Bilkent Üniversitesi Nanoteknoloji Araştırma Merkezi'nde yapılmıştır. http://www.chip.com.tr/konu/Dunyanin-En-Kucuk-Turk-Bayragi-Cizildi_4701.html (7 Mayıs 2009)

kanunda belirtilen ay yıldızlı bayrak olması da İnsel'in ifade ettiği özgüven ve yükselen milliyetçilik bağlamında dikkate alındığında enteresandır.

Literatürde bazı yazarlar 1924 ve 1961 Anayasalarında yer almayan milli marş ve bayrağın Anayasal önemde olmadığı düşünmektedir. Gerçekten de 1924 ve 1961 Anayasası döneminde bu konunun anayasada düzenlenmemiş olmasına rağmen bu kadar süredir kullanılagelmiş olması, bu konuda bir düzenlemenin anayasa normu düzeyine çıkarılmasının gereksiz olduğunu düşündürebilir. Ancak diğer taraftan özellikle milli bayrak açısından bu konunun anayasa hukukuna yabancı olmadığını da belirtmek zorundayız. Örneğin Avrupa Birliği üyesi bulunan devletlerdeki anayasalara baktığımızda da, anayasa'da bayrağa yer vermeyen ülkeler azınlıktadır. Yazılı anayasası bulunan 26 üye devletten 18'inde bayrak konusunda düzenlemelere yer verilmiştir. Bu anayasalar şunlardır: Almanya Anayasası (md.42), Avusturya Anayasası (md.8a), Bulgaristan Anayasası (md.166), Çek Anayasası (md.14), Estonya Anayasası (Md.7) Fransa Anayasası (md.2), İrlanda (md.7), İspanya Anayasası (md.4), İtalya Anayasası (md.12), Kıbrıs Anayasası (md.4), Litvanya Anayasası (md.4), Letonya Anayasası (md. 5), Macaristan Anayasası (md.76), Malta Anayasası (md.3), Polonya Anayasası (md.28.), Romanya Anayasası (md.11), Slovakya Anayasası (md.9), Slovenya Anayasası. (md.6)

Bayrağa ilişkin bir düzenlemeye yer vermeyen 7 anayasa (Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç, Lüksemburg, Yunanistan Anayasaları) ise azınlıkta kalmıştır. Bu anlamda milli bayrakların anayasada yer bulması anayasa hukuku açısından olağan görüldüğünü söyleyebiliriz.

C. İstiklal Marşı

Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, İstiklal Harbi'nin milli bir ruh içerisinde verilmesi imkânını sağlamak amacıyla Maarif Vekâleti, 1921'de bir

⁷¹⁴ 660 m. uzunluğunda, 100 m. genişliğinde ve 5.7 ton ağırlığındaki İsrail bayrağı, dünyanın en büyük bayrağı olarak kaydedilmiştir. Ancak 2005'te Kayseri Birinci Komando Tugayı paraşütçülerinin gökyüzünde 1700 m. yükseklikte açtığı 513 metre karelik Türk bayrağı 'gökyüzünde açılan en büyük bayrak' olarak, eski SAT komandosu Namık Ekin'in su altında 20X30 ebadında ve 600 metre kare büyüklüğündeki dev Türk bayrağını açma rekoru, 'sualtında açılan en büyük bayrak' olarak Guinness Rekorlar Kitabı'na girmiştir. Yine Çankırı'da milli bayramlarda ve şehit töreni gibi özel günlerde göndere çekilen 40 x 60 metre ebadında, yaklaşık 1 ton ağırlığındaki dev Türk bayrağının kaydı için de Guinness'e başvuru yapılmıştır. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=239959> (7 Mayıs 2009)

güfte yarışması düzenlemiş, söz konusu yarışmaya toplam 724 şiir arasında yapılan elemeler sonucu TBMM'nin 12 Mart 1921 tarihli oturumunda, bazı mebusların itirazlarına rağmen,⁷¹⁵ dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin ısrarıyla 24 saatlik süre zarfında yazıldığı iddia edilen, dönemin Burdur mebusu Mehmet Akif'in yazdığı İstiklal Marşı kabul edilmiştir.

Şiirin bestelenmesi için açılan ikinci yarışmaya 24 besteci katılmış, 1924 yılında Ankara'da toplanan seçici kurul, Ali Rıfat Çağatay'ın bestesini kabul etmiştir⁷¹⁶. Bu beste, 1930 yılına kadar çalındıysa da 1930'da değiştirilerek, dönemin Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Şefi Osman Zeki Üngör'ün 1922 yılında beste yürürlüğe konmuş, toplamda dokuz dörtlük ve bir beşlikten oluşan marşın armonileşmesini Edgar Mansa, bando düzenlemesini de İhsan Servet Künger yapmıştır⁷¹⁷. Protokol gereği, sadece ilk iki dörtlük, beste eşliğinde İstiklal Marşı olarak söylenebilmektedir.

İlginçtir, bu kadar önem atfedilen bu marşın yakın zamana özel bir kanunu olmamış ve marş açıkça korunmamıştır. Eski 759 sayılı TCK döneminde 301'inci maddenin selefi Türklüğe ve Cumhuriyete hakaret suçunu düzenleyen 159'uncu madde ile dolaylı bir yorumla⁷¹⁸ korunan İstiklal Marşı⁷¹⁹, 5232 sayılı TCK ile açıkça korunur hale gelmiştir⁷²⁰. TCK md. 300/2'ye göre "*İstiklal Marşını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*"

⁷¹⁵ Anılan müzakerenin görüşmeleri internette yayımlanmaktadır. Bkz. <http://www.hicrandergisi.com/kazim-ozturk/istiklal-marsinin-kabulu-onikimart-bindokuzyuzyirmibir.pdf> (7 Mayıs 2009)

⁷¹⁶ Bu besteyi dinlemek için bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=WPRPaD8Wo6s> (7 Mayıs 2009)

⁷¹⁷ İronik biçimde Mansa'nın Ermeni kökenli olduğunu kaydedelim. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/4/49/%C4%B0stiklal_Mar%C5%9F%C4%B1.mid (7 Mayıs 2009)

⁷¹⁸ Bu konuda örnek bir karar göstermek gerekirse, Yargıtay 2'inci Ceza dairesi bir kararında "Devletin egemenlik alameti olan İstiklâl Marşı'nın temsil ettiği fikre ve taşıdığı anlamın yüceliğine layık bir saygı hali ve ortamında dinlenmesi asıldır. Okul bahçesindeki Milli Marş söylenirken sigara içip duvara dayandığı ve luabali bir görünüm içinde bulunduğu anlaşılan sanığın eyleminde İstiklâl Marşı'nı "tezliil" kastı vardır" hükmüyle İstiklal marşını tezliil etmenin suç olduğunu ortaya koymuştur. Yargıtay 2.C.D., 16.6.1982, 4487/4112, YKD.982/9, s. 1334.

⁷¹⁹ Adnan Ekinci, bir makalesinde bu durumun kanunsuz ceza olma ilkesini ihlal ettiğini ifade etmiştir. Prof Dr. Erdener Yurtcan'ın kendisiyle hem fikir olduğunu, Sulhi Dönmezer'in ise özel bir kanuna gerek olmaksızın 159'uncu maddenin uygulanması gerektiği yönündeki görüşünü aktarmıştır. Adnan Ekinci, İstiklal Marşının Kanunu Yok, **Radikal, Gazetesi** 13 Ağustos.2002. bkz. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=46393> (7 Mayıs 2009)

⁷²⁰ 4 Mayıs 2007 tarihinde konuyla ilgili olarak 5649 sayılı İstiklal Marşının Kabul Edildiği Günü ve Mehmet Akif Ersoy'u Anma Günü Hakkında Kanun" ve 7.3.2008 tarihli Resmi Gazetede bu kanuna dayanan 26809 sayılı yönetmelik yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Kanun ve yönetmelik metni için bkz.

Anayasa md.3 ve md.4'ün ceza hukukunda karşılıklarından birisi olan TCK md. 300/2'nin, İstiklal Marşı'nı cezai açıdan koruyan lafzı karşısında, kanımızca İstiklal Marşının ulusal marş olarak özel bir anlam taşımakla birlikte, netice itibariyle bir müzik eseri olduğu, bir şair tarafından güftesi yazılmış ve bir müzisyen tarafından da bestelendiği akıldan çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla biz bir müzik eserinin ceza tehdidi ile koruma sağlanmak suretiyle mutlak ve kutsal hale getirilmesini kabul edilemez olduğu görüşündeyiz. Türkiye'deki milliyetçi hezeyan ve TCK md.301'in pratiği dikkate alındığında İstiklal Marşını alenen aşağılama gibi belirsiz bir kavramın "İstiklal Marşının zor söylendiğini, ebedi ve müzikal olarak yetersiz olduğunu, bir marşın daha kolay söylenebilir ve algılanabilir olması gerektiğini" söyleyenin dahi cezalandırılmasının önünü açma potansiyelini haizdir. Bu nedenle anılan cezai normun kabul edilebilir değildir⁷²¹. Bu eleştirilerimiz anayasanın 3'üncü maddesi açısından da geçerli olmakla birlikte, ayrıca anayasanın 3'üncü maddesinin, 2'inci maddesi ile çelişen ve 4'üncü maddenin içeriğini boşaltan yanı üzerinde de ayrıca üzerinde durmak gerekiyor.

Bir kere, şiirin salt ilk iki kıtasının bestelendiği ve bu anlamda müzikal marş olarak algılanması halinde, sadece ilk iki kıtanın özel korunmaya alındığı düşünülebilir. Ancak, bu şiirin ismi bizzat "İstiklal Marşıdır"; dolayısıyla, 1982 Anayasası'nın 3'üncü maddesinde ifade edilip, 4'üncü maddesinde değiştirilemez kılınan on kıta olduğu söylenebilir.

Bu on kıtada yer alan ifadelere baktığımızda, "O benim **milletimin** yıldızıdır, parlayacak", "O benimdir, o benim **milletimindir** ancak", "Hakkıdır, Hak'ka tapan, **milletimin** istiklal!" ifadelerinde görüldüğü üzere bir millettten bahsedildiği ve fakat bu milletin isimlendirilmediği gözlemlenmektedir. Aslında bu şiirin yazıldığı tarih dikkate alındığında, benzer bir muğlâklığın misak-ı milli metinlerinde, Atatürk de dâhil olmak üzere ilk mecliste yer alan mebusların söylemlerinde de bulunduğunu yukarıda incelemiştik. Bu anlamda şiirin hiçbir yerinde "Türk" ifadesine yer verilmemiş olması, metnin milliyetçi değil ancak ümmetçi olduğu yönünde bir çıkarımın önünü açabilir. Şiiri yazan Mehmet Akif Ersoy'un da dindar

⁷²¹ Bu konudaki eleştiriler için bkz. İnsan Hakları Gündemi Derneği'nin internet sitesi http://www.rightsagenda.org/attachments/225_tcy_grup_4d.doc (7 Mayıs 2009)

kişiliği de bu tezi destekler bir görünüm yaratmaktadır. Nitekim mücadeleye işgalcilere karşı anasır-ı İslam'ın mücadelesidir.

Şu dizelerde vurguladığımız sözcükler, dinsel bir içerik taşımaktadır: *"Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra **helal**", "Hakkıdır, **Hak'ka tapan**, milletimin istiklal!", "Benim **iman** dolu göğsüm gibi serhaddim var.", "Doğacaktır sana vaadettiği günler **Hak'kın**", "Düşün altındaki binlerce **kefensiz yatanı**.", "Sen **şehit** oğlusun, incitme, yazıktır atanı", "Kim bu **cennet** vatanın uğruna olmaz ki feda?", "**Şüheda** fışkıracak, toprağı sıksan **şüheda**!", "Canı, cananı, bütün varımı alsın da **Hüda**", "**Ruhumun** senden **İlahi**, şudur ancak emeli", "Değmesin **mabedimin** göğsüne **na-mahrem** eli!", "Bu **ezanlar** ki **şahadetleri dinin** temeli", "O zaman vecdile bin **secde eder** varsa taşım", "Her cerihamdan, **İlahi**, boşanıp kanlı yaşım", "Fışkırır ruh-i mücerret gibi yerden naşım", "O zaman yükselerek **arşa** değer belki başım!", "Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi **helal**!", "Hakkıdır, **Hak'ka tapan** milletimin istiklal!"*

Bu ifadelerin dinsel, hatta doğrudan İslami yanının bulunuyor oluşu, haklı bir eleştiriyi beraberinde getirecektir. Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağı ile bağlı olan ancak Müslüman olmayan vatandaşların bu marşı söylemesi, söylese bile bunun kendi inancı ile uyumsuz olması, hatta çeşitli kanun ve yönetmeliklerle bu marşın okunmasının "dayatılması", bir arada yaşama koşullarını zorlar görünmektedir. Bu marşın tüm yurttaşları kucaklamadığı açıktır. Ayrıca diğer taraftan, 1937 yılından bu yana süreklilik taşıyan laiklik ilkesi karşısında, bu çeşit "dini bir marşın" çelişki yaratmaktadır. Yani, anayasanın ikinci maddesinde laiklik ilkesinin geçerli olduğunun ifade edilmesi, ancak üçüncü maddesinde dini bir şiirin milli marş olarak tanımlanması ve her ikisinin de değiştirilemez kılınması iki başlı bir çelişki yaratmaktadır.

Marşın dinsel söylemi, marşı milliyetçilikten uzaklaştırırsa veya Türk-İslam sentezci milliyetçi yoruma uygunluk gösterse de, iki yerde ırk kavramından bahsedildiği gözlemlenmektedir. "*Kahraman **ırkıma** bir gül! Ne bu şiddet bu celal*" ve "*Ebediyen sana yok, **ırkıma** yok izmihlal*" dizelerinde geçen "ırk" kavramının da, yine Anayasa Mahkemesi'nin yorumuna göre 1982 Anayasası'nın ikinci maddesinde geçen Atatürk milliyetçiliğinin ırkçı olmayan karakteri ile benzer bir çelişki yanı içerdiği açıktır. Ayrıca bu

ırk kavramından hareketle millet kavramının dini olmadığı çıkarımının “ben ezelden beridir hür yaşarım” ifadesindeki, “ezelden beri yaşama” söyleminden, (Müslümanlığın 651 tarihinde ortaya çıktığı düşünüldüğünde) eğer İbrahim oğullarını kastetmiyorsa, tarihdışı bir anlam çıkartılabilir.

Gerçi, bizim tanıdığımız kadarıyla şair Mehmet Akif Ersoy ırkçılığa belli bir mesafe koymuş bir şairdir. Şair, hatırimızda olan bir şiirinde ırkçılıkla ilgili olarak şu dizeleri yazmıştır: *“Arabın, Türk’e, Laz’ın Çerkez’e yahut Kürd’e, Acem’in Çinliye rüçhanı mı varmış nerde. İslâmiyette anasır mı olurmuş ne gezer Fıkr-i milliyeti tel’in ediyor Peygamber, En büyük düşmanıdır ruh-u Nebi tefrikanın, Adı batsın onu İslâm’a sokan kaltabanın.”*

Bu dizeler şairin millet kavramından ne anladığı ve İslami yanını gösterdiği ve ırkçılığa karşı ümmetçi bir eğilimde olduğunu gösterse de, ırkçılık kavramının objektif olarak bir anlamı vardır ve bu çağdaş hukukta nefret söylemi potansiyeli taşıyan ve dışlanan bir kavramdır. Irk kavramının o yıllarda farklı bir anlam taşıdığı iddia ederek, kavramın aklanmaya çalışılmasına yönelik olarak ise, bu yorumun kabul edilmesi durumunda, kavramların manası değişirken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın onlara değiştirilemezlik zırhı vermesinin bir başka ironik çelişkiyi ortaya koyduğunu kaydetmek gerekiyor.

Milliyetçiliğin sembolik araçlarından olan ve egemenlik alameti sayılan, ancak özünde milli değil “dini” olan bu marşın değiştirilemezliği literatürde birçok yazarın eleştirisine neden olmuştur. Eroğul⁷²², Kaboğlu⁷²³ ve Tanör⁷²⁴, İstiklal Marşı yerine başka bir ulusal marşın kabulünü önermenin “neden” yasak olduğunu sormakta ve bu tür kısıtlamaların her alanda serbest düşünebilmeyi gerektiren demokratik devlet ilkesiyle bağdaşmadığını, sanatı yayma özgürlüğünün anayasanın bu maddesinin de değiştirilmesi amacıyla kullanılamayacağını bildiren 27’inci madde hükmüyle birlikte ele alındığında, bu yöndeki sanatsal eleştiri ve önerilerin de yasaklanması ve cezalandırılmasını getireceğini ifade etmektedirler. Tanör⁷²⁵

⁷²² Eroğul, *Anatüzeve Giriş*, s. 268.

⁷²³ İbrahim Özden Kaboğlu, “Bilim ve Sanat Özgürlüğü”, **İnsan Hakları**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Cogito Yayınları, 2003, s. 125–126.

⁷²⁴ Bülent Tanör, **İki Anayasa: 1961–1982**, İstanbul: Beta Yayınları, 1994, s. 167.

⁷²⁵ age.

ve Soysal'ın⁷²⁶ üzerinde durduğu üzere, prozodisi, yani müziğinin sözlerine uygunluğu hayli tartışmalı olan ve bu yüzden hep birlikte söylenişi zor bulunan bu marşın, tartışmalı olan bestesi değiştirilecek olsa, değiştirilemezlik engeliyle karşılaşılabilecek olma ihtimali de sorunludur.

Mukayeseli anayasa hukuku açısından bakıldığında Avrupa Birliği'ne üye olan devletlerin hiçbirinde milli marşa (tıpkı bayrakta olduğu gibi) değiştirilemezlik tanınmadığı görülmektedir. Ancak yeri gelmişken, yine Avrupa Birliği üyesi devletlerle sınırlı bir karşılaştırmada; milli marşların, milli bayraklara nazaran az sayılabilecek durumda olsa da birçok anayasada kendisine yer bulmuş olduğunu ifade edelim. Avrupa birliğine üye olan devletlerin anayasaları üzerine yaptığımız incelemede, Bulgaristan Anayasası'nın (md.168) "Mila Rodino", Fransa Anayasası'nın (md.2) "Marseillaise", Macaristan Anayasası'nın (md.75) "Hymn", Letonya Anayasası'nın (md.16) "Tautiska Giesmes", Malta Anayasası'nın "L-Innu Malti", Polonya Anayasası'nın (Md.28) "Dubrowski's Mazurka", Portekiz Anayasası'nın (md.11) "A Portuguesa", Romanya Anayasası'nın (md.12) "Deșteaptă-te, române!" , Slovakya Anayasası'nın (md.9) "Nad Tatrou sa blýska", Slovenya Anayasası'nın (md.6) "Zdravljica" isimli marşları milli marş olarak anayasa normu biçiminde belirlediğini tespit etmiş durumdayız. Dolayısıyla yazılı 26 üye devlet anayasasından 12'sinde bu konuda bir düzenleme olup, 14'ünde yer almıyor oluşu; milli marşın anayasada yer alması hususunu, azınlık olarak görülmesine imkan verse de, istisnai olarak nitelemek için fazla bir sayıdır.

VII. İnsan Hakları ve Milliyetçilik

1982 Anayasası'nın 90'ıncı maddesinin son fıkrasına göre; *"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek: 7.5.2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.* Bu bağlamda

⁷²⁶ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.398.

milliyetçilik ile ilgili olan usulüne göre yürürlüğe girmiş milletlerarası antlaşmalar de anayasaldırlar.

Öğretide, md. 90/son gibi açıkça bir hüküm yokken, milli norm ile milletlerarası normun çatışması durumunda hangisinin üstün olacağı tartışma konusu olmaktadır. Kubalı, milli hukuka üstünlük tanıyan görüşü "milliyetçi doktrin", milletlerarası hukuka üstünlük tanıyan görüşü ise "enternasyonalist doktrin" olarak tanımlamıştır⁷²⁷. Şimdiye kadar, Anayasa'da yer alan milliyetçi normlardan bahsetmiş olsak da, bu defa Anayasa'nın 90'ıncı maddesinin milliyetçi değil bilakis enternasyonalist olduğunu kaydedelim.

Milliyetçilik ve insan hakları ilişkisine yönelik olarak; devletin niteliklerinden olan laiklik, sosyal devlet olma, demokrasi, hukuk devleti gibi ilkelerin, insan hakları belgeleri ile yakından ilişkisi bulunduğunu söyleyebiliriz; ancak milliyetçiliğin doğrudan doğruya bireye özgülenmiş bir hak ile ilişkilendirilmesinin mümkün görülmemektedir. Örneğin; laiklik, din ve vicdan özgürlüğü ile sosyal devlet olma özelliği, sosyal haklar ile hukuk devleti ilkesi, adil yargılanma hakkı ile vs. ilişkilidir. Bize göre milliyetçiliğin bu çeşit haklarla doğrudan bir bağlantısı yoktur. Milliyetçilik ilkesinin ille de bir hak ile bağlantısından bahsedilecekse bu, bu olsa olsa "kendi kaderlerini tayin etme hakkıdır." Kaydetmek gerekir ki, egemen ve bağımsız bir milletin dış self determinasyon hakkını kullanması söz konusu değildir. Diğer taraftan iç self determinasyon hakkı da, hali hazırda demokrasi ilkesi ile gerçekleştirilmektedir.

Herhangi bir bireysel hakkı güvencelemeyen milliyetçilik, bu niteliğine karşın, Türkiye anayasal sisteminde sınırlandırma nedeni olarak görülmektedir. Örneğin, Atatürk milliyetçiliğinin ve onunla sıkıya bağlantılı olduğu ifade edilen "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün" korunması, düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğünün (md.26), bilim ve sanat hürriyetinin (md. 27, md.130), basın özgürlüğünün (md.28), sendika kurma hakkının (md. 51) , siyasi parti kurma ve üye olma (md.68) özgürlüklerinin sınırındır. Ayrıca Atatürk milliyetçiliği, devlete yüklenmiş olan, gençlerin yetiştirilme ve geliştirme (md.58) yükümlülüğünün de temel

⁷²⁷ Kubalı, s.126.

kaydıdır. Çeşitli yasalarda da milliyetçilik, bir sınırlandırma nedeni olarak öngörülmüştür. Örneğin 1924 Anayasası döneminde 1947 tarihli, İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkına Kanun'un 5'inci maddesi şu şekildedir: "*Sendikalar milli teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemezler*"⁷²⁸."

Milliyetçilik ilkesinin anayasada yer alan bazı hak ve özgürlükleri sınırlandırması, Tanör'ün ifade ettiği gibi haklar ve özgürlükleri "*belli bir anayasanın belli bir tarihte devlete biçtiği modellerle*" çevrelenmesine neden olmakta ve bu vasıta ile milliyetçilik kutsanmakta ve eleştirilemez bir dogma haline getirilmektedir⁷²⁹.

Milletlerarası insan hakları hukukunda hakların sınırlandırılmasında, başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve saygı gösterilmesi, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması, başkalarının şöhretine saygı gösterilmesi, genel ahlâk, kamu düzeni, genel refah, kamu yararı, genel güvenlik ya da kamu güvenliği, ulusal güvenlik, genel sağlık veyahut kamu sağlığı, özel yaşamın korunması, çocukların çıkarlarının korunması, adaletin gereği, ülke bütünlüğünün korunması, suçun önlenmesi, gizli bilginin açığa çıkmasının önlenmesi, ülkenin ekonomik refahının yararı, vergilerin ya da diğer iştirak ve cezaların ödenmesinin güvence altına alınması, kamu hizmeti nedeni, hukukun ve düzenin korunması, yargının yetke ve yansızlığının devamı, gibi ölçütler kullanılmaktadır⁷³⁰. Görüldüğü gibi bu sayılanların içinde milliyetçilik ilkesi ile karşılaşmamaktadır.

Koçak⁷³¹, sadece milliyetçilik ilkesinin değil, fakat aynı zamanda daha genel biçimiyle "Cumhuriyetin nitelikleri" şeklinde ifade edilen sınırlama nedeninin de sorun teşkil ettiğine düşünmektedir. Yazar, Türkiye hukukuna özgü gördüğü bu sınırlama nedenini, bir kavşak özgürlük olarak ifade edilen⁷³² ifade özgürlüğü bakımından sınırlamıştır. Koçak, Cumhuriyetin niteliklerini, milletlerarası insan hakları hukukundaki sınırlama nedenleri ile

⁷²⁸ Tanör, *Kurtuluş Kurulu*, s.257.

⁷²⁹ Tanör, *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Son Gelişmeler*, s.53.

⁷³⁰ Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s. 755.

⁷³¹ Mustafa Koçak, "Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğünün Bir Sınırlama Nedeni Olarak Cumhuriyetin Nitelikleri", **e-akademi: Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, Kasım 2003, S.21. <http://www.e-akademi.org/makaleler/mkocak-1.htm> (23 Nisan 2009)

⁷³² Atilla Yayla, "İfade Özgürlüğü Sağlıklı Bir Toplumun Ön Şartı," **Zaman Gazetesi**, 3 Haziran 2005, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=179465> (27 Mayıs 2009)

kiyasladığı bu çalışmasında, 1982 Anayasası'nda yer alan bu sınırlama nedeninin mukayeseli hukuk açısından ayırık bir durum yarattığı çıkarımını yapmaktadır.

Milletlerarası insan hakları hukukunda milliyetçiliğe aykırı ifade ve eylemlerin bir sınırlamayla karşılaşması bir tarafa; ifade özgürlüğü bağlamında ele alındığında, tersine milliyetçi ifade ve tutumlar (beli bir dozu aşmışsa) sınırlandırılmaktadır. Şöyle ki, milletlerarası insan hakları hukukunun dışlamaya çalıştığı nefret söylemi, milliyetçiliğe içkindir. Milliyetçiliğin yarattığı "biz" ve "öteki" ikilemi, ayrımcılık gerekçesi olabilecek doneler sunmaktadır. Bu bağlamda ifade özgürlüğünün sınırlarına ilişkin olarak; pornografi, iftira, bağnaz dini ifadeler, mahkemeye saygısızlık, şiddete tahrik, askeri ve ticari sırların ifşa edilmesi, alkol veya sigara gibi ticari malların ya da kumar ve fuhuş gibi konuları kapsayan durumlar sayıldığı gibi, milliyetçiliğin aşırılaştırmış hali olan ırkçı nefret konuşmaları bunlarla birlikte anılmaktadır⁷³³. Yani sınırlama milliyetçili olmamak değil, belli bir limiti geçmek kaydıyla, bilakis milliyetçi olmaya yöneliktir.

Milliyetçilik, egemen bir milletin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne saygı vb. hariç olmak üzere, bireylerin haklarına ilişkin olarak insan hakları belgelerinde düzenlenmemiştir. Can, "toprak bütünlüğü" ifadesinin de, Atatürk milliyetçiliğinin hukuki sonuçlarından sayılan ve onunla bütünleştirilen devletin milletiyle bütünlüğü ilkesini karşılamadığı ifade etmektedir⁷³⁴. Ayrıca İHAM'ın da sınırlama nedeni olarak toprak bütünlüğüne, diğer sınırlama nedenlerine göre nispeten daha az öne çıkardığı bilinmektedir⁷³⁵. Belirtmek gerekir ki, milletlerarası sözleşmelerde genelde milliyetçiliği değil de, bilakis milliyetçilikten zarar görecektir olan potansiyel mağdurların hakları güvencelenmektedir. Çünkü milliyetçilik, hak ve özgürlüklere karşı potansiyel bir tehdittir. Konunun daha net anlaşılması açısından şu örneğimiz daha açıklayıcı olacaktır. Örneğin bir ülkede sosyal politikaların artması olumlu bir anlam taşımaktadır. Keza demokrasinin aşırı hali de çoğulcu toplum düzeni açısından bir sorun teşkil etmediği gibi,

⁷³³ Wojciech Sadurski, **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**, M. Bahattin Seçilmişoğlu (çev.), Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara., 2002, s. s.xiii.

⁷³⁴ Osman Can, **Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2005, s.200.

⁷³⁵ Osman Doğru, - Profesör Doktor- "Toprak Bütünlüğünün İHAM Kararlarındaki Görünümü" konulu görüşme, İstanbul, 29 Mayıs 2009.

olumlu bir anlam taşımaktadır. İnsan haklarına saygının aşırı olması da sorun teşkil etmeyebilir. Yani bir ülkeden bahsederken, "insan haklarına çok fazla saygı duyuluyor", "aşırı demokratik uygulamalar var", "sosyal devlet politikası yaygın biçimde uygulanıyor" vb. ifadeler olumlu bir anlam taşımaktadır. Ancak bir ülkede milliyetçiliğin artması, bir devletin aşırı milliyetçi politikalar gütmesi, açık ki böyle bir olumlu anlam taşımamaktadır. Yani, bir ülkede "milliyetçiliğin aşırı olduğu" veya "devletin çok fazla milliyetçi politikalara sahip olduğu" yönünde bir söylem, olumsuz bir anlam taşımaktadır. Bu da milliyetçiliği diğer ilkelerden ayırmaktadır.

İkinci olarak milliyetçiliğin ayrımcılığa meyletmesi pek mümkündür. Şöyle ki, cinsel ayrımcılık, cinsiyetçilikten; dinsel ayrımcılık (İslam bağlamında) şeriatçılıktan beslenirken, etnik ayrımcılık da milliyetçilikten beslenmektedir. Yani milliyetçilik etnik ayrımcılığın tetikleyicisidir. Milliyetçiliğin potansiyel mağdurları en başta azınlıklardır. Birçok düzeyde milletlerarası metinde azınlık hakları güvencelenmiştir. Ancak potansiyel mağdurlar, münhasıran azınlıklarla sınırlı değildir. Milliyetçiliğin tetiklediği eylemlerin mağdurları, genel olarak "ayırım görebilecek herkestir." Bu güvencenin milletlerarası insan hakları hukukundaki tezahürü de "ayrımcılık yasağıdır." Milliyetçilik ayrımcılığın etnik, ırksal, soysal görünümlerinin yanında dinsel, dinsel ve hatta cinsel görünümleri ile dahi ilişkisi vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUTANAKLARDA MİLLİYETÇİLİK

I. 1924 ANAYASA MECLİS GÖRÜŞMELERİ: VATANDAŞLIK MI? TÜRLÜK MÜ?

A. Tartışmalar

1924 Anayasası meclis görüşmelerinde birçok madde üzerinde müzakere bile yapılmadan onaylanmıştır⁷³⁶. Buna karşın “Türklük Sıfatı”nın görüşüldüğü 88’inci madde tartışma çıkmıştır. 88’inci maddesi teklifi şu şekildedir:

Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk itlak olunur.

Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür.

Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir⁷³⁷.

Türk anayasalarında tartışmalara vesile olan vatandaşlık maddesinin, cumhuriyet anayasalarında ilk kez yer almasına ilişkin meclis müzakerelerinde konuya ilişkin olarak ilk söz alan Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey olmuştur. Abdullah Azmi Bey, maddede Türklüğün kullanılmasıyla (nesnel bir yaklaşımla) maddenin mesukunlehinin milliyet anlamı taşıdığını düşünmektedir. Bu nedenle maddenin düzenlediği şeyin milliyet mi yoksa tabiiyet mi olduğunu sormuş, Anayasa Komisyonu başkanı Celal Nuri Bey de bu maddenin mesukunlehinin “tabiiyet” olduğunu ifade etmiştir⁷³⁸.

Abdullah Azmi Bey devamla, her ne kadar cumhuriyette tabiiyet olamayacağı için, maddenin Türklükle ifade edilmiş olduğu düşünülmüş olsa da, Türklüğün aslında milliyet anlamına geldiğini bu nedenle maddenin

⁷³⁶ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.291.

⁷³⁷ Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957 ,s.436.

⁷³⁸ age., s.436.

mevcut halinin bazı karışıklıklara yol açabileceğini ifade etmiştir: *"Binaenaleyh ecnebi bir babadan olan bir çocuk tabiiyeti kabul edecektir. Çocuğun Türk tabiiyetinde olup olmaması meşkûk kalacaktır. Çünkü maddenin mevcut halinde sadece milliyet anlamı çıkmaktadır. Bu nedenle ecnebi kelimesinin yanına tabiiyet kelimesi eklenmelidir"*⁷³⁹.

Yani mebus, maddede "Türk" gibi etnik bir tanımlama içermesinin bizzat kendisini bir sorun olarak görmemektedir. Mesele, esasında ecnebi babanın ecnebiliğinin tabiiyet olarak ortaya konulup konulmamasına ilişkindir. Böyle bir tanımlama yoluna gidilmezse belirsizlik ortaya çıkacaktır ve bu 'teknik eksiklik' ecnebi ifadesinin yanına, "tabiiyet" getirmek suretiyle tamamlanmalıdır. Anayasa Komisyonu Başkanı da bu görüşe katılmaktadır. Ona göre de maddede tanımlanmak istenen "tabiiyettir". Fakat bunu belirtmeye gerek yoktur çünkü 'bu teknik eksikliği' tamamlama işlevini kanuna bırakmak gerekmektedir⁷⁴⁰.

Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey ise, tamamen aksi görüştedir. Ona göre maddede Türklüğe yer verildiği için düzenlenen şey, milliyettir. Ancak mebus, Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın "Türk" denmesinden rahatsızdır. Türklüğün "Türk harsını kabul edenlerle" kayıtlanması gerektiği görüşündedir. Bu yönde bir madde teklifinde bulunmuştur: *"Türkiye ahalisinden olup Türk harsını kabul edenlere Türk ıtlak olunur"*⁷⁴¹.

Komisyon başkanı Celal Nuri Bey bu öneriyi hars gibi bir kelimenin buraya konulmasına imkân bulunmamasından ötürü kabul edilemez görmektedir. Çünkü ona göre bu maddede –her ne kadar Türklük ifadesi yer alsa da- etnografya anlamında milliyet tespit edilmemektedir ve hars kelimesinin anayasada yer alması, Lozan'ın 37 ve 39'uncu maddelerine uygun değildir.

Anayasa komisyonu, bu maddeyi hazırlarken Lozan bağlamında milletlerarası hukuku ve milletlerarası ilişkileri gözetmiş görünmektedir. Ancak bu durum dahi, mebusların ve hatta başkan nezdinde Anayasa Komisyonu üyelerinin, bir insan hakları belgesi olan Lozan'ı tam anlamıyla içselleştirdikleri anlamına gelmemektedir. Özellikle ileride görüleceği üzere

⁷³⁹ age.

⁷⁴⁰ age.

⁷⁴¹ age.

maddenin son haline şeklini veren teklifi sunacak olan İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey'in konuşması çarpıcıdır.

Hamdullah Suphi Bey'e göre, TBMM'nin prensip olarak siyasi sınırlar dâhilinde yaşayanlara "Türk" unvanını vermek gibi bir emeli olsa da, müşkül bir mücadele içinden çıkmıştır ve mücadele kalplerde tamamlanmış değildir. Dolayısıyla TBMM'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin tabasının tamamı Türk'tür demesi, hükümetin "ecnebler tarafından kurulmuş müesseseselerde çalışan Rumu, Ermeniye, bunlar Rumdur, Ermenidir diye" çıkartma arzusuna ve mücadelesine zarar verecektir ve hükümeti "bunları" işten çıkarırken "hayır Meclisinizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür" yanıtının karşısında zor durumda bırakacağını savunmuştur. Ayrıca kendisine göre Fransa ve İngiltere'de Yahudilerin ayrı bir okullarının bulunmaması, o ülkenin dillerini kullanmaları, o kültürleri kabul etmeleri koşuluyla Fransız veya İngiliz kabul edilmektedir. Dolayısıyla okullarından, dillerinden, kültürlerinden, kimliklerinden vazgeçmeleri koşuluyla "Türk" kabul edilmeleri gerektiği ve şimdilik mütemmim (tamamlayıcı) bir maddenin bulunması gerektiği, aksi halde mevcut hükmün "Türklerin" aleyhine kullanılacağı ifade edilmiş ve bu yaklaşım başkaca mebuslarca onaylanmıştır⁷⁴².

Bundan daha çarpıcı olan ise, bu yaklaşıma meclisçe sesli ve alkışlı biçimde onay verilmesinin yanında bu konuşmaya cevap veren nispeten daha liberal ve Lozan Antlaşmasını gözetir görünen komisyon başkanının, ayrımcılığı dıştalar ve bütünleştirici olma yönündeki konuşmasında dahi yer yer benzer bir yaklaşımın yer almasıdır.

Celal Nuri Bey öncelikle bu söylenilenlere katıldığını ifade etmekte ancak bunun yanında milletlerarası hukuk gereğince artık herkes kendi topraklarında yaşayanları korumak durumunda olduğunu, Osmanlı devleti sona erip, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu için kendilerinin de bu bağlamda Müslüman, Hanefi ve Türkçe konuşan "öz vatandaşlarının"(!) dışında kalan ve "ehülhamd ki ekaliyet" olan (Tanrıya şükür ki azınlık olan) diğer unsurlara da Türk denmesi gerektiğini savunmuştur. Bu kişilere başka türlü adlandırmanın mümkün olup olamayacağı sorusuna ise, Mebuslardan

⁷⁴² age.,s. 439.

“Türkiyeli” cevap gelmiştir ancak kendisi, “Türkiyeli” ifadesinin hiçbir anlam içermediği⁷⁴³ ve Lozan’ın 37’inci maddesi gereğince arada hiçbir fark bulunmadığını savunmuştur⁷⁴⁴.

Bu konuşmada özellikle “lehülhamd ki ekaliyet” olan Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer türlü anasırın dışında, bir öz vatandaş tarifi yapıldığını görüyoruz.

B. Madde Teklifleri

Yapılan tartışmalar sonrasında vekillerin yazılı olarak meclis başkanlığına ilettiği madde teklifleri ise şunlardır:

Bozok mebusu Ahmet Hamdi Bey’in ilk paragraf için önerisi; *“Türkiye ahalisinden olup Türk harsını kabul edenlere (Türk) itlak olunur” biçimindedir*⁷⁴⁵.

Dersim mebusu olan ve aynı zamanda anayasa taslağını hazırlayan komisyonda katiplik görevini gören Feridun Fikri Bey’in ilk paragraf için önerisi; *“Türkiye ahalisine, tabiiyet noktai nazarından, din ve ırk farkı olmaksızın (Türk) itlâk olunur.”* şeklindedir⁷⁴⁶.

Konya mebusu Naim Hazım Bey’in önerisi; *“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türkiyeli itlâk olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türkiyeli babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup memleket dahilinde ikamet ve sini rüşte vüsulünde resmen Türkiyeliliği ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunu mucibince Türkiyeliliğe kabul olunan herkes Türkiyelidir. Türkiyelilik sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaie edilir.”* biçimindedir⁷⁴⁷.

İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey’in ilk fıkra için önerisi; *“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle “Türk” itlak olunur”* şeklindedir.

⁷⁴³ Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı’nda birçok maddede Türkiyeli ifadesine yer verildiğini anımsatalım. Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı, Tıpkıbasım, İstanbul: Kentbank Yayını, 1998.

⁷⁴⁴ Gözübüyük ve Sezgin, s.439.

⁷⁴⁵ age., s.430.

⁷⁴⁶ age., s.440

⁷⁴⁷ age., s.441.

Mahzar Müfit Bey yazılı bir teklifte bulunmamış olsa da, sözlü olarak ilk fıkraya ilişkin olarak şu öneride bulunmuştur; "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın tabiiyet noktai nazarından (Türk) itlâk olunur*"⁷⁴⁸."

Belirtelim ki, yapılan tartışmalardaki kavram kargaşasına rağmen maddeye "*vatandaşlık itibariyle*" kavramı eklenmiştir. Bunların dışında ayrıca Ordu Mebusu Hamdi Bey, bu maddenin topyekun çıkartılmasını talep etmiş ancak yapılan oylamada bu teklif kabul edilmemiştir.

II. 1961 Anayasası Zabıtları: Milliyetçilik Anayasaya Girsin Mi? Girmesin Mi?

Anayasa hukukunda önemli bilgi kaynaklarından birisi de zabıtlardır⁷⁴⁹. Kurucu Meclis Zabıtları da, 1961 Anayasası'nın incelenebilmesi ve kavranabilmesi açısından çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Öyle ki, Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında, anayasada milliyetçiliğin yer alması durumunda hukukçuların bu ilkeyi nasıl yorumlayacağı tartışma konusu olmuştur. Bazı üyeler, bu metnin Kurucu Meclisin elinden çıktıktan sonra, "hukukçuların malı" haline geleceğini ve milliyetçiliğin sınırlarının bu zabıtlara bakarak kavranabileceğini ifade etmişlerdir⁷⁵⁰. Gerçekten de, 1961 Anayasası'nın başlangıcında açıkça ve içeriğinde yayılmış halde bulunan milliyetçiliğin kurucu meclis tarafından algılanış biçimini kavramak için bu zabıtlar en temel kaynaklardır. Biz de bu anlamda bu ilkenin tutanaklardaki ele alınış biçimini nakletmeye çalışacağız.

Milliyetçilik, 1961 Anayasası'nda en çok tartışılan konu olmuştur.⁷⁵¹ Bu ilkeye yönelik tartışmalar yaklaşık bir buçuk aylık bir süreye yayılmış⁷⁵², basın ve kamuoyunun yoğun takibi altında devam etmiştir. Bu denli tartışmaya neden olan şey, Anayasa komisyonu tarafından hazırlanan

⁷⁴⁸ age., s.441.

⁷⁴⁹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Metodolojisi**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1999, s.96.

⁷⁵⁰ Sahip olduğu bu söyleme, zabıtlarda tek tür milliyetçilik yansıması olmadığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir.

⁷⁵¹ Bu konu kurucu meclis üyelerinden Ahmet Yıldız ve Altan Öymen tarafından dile getirilmiştir. Kazım Öztürk, **İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1966. s. 1011.

⁷⁵² Tasarının 2'inci maddesinin özel olarak tartışılmaya başlandığı tarih 07.04.1961'dir.(Temsilciler Meclisinde 2.maddenin ilk özel müzakeresi) Bu tartışmanın sona erdiği ve milliyetçiliğin anayasada ne şekilde yer alacağının tespit edildiği tarih ise 25.05.1961'dir. (Karma komisyon raporu)

taslakta milliyetçilik ilkesine yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum, hem Temsilciler meclisi ve MBK'nın kendi içinde hem de bu kurumların kendi aralarında farklılaşma/çatışma yaratmıştır. Milliyetçiliğin (çıkarılmasının) bu denli tartışılmasının kanımızca beş temel nedeni bulunmaktadır:

Birinci olarak milliyetçiliğe ilişkin olarak tartışılan, aslında bir yerde cumhuriyetin/devletin niteliğidir ve kurucu iradenin siyasal çerçevesi ortaya konulmak istenmektedir. Bu bağlamda devletin niteliklerinden olması istenen milliyetçiliğin veya sınırlarının ne olduğu önemle ele alınmalıdır. **İkinci** olarak milliyetçilik, çeyrek asırdır lafzi olarak anayasada yer almaktadır. Gerek MBK'den gerekse halktan, bu ilkenin anayasadan çıkarılması yönünde bir talep gelmemesine rağmen, Anayasa komisyonu bu ilkeye tasarıda yer vermemiştir. Diğer taraftan cumhuriyetçilik ve laiklik ilkesi, anayasada kalmaya devam ederken milliyetçiliğin (bununla beraber devletçilik ve halkçılık ve inkılâpçılığın)⁷⁵³ çıkartılmak istenmesi bazı kesimler açısından soru işaretlerine neden olmuştur. **Üçüncü** olarak 1939-45 yıllarında yaşanan ikinci dünya savaşının müsebbibi milliyetçilik akımıdır ve bu ilkenin demokrasiyi ortadan kaldırması, sert ve sapkın bir politikaya kapı aralama potansiyeli ihtimal dahilindedir. 1924 Anayasası döneminde yaşanan bazı olaylar, faşist fikirler, Türkiye'ye de uzak değildir. Dolayısıyla milliyetçiliğe anayasada yer verilmesi bazı kesimler açısından korku ve tereddüt yaratmaktadır. **Dördüncü** olarak tasarıda Cumhuriyetin niteliklerine sosyal devlet gibi bir kavram dâhil edilmiş ve anayasanın diğer maddeleri (kamulaştırma, devletleştirme vs.) ile bu ilke kuvvetlendirilmiştir. Sosyal devlet ilkesi "solcu" bir ilke görünümündedir ve sağcı bir ilke olan milliyetçilik ilkesinin çıkartılıp onun yerine bu şekilde sol tandanslı bir ilkenin dâhil edilmesi, bazı çevrelerin siyasal tercihleri nedeniyle rahatsızlığına neden olmuştur. **Beşinci** olarak milliyetçilik, popülist söylemlere kolayca malzeme olabilen ve manüplasyona/demagojiye ve yahut en azından hamasete açık bir ilkedir. Bazı temsilci ve MBK üyeleri milliyetçiliğin bu özelliğini Atatürk'ün ismi ile birlikte sıklıkla kullanmış, tartışmaların kısır bir döngüye dönüşmesine ve uzamasına neden olmuşlardır.

⁷⁵³ Milliyetçilik kadar olmasa da bu ilkelerin anayasadan çıkartılmak istenmesi de eleştiri ve tartışmalara neden olduğunu kaydedelim. Bkz. age.

Tespit ettiğimiz bu nedenlere bağlı olarak uzun uzadıya müzakere edilen milliyetçilik tartışmasında, ileri sürülen savları aşağıda ele alacağız. Bundan önce okuyucunun tartışma sürecinin aşamaları hakkında genel olarak bilgi sahibi olmasının yararlı olacağını düşünüyoruz:

A. Milliyetçilik tartışmalarının panoraması

1. Tasarıda milliyetçilik yer almıyor

Anayasa komisyonunun, hazırladığı tasarıda milliyetçilik ilkesine yer verilmemiştir. Komisyonun hazırladığı tasarının ikinci maddesi şu şekildedir: *"Türkiye Cumhuriyeti demokratik ve laikdir. Çalışma ve sosyal adalet esaslarına dayanır."*

Temsilciler meclisi üyeleri, gerek genel olarak anayasanın bütünü üzerine yaptıkları konuşmalarda, gerekse bu görüşmelerin hemen ardından ikinci madde müzakerelerine geçildiğinde⁷⁵⁴, milliyetçilik ilkesinin anayasadan çıkartılması meselesini şiddetli biçimde tartışmışlardır⁷⁵⁵. İlk etapta bir kısım Temsilci ile MBK üyesi, milliyetçiliğin anayasa metninden çıkartılmasından rahatsız olmuştur. Dolayısıyla milliyetçiliğin anayasa metnine sokulması için kulis faaliyetleri de dâhil olmak üzere çalışmalarla başlamışlar ve milliyetçiliğin anayasaya sokulması yönündeki ısrarlarını dile getirmişlerdir. Ancak Anayasa Komisyonu üyeleri milliyetçiliğin anayasada yer almaması gerektiği yönündeki görüşlerinde ısrarcı olmuşlardır. Komisyon üyelerinin bu ısrarı ile bazı temsilciler ve diğer bazı MBK üyelerince de paylaşılmıştır. Bu tartışmalarda tarafların savundukları savlardan geri adım atlamamaları bir çatışma yaratmıştır. Bu tartışmaların ilk turu sonunda, bizim tespitimize göre 25 önerge verilmiştir. Bu önergelerden en çok imza alanı şu şekilde olmuştur⁷⁵⁶: *"Türkiye Cumhuriyeti, milliyetçi, devletçi,*

⁷⁵⁴ Anayasa'nın 1.maddesine, 1924 anayasasının 1.maddesinin olduğu gibi intikali oya sunulmuş, bu madde ittifakla ve alkışlar arasında ayakta kabul edilmiştir. Abdulhadi Toplu,, **Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi: 27 Mayıs ve Kurucu Meclisin Perde Arkası**, Töre Devlet Yayınları, 1976, s.209.

⁷⁵⁵ Sonradan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) kurucuları arasında yer olacak olan, temsilciler meclisi üyesi Abdulhadi Toplu'nun şu ifadeleri ilgi çekicidir: *"Madde görüşmelerine geçilmeden önce, kulislerde çekişmeler oluyor, tartışmalar adeta kavga haline geliyordu. Nitekim, bu madde için ve bu maddeye milliyetçilik umdesinin girmesi gerektiği yolunda arkadaşlarımdan alaka teminine çalıştığım bir sırada (Yavuz Feyzioğlu ile) neredeyse birbirimize tekme tokat girişecek duruma gelmiştik."* Toplu, s.209.

⁷⁵⁶ Bu önergenin altına 28 üye imza atmıştır.

*demokratik ve laiktir. İnsan hak ve hürriyetlerine, çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanır*⁷⁵⁷.

2. Komisyon maddeyi yeniden yazıyor

Temsilciler meclisindeki eleştiriler ve 25'i bulan sayıda önerge üzerine Anayasa Komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy, "maddeyi yeniden ele alıp, tedvir edip getirmeye amade olduklarını" ifade etmiştir. Anayasa Komisyonu 12 günlük bir hazırlık süreci sonunda, 2'inci maddeyi temsilciler meclisine şu şekilde sunmuştur: "*Türkiye Cumhuriyeti; İnsan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir*"⁷⁵⁸.

Görüldüğü gibi Anayasa Komisyonu'nun yeniden yazdığı ikinci maddede milliyetçilik, milliyetçiliğin anayasadan çıkartılmaması gerektiği yönündeki eleştirilere ve bu ilkenin anayasaya dâhil edilmesi talebini yönündeki önergelere rağmen, kendisine anayasada yer bulamamıştır. Komisyon bunun yerine Türkiye cumhuriyetini "milli" bir devlet olarak nitelendirmiştir. Bu durum, bazı temsilcilerin sert tepkisine neden olmuş⁷⁵⁹ ve başta milliyetçiliğin anayasaya girmesi yönünde önerge verenler olmak üzere birçok temsilci, önceki eleştirilerinin dozajını arttırarak ısrarlarını devam ettirmişlerdir. Ancak Anayasa Komisyonu üyeleri de, hazırladıkları metni savunmaktan geri adım atmamışlardır. Devam eden tartışmaları takiben, milliyetçilik ilkesinin anayasaya girmesi hakkında yapılan oylamada milliyetçilik, 65 kabul oyuna karşı, 103 red oyuyla reddedilmiştir. Ayrıca 2'inci maddenin Anayasa Komisyonu'nun yenilediği şekliyle onaylanması için 193 temsilcinin iştirak ettiği oylamada, anayasa komisyonunun yeniden yazdığı 2'inci madde, 50 red ve 7 çekimser oya karşı 136 kabul oyuyla kabul edilmiştir.⁷⁶⁰ Bu aşamadan sonra tasarı metni, 157 numaralı kanunun 20'inci maddesi gereğince Milli Birlik Komitesine gönderilmiştir.

⁷⁵⁷ Tek tek veya birden çok temsilcinin, imzasıyla verilmiş olan diğer önergeler, ilkelerin sıralanış biçimine yahut bazı ifadelerin eklenmesi veya çıkartılmasına yani genel olarak redaksiyona ilişkindir. Öztürk, s.1016. Diğer önergeler için bkz. age., s.1016-1023.

⁷⁵⁸ Öztürk, s.1064

⁷⁵⁹ Mesela temsilcilerden Mehmet Altınsoy, komisyonun milliyetçiliği metne eklememesi eleştirmiş meclisin komisyona milliyetçiliğin konulması yönünde "emir verdiğini" ifade etmiştir. age. 1028.

⁷⁶⁰ age., s.1116.

3. Milli Birlik Komitesi maddeyi reddediyor

Milliyetçiliğin anayasada yer alıp yer alamayacağı, Milli Birlik Komitesinde de tıpkı temsilciler meclisinde olduğu gibi bir dizi tartışmaya yol açmıştır. Ancak nispeten az sayıda üyeden oluşan Milli Birlik Grubunda yapılan oylamada milliyetçiliğin anayasaya girmesi, bu defa temsilciler meclisinin kararına ters biçimde 13 Kabul oyuna karşı 9 red oyuyla kabul edilmiştir⁷⁶¹. Milliyetçiliğin anayasaya ne şekilde (redaksiyon açısından) gireceği konusunda ise bir anlaşma sağlanmamış ve bu konuda bir redaksiyon komitesine danışma kararı alınmıştır. Milliyetçiliğin anayasaya giriş biçimi (redaksiyon) için danışılan komite, maddeye milliyetçilik ilkesinin girmemesi gerektiğini, ille de bu yönde bir kaygı varsa başlangıç kısmına "Türklük Şuuru" şeklinde bir ifade getirilmesi yoluyla, bu kaygılarının aşılabileceğini ifade etmiştir. Diğer taraftan bazı komite üyeleri milliyetçiliğin anayasaya girmesi konusundaki ısrarın Temsilciler Meclisi ve Anayasa Komisyonunu ikiye böleceği, bu yüzden bu konuda ısrarcı olunmaması gerektiği ifade edilmişse de Cemal Gürsel'in arka arkaya milliyetçiliğin anayasaya girmesi yönündeki açıklamalarından sonra metnin Temsilciler Meclisine gönderilmesine karar verilmiştir⁷⁶².

4. Temsilciler meclisi kararında direniyor ve karma komisyon kuruluyor

Milli Birlik Komitesinin milliyetçiliğin anayasaya alınması için tasarımı Temsilciler Meclisine göndermesi üzerine, bu konu temsilciler meclisinde tekrar görüşülmüştür. Temsilciler meclisindeki bu müzakerede de önceki savlar ve yaklaşımlar aynı taraflarca yinelenmiştir. Bu tartışmaların sonunda, milliyetçiliğin anayasa metnine dâhil edilmesi 84 kabul ve 12 çekimser oya karşı 108 red oyuyla yeniden reddedilmiştir.⁷⁶³ Bu red veya başka bir deyişle ısrar, tartışmaların açmaza girmesine neden olmuştur. Bu açmazı çözüme ulaştıran ise 157 sayılı kanunun 20'inci maddesi olmuştur. Bu madde anılan şekildeki açmazları aşacak bir prosedür öngörmektedir:

⁷⁶¹ Toplu, s.332.

⁷⁶² age., s.318-320.

⁷⁶³ age., s.350.

Anılan kanunun 20'maddesinin öngördüğü prosedüre göre, bir tasarı önce Temsilciler Meclisi'nde görüşölüp kabul edilir. Kabul edilen tasarı Milli Birlik Grubu'na gönderilir. Orada da tasarı kabul edilirse, Resmi gazetede ilan ile tasarı kesinleşir. Milli Birlik Grubu tasarıyı reddederse, tasarı tekrar temsilciler meclisine gönderilir. Temsilciler meclisinin Milli Birlik grubunun kararına rağmen kendi kararında ısrar etmesi durumunda, Temsilciler meclisi ile Milli Birlik Grubundan seçilecek 7'şer kişilik üyelerden müteşekkil Karma komisyon Yargıtay'ın temsilciler meclisindeki temsilcisinin başkanlığında toplanıp durumu tezekükkür eder. Burada varılan karar Kurucu Meclisin toplantısında, yani Temsilciler ve Milli Birlik Grubu üyelerinin müşterek toplantısında, durum sözcüler tarafından izah edilip, konuşmasız madde veya tasarı oya sunulur. Oy neticesinde kat'i durum meydana çıkar⁷⁶⁴. Yani Karma komisyon, tartışmaların açmaza sürüklendiği aşamalarda ön açıcı bir işlevle yasa tarafından öngörölmüş bir nevi uzlaşma komisyonudur. Uzlaşma komisyonu niteliğindeki karma komisyonun çıkarttığı son metin 1961 Anayasası'nın son metni haline gelmiştir.

Sürecin kademesel olarak genel anlamda özetini yaptıktan sonra şimdi, bu kademelerde yapılan tartışmaları ve ileri sürölen savlara değinebiliriz.

B. Zabıtlara Yansıyan Görüşler

Konumuz açısından önem arz eden, Cumhuriyetin nitelikleri (md.2) ve tasarı metninde bu nitelikler içerisinde sayılmayan milliyetçilik ilkesinin görüşölmesinden hemen önce, Temsilciler Meclisi Başkanı ve Anayasa Komisyonu başkanı takdim konuşmalarını yapmış, Anayasa'ya bir dibace (başlangıç) kısmı eklenmesi yönünde önergeler verilmiştir⁷⁶⁵. Sonrasında temsilciler tasarının geneli üzerine eleştirilerini ve görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu aşamada, özellikle laikliğe ilişkin olarak bu ilkenin tam olarak tarif edilmemiş olduğu, din ve vicdan özgürlüğünün üzerinde fazla durulmadığı, bu bağlamda dine karşı devlet görünümü yaratıldığı, mülkiyet ve miras hakkının yeterince dikkate alınmadığı, özel teşebbüse karşı çatık kaşlı bir görünüm ortaysa çıktığı ve halk demokrasisi gibi bir söylemin

⁷⁶⁴ Toplu, s.351.

⁷⁶⁵ Başlangıç kısmı (dibace) Türk anayasalarına ilk kez 1961 Anayasası ile girmiştir.

kullanılmasının sorunlu olduğu yönünde eleştiriler getirilmiştir⁷⁶⁶. Dikkat edilirse bu eleştiriler anayasa komisyona bir “ima” içermektedir. Bu ima komisyonun “solcu olduğu” yönündedir. Hatta tartışmanın ilerleyen aşamalarında komisyonun “gizli komünist bir gündemin” var olduğu dahi ifade edilecektir⁷⁶⁷. Zabıtlara yansıyan tartışmaların bütününe bakıldığında, milliyetçilik ilkesinin anayasada yer almayışının genel olarak bu ima ve itham gölgesinde eleştirildiğı fark edilmektedir.

Yukarıda gerek Temsilciler Meclisi içindeki temsilciler, gerekse Milli Birlik grubu içindeki üyeler arasında fikir ayrılığı bulunduğunu ifade etmiştik. Ancak bir noktaya önemle dikkat çekmek istiyoruz. Tarafların fikir ayrılığı, milliyetçiliğın bizzat kendisine yönelik yaklaşım farklılığından kaynaklanmamaktadır. Yani görünürde özünde milliyetçi olmayan hiç kimse yoktur. Tartışma esasen milliyetçiliğın anayasa metninde yer alıp yer alamaması noktasında toplanmaktadır. Nitekim Anayasa komisyonunun bu konuda en çok söz alan üyesi Muammer Aksoy, “herkesin bu prensipte mutabık olduğunu, bu mevzuda aykırı düşünceye sahip bir arkadaşın yüksek heyet arasında yer aldığını asla tasavvur edemediğini”, özellikle basının milliyetçiliğı kabul eden ve reddeden iki görüş varmış gibi bir hava yarattığını ancak milliyetçiliğı reddeden herhangi bir grup veya şahsın meclis içinde bulunmadığını ifade etmiştir⁷⁶⁸. Bunun yanında milliyetçiliğı anayasada ayrıca kaydetmeye lüzum görmemelerinin sebebi olarak Türkiye’de kimsenin milliyetçilik dışında bir yoldan gitmeyi düşünemeyecek olması ifade edilmiştir⁷⁶⁹. Tutanakların bütününde de bu yaklaşıma karşı çıkan bir söylem gözlenmemektedir. Yani bu çerçevede, Temsilciler Meclisinde Milliyetçi olmayan yoktur veya en azından milliyetçiliğın bizzat kendisine yapısal bir karşı çıkışta bulunan herhangi bir temsilci veya üye bulunmamaktadır diyebiliriz.

Buna benzer bir ortam, milliyetçiliğın anayasaya ilk kez girdiğı 1937 yılındaki mecliste de söz konusu olduğu iddia edilmektedir. Hazer, 1937 yılında 6 umde anayasaya girerken devletçilik ve laikliğe ilişkin itirazların olduğunu ancak “aklı başında” hiç kimsenin milliyetçiliğe itiraz etmediğini ve

⁷⁶⁶ Yalçın Toker, **Milliyetçiliğın Yasal Kaynakları**, İkinci Baskı, İstanbul: Toker Yayınları, 2000, s.450-453.

⁷⁶⁷ Toplu, s.455.

⁷⁶⁸ Öztürk, s.1019.

⁷⁶⁹ Toplu, s. 194

anayasanın temel kaidesi olduğunu” ifade ederek bu meclis için değil, 1937 yılında da milliyetçi olmayan herhangi birisinin bulunmadığını ifade etmiştir. 1937 yılındaki mecliste de milliyetçi olmayan yoktur veya en azından böyle bir karşı çıkış olmamış ve milliyetçilik anayasaya girerken de herhangi bir karşı çıkış olmamıştır⁷⁷⁰.

“Anayasa’da milliyetçilik ilkesinin girmesi gerektiğini ifade edenlerin iki temel dayanağı/söylemi gözlemlenmektedir. Bunların birinci dayanakları, milliyetçiliğin bir benlik, renk ve başta Atatürk olmak üzere Namık Kemal, Ziya Gökalp, (kimilerine göre Nihal Atsız) vb. süregelen bir gelenek, tarihsel süreklilik taşıyan bir olgu/ülkü olmasıdır. Biz bunu **amaçsal dayanak** olarak tanımlıyoruz.

İkinci dayanakları ise milliyetçiliğin dışsal ve içsel olmak üzere, mücadele edilmesi gerektiği iddia edilen kimi tehlikelere karşı bir panzehir, bir miğfer olma işlevidir. Bu kategorinin bir alt başlığı olarak dışsal işlev, milliyetçiliğin (tüm milletlerin milliyetçiliklerinin) ortak düşman addettiği “gayri milli” ideolojik akımlara karşı mücadele için gereklidir. İçsel işlev ise, yurt içindeki hâkim millet dışında asimilasyonun müstakbel muhatapları olan diğer milletler (etnisiteler) ile yarışım ve mücadele için gereklidir. Biz bunu dışsal ve içsel olmak üzere ikiye ayrılan **araçsal dayanak** olarak tanımlıyoruz.

1. Milliyetçiliğin Zabıtlarda Geçen Amaçsal Dayanakları

Zabıtlarda, milliyetçiliğin anayasaya açıkça girmesi gerektiğini savunanların sıklıkla Atatürk’e ve onun milliyetçi özelliklerine atıf yaptıkları gözlemlenmektedir. Öyle ki, milliyetçiliğin tasarıda yer bulmamasına yönelik eleştiriler hemen Atatürk’e atıfla başlamıştır. Anayasa tasarısının genel değerlendirmesi müzakerelerinde söz alan Özfakih, “*milliyetçiliği anayasada yer vermemekle, Atatürk’ün sesinin anayasada kısılmış olduğu hissini uyandırdığını*” dile getirmiştir. Bu söylem Anayasa Komisyonu üyelerinin yoğun reaksiyonuna neden olmuştur⁷⁷¹. Madde görüşmelerine geçildiğinde de, milliyetçilik konusunda ilk sözü alan Şefik İnan, 1924 Anayasasını Atatürk Anayasası olarak gördüğünü ve Atatürk anayasasının esas niteliği

⁷⁷⁰ age., s.205

⁷⁷¹ age., s.148

olan milliyetçiliğin çıkartılmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir⁷⁷². Bu şekilde Atatürk'e atıfla savını temellendirme yaklaşımı, milliyetçiliğin Atatürk'ün bir emaneti olduğu⁷⁷³, bunu anayasadan çıkartmanın Atatürk'ün sağ kolunu kesmek anlamına geleceği⁷⁷⁴ vb. argümanlarla başkaca temsilci tarafından da öne sürülmüştür. Diğer taraftan aksi görüştekiler de, Atatürk isminin cazibesini kullanmışlardır. Milliyetçiliğin anayasada açıkça yer almaması gerektiğini savunanlar, milliyetçilik prensibinin 1928 değişikliklerinde böyle bir imkân bulunmasına rağmen anayasaya konulmadığına ve CHP programının anayasaya geçmesiyle birlikte girdiğine dikkat çekilmişlerdir⁷⁷⁵. Buna göre, en koyu milliyetçi olan Atatürk dahi bu ilkeyi anayasa koymamıştır ve bundan bir mana çıkartılmalıdır⁷⁷⁶. Her iki taraf açısından da benzer biçimde argümanlarla süregelen tartışmaların bu niteliğinden rahatsız olan Anayasa Komisyonu sözcüsü ve Atatürkçü Tarık Zafer Tunaya, Atatürk'ün isminin gölgesinde devam eden tartışma biçimine müdahalede bulunma gereği duymuştur: *"Atatürk'ün büyük ismi hepimizi haklı olarak heyecanlandırıyor ve hepimiz gayet heyecanlı olarak konuşuyoruz. Emin olunuz ki, burada bu ismin etrafında heyecanla konuşan arkadaşları takdir etmekle beraber, şunu söylemek isterim jki, sadece heyecanla büyük bir anayasa tasarısının zor meselelerini, bir memleket istikbaline ait meseleleri halletmesine imkân tasavvur edemiyoruz"*⁷⁷⁷.

Milliyetçiliği anayasaya Atatürk'ün koyup koymadığı veya bugün olsa ne yapacağı tartışmasının yanında Atatürk'ün ne çeşit bir milliyetçi olduğu da sıklıkla konuşulmuştur. Esasen bu konudaki tahliller milliyetçiliğin anayasada yer alması gerektiğini savunanlarca öne sürülmüştür. Çünkü bu vesileyle savunulan tez, Atatürk'ün ismi ve milliyetçilik anlayışıyla belli bir meşruiyet kazanmış görünmektedir. Buna göre, Türk veya Atatürk milliyetçiliği, sevgiyle tanımlanan, muasır medeniyete ulaşma amacı

⁷⁷² age., s. 164 "Atatürk anayasasının esas bir niteliği olan "Milliyetçilik" kelimeleri telaffuz edilmiyor. Milliyetçi, inkılâpçı niteliklerinden vazgeçmek, Türk milletine ihtilale müncer olan özelemlerinde var mıydı? Hiç şüphesiz yoktu."

⁷⁷³ age., s.267.

⁷⁷⁴ "Atatürkçü milliyetçilik, bütün kabuklarından sıyrılmış, en faydalı hale gelmiştir. Atatürk'ün inkılâpları iki esasa ayrılır, biri Batıcılık biri milliyetçilik. Milliyetçiliği kaldırın Atatürk yarım kalır. ...Anayasadan milliyetçiliği çıkarmak demek, Atatürk'ün sağ kolunu kesmek demektir..."

⁷⁷⁵ age., s.192.

⁷⁷⁶ age., s. 327.

⁷⁷⁷ age., s.247.

taşıyan⁷⁷⁸, ırkçı ve Turancı olmayan⁷⁷⁹, demokratik ve medeni⁷⁸⁰, kültür birliği esasına dayanan⁷⁸¹, insaniyetçi, harsi, anti-emperyalist⁷⁸², faşizmden ayrılan⁷⁸³ gibi nitelendirmelerle tarif edilmekte, bunun yanında sıklıkla aşağıda ifade edeceğimiz üzere belli ideolojilerle olan mücadele işlevine dolaylı ya da doğrudan dikkat çekilmektedir. Ayrıca temsilcilerin Türk milliyetçiliği ile Atatürk milliyetçiliğinin sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı veya aynılaştırıldığı gözlemlenmektedir.

Temsilcilerin milliyetçilik nitelemeleri belli bir yönde (medeni) olsa da tanımlamaları yekpare değildir. Tek ve açık bir tanımın ortaya konulamıyor oluşundan dolayı bu ilkenin belli tehlikeleri içeriğinde barındırdığı yönünde eleştiriler de destek bulmuştur. Milli Birlik Komitesinde basın sözcülüğü görevini üstlenen Altan Öymen, Webster sözlüğünde milliyetçiliğin 12 farklı anlam taşıdığına işaret ettikten sonra, siyaset kürsülerinde de çeşitli anlamlar taşıyacağı, temsilcilerin nitelendirmelerinde bile çok fazla çeşitlilik bulunduğu bu nedenle çok tehlike taşıdığı yönündeki eleştirisi taraftar toplamıştır.

Anayasanın taşıdığı renkte bu tarihsel anlamla beraber tartışma konusu olmuştur. Bugün (2008) Atatürk milliyetçiliğinin anayasadan çıkartılması gerektiğini savunanların “renksiz bir anayasa” söylemleri⁷⁸⁴ açısından bir anlam ifade edecek biçimde, milliyetçiliğin anayasaya girmek isteyenler de tutanaklara yansıyan görüşlerine göre bizzat “renkli bir anayasa” istemektedirler. Bu yaklaşıma göre Türk devriminin rengi milliyetçiliktir ve anayasaya bu renk tanınmalıdır⁷⁸⁵.

Bu görüşe göre milliyetçilik devlete bir benlik kazandırmaktadır ve o benliği takviye eden bir tesir bırakmaktadır. Böylelikle Orhun Abidesi ile Dumlupınar abidesini, şanlı tarihi ile Türk milletini birbirine bağlamak anlamına gelen, benlik bulma süreci milliyetçilikle gerçekleşmekte ve bu ilke ile Selçuklulardan ve Osmanlılardan bu yana gelen milli devlet olma vasfını

⁷⁷⁸ age., s.218.

⁷⁷⁹ age., s.150.

⁷⁸⁰ age., s.247.

⁷⁸¹ age., s.254.

⁷⁸² age., s.266.

⁷⁸³ age., s.324.

⁷⁸⁴ Zafer Üskül, “Anayasa’da Atatürk İlke ve İnkılaplarına Gerek Yok”, **Milliyet**, 27 Temmuz 2007., s.6.

⁷⁸⁵ Toplu, s.147- 221.

taçlandırmaktadır. Bu tarihsel sürekliliği canlı tutma yaklaşımı, bazıları açısından Türklerin ezelden beri milliyetçi olduğu yönündeki ifadeler kadar götürmüştür. Örneğin Toplu'ya göre; Türkler tarihin en eski dönemlerinden beri milliyetçidir.

2. Milliyetçiliğin Zabıtlarda Geçen Araçsal Dayanakları

a. Dış İdeolojik Akımlar Meselesi

Temsilciler meclisinde söz alan ve milliyetçiliğin anayasaya girmesi gerektiğini savunanlar, milliyetçiliğin bir mücadele aracı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlamda milliyetçiliğin üç akımla mücadele için önemli bir araç olduğu düşünülmektedir. Bu akımlar komünizm, siyonizm, turancılık ve ümmetçiliktir. BU tarif, aynı zamanda resmi ideoloji açısından "öteki olanların" fotoğrafını çekmektedir. Temsilciler meclisi temsilcilerinden ve milliyetçiliğin anayasaya girmesi için en çok söz alanlardan Rauf Gökçen ile Mehmet Özgüneş, farklı temsilcilerin dağınık biçimde ima ettiği bu üç düşmanı bizzat açıkça ortaya koymuşlardır:

"Bu arada değişmeyen, gücünü kaybetmeyen ve benliğimizi kemiren üç düşmanı da gözden kaçırmamak gerekir. 1-Komünizm, 2-Siyonizm, 3-Ümmetçilik... Birbirinden ayrı karakterleri olan bu üç ideoloji, milli benliğimizi kemirmekte ve milli vahdetimizi parçalamak gayesinde ittifak halindedirler. Şu hususu samimiyetle arz etmeliyim ki yukarıda açıkladığım bu üç düşman, rejimimizin tekâmülüne paralel olarak, maatteessüf faaliyetlerine daha müsait zemin bulabilmektedirler... Bu hakikatler komünizmin ve siyonizmin inkişafına müsait zemin hazırlarken, ümmetçiler için de bir zaruret hali göstererek propaganda esilesi olmaktadır. Bu çeşitli ideoloji cereyanları arasında kalan Türk gencinin mefkûresi ne olmalıdır? Onlarla mücadele için hangi ideal etrafında birleşilmelidir. Milliyetçilik; komünizm, Siyonizm, Turancılık ve ümmetçilik gibi muhtelif fikir cereyanları ve ideolojilere, milletçe karşı koymak için etrafında toplanacağımız ve milletçe bir bütün haline gelmemizi sağlayacak mefkûredir⁷⁸⁶."

"Tarihi bakımdan tetkik ettiğimiz zaman görürüz ki, üç ana cereyan memleketin sosyal bünyesini tamamen sarmıştır. Bunlardan birincisi

⁷⁸⁶ age., s.221.

*ümmeççilik umdesi, ikincisi ittiadı anasır, yani Osmanlılık, üçüncüsü Türkçülüktür*⁷⁸⁷."

Bu söylemin çok benzeri Milli Birlik Komitesi grubunda da yinelenmiştir. Ancak bir farkla, Ataklıya göre bu tehlikeli akımlar asıl milliyetçilik anayasaya girdiği zaman güç bulacaktır:

*"Gericiler, komünistler, milliyetçilik adı altında bu ülkeyi götürürler. Bunun misallerini gördük. Bilakis ırkçılar, Turancılar, gericiler ve komünistler Atatürk düşmanı, Atatürk ideallerine sadık olmayan bir sürü zümre ve partiler bu milliyetçilik tabirinden istifade ederek memleketi müşkül duruma sokacaklardır. Bu sebeple milliyetçilik tabirinin anayasaya girmesine taraftar değilim*⁷⁸⁸."

Aslında alıntı yaptığımız bu iki söylemin arasındaki fark, milliyetçiliğin ne kadar görelî olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Zira birisi için belli ideolojilerden korunma işlevi gören bir araç, bir başkası için bizzat bu ideolojilerin kendilerini gerçekleştirmek için kullanabilecekleri bir araç olarak yorumlanabilmektedir. Fakat Anayasa Mahkemesi yukarıda üzerinde durduğumuz üzere, birinci yorumu tercih eder görünmektedir.

b. Siyonizme Karşı Mücadele

Mücadele edilecek bu akımların içinde, Siyonizmin düşman olarak tarif edilmesi, Türkiye’de Yahudi nüfusun oransal açıdan küçüklüğü gerçeği karşısında enteresan görünmektedir. Ancak bu durum siyonizm ve sıklıkla onunla aynı pota içine sokulan semitizm, tüm milliyetçi akımlar açısından ortak düşmandır. Türk milliyetçiliği de bundan uzak değildir: *"Var oluşundan beri, bütün dünyaya kardeşlik fikrini yayan ve milliyetçilik mevhumlarına taarruz halinde olan Yahudiler dahi ne koyu milliyetçi olduklarını ispat emişler ve ede gelmektedirler*⁷⁸⁹."

c. Komünizme ve Faşizme Karşı Mücadele

Tutanaklarda, faşizm ile komünizm, mücadele edilmesi gereken iki sapkın ideoloji olarak ifade edilmektedir. Komünizm milliyetçiliğin sağ

⁷⁸⁷ age., s.323.

⁷⁸⁸ age., 306.

⁷⁸⁹ age., s.150.

sapması, komünizm ise sol sapması olarak görülmektedir. CHP'nin otoriter kanadına mensup recep Peker'in şu ifadesi Güley tarafından görüşmelerde ifade edilmiştir. *"Komünizm; inkâr ile faşizm ifrat ile milliyetçiliğin soysuzlaştırılmasıdır"*⁷⁹⁰. Her ne kadar faşizm üzerinde çok fazla durulmasa da temsilciler milliyetçilik ile ırkçılığın arasına bir mesafe koyma ve Turancılığı Atatürk milliyetçiliğinin dışında sapkın bir yaklaşım olarak görme eğilimindedirler: *"Türk milliyetçiliği ne bir ırkçılık, ne bir sınır dışı mana ifade eder. Ne de iredandist bir mana taşır"*⁷⁹¹.

"Bütün Ural-Altay kavimlerini bir bayrak altında toplamak isteyen Turancılığın, bir üstünlük iddiasına dayanan ve Türk milletinin tarihi içinde asla terviç edilmemiş olan ırkçılığın, bugünkü milliyetçilik anlayışımızla uzaktan yakından bir ilgisi yok(tur)" (...) *"Bizim lügatımıza göre: Milliyetçilik sadece, millet menfaatlerini göz önünde tutacaktır. Hiçbir lügatta milliyetçiliğin, ırkçılıkla ifade edildiğine rastlanmaz"*⁷⁹²

Ancak bu yaklaşımda dahi ırkçı söylemler yok değildir. Atatürk milliyetçiliğinin ırkçılığı dışladığı ifade edilirken dahi, söylemde ırkçı yaklaşımlar bulunduğu gibi⁷⁹³, birçok konuşmada reddedilen ırkçılık, konu komünizmle mücadele olduğunda dolaylı biçimde sahiplenilir hale gelmektedir:

"...1944 hadisesi, fikri bir kongre değildir. 1944 hadisesi, bir ırkçılık davası da değildir. 1944 hadisesi, Almanların üstün ırk nazariyesine göre, Alman milletinin Avrupa milletleri üstünde bir millet olduğu iddiasına göre Avrupa ve Asya milletlerinin hor görüldüğü bir zamanda, Türk münevverlerinin üniversite gençlerinin bu iddiaya karşılık olarak ver Türk milletini aşağılık duygusundan kurtarmak için harekete geçişidir. Bilhassa o zamanki cereyanlara karşı bir reaksiyondur. Bu hareket komünizme karşı şahlanıştı. Türk gençlerinin o zaman çıkardıkları mecmuaların üzerindeki "Her ırkın üstünde Türk ırkı" sloganına bakarak bu milleti ırkçılıkla itham etmek, millete bühthandır. ...Memleketimizde komünizm cereyanı vardır. Biz

⁷⁹⁰ age., s.337.

⁷⁹¹ age., s.205

⁷⁹² age., s.211.

⁷⁹³ "adı devletin sınırları içinde yaşayan, her çeşit ırka ve dine mensup insanlara teşmiş edilmek sureti ile hepsinin şerefle kabul edebileceği ve vatandaşlarının asgari %95'inin mensup bulunduğu, bir kahraman ırkın adı olarak kolaylıkla benimseyebileceklerine olan inancını "Ne mutlu Türküm diyene" cümlesinde ifade etmiştir."

*komünizmin emperyalizmini yıkmaya çalışıyoruz, bu maddeden milliyetçiliği çıkarırsanız tutunacak dal kalmaz...*⁷⁹⁴

Diğer taraftan özellikle Anayasa Komisyonu'nun anayasaya yeni girecek olan "sosyal" kelimesinin hemen yanında milliyetçiliğin yer almasının "nasyonal sosyalizm" çağrışımı yapacağı endişesi, bazı vekillerin daha önce savundukları savlarını terk etmelerine yol açmasına da neden olacak biçimde, uzun uzadıya konuşulmuştur⁷⁹⁵. Bu tartışmada sol tandanslı "sosyal" kelimesinin panzehirinin milliyetçilik olacağı ifade edilmiştir⁷⁹⁶.

Anlaşıyor ki 1924 Anayasasına "anti-komünist" bir tedbir olarak alındığı iddia edilen⁷⁹⁷ milliyetçilik ilkesi, komünizmle mücadele aracı olarak vazgeçilemez nitelikte görülmektedir. Milliyetçiliğin anayasaya girmesi için bu işlev sıklıkla vurgulandığı gibi, bu husus birçok yöntemle ifade edilmiştir. Örneğin bazı vekiller milliyetçilik ilkesini savunurken, mesele komünizmle mücadele olduğunda, milli sınırlar dışına çıkarak Amerikan başkanından aforizmalar kullanıldığı gibi⁷⁹⁸, bu ilkenin insanlık adına anayasaya girmesi gerektiği dahi ifade edilebilmiştir⁷⁹⁹. Öyle ki geleceğe yönelik tahminlerde bulunulmuş, milliyetçiliğin anayasada yer alamaması söylemini komünizmle "tehdit" etmişlerdir: *"Baş davadan milliyetçilik koparsa, diğer bütün davalar buna tabi olduğundan 15 sene sonra sosyal bünyede çok büyük tesirler yapacaktır. Bir komünizm bahis olacaktır. Bütün bunlar bunu göstermektedir..."*, *"...Binaenaleyh Türkiye ileride sosyal adaletin gidişi istikametinde komünizm tehlikesine götürmemesi için, mutlaka böyle bir davaya sahip olması lazımdır."*⁸⁰⁰

⁷⁹⁴ age., s. 269.

⁷⁹⁵ "Türk olan her vatandaş milliyetçidir. Her azınlık, her millet milliyetçiliğe dayanır. Rusya bile 1914'ten beri milliyetçidir. Benim korkum şu milliyetçilik kelimesi ile sosyal kelimesi kötü niyetler elinde birleşerek nasyonal sosyalizmi meydana getirir mi?...Ben milliyetçiyim. Milliyetçi kalacağım ve böyle öleceğim. Fakat milliyetçilik kelimesinin anayasaya girmesine taraftar değilim."

⁷⁹⁶ age., s.320.

⁷⁹⁷ age., s.205.

⁷⁹⁸ "...geçen gün, Amerika Cumhurbaşkanı Kennedy, bir konuşmasında komünizme karşı en kuvvetli dayanaklarımızdan birisi de milliyetçiliktir diye ifade etmiştir... Komisyon son konuşmalarında milli hududa gelmiştir. Lütfetsinler milliyetçiliği kabul etsinler." age.

⁷⁹⁹ "...İnsanlığın komünizmden korunmasına çalışacağız. Mücadele ve kalkınma için çocuklarımıza heyecan vereceğiz... Milliyetçiliğin anayasaya konması ile, vatanın, milletin bütünlüğü zarar görür vehimleri ve korkuları ile bu prensipleri terk etmeye kimsenin hakkı yoktur...Bu memlekete birbirinden ayrı insanlar, zümreler yoktur." age., s. 343.

⁸⁰⁰ age., s. 321.

d. Ümmetçiliğe Karşı Mücadele

Ümmetçiliğin “milliyetçiliğin mücadele ettiği akımlar” içinde özgün bir yeri bulunmaktadır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti’nden önceki devlette (Osmanlı devleti) komünizm, siyonizm veya faşizm etkili bir akım değilken, ümmetçilik bizzat bir devlet politikası olmuştur. Yani ümmetçilik topluma nüfuz etmiş bir fikir akımıdır ve geçmiş rejimin reddiyesi üzerinden şekillenen (yahut bunu iddia eden) yeni rejim, toplumun içselleştirmiş olduğu bu akımla gerçek anlamda yarışmaktadır. Temsilciler milliyetçiliğin bu durumunu sıklıkla kullanmışlar ve bu akımı mahkûm etmişlerdir. Örneğin Osmanlı Devleti’nin yıkılışının sorumlusu olarak görülen resmi tarih görüşü, Milli Birlik Komitesinde ifade edildiği gibi⁸⁰¹, bu konuda uzman olduğu belli olan Toplu tarafından da derli toplu biçiminde özetlenmiştir:

"Bugün vatanımız üzerinde kurulan Osmanlı İmparatorluğu Tanzimatla başlayan Osmanlılık şuuruna kadar İslam idealini bir dünya görüşü olarak muhafaza etmiştir. Tanzimatla birlikte İttihadı Anasır fikri ile, Osmanlılık ideali Anadolu Türkü'nün mefkuresi olmuştur. Fakat 1912 Balkan Harbi, bu ideale ilk kesin darbesini vuran korkunç bir imtihan olmuş, milletimizin gözünü açan bir deprem vazifesi görmüştür... Osmanlı Devleti'nin kapılarını çalan millet cereyanları, ittihadı anasırı paramparça etmiş ve götürmüştür. En son olarak, memleketin asıl sahibi milliyet idealimni kabullenmiş, siyasi Türkçülüğe sarılmıştır. Tanzimattan beri devam edip gelen, Hepsi de bu memleketin yükselmesini, birliğini, kudretini hedef bildiği halde; ya dar, ya geniş ya gevşek anlayışlar yüzünden birbirine şüpheli gözlerle bakan Türk milliyetçilerinin ızdırabı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile dinmiştir.... Büyük Atatürk'tür ki, milliyetçilik mevhumunu yeni Türkiye'nin temel ilkeleri arasında vazetmiş, onu bir ruh ve ideal halinde gönüllerimize yerleştirmiştir."

Ümmetçilikten boşalan anayasa şuurunu ikame eden milliyetçilik ilkesinin anayasaya girmesini savunan temsilciler, görüşlerini temellendirirken ısrarla bazı “Türklere özgü” koşulların bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu “Türklere özgü” koşullar ise (Türklerin diğer milletlerden farklı olarak ezelden beri milliyetçi olduğu yolundaki anakronik söylemi saymazsak “Ümmetçilikten Türkçülüğe geçiş ve benlik bulma süreci” ile

⁸⁰¹ Sami Küçük: “Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma temeyülleri milliyetçilik etrafında toplanıldığı zaman değil, ümmetçilik etrafında toplanıldığı zaman tahakkuk etmiştir.”

tanımlanmıştır⁸⁰²). Ümmetçiliğe ilişkin bazı kaygıların gerçekten “Türklere özgü” koşulların bulunduğunu tutarlı görünmektedir. Çünkü cumhuriyet yukarıda değindiğimiz üzere, halka rağmen ve halka yabancı bir ideolojidir. Onunla beraber gelen milliyetçilik ilkesi de halka empoze edilmek istenen yabancı bir ideolojidir. Mili olmak gibi bir iddia taşımayan bir topluluğa milli olmanın ve milliyetçiliği savunman dayatılması; Batı toplumlarında bu ilkenin gelişimi dikkate alındığında “özgündür.” Hal böyle olunca anayasada Türklere özgü bir prensip yer alabilmelidir. Bu konu Hazer tarafından ifade edilmiştir: *“Bir hükümün başka milletler anayasasında olmaması, bizim anayasamızda olmamasını icap ettirmez. Bizim anayasamızda olmaması için bir sebep teşkil etmez. Bizim anayasamız bize benzemelidir⁸⁰³.”*

Öyle ki Rauf Gökçen, bu zorunluluğun yerine getirilmemesi halinde tasarının mevcut haliyle, ümmetçiliğin geri getirilebileceğine dikkat çekmiş ve bu nedenle militan biçimde ondan korunulması gerektiğini ifade etmiştir:

“Herhangi bir hükümet gelirse ümmetçiliği geri getirmek isterse, Türk devletinin ülkesini bölmeyecek, milletini de bölmeyecek, resmi dile de dokunmayacak, Başkenti de değiştirmeyecek. Mesela sadece, İslam devletlerini birleştirmek ve onları hilafet makamına bağlamak suretiyle sevki idare etmeyi gaye edinecek. İcabında itiraz edenlere askeri baskı yapacak, siyasi entrikalar çevirecek ve idealine ulaşmaya çalışacak. Yani kısacası, hükümetin gözü siyasi hudutlarımızın dışına çevrilecek. Efendim böyle bir ideolojiye 4’üncü madde de engel değildir.....Ümmetçilik (...) ideolojisini önleyecek bir hüküm yoktur... Bu şekilde bütün maddeleri tetkik edelim, göreceğiz ki, milliyetçilik ilkesinin yerini dolduracak ve devlete kat’i direktif mahiyetinde olacak bir kelime veya müeyyide bulamayacağız.”

Diğer taraftan milliyetçiliğin anayasaya girmesi konusunda en etkili isimlerden olan, Temsilciler Meclisi dışında yapılan kulislerde etkin rol oynayan ve madde temsilciler meclisinde görüşülürken yapılan kulislerde “milliyetçilik anayasaya girmezse kırmızı kart veririm” dediği iddia edilen⁸⁰⁴ Cemal Gürsel’e göre, sorun sadece ümmetçilik değil onun ötesinde İslam ve onunla bağlantılı olarak milletin cehaletidir. Milliyetçilik, İslam ve cehaletle

⁸⁰² age., s. 278.

⁸⁰³ age., s.301.

⁸⁰⁴ age., s.311.

unutulmuştur. İslam'ın bu özelliğinden dolayı Avrupa 1.5 asır geriden takip edilmektedir, milli şuurun unutulmasında İslam'ın akideleri ekili olmuştur⁸⁰⁵.

Milli Birlik Komitesinin en etkili isminin ifadelerinde de görüldüğü gibi milliyetçilik savunusu zaman zaman, ümmetçilikle mücadelenin ötesine geçip İslamlık ve onun akidelerine karşı kavranan bir ideolojidir. Bu konuyu Cemal Gürsel'in ifade ediyor oluşu, darbenin en yetkili ismi olmasının ötesinde bu tartışmalardan sonra yılları arasında Cumhurbaşkanı olarak görev aldığı da düşünüldüğünde manidardır. Gürsel'in resmi ideolojiyle tam anlamıyla örtüşen bu yaklaşımı aşağıda ifade edeceğimiz azınlıklar konusundaki yaklaşımla beraber alındığında dikkate alındığında aslında Türkiye'nin bugün karşı karşıya olduğu sorunlar açısından ipucu vericidir.

e. Azınlıklara Karşı Milliyetçilik

1961 Kurucu Meclis tutanaklarında bir mücadele aracı olarak milliyetçiliğin öncelikli muhatabının Müslüman azınlıklar olduğu gözlemlenmektedir. Anayasa komisyonunun Türkiye'de farklı unsurların bulunduğu ve milliyetçiliğin bu unsurları rahatsız edeceği veya onların da milliyetçilik yapma hakkının doğabileceği yönündeki yaklaşımı karşısında, milliyetçiliğin anayasaya girmesi gerektiğini savunanlar, Müslüman azınlıklar açısından böyle bir şeyin söz konusu olamayacağı savunulmuştur. Bu görüşe göre, bu durum olsa olsa gayrimüslimler (yani Lozan tarafından tanınmış azınlıklar) açısından geçerlidir ki milliyetçilik anayasada yer almasa da onlar "ırkçılık" yapmaktadırlar: *"...Biz milliyetçiliğimizden vazgeçsek dahi, onlar(gayrimüslim azınlıklar) acaba ırkçılıktan vazgeçecekler mi? Size misal vereyim. Aşağıda Temsilciler Meclisi'nde, Rum ırkından bir temsilciye-Türk müsünüz?- dendiği zaman, "Rum ırkından Türk vatandaşım" demiştir. Uzatmayın Türk müsünüz, değil misiniz dendiği zaman, gene de "Rum ırkından Türk vatandaşım" demiştir. Fakat Türk'üm dememiştir..."*⁸⁰⁶.

Cumhuriyet boyunca kronik olarak tartışılan "Türk kimdir?" sorusu ve bu soruya verilen bizim çözümsüzlük olarak nitelendirmeyi seçtiğimiz "resmi cevabın tüm versiyonları" milliyetçiliğin anayasaya girmesini savunanlarca ifade edilmiştir. Şöyle ki bir kısım temsilci ve MBK üyesince

⁸⁰⁵ age., s. 327

⁸⁰⁶ age., s.303.

Türkiye’de Türk’ten başka hiçbir unsurun bulunulmadığı savunulmuştur: *“Türk milleti Atatürk’ün çizdiği yoldan giden, milliyetçi bir devlet olduğun tespit edilmesini istiyor. Bizde muhtelif unsurlar yoktur ve olmayacaktır⁸⁰⁷.”*, *“Ben bu topraklar üzerinde Türk’ten başka bir şey tanımıyorum ve Ben Türk’üm diye inanıyorum⁸⁰⁸.”*, *“Irak Arap ve Kürtlerden müteşekkirdir. Türkiye Türk’tür. O Halde, Irak hiçbir misal teşkil etmez⁸⁰⁹.”*

Ancak tartışmalar devam ettikçe Türkiye’de başka unsurların da bulunduğu kabul edilmiş, ancak bunların kendilerini gönüllü olarak Türk saydıkları iddia edilmiştir: *“Ben %80’i Kürtçe konuşan bir bölgenin çocuğuyum, bu bölgenin halkı Türk olmakla iftihar ediyor.(Alkışlar) Biz ekalliyet fikrini şuurumuzda yaşatmıyoruz beyler. Biz Lozan anlaşmasını sınırları içinde, beraber ve hür bir Türkiye’ye inanıyor ve Türklüğümüzle iftihar ediyoruz. Bu bakımdan buraya çıkıp, bizim adımıza konuşup ortaya bir unsurlar davası çıkarmak asla doğru değildir⁸¹⁰.”*

Bunun dışında var olduğu zımnen kabul edilen başka unsurların “Türkleştirilmesinde” yeterince başarılı olunamadığını itiraf edenler de yok değildir: *“Ben Türk devletinin yıkılışının sebebini zemininin sağlam olmayışında bulurum. Sağlam bir satha dayandırılmamışlardır. Devlet içindeki azınlıkları Türkleştirmemişlerdir. Bugün biz de aynı durumdayız. Bugün Güney-Doğu Anadolu’yu Türkleştirmek devletin esas vazifelerindendir. Milliyetçiliğin hiçbir mahzuru yoktur. Bunu ifade ederken, misali milli dışında, hudutlarımızın dışında hiçbir şey beklemiyoruz amma, bu hudutlarımız içinde, buna ihtiyaç vardır. Milliyetçilik mücerret bir kelime olarak anayasaya girsin, anayasada bir direktif olarak bulunsun”,* *“Türkiye’de Kürt denilen unsur, 70-80 bin kişiyi geçmez. Biz milliyetçilik mevhumundan mahrum olduğumuz için, garptan alınıp o mıntıkaya yerleştirdiğimiz cengaver unsurlar bu pota içerisinde eriyip gitmişlerdir. Milliyetçiliğimizi mahveden en büyük unsur, İslamlık olmuştur. İslam dini akideleri milliyetçiliği unutturmuş, cehalet yüzünden milletimizi Türklük ruhuna sahip olamamıştır.⁸¹¹.”*

⁸⁰⁷ age., s.243

⁸⁰⁸ age., s.317.

⁸⁰⁹ age., s.320

⁸¹⁰ age., s.270.

⁸¹¹ age., s.328.

Bu yorumların yanında bir yandan milliyetçiliğin anayasada yer alması gerektiği savunulurken, diğer yandan zımnen veya utangaç biçimde varlığı kabul edilen unsurların mutlaka Türkleştirilmesi gerektiği ifade edilmiş ve bunun için yöntem önerileri geliştirilmiştir: *"Bu memleketin sınırları içinde müşterek bir şuura sahip, bölünmez bir milletin mevcut olması lazımdır. Bu memleketin bakası buna bağlıdır... Bu memlekette bir kısım azınlık müstesna hepsi Türktür. Bunu burada perçinlemekten niye çekiniyoruz. Türkiye cumhuriyeti içinde kendini Türk saymayanlara Türk olduğunu yavaş yavaş işlemek ve bu cemiyeti sağlam temeller üzerine oturtmak lazımdır. Osmanlılığı bağlandığı gün ayrılmaya doğru gitmiştir. Dini devlet tabiri dahi kullanılmamıştır."*⁸¹² (...) Açıkça ifade etmek lazımdır ki, memlekette tam bir dil birliği, kültür birliği tahakkuk etmiş değildir. Henüz %70'i okuyup yazma bilmeyen bir memlekette, bu ekseriyeti bu bünye içinde eritmek için milliyetçilik umdesine geniş şekilde ihtiyaç vardır. Eskiden deniyordu ki, biz Türküz dersek, içimizdeki azınlıklar ayrılırlar. Fakat arkadaşlar bugün Türkiye'de Türk'ten ayrı bir unsur yoktur. Irk bakımından çok küçük bir unsur varsa da, hepsi tarih bakımından hars bakımından Türk'tür."⁸¹³

Tüm bu yorumların içinde en samimi ve doğrudan konuşan yine Celal Bayar olmuştur. Bayar, lafı dolandırmadan somut bir gerçeğe (Kürtlere) dikkat çekmiştir. Devlet Kürtçülükle (!) mücadele etmektedir ve milleti Türk milleti haline getirmek gerekmektedir: *"Bugün Kürtçülükle yaptığımız mücadeleyi biliyorsunuz, biz milliyetçiliği kaldırıyoruz dersek, bize mi dönecekler? Biz buna dayanacağız. Bu memlekette temiz bir idare yer aldığı takdirde bir tehlike yoktur. Evvela milletimizi Türk milleti haline getirelim. Ben asla kelimenin anayasadan kalkmasına taraftar değilim. Türkiye Türk olmalıdır. Anayasada bu tabir kalmalıdır. Bugün bunu biz kaldırırsak, 50 sene sonra Türkiye'de Türküm diyecek kimse kalmayacaktır."* (...) "Şayet şimdiye kadar bir kültür seferberliği yapılmış olsaydı, Türkiye'den muhaceret eden insanlar dahi, lisanını unutmazlardı. Binaenaleyh bunlar istediğimiz şekilde zerk edildikten sonradır ki bizim potamız içinde eriyceklerdir"⁸¹⁴.

⁸¹² age., s..312

⁸¹³ age., s..303

⁸¹⁴ age., s..328

3. **Anayasa Komisyonu Destekçileri Tasarıyı Savunuyor**

Anayasa komisyonu sözcüleri tasarıyı savunurken kendilerinin de milliyetçi olduklarını kaydettikten sonra, **ilk olarak** milliyetçiliğin anayasanın ruhunda ve lafzında bütün endişeleri bertaraf edecek şekilde sağlandığını ifade etmişlerdir. Buna göre milli hâkimiyete ait olan 4'üncü maddenin doğrudan doğruya milletin hâkim olduğu ve bu hâkimiyeti milletten gayri hiçbir uzvun kullanılamayacağını ifade ettiğini, 3'üncü maddenin ise Türkiye'nin milli ve kültür birliğini ve bütünlüğünü ifade ettiğini yani bu anlamıyla Türk bütünlüğünü ortadan kaldırmaya veya parçalamaya matuf iddiaları ve cereyanları önlemeyiş istihdaf ettiğini, ırkçılık, Turancılık meseleleri bu madde ile reddedilmiştir.

İkinci olarak milliyetçiliğin 1924 anayasasına 1937 yılında İsmet İnönü tarafından dâhil edildiğini (Atatürk'e ayrı düşmediklerini vurgulamak amacıyla bu özellikle öne çıkartılmıştır.), yapılan eleştiriler bağlamında yaklaşıldığında, 1937 yılından önce Türk devletinin milliyetçi olmadığı ve temeli olmadığı anlamına geleceğini ifade etmek suretiyle, Atatürk'e ihanet edildiği iddialarına yanıt verilmiştir. Bunun yanında bu yaklaşım Atatürk'ün de (1944 olayı ve ikinci dünya savaşını yaşamış olsaydı) kendileri gibi hareket edeceğini ifade ederek savlarını pekiştirmişlerdir.

Üçüncü olarak milliyetçiliğin bir belahat olduğu dolayısıyla anayasada yer almasının mümkün olmadığı, diğer devletlerin de milliyetçi olmalarına rağmen hiçbirinin anayasasında böyle bir hükme yer verilmediği, milliyetçiliğin ancak parti tüzüklerinde yer alabileceği ifade edilmiştir⁸¹⁵.

Dördüncü olarak tehdit olarak görülen ümmetçilik, komünizm gibi akımlar bağlamında getirilen eleştirilere yönelik olarak, milli ifadesinin beynelmilel olunmayan manasına geldiği ifade edilmiş, bunun yanında milliyetçiliğin rahatlıkla ırkçılık, Turancılık, faşizm gibi akımlara meyletme olasılığı taşıdığına (1943 olayının milliyetçilik maddesinden ilham aldığını dikkat çekerek⁸¹⁶) işaret edilmiştir⁸¹⁷.

⁸¹⁵ "Milliyetçilik, milletlerin benimsediği bir şeydir. Devletin vasfı milliyetçi olmaz milli olur." age., s.205.

⁸¹⁶ "Şimdi rica edeceğim, daha henüz arkamızda bıraktığımız 1943 yılındaki Turancılık hareketi (1944 olayı kastediliyor) nereden kuvvet almıştır? ...İhtilali yanlış yola sevk etmek

Beşinci olarak ise önemle azınlıkla üzerinde durulmuştur. Komisyona göre milliyetçilik ilkesinin anayasada yer alması azınlıkları ürküteceği gibi, self-determinasyon ilkesiyle birlikte anıldığına dikkat çekmişlerdir. Görülen o ki komisyon, milletlerarası hukukun değerlerini önemsemekte ve bu yönde bir çalışma içindedir. Nitekim kendileri birçok anayasadan yararlandıklarını ifade etmişler, maddeleri mukayeseli hukuk açısından ele almışlardır. Hal böyle olunca milliyetçiliğe milletlerarası hukukun prensiplerinden olan self-determinasyon bağlamında bakmaları doğaldır. Komisyonun neden milliyetçi değil de milli ifadesini anayasaya aldığının açıklaması sorulan sorular vesilesiyle açıklanmıştır. Komisyon, ülkede farklı milletlerin varlığını tespit etmekte ve bu milletlerin kendi kaderini bağımsızlık ilan etme şekliyle tayin etmesinden çekinmektedir⁸¹⁸. Komisyon, bazı temsilcilerin Türkiye açısından böyle bir sorun olmadığı yönündeki tespitleri is paylaşmamaktadır:

"Bugün milliyetçilik kelimesi başka bir manaya gelmektedir. Kendi kendini self-determinasyon usulünü tutturan ve bazı memleketlerde bulunan azınlıkla; dil bakımından, mezhep bakımından, ayrı devlet kurmak isteyen topluluklar bütün dünyada bu milliyetçilikten istifade etmekte ve bu yolda nemalandırmaktadır. Dil bakımından, kültür bakımından kendini hür hisseden her topluluk ayrı bir devlet kurmak istemektedir (Bizde yok böyle bir şey sesleri). Var, var konuşalım efendim⁸¹⁹."

Milli Birlik Komitesi Grubu üyelerinden Esat Çağa da komite toplantısında komisyonun görüşlerine paralel ifadelerle milliyetçiliğin anayasada yer alamaması gerektiğini savunmuştur⁸²⁰. Türkiye’de Türklerin dışındaki unsurlar, Tunaya tarafından üzerinde durulan bir olgu olmuştur. Tunaya Kürtlerin ismini anmadan meseleyi Kürt meselesine getirmiştir:

"Beynelmilel anlamda kendi kendini idare (self determinasyon) şeklinde anlaşıldığı ve infiratçılığa yol açacağı için bunun konmasını istemediğimizi söyledik...yabancı bazı kitaplarda Güney Doğu hudutlarımızın Diyarbakır’a

isteyenler, velev ki vatansever ve iyi niyetli olsunlar, hareketlerindeki kuvveti nereden almışlardır? age., s.205. "

⁸¹⁷ Bunun yanında basın sözcüsü Öymen milliyetçiliğin literatürdeki farklı manalarına alıntılarla dikkat çekerek bu ifadeden sakınlıkması gerektiğine dikkat çekmiş ve komünizmle mücadelenin milliyetçilik hükmünü koymakla değil, ilimle yapılabileceğini ifade etmiştir. age., s.205. "

⁸¹⁸ age., s. 250.

⁸¹⁹ age., s..277.

⁸²⁰ age., s. 346.

kadar bir kısım topraklarımızla İran, Irak ve Suriye'nin bir kısmını içine alan bir harita çizerek burada bir ayrı milletin varlığından bahsederler. Biz bu mesele üzerinde durmak istedik. Toplu arkadaşımızın mensup olduğu bölgenin gençlerini gayet iyi tanırım. Bir kısmı benim de talebelerimdi. Onların böyle bir iddiaları yok. Fakat bir anayasa gelecek yıllar için değil, gelecek nesiller için yapılır. Bu bakımdan gelecek nesilleri göz önünde tutarak, koyacağımız hükümler yarının garantisi olmak lazımdır⁸²¹."

Komisyon üyelerinin zabıtlara geçen ifadelerinden, kendilerini milliyetçi olarak gördüklerini ifade etmelerine karşın, mümkün oldukça bilimsel yaklaşma eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir. Komisyon üyeleri milliyetçiliğin anayasada yer alamaması gerektiğini anayasa hukukunun verileri çerçevesinde açıklamaya çalışmış, mukayeseli hukuktan yararlanmak suretiyle, meseleye geniş bir perspektiften bakma eğilimi göstermiştir. Bugün Kürt sorunu olarak ifade edilen sorunu toptan reddetme eğilimine de nispeten mesafeli durmuşlardır. Nitekim Komisyon üyelerinden Eyüboğlu'nun ifadesine göre de Anayasa komisyonu oybirliği ile milleti meydana getirecek dil, kültür, kader birliğinin ileriye matuf inkişafını sağlamak bakımından, daraltıcı ve reddedici sıfatların anayasaya konmaması kararı almıştır ve meseleyi bu çerçeveden ele almaktadırlar⁸²². Gerçekten de komisyon üyelerinin meclis görüşmelerinde millet tanımlaması nispeten kapsayıcı durumdadır:

"Türkiye'de ismi ne olursa olsun, bugünkü sınırlar içinde yaşayanlar, bütün bu bir mazide imtihanlarını vermiş, kuşak kuşak şehit evlatlarını kanları ile bu topraklara bağlanmış, Kürdü, Lazı, Ermenisi, Yahudisi, Çerkesi, Rumu, Arnavudu, Boşnağı ile bütün vatandaşlar tek bir millet halinde Türkiye halkını teşkil ederler⁸²³."

Ancak yine de bu yaklaşım vatandaşlık maddesine yansıtılmadığı gibi, anayasada çoğulculuğu öne çıkaran bir ifadeye yer verilmediği gerçeğini değiştirmemektedir.

⁸²¹ age., s. 282.

⁸²² age., s. 254.

⁸²³ age., s. 262.

C. Milliyetçiliğin Getirdiği Özgün Uygulama: Başlangıcın Anayasa Metninden Sayılması

İlk taslakta milliyetçilik ilkesi hiçbir şekilde anayasada yer almazken, Temsilciler meclisindeki tartışmalardan sonra milli ifadesiyle ikame edilmiş ve metne dahil edilmesi istemi reddedilmiştir. Bu haliyle Milli Birlik Komitesinin önüne gelen tasarı reddedilmiş ve milliyetçilik ilkesinin eklenmesi için Temsilciler Meclisine iade edilmiştir. Temsilciler meclisi önceki kararında direnince de bu konunun çözülmesi için, 157 sayılı kanunun 20. maddesi gereğince, Kurucu Meclis Karma Komisyonu kurulmuştur⁸²⁴.

25.05.1961 günü toplanan karma komisyon, yapılan müzakereler sonucunda bir rapor hazırlamış ve bunu Kurucu Meclis Başkanlığına sunmuştur. Bu komisyonda konuşulanların zabıtları neşredilmemiştir.⁸²⁵ Ancak, temsilciler meclisinde yer alan Abdulhadi Toplu'nun aktarımına göre, *"Komisyonda Milli Birlik temsilcileri Anayasa Komisyonu sözcülerini fikren mağlup etmişlerdir. Amma, bu zevatın haysiyetini kurtarmak için de, ortalama bir yola gitmeye mecbur kalmışlardır. Bu yol, milliyetçiliğin tarifleye anayasa dibacesine geçmesi, bu dibacenin de anayasa metninden olduğunun yasanın bir başka maddesinde zikredilmek sureti ile milliyetçiliğin anayasaya ithalinin teminidir"*⁸²⁶.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun milliyetçilik ilkesine ilişkin olarak çözümsüzlüğü aştığı toplantının sonunda hazırlanan rapor aynen şu şekildedir:

"Dış görünüşü itibari ile, komisyonumuza havale edilen, ihtilafın konusu; devletin niteliklerini gösteren 2.maddede "milli" devlet, ve "milliyetçi" devlet deyimlerinden hangisinin kullanılmasının dah uygun olacağından ibaret bulunmaktadır.

Anayasa tasarısının Milli Birlik Komitesinde ve Temsilciler Meclisindeki müzakeresi sırasında da çalkça belirtildiği gibi, Kuruc Meclis üyelerinin iki farklı hal tarzı üzerinde durmaları, gerçek bir görüş ve kanaat ayrılığından

⁸²⁴ Yargıtay üyesi Lütfü Akatlı başkanlığında Muammer Aksoy, Nureddin Arıçoğlu, Turan Güneş, Emin Paksüt, Bahri Savcı, Turhan Feyzioğlu ile MBK'den Kadri Kaplan, Suphi Karaman, Osman Köksal, Sami Küçük, Sezai Okan, Mehmet Özgüneş, Ahmet Yıldız bu komisyona katılmışlardır.

⁸²⁵ age., s.352.

⁸²⁶ age., s. 356.

değil, daha ziyade belli terimlere farklı manalar verilmesinden veya ileride farklı manalar verilebileceğinin düşünülmesinden doğmuştur.

Komisyonumuz görüşmeleri sırasında, başlangıçtan beri, Türk milliyetçiliğinden ilham alarak müşterek bir anlayışın gerek anayasa komisyonuna, gerek Temsilciler Meclisi'ne gerek Milli Birlik Komitesine hakşim olduğunu bir defa daha açıkça tespit ve müşahade etmek fırsatını bulmuştur. Bu müşahade oy birliği ile bir hal tarzına ulaşılmasını sağlamıştır.

Milli Devlet terimini tercih edenler, bu terimin, devlet niteliği ile ilgili bir maddede, hukuki bir terim olarak daha uygun düşeceğini belirtmiştir. İzahı ve tarifi yapılmaksızın çıplak bir surette kullanılacak milliyetçi sıfatının yanlış anlaşılmalara ve tefsirlere yol açmasından duydukları endişeleri öne sürmüşlerdir.

Öte yandan, milli mücadelede, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve Atatürk devrimlerinde önemli bir unsur olan Türk milliyetçiliğinin herhangi bir şekilde , bölücü ve ayırıcı, ırkçı, mütecaviz, şöven dünya milletleri arasında barışçı işbirliğini engelleyici bir karakter taşımadığı aşikar olduğundan, bu asıl manada milliyetçiliğin anayasamızda yer almasında herhangi bir mahzur olmadığı şöyle dursun, aksine fayda hasıl olacağı hususunda ittifak edilmiştir⁸²⁷."

III. 1982 ANAYASASI MECLİS TUTANAKLARI: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ Mİ? ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ Mİ?

1961 Anayasası kadar olmasa da 1982 Anayasası hazırlanırken de "milliyetçilik" tartışma konusu yapılmıştır. Ancak, bu defa tartışmanın toplandığı nokta milliyetçiliğin anayasaya girip girmemesi olmamış, yaygın eğilim çerçevesinde, milliyetçiliğin anayasaya girmesi ön kabulüyle, milliyetçiliğin "nasıl" nitelendirileceği tartışılmıştır.

12 Eylül darbesinden sonra iktidarı gayrimeşru biçimde ele geçiren Milli Güvenlik Konseyi, bir takım hukuki tasarruflarda bulunmuştur. Konsey bu süreçte her ne kadar anayasızlaştırma⁸²⁸ fiilini gerçekleştirmiş olsa da,

⁸²⁷ age., s.357-358.

⁸²⁸ Bazen bir ihtilal ya da darbe sonrası, eski anayasa kısmen yürürlükte bırakılabilmektedir. Bu durumda, siyasi rejimle ve siyasi kurumlarla ilgili düzenlemeler dışındaki kurallar yürürlükte olup ve fakat herhangi bir üstünlüğünün bulunmamasına anayasızlaştırma denmektedir. Teziç, s.150.

eski anayasanın paradigmasını kullanmaya devam etmiştir. Mesela Konsey tarafından, Anayasa müzakereleri devam ederken, çıkartılan 12.05.1982 tarih ve 2670 sayılı Kanunda, memurların yeminini, *"Atatürk İnkılâp ve İlkelerine, Anayasa'da ifadesini bulan Türk Milliyetçiliğine sadakatle bağlı kalacağıma namusum ve şerefim üzerine yemin ederim."* şeklinde düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi milliyetçilik bu kanunda Atatürk ilkelerinin yanında özel olarak kendisine yer bulmuş ve onu niteleyen sıfat da 1961 Anayasası'nın başlangıcındaki gibi "Türk" olmuştur.

1982 Anayasası Komisyonunun taslağında, 1961 Anayasasında yer alan milli ifadesi çıkartılmış onun yerine, toplumun huzuru, "milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde (...) Atatürk milliyetçiliğine bağlı" ifadesi getirilmiştir. Enteresandır, komisyon madde gerekçesinde, Atatürk milliyetçiliğine, hiyerarşik üstünlük tanıyacak biçimde yer vermiştir. Gerekçe şu şekilde başlamaktadır: *"Türkiye Cumhuriyeti her şeyden önce Atatürk milliyetçiliğine bağlı..."*⁸²⁹(abç.) Bu ifadedeki "her şey" ifadesinin, muğlâklık taşıdığı açık olmakla birlikte, birebir anlamıyla dikkate alındığında; demokrasi, insan hakları, insan onuru vb. kavramlar, "her şeyin" içine dâhil olmaktadır ve Atatürk milliyetçiliği tüm bu değer ve ilkeleri öncelemektedir.

Gerekçede bu önceleme vurgusundan sonra Atatürk milliyetçiliğinin tanımına yer verilmiştir: *"yani, bütün ferlerinin kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, diğer bir deyişle, milli dayanışma ve adalet anlayışı içerisinde yaşayan bir toplum olduğu açıklanmıştır"*⁸³⁰. Bu tanımlamadan hareketle maddede yer alan ve Atatürk milliyetçiliğinden çok daha belirgin bir muğlâklığı haiz olan *"milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde"* kavramının Atatürk milliyetçiliğine işaret ettiği, hatta *"milletin bölünmezliği"* ifadesinin de Atatürk milliyetçiliği anlamına geldiği çıkarımı yapılabilecektir. O halde Atatürk milliyetçiliği maddede sadece Atatürk milliyetçiliği olarak değil, diğer iki tanımla birlikte maddeyi çevrelenmiştir. Bu yaklaşımdan hareketle Atatürk milliyetçiliğinin her şeyden, en azından maddedeki diğer ilkelere önce geldiği sarihtir.

⁸²⁹ Danışma Meclisi, S.Sayısı, 166'ya 1'inci Ek", Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C.7, s.5.

⁸³⁰ age.

Bu tespitlerimizin yanında, Atatürk milliyetçiliğinin Anayasa'ya neden eklenmiş olduğunu en iyi anlatacak olan Anayasa komisyonu başkanı Orhan Aldıkaçtı olabilir. Aynen aktarıyoruz:

"Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için ortaya çıkan fikir akımları arasında çeşitli milliyetçilik anlayışı (Turancılık) vardı. Biz bu tehlikeleri ortadan kaldırmak için Türk milliyetçiliği kavramını belki aşırı bir milliyetçilik anlayışına, daha doğrusu aşırı sağda bir milliyetçilik anlayışına yeniden yol açar endişesiyle "Atatürk milliyetçiliğini" anayasaya koyma gereği gördük ve bundan dolayıdır ki, Atatürk'ün Misak-ı Milli sınırları içerisinde kurduğu Türk milletine ve yetiştirdiği Türk milletine (...) "Ben Türküm diyen herkesin Türk olduğu" görüşüne yer veren Atatürk milliyetçiliği tabirini burada kullandık. Bu deyim elbette ki, başlangıç kısmında, Atatürk ilkelerini anlatırken açıklayacağız⁸³¹."

Yani görüde Atatürk milliyetçiliği ifadesinin anayasada yer alışının sebebi aşırı milliyetçiliğe karşı bir sigorta işlevi görmesidir. Ancak milliyetçiliğin olumsuz sapmalarına karşı sigortanın yine milliyetçiliğin bir türünün olması ironik bir durum yaratmaktadır.

Belirtelim ki, "Atatürk milliyetçiliği" ifadesi, ilk defa bir anayasa müzakeresinde gündeme gelmiş değildir. Aslında, 1982 Anayasası komisyonunun metninden önce, 1961 Anayasası döneminde de, "milliyetçilik" kavramının başına "Atatürk'ün" getirilmesi önerilmiştir. O dönemde rağbet görmemiş olan bu öneri, 1982 Anayasası komisyonu tarafından taslak metne alınınca, tekrar tartışmalara vesile olmuş ve bu defa öneriyi sahiplenenler çoğunluğa geçmiştir.

Danışma Meclisi tutanaklarına baktığımızda bu konunun 1961 Anayasası dönemindeki gibi hararetle tartışılmadığı görülmektedir, çünkü bu müzakerelerde milliyetçiliğin anayasada yer almaması gerektiğini savunanlar istisnai hatta dırlar. Tartışmanın yoğunlaştığı nokta 1961'den farklı olarak bu defa, milliyetçiliğin "Türk milliyetçiliği" mi yoksa "Atatürk milliyetçiliği" mi şeklinde olması gerektiği yönündedir. Gerçi bu tartışmadan hareketle milliyetçiliğin anayasadan çıkartılması gerektiğini savunanlar da yok değildir. Mesela Fevzi Uyguner: *"Atatürk milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliği aynı şey midir, değil midir, Atatürk milliyetçiliğinin kavram ve*

⁸³¹ 17.08.1982 Tarihli 2. Oturum, **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, s. 674.

kapsamı nedir, Türk milliyetçiliğinin kapsamı nedir?” şeklindeki tartışmaların ortadan kaldırılması ve sosyal hukuk devleti üzerindeki tartışmaların açıklığa kavuşturulması için maddeden milliyetçilik ile sosyal ifadelerinin çıkarılmasını önermiştir⁸³². Yine önergelere geçildiğinde milliyetçiliğe yer vermeyen madde önergelerinin (3 adet) olduğu gözlemlenmektedir⁸³³. Buna karşın, 50 imzalı 16 kadar önergede ise Atatürk/Türk milliyetçiliği yer bulmuştur.

1961 Anayasası müzakerelerinde, önceki anayasada açıkça var olan bir ilkenin çıkartılması tartışılırken; 1982 Anayasası müzakerelerinde önceki anayasa döneminde, dolaylı olarak anayasada var olan bir ilkenin açıkça metne dâhil edilmesi tartışılmaktadır. Ayrıca 1961’den farklı olarak Anayasa komisyonu milliyetçiliğin metne dâhil edilmesi gerektiği görüşündedir. Bu şatlar milliyetçiliğin anayasaya girmesi konusunda muhalefetin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca milliyetçiliğin Atatürk ismi ile çevrenmesi, konu üzerinde tartışılmasının da boyutunu değiştirmiştir. Ayrıca 1961 Anayasasına nazaran 1982 Anayasası müzakerelerinde, milliyetçiliğin içeriğine yönelik tartışmalar, Atatürk’ten uzun alıntılar, bu milliyetçiliğin ne olduğu veya ne olmadığına ilişkin tartışmalar öne çıkmamıştır. Esas olarak müzakereler, Türk milliyetçiliği ile Atatürk milliyetçiliğinin aynılığı/ayrılığına sıkışmıştır. Bu müzakerelerde, tıpkı 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi ilkenin imalar yoluyla ve maniplatif biçimde savunulduğu gözlemlenmiştir *"Atatürk isminin ve Atatürk milliyetçiliğinin Anayasada yer almasına karşı çıkanlar, Atatürk ismi anıldığı zaman onunla mücadele gücüne sahip olamayacaklarını sananlardır bir kısmı"*⁸³⁴.

Müzakerelerdeki tartışmalara geçerse, öncelikle Atatürk milliyetçiliğini savunanların, Türk milliyetçiliğinin içeriğinde yer alan Turancı eğilimlere mesafeli olduğunu belirtmek gerekiyor: *"Türk milliyetçiliği başkadır, Atatürk milliyetçiliği başkadır. Atatürk milliyetçiliği hudutlar içinde*

⁸³² age., s. 653.

⁸³³ Mehmet Aydar ve Namık Kemal Yolga tarafından ayrı ayrı verilen önergelerin ve gerekçelerinin ortak noktası, maddede milli ifadelerine yer vermeleri ve Atatürk milliyetçiliğinin başlangıçta yer alması ve o kısma 1961 anayasasında olduğu gibi atıf yapılmasıdır. Bunun dışında Dündar Soyer ve Hari Seçkin ortak önergelerinde milli ifadesine yer vermekle yetinmişlerdir. age. s.677-678.

⁸³⁴ age., s.680.

düşünmüş ve özlü deyimle bunu bir yerde de belirtmiştir; "Ne mutlu Türküm diyene" sözünde belirtmiştir⁸³⁵."

Atatürk milliyetçiliğinin anayasa'da teknik açıdan yer almasının sakıncalı olduğunu ifade edenler de vardır: "[Atatürk milliyetçiliği teriminde] herkes kendine göre bir anlam çıkarabilir, hatta maksatlı olarak çıkarabilir. Binaenaleyh, bir miktar açıklamaya ihtiyaç var ve bu 2'inci maddeden ziyade başlangıç metninde, pratik olarak daha kolaylıkla yapılabilir. Orada Atatürk milliyetçiliğine ez cümle barışçıl, insancıl, birleştirici ve bütünleştirici vasıfları ve başka uygun görülecek yönleri açıklanmak suretiyle başlangıçta yer vermek uygun olur⁸³⁶."

Türk milliyetçiliği ifadesinin anayasada yer almasının gerektiğini savunanların görüşlerinden örnek aktarmak gerekirse, Mehmet Pamak; Türk milliyetçiliği yerine Atatürk milliyetçiliğinin getirilmesinin Atatürk'ü Türk milletinin yerine Atatürk'ün ikame edilmesi anlamına geleceği ve bunun onu küçülteceğini ifade etmiştir⁸³⁷: Maddede Türk milliyetçiliğinin bulunması gerektiğini önerenlerin gerekçelerinde de benzeri bir yaklaşım ifade edilmiştir:

"Atatürk milleti diye bir millet olmadığına ve bizzat kendisinin ifadesi ile ebedi olan Türk milletinin bir ferdi olmasına rağmen [Atatürk Milliyetçiliği] diye bir kavrama hele hele önemli bir milli hukuku belgesi olan Anayasa'da yer vermek son derece hatalıdır. İlme ve mantığa uymadığı gibi, Atatürk'ün (...) yüce ruh yapısına da terstir⁸³⁸."

Ayrıca bu görüşe göre, Atatürk ben "Türk milliyetçisiyim" diyor ve bununla iftihar ediyorken, Anayasa'da bunun dışında bir ifade Atatürk'ün izinden gidildiği konusunda şüphe uyandırıcıdır⁸³⁹.

Madde metnini eleştirenler, Atatürk zamanında olmayan Atatürk milliyetçiliği ifadesinin Türk milliyetçiliğinin olumlu ve olumsuz yanlarını görelî olarak bünyesinde taşıdığına dikkat çekmektedirler: "Atatürk milliyetçiliği bileştirici, bağlayıcı, bütünleştirici ve yüceltici bir milliyetçiliktir. Atatürk Milli Misakı getirmek suretiyle Türk milliyetçiliğini getirmiştir.

⁸³⁵ age., s. 670.

⁸³⁶ age., s. 667.

⁸³⁷ age., s. 661.

⁸³⁸ age., s. 677.

⁸³⁹ age.

Nerede?...Diğer bir milliyetçilik arıyorsak, onu da ifa etmiştir: [İstanbul'da çıkan bir gazete Kaşgar'da okunmalıdır] demiştir⁸⁴⁰."

Aslında burada getirilen yorumda Atatürk'ün "Turancı" olduğu iddia edilmemiştir, tersine Atatürk'ün barışçıl ve sübjektivist milliyetçilik özellikleri olduğu gibi Turancı sayılabilecek söylemlerinin de bulunduğu, yani Türk milliyetçiliğinin gelgitlerini bünyesine taşıdığına dikkat çekilmiştir. Keza, Atatürk'ün Türk milliyetçilerinden yapılması beklenen bazı eylemleri de, madde tasarısını eleştirilerine dayanak olmuştur:

"Türk milliyetçiliği demek, Türk tarihine uzanan, Türk kültürünün genişliğini anlatan, Türk şuurunu canlandıran bir anlamdır, bir ifadedir. Atatürkçü milliyetçilik budur, bunun içindedir. Atatürk milliyetçiliğinin içinde Türklük anlamı ve kavramı olmasaydı Atatürk ayrı bir Dil Tetkik Kurulu kurar mıydı, ayrı bir Dil Tarih Kurumu kurar mıydı; Türkiye'nin tarihi gelişimini, kökenini araştırma ilmi çalışmalar yaptırır mıydı⁸⁴¹?"(abç.)

Bu söylemlere bakıldığında gerçekten de Atatürk'ün bir Türk milliyetçisi gibi davranmış olduğu ve yani Türk milliyetçilerinden çok da ayrılmamış olduğu görülmektedir. Hatta müzakerelere yansıyan, ard arda bu defa ırki söylemleri sıralandığında çarpıcı bir görüntüyle karşılaşılmaktadır:

"Türkiye dışında kalmış olan Türk'lerin önce kültür meseleleriyle ilgilenilmelidir. Nitekim biz Türklük davasını böyle olumlu bir ölçüde ele almış bulunuyoruz."(Türk Kültürü Dergisi, S.13, s.115) Türkiye Bolşevik (Komünist) olmayacaktır(...)Şu ciheti de tebarüz ettirmeliyim ki, ben komünist değilim, Türk milliyetçisiyim."(Mahmut Esat Bozkurt, Türk İnkılâp Tarihi, 1940, s.191)⁸⁴²."

Atatürk'ün milliyetçiliğindeki ırkçı vurgularla birlikte, tartışmalardan birisi de, milliyetçiliğin öne çıkması durumunda diğerler ilkelerin ne olacağına yöneliktir: *Ayrıca bir ilkenin önüne Atatürk'ün getirilmesi durumunda diğerlerinin bundan eksik kalır yanının olmayacağı da kendi içinde tutarlı bir söylemle dile getirilmiştir: "Atatürk milliyetçiliği yoktur, Türk milliyetçiliği vardır. Bunu açtınız mı bakın ne olur. Atatürk halkçılığı,*

⁸⁴⁰ age., s. 669.

⁸⁴¹ age.

⁸⁴² age., s. 677.

Atatürk Cumhuriyetçiliği, Atatürk inkılâpçılığı... Böyle gideriz. Atatürk şunu söylemiştir [Ben Türk milliyetçisiyim, benim tarafım vardır, ben Cumhuriyetçiyim, Türk milliyetçisiyim]⁸⁴³

Bu yaklaşımı paylaşan başkaları da vardır: *"Sadece Atatürk milliyetçiliğinden söz etmek, diğer ilkelere gerekli önem verilmediği kanısını uyandırabilir⁸⁴⁴."*

Ancak kaydedelim ki, Atatürk milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliğinin aynı şey olduğu yönündeki sava dayandıranların içinde katılan bazılarının da Atatürk milliyetçiliğinin anayasaya girmesi gerektiğini düşündüğünü kaydedelim:

"Milliyetçilik kişilere mal edilecek bir manevi değer değildir. Bir kimse milliyetçi olabilir, ya da olmayabilir; amma kişi malı milliyetçilik olamaz. Milliyetçilik; bir milletin eğitim tarzı, gelenek ve görenekleri, karakteri ve tarihsel tutum ve yaşamı ile şekillenen milli bir manevi değerdir. Atatürk milliyetçiliği icat etmemiş olup, Osmanlı imparatorluğunun yüzyıllar boyu uyguladığı ümmetçilik siyaseti yüzünden unutulmuş, Türk'ün medeni vasıflarından birisidir⁸⁴⁵. [Atatürk'ün] en önemli vasıflarından birisi (...) bütün gücünü milli iradede ve Türk Milliyetçiliğinden almış olmasıdır. Türk'ün unutulmuş olan "milliyetçilik" vasfını tarihin karanlıklarından alarak (...)Türk'ü Türk yapan meziyet ve vasıflarla şekillendirerek, ilkeleri arasında millete armağan etmiştir⁸⁴⁶. (...) "Atatürk ne mutlu Türküm diyene vecizesi ile de, Türk milliyetçiliğinin özanlamını açıklıyordu. Mimarı Atatürk olan Türk milliyetçiliği ile Atatürk milliyetçiliğinin aynı şey olduğunu kamuoyuna açıklamayı görev bilir[iz]⁸⁴⁷"

A. Resmi Dil/Devlet Dili İkileminde Tutanaklarda Milliyetçilik

1982 Anayasası döneminde anayasa'nın 2'inci maddesinde yer alan "dili Türkçedir" ifadesinin ne anlama geldiği sıklıkla tartışılmıştır. Bu tartışmalara yönelik olarak yaklaşımları ve bizim görüşümüzü yukarıda ifade etmiştik, dolayısıyla tekrar etmeyeceğiz. Ancak bu başlıkta bir noktaya

⁸⁴³ age., s. 666.

⁸⁴⁴ age., s. 670.

⁸⁴⁵ age., s. 680.

⁸⁴⁶ age., s. s.681

⁸⁴⁷ age.

dikkat çekmek istiyoruz. O bölümde devlet dili Türkçedir hükmü ile resmi dil Türkçedir ifadeleri arasında bir fark olmadığını savunan yazarların görüşlerine yer vermiştik. Tutanaklarda bu söylemi destekleyen görüşlere olmakla birlikte resmi dil ile devlet dili arasında fark olduğu yönünde görüşler de dile getirilmiştir. Tutanaklara yansıyan bu görüşler, maddenin "amacı" hakkında çözüme ulaştırır niteliktedir.

Anayasa komisyonunun hazırlamış olduğu taslakta maddenin ilk hali "Devletin resmi dili Türkçe'dir" şeklindedir. Ancak buna bazı üyeler karşı çıkmışlardır. Utkan Kocatürk'un tutanaklara yanıtsan görüşüne göre;

"1924 Anayasasında [Devletin resmi dili Türkçe'dir] kaydı vardı (...) 1945'te yapılan bir değişikli de [Devletin resmi dili Türkçe'dir] ibaresi kaldırılmış {Devlet dili Türkçedir} diye kayıt düşülmüştür. Bu niçin gereklidir; huzurunuzda birkaç kelimeyle izah edeceğim.

Bu maddenin başında Türkiye Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla, milli birliği perçinleyen böyle bir maddeyi takiben Devletin resmi dilinden bahsetmek hata olur. Zira Türkiye'de resmi veya gayri resmi diye bir dil ayrımı yapılamayacağı gibi (...) başka Anayasalarda yer alan devletin dili şudur. Diye birkaç dil arasından birini çekip ayıracak bir durum da mevcut değildir. (...) Şimdi Türk Anayasasında böyle bir kayda lüzum var mıdır? Yoktur, çünkü Türk halkını biz bir bütün⁸⁴⁸ kabul ediyoruz.(abç.) Esasen büyük Atatürk'ün şu sözleriyle de bu milli birliği tek vücut halinde teşkil eden halkımızın teki dil konuştuğu tescil edilmiş durumdadır. Atatürk 1931'de diyor ki [Türk milletindenim, diyen insan her şeyden evvel mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz]Atatürk'ün resmi sözüdür. Biz şimdi Anayasamızın bir maddesiyle [Devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türktür] derken en tabii bir Devletin isteği olarak bunun Türkçe konuşmasını arzu ederiz. Dolayısıyla, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde değişik diller konuşuluyormuş gibi, bunlardan çoğunluğunun kullandığı dilin Türkçe olduğunu göze alarak "Resmi Dil" diye bir ibarenin 1982 Anayasasına düşülmesi bence hata olur. Bu 1945 yılında düzeltilmiş idi.

[Devletin resmi dili Türkçe'dir] kaydını [Devletin dili Türkçe'dir] şeklinde bu Anayasa'da düzeltilmesinin birinci fıkrada kaydedilen Devletin

⁸⁴⁸ Devlerin dili/resmi dil ikileminde yapılan bu çıkarımlar, kurucu meclis üyelerinin milletin bütünlüğü kavramından ne anladığına ilişkin çarpıcı bir done oluşturmaktadır.

ülke ve milletiyle bir bütün olduğu ilkesini kati şekilde destekleyeceği fikrindeyim⁸⁴⁹.”

Buna çok benzer bir görüş Feridun Ergin tarafından da dile getirilmiş ve bu üye de tasarındaki resmi dil ifadesine karşı çıkararak, devletin dili ifadesini savunmuştur:

[Devletin dili Türkçe’dir] ifadesini [Devletin resmi dili Türkçe’dir] ifadesinin yerine tercih etmemiz için geçerli bir sebep bulunmaktadır. [Resmi dil Türkçe’dir] dendiği vakit bunun mevhumu muhalifi ne anlarsınız? Başka gayri resmi dillerin olabileceği, dolayısıyla [Devlet dili] tabiri bence tercihe şayandır⁸⁵⁰.

Görüldüğü gibi, bazı üyeler resmi dil ifadesini tam da bu ülkede yaşayan insanların baka bir dil konuşmadıkları ön kabulüyle ve milletin bölünmez bütünlüğü yaklaşımını organik anlamda bir bütünlük anlamında monolitik bir yapı ekseninde algılamaktadırlar. Ancak bu müzakerelerde aynı milliyetçi ve asimilasyonist çıkış noktasına sahip olup, bilakis resmi dil ifadesini savunanların da bulunmuyor olması enteresandır. Örneğin Asım İğneciler’e göre;

[Resmi dil Türkçedir] deyimi ile [Devlet dili Türkçedir] deyimi arasında müsaadenizle ben fark görüyorum. Şöyle bir fark görüyorum:[Devletin dili Türkçedir] dersek, birisi belediyeye, vilayete, bakanlığa, başka bir dil ile dilekçe verebilecek demektir. Yalnız, ben Devlet olarak ona Türkçe cevap vereceğim; Devlet dili Türkçe olduğu için. Ben devletim, ona Türkçe cevap vereceğim. Öbür vatandaş başka dille bana dilekçe verebilecek demektir ve bunu da ben resmiyete koyacağım demektir⁸⁵¹.”

Kaydedelim ki, konuya ilişkin olarak tutanaklara yansıyan görüşler salt bu yönde değildir. Birçok üye ve özellikle komisyon başkanı Orhan Aldıkaçtı resmi dil ile devlet dili arasında bir fark olmadığı görüşünü ifade etmekle birlikte, resmi dil ifadesi yerine devlet dili ifadesinin getirilmesi yönündeki teklife (ve cümledeki gramer hatasının düzeltilmesi teklifiyle birlikte) olumsuz görüş bildirmişlerdir. Dolayısıyla bu maddenin müzakeresi sonucunda maddenin ilk haliyle “resmi dil Türkçedir” biçiminde düzenlenmesi konusunda karar alınmıştır⁸⁵².

⁸⁴⁹ age., s.692-693.

⁸⁵⁰ age., s. 693-694.

⁸⁵¹ age., s.695.

⁸⁵² age., s.695- 715.

Ancak enteresandır ki, madde bu halile Milli Güvenlikçilere gönderilmiş olsa da orada değişikliğe uğramış ve resmi ifadesi maddeden çıkartılmıştır. Konuya ilişkin olarak anılan tartışmaların varlığı, devletin dili ifadesini savunanların sert milliyetçi tutumu vs. dikkate alındığında, bu ifadenin kaldırılmış olmasının “hataen” olduğunu savunmak zordur. Hatta bu çerçevede gözden kaçanın olsa olsa madde başlığındaki “resmi dil” ifadesi olduğu bile düşünülebilir.

B. Milli Marş ve Milli Bayrak

1921, 1924 ve 1961 Anayasalarında, 1961 Anayasası için hazırlanmış olan tasarılar⁸⁵³ ve benzeri birçok metinde milli marş ve milli bayrağı anayasa normu olarak düzenlenmemiştir. Buna karşın ilkin 1982 Anayasasının ilk tasarısında bu konu bir madde ile düzenlenmiş ve fakat değiştirilemezlik tanınmamıştır⁸⁵⁴. Ayrıca maddenin gerekçesinde beyaz ay yıldızlı al bayrağın şeklinin kanunda tespit edileceğinin, gelecekte sanat açısından yapılması muhtemel değişikliklere imkân sağlamak olduğu ifade edilmiştir⁸⁵⁵.

Marş ve barağın anayasa’da düzenlenmesinin sebebinin darbeden önceki yaşanan olaylar olduğu ifade edilmiştir. Üyelerden Doğan Gürbüz: *“Milli Marş yerine Enternasyonalî okullarda öğretilmediler, söyletilmediler mi? Elbette Türkiye’nin, milletimizin milli marşından başka, İstiklal Marşından başka bir marş söylenemeyeceği burada rahatlıkla belirtilmeli idi...”*⁸⁵⁶

Son on yıllardaki gelişmelerin zorunlu bir ürünü olarak, anayasada bu marş ve bayrağa yer verilmesinin, öteden beri var olan bir hatanın/eksikliğin giderilmesi anlamına geldiğini düşünen Mehmet Hazer, müzakereler sırasında ilk kez, Bayrak ve İstiklal Marşı hakkındaki hükmün değiştirilemezliğinin hükme bağlanması gerektiğini ifade etmiş, bu öneri “bravo” sesleriyle karşılanmıştır⁸⁵⁷. Üyelerin bu yöndeki eğilimleri ekseninde, ilkin tasarıda değiştirilemezlik öngörülmeven milli marş ve milli bayrak,

⁸⁵³ Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü ile İstanbul Üniversitesi Anayasa Komisyonunun Anayasa ön tasarıları için bkz. Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, 1962. s.152.-205.

⁸⁵⁴ 1982 Anayasası’nın ilk tasarısı için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı, **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, S.166., s.1-50.

⁸⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu, **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, S.166’ya 1’inci Ek, s.5.

⁸⁵⁶ 17.08.1982 Tarihli 4. Oturum, **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, s. 694.

⁸⁵⁷ age., s.694.

“komünist” göndermelere karşı (enternasyonal ve kırmızı bayrak⁸⁵⁸) özellikle korunmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA

MİLLİYETÇİLİK

I. Genel olarak

“Atatürk Milliyetçiliği, ayrımcı ve ırkçı bir kavram değil, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkının, kökeni ne olursa olsun, devlet yönünden tartışmasız eşitliği, içtenlikli birliği ve birlikte yaşama istencini içeren çağdaş bir olgudur⁸⁵⁹.”

Yukarıda yer vermiş olduğumuz alıntı Anayasa Mahkemesi’nin “Atatürk Milliyetçiliğinden ne anlaşılması gerektiğini genel hatlarıyla ve özet olarak ifade ettiği, jeneriktir. Mahkeme, kararlarında bu tarz jenerik cümlelere sıklıkla yer vermektedir. Ancak içeriğinde muğlaklık barındıran kavramlar, bu tarz genel ve soyut cümlelerle değil, somut ve komplike sorunsallar karşısında anlamını bulur. Bu bölümde Atatürk milliyetçiliğinin Anayasa Mahkemesi kararlarında bulunduğu anlam üzerinde duracağız.

II. Anayasa Mahkemesinin Kavramları Tanımlama

Metodu

Anayasa Mahkemesi, Türk anayasalarında farklı isimlerle yer almış olan milliyetçilik ilkesini, geleneksel metodu ile incelemiştir. AYM’nin geleneksel metodu, kavramların önce ne olduğunu ifade etmek suretiyle bir tanımlama yapma ve ikinci olarak da kavramın ne olmadığı belirtmek suretiyle sınırlarını çizme biçimindedir. Biz de, 1961 Anayasası döneminde “Türk milliyetçiliği”, 1982 Anayasası döneminde “Atatürk milliyetçiliği” olarak ifade edilmiş, ancak mahkemenin ona biçtiği anlam açısından bir süreklilik taşıyan, “milliyetçilik” kavramını öncelikle bu metot çerçevesinde ele alacağız.

⁸⁵⁸ S. 699.

⁸⁵⁹ (SPK: ÖZDEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-02.htm> (7 Mayıs 2009)

A. Anayasa Mahkemesi kararlarına göre milliyetçilik nedir?

Mahkeme "milliyetçilik" ilkesini "*büyük bir toplumsal gerçek ve "millet düşüncesinin üzerine kurulu olan, çağın en etkin kültür ve politik anlayışı"* olarak tespit etmekte, sonra onun Türkiye açısından önemini de ortaya koymaktadır: "*Milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devrimi'nin temel ve önde gelen ilkelerinden biridir. Cumhuriyet döneminde "millet" ve "milliyetçilik" kavramları, başta, teokrasiden demokrasiye geçişi sağlayan Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucularıyla, onların koyduğu temel ilkeler üzerinde Cumhuriyeti yöneten kuşaklarca yorumlanmış ve 1924, 1961, 1982 Anayasa'larında yer almıştır*⁸⁶⁰." Bu tanımlamada milliyetçilik ile Atatürk milliyetçiliği arasında bir ayrıma gidilmediği, milliyetçiliğin bizzat kendisinin önemi vurgulanmış ve bu önem Atatürk ve Cumhuriyet kadrolarının onu yorumlamasına dayanılarak pekiştirilmiştir. Yani Atatürk'ün milliyetçi olmasından bağımsız olarak milliyetçiliğe bir değer biçilmiştir.

AYM'ye göre; aslında bir Türk milliyetçiliği, bir de Atatürk milliyetçiliği vardır, ancak bunlar yarışmadığı gibi Türk milliyetçiliği Atatürk milliyetçiliğini de kapsayan daha genel bir ilkedir. Bu sonuca Mahkemenin şu ifadelerinden ulaşıyoruz: "*Atatürk milliyetçiliği, gelişme ve ilerleme yolunda, milletlerarası işlem ve ilişkilerde çağdaş uluslara uygun ve onlarla uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel yeteneklerini ve bağımsız kimliğini koruması olarak tanımlanan Türk milliyetçiliğinin Türk olmak mutluluğunu duyan herkesi kapsayan biçiminin adıdır*⁸⁶¹."

Yani hâlihazıra bir Türk milliyetçiliği vardır. Bu milliyetçilik, Türk toplumunun özel yeteneklerini ve bağımsız kimliğini koruması anlamına gelmektedir. Bu şekilde tanımlanan milliyetçiliğin çeşitli biçimleri olmakla birlikte "*Türk olmak mutluluğunu duyan herkesi kapsayan biçimine*" Atatürk milliyetçiliği denmektedir.

⁸⁶⁰ (SPK: DDP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm>

⁸⁶¹ E.2008/16, K. 2008/116, T.05.06.2008,
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm>
(7 Mayıs 2009)

Peki, bu milliyetçiliğin unsurları nelerdir? Mahkeme bu soruya da "içerenleri" ve "içermeyeni" sayarak yanıt vermektedir: "(...) *ulusu oluşturan öğeler arasında dil birliği, ulusal duyguyla yan yana insanlık duygusu, siyasal varlıkta birlik, yurt birliği, köken birliği, tarihsel ve ahlaksal yakınlıklar sayılır. Geçmiş ortaklığı, gelecek ve amaç birliği de öğeler arasına alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk ulusu diyerek başka ayrımlara yer vermeyen Atatürk milliyetçiliğinde dinsel öğe esas alınmamıştır. Lâiklik, devlet ve toplumun karşılıklı lâik tutumunu da içerir. Bu da birleştiricilikle sonuçlanır. Birleştiricilik dinsel bağda değil, Atatürk milliyetçiliğinde, ulus bağında, ulusal değerlerdedir*⁸⁶²."

Görüldüğü gibi AYM'nin yaptığı, bizatihi Atatürk'ün Türk milletini oluşturduğunu ifade ettiği unsurları saymaktan ibarettir. AYM, tüm bu unsurların içinde "din" öğesinin olmadığını vurgulamakta, bu anlamda Atatürk milliyetçiliğinin millet algısının dini dışladığına dikkat çekmektedir. Buradan hareketle, AYM'nin kararlarında, Atatürk'ün millet konusunda dini içerikli söylemleri referans almadığı veya bu söylemlerin benimsemediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda yukarıda Atatürk milliyetçiliğinin sübjektivist ve objektivist milliyetçilik yaklaşımlarının bir sentezi olduğu yönündeki tespitimiz, tanımlamada aynı unsurlara yer verilmiş olması nedeniyle, AYM tanımı açısından da geçerlidir.

Mahkeme Atatürk milliyetçiliğinin birçok işlevi yerine getirdiğini düşünmektedir. Türk olma mutluluğunu duyan herkesi kapsayan bu milliyetçiliğin, "kapsama" işlevinin karşılığı üzerinde de durulmuştur: "*Türkiye Cumhuriyeti, "Atatürk Milliyetçiliği"ne içtenlikle bağlıdır. Eşitlikçi ve birleştirici içeriğiyle çağdaş anlayışı yansıtan Atatürk Milliyetçiliği toplumsal dayanışmanın temeli ve güvencesidir. Atatürk Milliyetçiliği, yaşamsal ve bilimsel gerçek olarak benimsenmiştir. Bu tarihsel ilke aynı zamanda ulusal varlığın korunmasına ve yücelmesine hizmet edecek yaşam anlayışı ve biçimidir. İnsancıl, uygar ve barışçıdır. Kardeşliği, sevgiyi, dayanışmayı ve çağdaş evrensel değerleri kucaklar*⁸⁶³."

⁸⁶²E.2008/16, K. 2008/116, T.05.06.2008,
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm>
(7 Mayıs 2009)

⁸⁶³ (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm>
(7 Mayıs 2009)

Mahkeme, anılan alıntıda fark edileceği gibi, milliyetçiliğe çokça misyon yüklemiştir. Toplumun bir arada yaşamasının temeli olarak görülen bu milliyetçilik algısında, "bir arada yaşayacakların" statüsü üzerinde de durmuş, onların eşitliğini vurgulamış ve bu anlamda eşitliğe dayalı kurallar koyma işlevi gören "vatandaşlık" maddesine -etnik göndermeye eleştirilerimiz saklı kalmak şartıyla- "açıklık" getirmiştir: *"Atatürk milliyetçiliği, Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayan; dil, ırk ve din gibi düşüncelerle yapılacak her türlü ayrımı ret eden, birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışı temsil eder"*⁸⁶⁴.

Ayrıca yine belirtmek gerekir ki, vatandaşlık maddesinin 1961 ve 1982 Anayasalarındaki sürekliliği AYM kararlarında da görülmektedir: *"Gerçekten, Anayasanın (1961 Anayasası) 54. Maddesinin birinci fıkrasında, Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı bulunan herkesin Türk olduğu hüküm altına alınarak Türk ulusundan sayılabılmenin tek koşulunun vatandaşlık olduğu, dil, din ve ırk farklılıklarına bakılmayacağı kesin bir dille ortaya konulmuştur"*⁸⁶⁵.

B. Anayasa Mahkemesi kararlarına göre milliyetçilik ne değildir?

AYM'nin kavramları ele alma metodunun olumsuz biçimlerle de olduğunu ifade etmiştik. Konuya ilişkin olarak mahkeme, Atatürk milliyetçiliğinin "ne olmadığını" ortaya koyarken, onun dinsel ve ırksal sapmalara ve özellikle saldırgan ve yayılmacılığa kayma potansiyeline karşı sınırlarını çizmektedir: *"Geçmişte "panislâmist" ve "panturanist" görüşlerin neden olduğu acı deneyimleri yaşamış olan Türk Uluğu'nun din, dil, ırk ve mezhep gibi esaslara dayalı ayrılık çabalarına ödün vermeyen, birleştirici ve toplayıcı bir "milliyetçilik" anlayışına Anayasa'nın Başlangıç hükümleri arasında yer verilmesi, imparatorluktan ulusal devlete dönüşmüş olan bir toplumun bilinçli bir davranışdır"*⁸⁶⁶.

⁸⁶⁴ (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁸⁶⁵ (SPK: SP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1992/K1992-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁸⁶⁶ (SPK: DEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1994/K1994-02.htm> (7 Mayıs 2009)

Mahkeme, ırkçılığı, hürriyet ve demokratik hukuk devleti rejimiyle bağdaşmayan bir doktrin olarak nitelendirmiş⁸⁶⁷ ve bu fikre karşı özellikle belli bir mesafe koymuştur: *"İrkçılık, Turancılık veya bir din veya mezhep doğrultusunda bütünleşmeyi amaçlayan inanışlar gibi kavramlar, Türk Milliyetçiliği anlamının dışındadır ve Anayasa'nın Başlangıç bölümünde yer alan temel ilkelere, 2. Maddede yazılı Cumhuriyet esaslarına tamamen aykırı sosyal ve hukuksal yönden geçerli hiçbir değer kazanmamış kavramlardır"*⁸⁶⁸.

Bunun dışında milliyetçiliğin milli olana yakın olduğu ve milli olanı savunduğu, bu bağlamda "yabancı olana" karşı belli bir mesafe koyduğu düşünülebilir. Özellikle bunun ekonomik boyutuyla ele alındığında sermaye bağlamında, yabancı sermaye/milli sermaye ikilemi yarattığı düşünülebilir. Ancak AYM milliyetçiliğin ne olmadığını ortaya koyduğu kararlarından birisinde, bugün birçok ulusalcının iddiasının aksine Atatürk milliyetçiliğinin yabancı sermayeye karşı olmadığını ifade etmiştir: *"Yabancı sermayenin sadece madencilik sektöründe değil, herhangi bir sektörde yatırım yapması, milletlerarası ilişkilerin yaygınlaştığı günümüz dünyasında, "Milliyetçilik" ilkesine ters düşen bir durum sayılamaz. Bugünün gelişmiş ülkelerinde dahi, yabancı sermayenin yatırım yapması, tabîî bir ekonomik girişim olarak kabul edilmektedir. Azgelişmiş ekonomiler ise yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekip ekonomik kalkınmayı hızlandırmaya çalışmaktadırlar. Milliyetçilik, yabancı sermayeye karşı olmak değil, yabancı sermayenin ulusal amaçlara hizmet edecek şekilde kullanılmasını sağlamak olarak anlaşılmalıdır"*⁸⁶⁹.

III. AYM'nin İçtihatlarındaki Milliyetçilik Meselesi

Milliyetçilik ilkesi AYM kararlarında, özellikle siyasi partilerin kapatılması davalarında sıklıkla kullanılan bir ilkedir. Mesela sadece 1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesinin önüne altı (6) parti kapatma davası gelmiştir. Bunlardan üçü (İşçi-Çiftçi Partisi⁸⁷⁰, Türkiye İleri Ülkü Partisi⁸⁷¹, Büyük Anadolu Partisi⁸⁷²) usulî nedenlerle mevzuata ilişkin eksikliklerinden dolayı kapatılmıştır. Geriye kalan üç partinin kapatılma

⁸⁶⁷ E. 1963/1973, K.: 1965/40, T.: 26.09.1965., AYMKD, S.4, s.256.

⁸⁶⁸ E. 1973/38, K.1975/23, T. 14. 02.1975, AYMKD, S. 13, sç247.

⁸⁶⁹ E. 1985/80, K. 1986/30. T. 24.12.1986. AYMKD. S.22, s.527.

⁸⁷⁰ 1968 / 31 – 1968 / 44, 6. Cilt – s. 243. R.G. 30.12.1968 - 13088

⁸⁷¹ 1971 / 2 – 1971 / 2, 9. Cilt – s. 71, R.G 06.01.1972 - 14064

⁸⁷² R.G, 28.03.1973 – 1449.

gerekçelerinde ise başka nedenlerle birlikte milliyetçilik ilkesine aykırılık yer bulmuştur.

Milliyetçiliğin temel olarak yarıştığı ve kendi varlığını meşrulaştırırken kullandığı üç mit, üç fikirsel akım vardır. Bunlar, AYM'nin ve kurucu meclis tutanaklarına yansıyan ifade ediliş biçimlerine göre, "Komünistlik", "İslamcılık" ve "bölücülüktür". Bu üç rakip, 1961 Anayasası görüşmelerinde milliyetçiliğin anayasaya girmesi gerektiğini savunanlar tarafından da sıklıkla ifade edilmiştir. (Bazıları bunların yanına Siyonizm'i de eklemektedir. Konuya ilişkin başlıkta bu husus aktarılacaktır.)

AYM kararlarında da milliyetçilik, bu üç "öteki" ile mücadele eden bir ilke görünümündedir. Milliyetçiliğin millet önermesine karşı "İslamcılık" *ümmeti*, "komünizm" *sınıfı* ikame etmekle birlikte, "bölücülük" *millele karşı milleti* önermekte ve bu anlamda çatışmaların içinde en derinini yaratmaktadır. Çünkü ümmet veya sınıf, dinsel ve ekonomik referanslarla farklı bir paradigmadan şekillenmektedir, buna karşın "bölücülüğün" veya daha objektif deyimle karşı milliyetçiliğin donesi de millettir ve dayanağı yine milliyetçiliktir. Yani milliyetçiliğe karşı milliyetçilik, hâkim milliyetçilik ile aynı verileri kullanmakta ve benzer siyasal söylemlerin, simetriğini ifade etmektedir. Bu nedenle gerginliğin en yüksek olduğu zemin bu olmuştur. Milliyetçiliğin karşı çıktığı bu akımları, en az sorun teşkil edeninden en çok sorun teşkil edenine doğru inceleyelim.

A. Sınıf Egemenliği Kuramı Karşısında Milliyetçilik

Resmi ideoloji açısından en az sorun yaratan⁸⁷³ sınıf egemenliği meselesi 1961 yılında, Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerinin iptali istemiyle açılan davada gündeme gelmiştir. AYM, "*sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflara tahakkümü halinde, milletin bütün fertlerinin kader, kıvanç ve tasa ortaklığının yerini, sınıflara mahsus, ayrı kıvanç ve tasalar alacağından, Anayasa'nın bu konularda öngördüğü birlik yıkılacaktır.*"

⁸⁷³ Şu kayıtlarla başlayalım. Sınıf egemenliği kuramı resmi ideoloji açısından en az sorun teşkil edendir, çünkü Türkiye'de komünizmin "bir tehlike olarak" en yaygın olduğu dönemde dahi komünist hareket anti-emperyalist karakter taşımakla birlikte, anti-kapitalist ve sınıfsal bir perspektifte kendisini ortaya koyamamıştır. Yine kaydedelim ki Komünist ideolojiyi savunan partilerin rejimle olan sorunu genellikle Kürt meselesi ekseninde ortaya çıkmıştır. Bunun istisnası Türkiye İşçi Partisi sayılabilir ki bu parti de aşağıda inceleyeceğimiz üzere Kürt meselesinden dolayı kapatılmıştır. Bu partiyi istisnai kılan sınıf eksenli politika gütmesidir.

Sınıfların birbirine zıt olan duyguları, milli birliğı zedeleyecek ve yurt içinde sulh ve sükûnu bozacaktır. Belki de sınıf mücadelesi, hukuk sahası dışına çıkabilecek, ezmek ve ezilmek çabaları, iç boğuşma haline gelebilecektir. Sınıf tahakkümünü korumak yolundaki bu çatışmalar, milli mücadele ruhunu, Anayasa'nın millet egemenliğı kuralını ve Atatürk devrimlerine bağlılık şuurunu da kökünden sarsacaktır⁸⁷⁴” ifadeleriyle siyasal alanı milliyetçilikle çevrelemiştir⁸⁷⁵.

Benzer yorum, esas olarak bölücü fikirler taşıdığı gerekçesiyle kapatılan Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılma davasında da geliştirilmiştir: *"Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflara tahakkümü halinde, milletin bütün fertlerinin kader, kıvanç ve tasa ortaklığının yerini, sınıflara mahsus, ayrı kıvanç ve tasalar alacağından, Anayasa'nın bu konularda öngördüğü birlik yıkılacaktır. Sınıfların birbirine zıt olan duyguları, millî birliğı zedeleyecek ve yurt içinde sulh ve sükûnu bozacaktır. Belki de sınıf mücadelesi, hukuk sahası dışına çıkabilecek, ezmek ve ezilmemek çabaları, iç boğuşma haline gelebilecektir. Sınıf tahakkümünü korumak yolundaki bu çatışmalar, millî mücadele ruhunu, Anayasa'nın millet egemenliğı kuralını ve Atatürk devrimlerine bağlılık şuurunu da kökünden sarsacaktır (...) Sınıf tahakkümünün bulunduğu yerde millî egemenliğin var olduğu savunulamaz. Çünkü egemenlik milletin tümünde değil, hükmeden sınıfta olacaktır⁸⁷⁶."*

1982 Anayasası döneminde Demokrasi Partisi (DEP) kararında da Mahkeme yine sınıf kuramına değinerek, milletin birliğı ve bütünlüğü karşısından etnik farklılıklar gibi sınıfsal farklılıkların da silindiğini belirtmiştir: *"[Egemenlik] ve "devlet" kavramlarının, "ulus" kavramıyla bütünleşmesi, devletin herhangi bir etnik kökenden gelenlerle ya da herhangi bir toplumsal sınıfla özdeşleştirilmesine engeldir. Bunun nedeni; ulusun çeşitli toplumsal sınıflardan oluşmasına karşın sınıflar üstü bir kavram olmasıdır. Bunun için, egemenliğin kullanılmasını tek bir toplumsal sınıfa bırakan ya da bir toplumsal sınıfı egemenliğin kullanılmasından*

⁸⁷⁴ E.1963/173, K.1965/40, KT.26.9.1965, **AYMKD.**, S.4, s.299-300

⁸⁷⁵ Yüzbaşıoğlu, age., s.143.

⁸⁷⁶ E. 1971/3, K. 1973/3, T. 20.07.1971, AYMKD; S.9, s.130.

*alıkoyan veya egemenliği bölen düzenlemeler bölünmez bütünlük ve tekil devlet ilkesine ters düşer*⁸⁷⁷.

Mahkeme, Atatürk milletçiliğinin sınıf çatışmasını reddeden solidarist-korporatist niteliğinden hareket ediyor görüntüsüne rağmen, özellikle 1982 Anayasası döneminde "egemenlik" ile "iktidar" kavramlarının arasındaki fark üzerinde durarak, Çağlar'ın ifadesiyle "*kapalı politik alanın sınırlarını ilk derecede, üstün korumalı hak ve hürriyetlerle çizmiş ve bütünleşmiş sistem anlayışından uzaklaşarak konuyu özgürlükçü-çoğulcu demokratik sistem bağlamında ele almaya başlamıştır*"⁸⁷⁸.

B. İslamcılığa Karşı Milliyetçilik

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde milli görüş hareketi olarak ifade edilen kronik parti kapatmalar zincirinin ilk halkasını oluşturan dava, Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kapatılması davası olmuştur. 1961 Anayasası döneminde AYM'nin önüne gelen bu davada mahkeme, re'sen konuyu milliyetçilik açısından da incelemiş ve hatta partinin kapatılma gerekçesi, laiklik ile birlikte milliyetçiliğe aykırılık olarak belirlenmiştir.

Enteresandır, MNP programı partinin milliyetçi olduğunu ifade etmiştir. Parti programının "Milliyetçilik Anlayışımız" başlıklı 7'inci maddesi şu şekildedir: "*Müşterek davalara iman, müşterek tarih şuuru, müşterek kültür ve gaye birliği içerisinde ve müşterek bir ruhi muhteva potasında erimiş toplulukları tam bir vahdet içinde kabul edici, zarfı mazrufa göre kıymetlendirici ve bu ölçüler dışında hiçbir tefrik yapmayıcı bir milliyetçilik anlayışına sahibiz*"⁸⁷⁹.

Keza davaya dayanak olan savcılık iddianamesinde de partinin, o dönem anayasanın başlangıç kısmında yer alan Türk milliyetçiliğine aykırı eylemlerinin bulunduğu ilişkin her hangi bir iddia yer almamıştır. Bilakis, savcılık iddianamesinde parti genel başkanı ve yardımcısının laiklik ilkesine aykırılık teşkil eden eylemlerini ortaya koyarken, onların partiyi milliyetçi

⁸⁷⁷ (SPK: DEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁸⁷⁸ Çağlar, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", **Anayasa Yargısı**, S.7, Ankara, 1990, s.75.

⁸⁷⁹ "Milli Nizam Partisi Kararı", <http://www.belgenet.com/parti/program/mnp.html> (7 Mayıs 2009)

olarak tanımlayan söylemleri de iddianameye eklemiştir. Örneğin genel başkan Necmettin Erbakan'ın 17.5.1970 günü İzmir'de yaptığı şu konuşmasındaki *"Bu milletin 1000 yıl İslamlığa ışık tutup mağlup olmadığını, Milli Nizam Partisi'nin 1000 senelik milliyetçilik ve mukaddesatçılığı hak yolda yürüteceği..."*⁸⁸⁰ (abç.) ifadesi, genel başkan yardımcısı Hüseyin Abbas'ın 12.11.1970 günü Kocaeli'de yaptığı konuşmada, *"Partinin ana gayesinin milliyetçi ve mukaddesatçı olduğunu, maarif sistemini değiştirip milli bir üniversite kuracakları"*⁸⁸¹ yönündeki söylemi iddianamede yer almıştır.

Buna rağmen laikliğe aykırı eylemlerinden dolayı kapatılan siyasi partinin kapatılma gerekçelerinden birisi de milliyetçilik ile çelişkiye düşmesi gösterilmiştir: *"Parti, kuruluş ereği, çalışma düzeni, faaliyet ve bu arada propaganda ve telkin yönü bakımlarından Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na aykırı bir tutum ve durumun içindedir. Bu aykırılık başlıca, bir yandan Anayasa'nın başlangıç kısmındaki «Milletimizi dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliği» ilkesi ile (...) doğrudan doğruya çelişkiye ve çatışmaya düşmek biçiminde kendisini göstermektedir"*⁸⁸².

1982 Anayasası döneminde laikliğe aykırı eylemlerinin bulunduğu iddiası ile kapatılan ilk parti, Huzur Partisi olmuştur. Ancak bu defa AYM bu partinin milliyetçiliğe aykırılığını re'sen dikkate almamıştır. Gerçi henüz faaliyete geçmemiş olmasından dolayı, sadece tüzük üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Ancak yine enteresandır ki, savunmasında Atatürk milliyetçiliğine bağlı olduğunu ifade eden bu partinin, Güneş Dil Teorisine inanan Atatürk'ün anlayışına atıfla dil konusunda milliyetçi sayılabilecek araştırma niyeti, kapatma gerekçelerinden birisi olmuştur. Parti programının ilgili maddesi şu şekildedir: *"Dil çalışmaları için Çağatay, Azeri, Uygur ve Oğuz olmak üzere dört ana Türk lehçesinin ve bu lehçelerdeki kelime köklerinin incelenmesine taraftarız. Keza tekâmülü için önce alfabenin geliştirilmesinde zaruret görüyoruz. Dokuz heceli olan Türk alfabesine dokuzuncu sesli harfi koymak istiyoruz. Eski Türk alfabelerinin neden otuz*

⁸⁸⁰ E.1971/, K.1971/1,T. 20.5.1971, **AYMKD**, S.9, s. 9.

⁸⁸¹ age., s. 13.

⁸⁸² age., s.67.

beş harfli olduğunu yeni baştan ve Atatürkçü bir ruh ve anlayışla araştıracağız⁸⁸³.”

Programdaki bu madde 1982 Anayasası’nın 174’üncü maddesiyle korunan 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1553 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun’un 1’inci maddesine, dolayısıyla Anayasanın 174 ve Siyasi Partiler Kanunu’nun 84. maddesi hükümlerine aykırı tutum ve davranış [?] olarak algılanmış ve bu madde partinin kapatılması gerekçelerinden birisi olmuştur.

C. Kronik Sorun: Türban ve Milliyetçilik

Bu başlıkta, Türkiye’nin yakın geçmişini etkileyen, bazı siyasi partilerin kapatılması⁸⁸⁴ bazı siyasi partilerin uyarılmasına⁸⁸⁵ dayanak olan türban sorununu milliyetçilik bağlamında ele alacağız. Türban sorunu, hukuki düzlemde ilk kez ortaya çıkaran, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından açılmış bulunan 1989/1 Esas, 1989/12 K. Sayılı 07.03.1989 tarihli nam-ı diğer “türban kararı” olmuştur.

“2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44’üncü Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun’un” 2. maddesiyle; 2547 sayılı Yasa’ya eklenen “Ek Madde 16’nın, Anayasa’nın Başlangıç Kısmı ile, 2, 10, 24, 174’üncü maddelerine aykırılığı nedeniyle iptali istemli açılan davada Anayasa Mahkemesi, öğrencilerin üniversitede türban takma özgürlüklerinin sınırlandırılmasının “içtihadı dayanağı” olduğu savunulacak kararını verirken; konuyu laiklik ile birlikte milliyetçilik açısından da incelemiş ve anılan düzenlemeleri (Eğitim alan öğrencilerin türban takma özgürlüklerini) Atatürk milliyetçiliğine aykırı görmüştür.

AYM, yukarda ifade ettiğimiz üzere Türk milletini oluşturan unsurların içinde dinin olmadığı kanaatindedir. Bunu Atatürk’ün ladini söylemlerine atıfla ortaya koymaktadır: *“Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk ulusu diyerek başka ayrımlara yer vermeyen Atatürk*

⁸⁸³ E. 1983/2, K. 1983/2, T. 25.10.1983, R.G.15.10.1984 – 18546.

⁸⁸⁴ Bkz. SPK: RP, FP.

⁸⁸⁵ Bkz. SPK: AKP.

milliyetçiliğinde dinsel öge esas alınmamıştır⁸⁸⁶.” Mahkeme, din ve milliyetçiliği birbiri ile yarışan kavramlar olarak görmekte ve onları ayırmaktadır: Atatürk’ün 5.11.1925 günlü söylevinde belirttiği gibi din ve mezhep bağının yerini Türk ulusçuluğu bağı almıştır⁸⁸⁷.

Literatürde din, objektivist millet tarifinde milletin alt başlığında ve onun bir unsuru olarak ifade edilmesine rağmen, AYM kararında millet ile aynı düzeyde ve onunla yarışan bir olgu olarak ele alınmıştır: “*Lâiklik, devlet ve toplumun karşılıklı lâik tutumunu da içerir. Bu da birleştiricilikle sonuçlanır. Birleştiricilik dinsel bağda değil, Atatürk milliyetçiliğinde, ulus bağında, ulusal değerlerdedir, incelenen Yasa maddesi ise dinsel inanç gereğine yer vererek Atatürk milliyetçiliği ilkesiyle çelişmektedir⁸⁸⁸.”*

Mahkemenin din ve millet kavramlarını birbirleri ile yarışır görürken, bu kavramları “egemenlik” ekseninde ayrıştırıldığı düşünülebilir. Bu yöndeki imalara kararda yer verilmiştir: “*Egemenliğin bağısız koşulsuz ulusta olması ilkesi, dinde olmadığına kanıttır⁸⁸⁹.”* Doktrinde de Atatürk milliyetçiliği ile milli egemenlik arasında sıkı bağ vurgulanmaktadır. Bu kavrayışa göre dini rejim, ümmet ile laik rejim ise, milletle tarif edilmektedir: “*Laiklik ümmetten ulusa geçişin itici gücü olmuştur.(...) Değişiklik, din ve mezheplere inananlar (...) birlikte yaşama gereğini benimseyerek devletin kendilerine karşı eşit yaklaşımından güven duymuşlardır.(...) yurttaşlar, ulus bilinciyle Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk ulusunun bireyleri olmuşlardır(...) milliyetçilik ilkesi laiklikle tamamlanmıştır⁸⁹⁰.”*

Kararda, milliyetçilik ile laikliğin iç içe girmiş olduğu ve aralarında amaç araç diyalektiğinin bulunduğu iddia edilmektedir. Yani yukarıda ifade ettiğimiz üzere, egemenlik ekseninde milliyetçiliğin dünyevi bir ideoloji olmasından hareketle, laiklikle uyumlu olduğu belirtildiği gibi, laikliğin de

⁸⁸⁶E.2008/16, K. 2008/116, T.05.06.2008.
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm>
(7 Mayıs 2009)

⁸⁸⁷ E. 2008/16, K. 2008/116, T. 05.06.2008.
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ%5CK2008%5C/K-2008-116.htm>

⁸⁸⁸E.2008/16, K. 2008/116, T.05.06.2008.
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm>
(7 Mayıs 2009)

⁸⁸⁹ E.2008/16, K. 2008/116, T.05.06.2008.
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm>
(7 Mayıs 2009)

⁸⁹⁰ E.1989/1,K.1989/12, T.7.3.1989. **AYMKD**, S.25, s.147.

milliyetçiliğin amaçlarını gerçekleştirme işlevi olduğu düşünülmektedir. Bu algı çerçevesinde, "ulusal yaşamın temeli" olarak görülen laikliğin, "ulusal birliği sağlamış" olduğu belirtilmiştir.

Laiklik ve milliyetçilik ilkelerinin birbiri içine geçmiş bütünlüğü, Anayasanın resmi ideolojisi oluşturmaktadır. Çağlar ve Çavuşoğlu'nun ifade ettikleri üzere, Anayasa Mahkemesi resmi bir Anayasa ideolojisinin varlığını kabul etmektedir ve siyasi alanı Anayasa Başlangıcında ifadesini bulan resmi ideoloji (milliyetçilik ve laiklik ilkeleri) ile sınırlamakta yani kısaca, değerler demokrasisinin adını koymaktadır⁸⁹¹.

Yukarıda ifade ettiğimiz kararların dışında da laikliğin, Atatürk milliyetçiliği ile olan ilişkisi laikliğe aykırı eylemlerde bulunduğu iddia edilen siyasi partilerin kapatılması için hazırlanan iddianamelerde, dile getirilmiştir. Ancak bu kararlarda, AYM'nin Atatürk milliyetçiliğinin üzerinde durmadığı, davayı salt laiklik ekseninde ele alındığı gözlemlenmiştir. Keza yakın tarihli AK Parti kapatma davasına dayanak olan anayasa değişikliğinin iptali istemli davada⁸⁹² CHP'li milletvekilleri, *dinsel inanç gereği başını örtmeye imkân tanıyan düzenlemeyi iptal eden Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu kararında Atatürk Milliyetçiliğine dayanıldığından, toplumda kıyafetler aracılığıyla din eksenli kutuplaşmalara yol açabilecek ve birleştiricilik yerine ayrışmacılığa olanak sağlayacak değişikliğin Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen "Atatürk milliyetçiliğine bağlı" niteliğini değiştirmek anlamına geldiğini ifade etmişlerdir⁸⁹³. Ancak mahkeme konuyu Atatürk milliyetçiliği açısından incelememiştir.*

AK Parti'nin kapatılması istemiyle açılan davada da milliyetçilik özellikle alt kimlik ve üst kimlik ekseninde milleti oluşturan unsurlardan birinin din olup olmayacağı bağlamında iddia ve savunmanın polemik konusu olmuştur. Kapatma davasına dayanak olan iddianamede Recep Tayip Erdoğan'ın şu ifadesi partinin laikliğe aykırı eylemlerine ilişkin delil olarak kullanılmıştır: "*Türkiye'de Türkü vardır, Kürdü vardır, Lazı vardır,*

⁸⁹¹ Bakır Çağlar-Naz Çavuşoğlu, "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi", **Anayasa Yargısı** 16, Ankara 1999, s.169.

⁸⁹² E.2008/16, K. 2008/116, T.05.06.2008, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm> (7 Mayıs 2009)

⁸⁹³ (SPK: AK PARTİ), <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K2008/K-2008-2SPK.htm> (7 Mayıs 2009)

*Çerkezi vardır, Gürcüsü vardır, Abhazı vardır, aklınıza ne gelirse. Bizdeki etnik unsurları birbirine bağlayan önemli bir **din bağı** vardır. (abç.) Çünkü Türkiye'nin yüzde 99'u Müslüman'dır. Bizdeki etnik unsurları birbirinden ayıran ya da bağlayan bağ, Yugoslavya'daki gibi Hırvat, Boşnak, Sırp gibi değildir. Yugoslavya'da savaşlar başladığı zaman birbirlerinden boşanmışlardır, ayrılmışlardır. Türkiye'de Kürt kökenli vatandaşlarımızın sorunu, Türk vatandaşın sorunu kadardır, Laz kökenli vatandaşının sorunu ne kadarsa Kürt kökenli vatandaşının sorunu da o kadardır⁸⁹⁴."*

Partinin savunusunda ise, partinin anayasal vatandaşlığa inandığı vurgulanmıştır. Gerçekten de parti başkanının yukarıda ele aldığımız, alt kimlikler ve toparlayıcı üst kimlik bağlamında kurguladığı ifadeler bulunmaktadır⁸⁹⁵: *"Herkes kendi kimliğiyle övünebilir. Bu onun en doğal hakkıdır. Kürt Kürtlüğüyle, Türk Türklüğüyle, Çerkez Çerkezliğiyle, Laz Lazlığıyla övünebilir. Etnik kimlik anlamında söylüyorum. Ama bizi üstte birbirimize bağlayan üst kimlik TC vatandaşlığıdır. Bu ortak paydadır⁸⁹⁶."*

Partinin savunusunda yine parti başkanının şu ifadesi kullanılmıştır: *"Açık söylüyorum, 3 kırmızı çizgimiz var. Bölgesel milliyetçiliği kabul etmiyoruz. Etnik milliyetçiliği kabul etmiyoruz. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı hepimizin ortak paydasıdır. Etnik olarak sen yine Kürt ol ama Anayasal kimlik olarak Türk vatandaşsın, bunu da kabul et, sana bundan getiren götüren bir şey yok. Dinsel milliyetçiliği kabul etmiyoruz. Burada laiklik tanımı önem arz ediyor. Biz 1982 Anayasası'nın gerekçeli kararındaki laiklik tanımını parti programımıza da aldık, yeni Anayasa çalışmasında da var. Bu noktada laikliği en büyük güvence olarak görüyoruz. Devlet tüm inanç gruplarına karşı eşit mesafededir⁸⁹⁷."*

Ancak bu davada da AYM, laikliğe aykırı eylemler geliştirdiği iddia edilen bu partinin eylemlerini milliyetçilik açısından incelemeyeceği gibi, "dinin" çimento olduğu yönündeki söylemlere ilişkin olumsuz bir görüş de bildirmemiştir. Kararda bu konu üzerinde durulmadığı ve konumuz açısından

⁸⁹⁴ (SPK: AK PARTİ), <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K2008/K-2008-2SPK.htm> (7 Mayıs 2009)

⁸⁹⁵ Ancak Erdoğan'ın üst kimliği İslami referanslarla kullandığı da bilinmektedir. "Hepimizi yaratan mutlak yaratıcı Allah'tır. Ayrıma ne gerek var. O üst ortak paydada birleşip el ele vereceğiz" age.

⁸⁹⁶ ags.

⁸⁹⁷ ags.

yer alıp, kararda anayasaya aykırı olarak görülen eylemlere bakıldığında, dinin toplumun oluşumunda çimento olduğu, Anayasal vatandaşlık ile etnik farklılıkları ifade etmenin ve Türkiye üst kimliği ekseninde bir vatandaşlık kurgusunu savunmanın anayasaya aykırı olmadığı dolaylı olarak tespit edilmiştir. Bu tespit, anayasal vatandaşlık statüsünü savunan ve Türkiyelilik önerisinden dolayı aydınların/entelektüellerin yargılandığı ve Türkler dışındaki etnik gruplardan bahsetmenin anayasaya aykırı olduğu yönündeki yargı kararlarının bulunduğu anayasal düzen açısından son derece önem arz etmektedir.

Son olarak belirtelim ki, Atatürk milliyetçiliğinin seküler yorumu sadece İslami partilere yönelik davalarda ifade edilmemiştir. "Bölücü" olduğu iddia edilen partilerden ÖZDEP partisinin programında yer alan "*Devlet din işlerine karışmayacak, din cemaatlere bırakılacaktır.*" şeklindeki ifade, Anayasa'da genel idare içinde konumlandırılmış olan Diyanet İşleri Bakanlığının kaldırılması amacı olarak algılamış ve bölücü olduğu iddia edilen bu partinin, kapatılmasında bu husus da dikkate alınmıştır⁸⁹⁸.

Atatürk milliyetçiliğinin din ile olan ilişkisi DEP kararında da vurgulanmıştır. Bu partinin kapatılması davasında AYM, milletin ne olduğu konusu üzerinde dururken, laiklik ve milliyetçilik arasındaki ilişkiye değinilmiştir: "*Milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devrimi'nin temel ve önde gelen ilkelerinden biridir. Cumhuriyet döneminde "millet" ve "milliyetçilik" kavramları, başta, teokrasiden demokrasiye geçişi sağlayan Atatürk olmak üzere, Cumhuriyetin kurucularıyla, onların koyduğu temel ilkeler üzerinde Cumhuriyeti yöneten kuşaklarca yorumlanmış[tır] (...) Ulus kavramı, dar çerçeveli topluluk ve dinden başka toplumsal bir bağı olmayan ve başka öge aramayan ümmet kavramından çok farklıdır*⁸⁹⁹."

⁸⁹⁸ AYM, 21.10.1971 gün, E. 1970/53, K. 1971/76 sayılı kararında da "... Diyanet İşleri Başkanlığının Anayasada yer almasının (...) birçok tarihi nedenlerin, gerçeklerin ve ülke koşullarıyla gereksinmelerinin doğurduğu bir sonuç olduğu tespiti yapılmıştır.

⁸⁹⁹ (SPK: DDP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm> (7 Mayıs 2009)

D. Bölücülüğe Karşı Milliyetçilik: Devlet "TEK"dir, Ülke "TÜM"dür, Ulus "BİR"dir⁹⁰⁰.

AYM kararlarında milliyetçilik ilkesinin "bölücülüğe" karşı ele alınışı genel olarak Marksist eğilimli partilerin kapatılma davalarında gündeme gelmiştir. 1961 Anayasası döneminde usulî nedenlerle kapatılmayan üç partiden ikisi bölücülük gerekçesiyle kapatılan Marksist eğilimli partiler olduğunu ifade etmiştik. 1982 Anayasası döneminde de kapatılan 18 siyasi partilerden 12'sinin kapatılma gerekçesi "bölücülük" olmuştur. Bu 12 partinin 7'si de yine Marksist olduğunu iddia eden partilerdir. Ayrıca 1982 Anayasası döneminde öteden beri süregelen İslamcı ve Marksist eğilimli parti kapatmalar zincirine doğrudan Kürt milliyetçisi/Kürt liberali partiler de eklenmiştir. Bu dönemde Halkın Emek Partisi (HEP), Demokrasi Partisi (DEP), Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP), Demokratik Kitle Partisi (DKP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kapatılmıştır. Bunların dışında (DEHAP) ve birlikte karara bağlanacağı ifade edilen⁹⁰¹ Demokratik Toplum Partisi (DTP) davası ise süregelmektedir.

1. 1961 Anayasası Dönemi

a. Türkiye İşçi Partisi

TİP'in kapatılma davasına dayanak olan temel olay, partinin 3'üncü kongresinde "*doğu bölgesinde yaşayan yurttaşlar üzerinde ortaya konulan sorunu*" [Doğu Sorunu], "*ekonomik dönüşümler ve psikososyal etkenlerin göz önünde alınması doğrultusunda*" ele alan programının, 4'üncü kongreyle birlikte değişmesi ve partinin meseleyi [Halklar Sorunu] olarak ifade etmesidir. Bu kongrede "*Türkiye'nin doğusunda yaşayan Kürt halkı*" ifadesindeki halk söylemin "*Markşçı-Leninci kuramdaki anlamı ve bilimsel sosyalizmin (milletlerin alın yazılarını belirleme hakkı ve ayrılma ilkesinin) Kürt ulusu yerine kullanılması*" biçimde yorumlanmış aynı kongrede "*Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak isteklerinin dışında diğer demokratik özlem ve isteklerinden ve bunları gerçekleştirme yolundaki mücadeleden*" söz edilmesi, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü

⁹⁰⁰ Bu, AYM'nin konuyla ilgili olarak ürettiği en temel formülasyonudur.

⁹⁰¹ <http://www.porttakal.com/haber-dehap-davasi-dtp-ile-birlikte-karara-baglanacak-165950.html> (7 Mayıs 2009)

ilkesine aykırılık teşkil ettiği iddiası ile davanın temel dayanağı olmuştur⁹⁰². Ayrıca iddianamede dikkat çeken bir diğer nokta da, Kürtlerin bir "halk" olup olmadığının, bir polemik konusu haline getirilmesi ve Cumhuriyetin kuruluş metinlerinde "*bir bütün halinde Kürt halkından bahsedilmemiş*" olduğu, partinin doğu bölgesi ve burada yaşayan ırk özelliğine sahip bir takım yurttaşları düzenli bir biçimde, gerek oy gücünden, gerekse herhangi bir eylem sırasında insan gücünden yararlanmak için, bölge halkının Türk toplumundan ayrı özerk bir topluluk durumuna getirmek sözleriyle kandırmak ve sömürme yolunu seçtiği yönündeki tespitlerdir⁹⁰³.

Bu davada AYM, öncelikle yine milliyetçiliğin içeriğinde "yer almayanlara" değinmiştir: "*Türk milliyetçiliğinde, ırk düşüncesi ve kökençe başka görünen toplulukların ayrı tutulması düşüncesinin yer [almamaktadır]*⁹⁰⁴" ve "*Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türk milliyetçiliği ideolojisi egemendir ve Anayasamız (Başlangıç) kuralları arasında bunu bildirdiği gibi, bütün Anayasa yapısının oturduğu temel dahi budur. Bu, Türk kültürüne dayanan bir milliyetçiliktir ve bunda ırk düşüncesi ve kökençe başka görünen toplulukların ayrı tutulması düşüncesi yer almış değildir*⁹⁰⁵."

"Bölücülüğe" ilişkin davalar silsilesinin ilk halkasını oluşturan bu davada AYM, milliyetçiliğe ilişkin davalarda tarihsel atıflarda bulunma geleneği -biraz propagandif bir üslupla- başlatmıştır: "*Ulusal Kurtuluş Savaşına katılıp, omuz omuza dövüşerek bu ülkeyi düşmanlardan temizlemiş ve böylece alın yazısı ve gönül birliğini dosta düşmana açıkça göstermiş bulunan doğulu ve Batılı yurttaşlar arasında Anayasanın başlangıç kurallarındaki düşüncelere temel tutulan ruhsal birlik ve bütünlük daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında perçinlenmiş, Türk ulusunun siyasal ve toplumsal bütünlüğü bir kez daha kimsenin anlamazlıktan gelemeyeceği biçimde duyurulmuştur*⁹⁰⁶."

⁹⁰² E. 1979/1, K. 1980/1, T. 8.5.1980, AYMKD; S.18, s.30.

Ayrıca bkz. <http://www.geocities.com/hacialiozhan2000/spturkiyeiscipartisi> (7 Mayıs 2009)

⁹⁰³ ags.

⁹⁰⁴ (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹⁰⁵ (SPK: DDP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹⁰⁶ (SPK: HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

Millet tanımlamasında da tarihsel gönderme ve kurucu lidere atıfla yapılmıştır. Bu bağlamda başvuru kişi Atatürk olmuştur: *"Bu durum yalnızca bir olayın değil, doğrudan doğruya bir gerçeğin de anlatımı olmaktadır. Bu gerçeği de en çağdaş anlamıyla Atatürk'ün ulus anlayışında bulmaktayız. Atatürk'ün kendi el yazısı ile düzenlediği notlarında: [Bugünkü Türk Milleti, siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lâzlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş yurttaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış göstermeler hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntü ve kınamadan başka bir tesir hâsıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk Camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka ve hukuka sahip bulunuyorlar]" demiş ve "Ulus"u Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.] biçiminde tanımlamıştır⁹⁰⁷."*

Bu davada AYM, tarihsel ve hukuksal dayanaklarla, Kürtlerin bir halk olamayacağı ve azınlık sayılamayacağı (*azınlık statüsünü haiz olmadığı kastediliyor olmalı T.Ş.*) konusu üzerinde durmuştur: *"1921 Anayasası'ndan 1961 Anayasası'na değin sürekli olarak üzerinde durulmuş bir ilke olan (Türk Devleti'nin ulusu ve ülkesi ile bölünmezliği) ilkesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde saptanan biçimi ile Misak-ı Milli'nin gösterdiği sınırlar içinde birbiriyle kaynaşmış olarak yaşayanların gerçekten ve hukukça ayrılık kabul etmez bir bütün oldukları kesinlikle belirlenmiş ve bu bütünlük içinde Kürt halkından hiçbir zaman söz edilmemiş olduğu gibi, Lozan Barış Andlaşması görüşme ve kararlarında da, Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırlar içindeki azınlıklar sayılırken "Kürt" ayrımına yer verilmemiştir⁹⁰⁸."*

Mahkeme azınlık mevhumunu son derece dar ve katı yorumlamamıştır. Öyle ki, azınlık statüsünü haiz olmayanların (olayda Kürtlerin) anadillerini bir hak olarak ele almanın ülkenin "bölünmesini" istemek anlamına geleceği düşünülmektedir: *"Türkiye'nin her bölgesinde gelişmiş ve gelişmemiş yerlere rastlandığına göre, geri kalmışlığın doğruya özgü ve oradaki birtakım yurttaşların Türkçeden başka bir dil konuşmalarıyla bağlantılı bir siyasanın sonucu olarak halka sunulması, bu yurttaşların*

⁹⁰⁷ (SPK: DEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1994/K1994-02.htm>

⁹⁰⁸ (SPK: ÖZDEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-02.htm>

bütünden soğutulması ve ayrılması gereğine yönelmiş bir tutumdan başka nitelik göstermez⁹⁰⁹."

Dikkate değer bir diğer mesele de, AYM kararlarındaki azınlık statüsü ile tanınmasa bile sosyolojik bir olgu olarak var olan azınlıklar önündeki ikili ayrımı görmezlikten gelen yaklaşımın, 1961 Anayasası döneminde konuyla ilgili ilk davada gündeme gelmiş olmasıdır: *"...bir siyasi partinin Türkiye ülkesi üzerinde Türkçeden başka dil konuşan azınlık bulunduğunu ileri sürerek ve o azınlığı erek edinerek onun için birtakım haklar ve yetkiler tanınmasını istemesi ulusal yapıda git gide kopmalara, bölünmelere yol açması demektir. Yine Türk yurttaşları arasında Türk dilinden ve kültüründen başka dil ve kültürleri koruma çabalarına girişmek Türkiye ülkesi üzerinde ulus bütünlüğünün bozulması sonucunu doğurmağa elverişli bir tutumdur⁹¹⁰."* Ülkede sayıca az olan ve başat olmayan ancak anadili Türkçe olmayanların örneğin dil hakkını elde etmesi vb. durumların ülkenin bölünmesine gideceği yönündeki kanaatin bu davada yer bulduğu görülmektedir.

AYM, siyasi partilerin faaliyetlerinin toprak bütünlüğü bağlamında sınırlarını çizerken, faaliyetlerden önce söz ve yazıların dahi milliyetçilikle çevrelendiğini ifade etmiştir: *"...Siyasî partilerin çalışmalarında devletin ülkesi ve ulusu ile bölünmezliği temel hükmüne uymaları demek, ülkenin ya da ulusun bir bölümünün bugünkü bütünlüğünü bozarak ayrılması sonucunu doğrudan doğruya veya dolayısıyla doğurabilecek her türlü davranıştan, sözden ve yazıdan kaçınıp çalışmalarını bu bütünlüğü daha da pekiştirecek biçimde yürütmeleri demektir. Bu kuraldan çıkan sonuç da bütünlüğü zedeleyebilecek olan her türlü yazı, söz ve davranışın siyasal partiler için yasak olmasıdır⁹¹¹."*

Burada bütünlüğü zedeleyecek olanın muğlâklığı, göreliliği bir tarafa "yazı" ve "sözün" de yasaklamış olması dikkat çekici görünmektedir. Mahkemenin bu yöndeki içtihadı uzun süre istikrarla ayakta kalmıştır. Nitekim birçok parti bu yorumdan hareketle daha faaliyete geçmeden parti

⁹⁰⁹ (SPK: TBKP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1991/K1991-01.htm>

⁹¹⁰ (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm>

⁹¹¹ (SPK:HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm>

tüzüğünde "yazılı olanlardan" dolayı kapatılacak ve Türkiye İHAM'da mahkûm olacaktır.

b. Türkiye Emekçi Partisi Kapatma Davası

Türkiye Emekçi Partisi'nin, kapatılmasına programında yer alan, *"Emperyalizmin özellikle Kürt halkı ile ilgili olarak oynamaya başladığı "böl ve yönet" oyununu bozacak; nerede belirirse belirsin, gerçek yurtseverliğin karşıtı olan şoven eğilimleri etkisiz kılacak, bütün çağdaş uygulamaları [asimilasyon vb.] tasfiye edecektir."* ifadesi ile *"Anadili Türkçe olmayan okul çağındaki T.C. vatandaşlarına Milli Eğitim Bakanlığı yönetiminde anadil ve kültür eğitiminin sağlanması"* ifadesi neden olmuştur⁹¹². İddianamede bu iki maddenin Anayasaya aykırılığı ileri sürülmüş ve diğer başkaca örneğin parti programındaki "proleter enternasyonalizmi" ifadesinin milliyetçiliğe ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğün aykırı olduğu vb. iddialara da yer verilmiştir⁹¹³.

Parti, savunmasında herhangi bir bölücü eylem içinde bulunmadıkları böyle bir amaçlarının bulunmadığını, kendilerinin yurtsever olduklarını, ülkede din ve dil farklılıklarına dayanan yurttaş gruplarının varlığının saklanamayacağı, bu gerçeği saklayarak bir yere varılamayacağı, ülkede anadili farklı olanların bulunduğunu iddia etmenin azınlık yaratma sayılamayacağını, azınlıkların varlığını ulus bütünlüğünü bozan bir şey olarak değerlendiremeyeceğini, tam tersi maddelerinde savunduklarının gerçekleşmesi durumunda bütünlüğün sağlanabileceğini, amaçlarının, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık bilinci oluşturmak ve ulusal bütünlüğe dayanan milli bir demokrasi kurmak olduğunu, anadil konusundaki çalışmaların da MEB yönetiminde yapılacağını ifade etmiştir⁹¹⁴.

AYM bu kararda 1982 Anayasası döneminde de geçerli olacak olan bütünlüğü sadece devletle sınırı olarak değil, fakat aynı zamanda millet açısından da tanımlayan içtihadını ortaya koymuştur: *"Anayasa'nın 54/1 ve 3/2 maddeleri hükümleri de 3/1 maddesinde yer alan "devletin ülkesi ve ulusuyla bütünlüğü" temel hükmü ile birlikte "Türk Milliyetçiliğinin toplayıcı, birleştirici ve ayrıma yer vermeyen niteliklerini ortaya koymaktadır. Bu*

⁹¹² (SPK: TBKP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1991/K1991-01.htm>

⁹¹³ E. 1979/1, K. 1980/1, 08.05.1980, AYMKD, s.18, s.30.

⁹¹⁴ E. 1979/1, K. 1980/1, 08.05.1980, AYMKD, s.18, s.31.

*nedenledir ki, Anayasa yalnız ülkenin parçalanmasının ya da federe devletlere ya da özerk bölgelere ayrılmasına değil, ulus bütünlüğünün Türk milliyetçiliğine aykırı biçimde din, dil, ya da ırk gibi öğelere dayanılarak bölünmesine yönelik davranışlara da açık değildir*⁹¹⁵.

Yine bu kararda AYM, azınlıkların statü itibariyle salt Lozan'la sınırlı olduğunu vurgulamış, sosyolojik bir olgu olarak azınlıkların varlığını görmezlikten gelmiştir: *Ülkemizde Lozan Barış Antlaşması dışında milletlerarası bir belge ile tanınmış azınlık bulunma(maktadır)*⁹¹⁶. Ayrıca bu tespitle AYM'nin, Lozan Barış Antlaşması dışında tanınmış azınlıkları tespit eden 8 Ekim 1925 tarihli Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması'nı atladığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebinin azınlıkları mümkün olduğunca az ve sınırlı olarak görme eğilimi olduğu düşünülebilir.

Türk anayasa hukukuna özgü bir söylem olan "azınlık yaratmak" fiilinin AYM kararlarında ele alınışını aktarmak gerekirse, şu alıntı açıklayıcı olacaktır: *"Yukarıda da değinildiği gibi, azınlıklar dil, din ve ırk gibi nitelikleri nedeniyle toplumun çoğunluğundan ayrı varlıkları ve bu varlıklarını sürdürmeye hakları bulunduğu hukukça tanınan vatandaş toplulukları olduklarından, ülkemizde azınlık hukukundan yararlanmaya hak kazanmış gruplar bulunduğunu ileri sürmek, ya da Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla kimi vatandaş gruplarında azınlık hukukundan yararlanmaları gerektiği düşüncesini yaratmaya çalışmak, kuşkusuz, yukarıda açıkça ortaya konulan Anayasal durum karşısında Anayasanın Başlangıcı ile 2. ve 3. maddelerinde yer alan "ülke ve ulus bütünlüğü" temel hükmüne ve bu temel hükmü içeren 57/1 maddesine de aykırı düşer*⁹¹⁷.

Bu şekilde tanımlanmış olan "azınlık yaratmanın" aynı zamanda parti kapatmanın nedeni olacağını ifade edilmiştir: *"...Bir kesim vatandaşta kendilerinin azınlık oldukları düşüncesini yaratmaya çalışmak (...)"* devletin ülkesi ve ulusuyla bütünlüğü temel ilkesine kesinlikle aykırı düştüğünden, böylece azınlık yaratma amacı güden bir siyasal partinin ulus bütünlüğüne ters düşmeyebileceği hele bu yoldan ulus bütünlüğünü sağlamayı

⁹¹⁵ E. 1979/1, K. 1980/1, 08.05.1980, AYMKD, s.18, s.44.

⁹¹⁶ E. 1979/1, K. 1980/1, 08.05.1980, AYMKD, s.18, s.47.

⁹¹⁷ (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm>

amaçlayabileceği biçimindeki savların, Anayasamızın belirtilen yapısı içinde kabulü ne olanak yoktur⁹¹⁸.”

AYM'nin bu kararda konuyu eşitlik ilkesi açısından ve fakat eşitlik ilkesinin içeriğinde yer alan [dezavantajlı durumda olan grupların avantajlı olanlarla aynı koşullara taşınabilmesi için onlar lehine ayrımcılık yapılması] anlamına gelen pozitif ayrımcılık ilkesine yabancı biçimde, ele almıştır: *“Antlaşma ve Devletler Hukuku kuralları ile belirli olan bu kişiler dışındaki kimi Türk vatandaşlarının da Anayasanın 12'inci maddesi gereğince azınlıklara özgü hak ve ayrıcalıklardan yararlanmaları gerektiği biçimindeki bir savın kabulü, bu kimselerin onlarla eşit durumda bulunmaları koşuluna bağlıdır. Oysa Lozan Barış Antlaşmasındaki azınlıklara ilişkin hükümler belli durumlardaki “gayri Müslim” kişilere özgü bulunduğundan, bunlar dışındaki Türk vatandaşlarının onlarla eşit durumda oldukları ileri sürülemez. (...) Anayasanın devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü temel hükmü, Lozan Barış Antlaşması kapsamına girenler dışında, azınlıklara yer vermediğinde, bu konuda eşitlikten söz etmeye Anayasanın da kendisi olanak tanımamaktadır. Bu bakımdan, Anayasanın söz konusu temel hükmüne karşın, bir grup vatandaşa azınlık hak ve ayrıcalıklarının tanınması, 12'inci maddenin ikinci fıkrasında yer alan, hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa ayrıcalık tanınmayacağı yönündeki hükme de ters düşer⁹¹⁹.”*

Kaydedelim ki anadilde eğitim görme bağlamında vatandaşların eşit olmasını istemenin, eşitliğe aykırı olduğunun ifade edilmesi ironiktir.

2. 1982 Anayasası Dönemi

Bu dönemde bölücülük nedeniyle kapatılan kapanan siyasi partilerin karar gerekçeleri birbirinin birebir tekrarı görünümündedir. Hatta öyle ki olaylar değişse de iddianamelerdeki dayanaklar ile davalıların konu hakkındaki savunmaları dahi birbirini takip eder görünümündedir.

Hemen belirtelim ki SP hariç olmak üzere, 1982 Anayasası döneminde “bölücülük” gerekçesiyle kapatılan sosyalist olduğunu iddia eden siyasi partiler, faaliyetlerinden çok Marksist-Leninist öğretinin ulusların kendi

⁹¹⁸ (SPK: TBKP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1991/K1991-01.htm>

⁹¹⁹ E. 1979/1, K. 1980/1, 08.05.1980, AYMKD, s.18, s.44.

kaderlerini tayin hakkını programlarına yerleştirmiş olmalarından dolayı henüz etkili biçimde faaliyete geçmeden kapatılmışlardır. Mesela EP⁹²⁰, tüzüğünde "Kürt halkından"; STP, tüzüğünde "Kürt ulusundan" ve onların "dış self determinasyon haklarından", "dilsel haklarını geliştirebileceğinden; SBP, tüzüğünde Kürt halkından ve onların anadillerini geliştirme hakları gibi kültürel haklarının temin edilmesi gibi öneriler bulunmasından dolayı kapatılmıştır.

a. Millet Tanımı

AYM, önüne gelen bu davaların her birinde öncelikle bir millet (ulus⁹²¹) tanımı yapmaktadır. AYM'nin ulus kavramı hakkındaki tanımları şu şekildedir: *"Ulus, tarihsel ve sosyolojik yönden belirli aşamaları geçmiş ve belirli nitelikleri kazanmış bir topluluktur (...) Uluslar, varlıklarını tarihsel gelişmeler ve gerçeklerle kazanırlar. Ortak kültürün, sosyal dayanışmanın ve birlikte yaşama duygusunun doğuşu, gelişip güçlenmesi tarihe dayanır (...) "Millet" kavramı; insanlığın gelişme süreci sonucunda vardığı en ilerlemiş birlikteliğı oluşturan toplumsal yapıyı anlatır. "Ulus" ve yerine göre "Halk" sözcükleriyle de anlatılan bu yapı, bir gelişme düzeyini, bilinçli ve kişilikli bireyler olgusunu gösterir. "Milliyetçilik" ise, büyük bir toplumsal gerçek ve "millet düşüncesinin" üzerine kurulu olan çağın en etkin kültür ve politik anlayışdır⁹²²."*

Öktem⁹²³ AYM'nin millet yaklaşımına yönelik olarak iki noktadan hareketle iki eleştiri geliştirmektedir. Birincisi *"İnsanlığın gelişme süreci sonucunda ulaştığı en ilerlemiş toplumsal birliktelik"* olarak tanımlanan millet kavramı milletlerarası planda en fazla sorgulanan kavramlardan birisidir. Gerçekten de, artık ulus devletin aşınarak yerini uluslar üstü yapılanmalara terk etmekte ve ulusları bir arada tutan bağlar da giderek yerini değerler manzumesine bırakmaktadır. Ranan'ın "uluslar ebedi değildir, başlamışlardır, biteceklerdir ve yerlerini muhtemelen bir Avrupa

⁹²⁰ 27.3.1996 günlü ve 7 sayılı yazı ile İçişleri Bakanlığına bildirilmiş, istemimiz üzerine de 9.5.1996 gün ve 45 sayılı yazı ekinde, Cumhuriyet Başsavcılığımız Siyasî Partiler Sicil Bürosuna intikal ettirilmiştir

⁹²¹ Anayasada millet ifadesine yer verilmiş olmasına rağmen AYM, "ulus" kavramını kullanmaktadır.

⁹²² E.s. 1993/3, K.s. 1994/2, K.g., 16.06.1994, RG 30 Haziran 1994, s.21976, s.100.

⁹²³ Emre Öktem , Anayasa Mahkemesi Kararlarında Milliyetçilik, **Türkiye Günüğü**, S. 50, Mart Nisan 1998, s.233-235.

Konfederasyonuna bırakacaklardır” ifadesi dikkate alındığında, AYM’nin ulus tanımlamasının muhafazakâr ve değişimleri dikkate almayan bir nitelik taşıdığı sonucu çıkarılabilir.

Bu tanımlamaya yönelik getirilen ikinci eleştiri ise AYM’nin ulus ve halk deyimlerini eş anlamlı olarak görmesidir. Yazar’a göre milletin tanımı yapılırken başvuru kriterlerinden biri de, belli bir zaman diliminde yaşayan insan topluluğunu ifade eden “halk” kavramlarından farklı olarak ulusun; yaşayanlardan, ölmüşlerden ve doğacaklardan oluşan manevi bütün oluşturma özelliğini taşımasıdır⁹²⁴. Benzer bir şerhi mahkeme üyelerinden Yılmaz Aliefendioğlu da karşı oy yazısından getirmiştir: *“Halk, ulus sözcüğünden daha geniş⁹²⁵ bir anlatımı ifade etmektedir. Halk aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu kadar, aynı soydan gelen, ayrı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan toplulukları anlamına da gelmektedir. Bir ülkede yaşayan değişik soylardan gelen insan topluluklarının her biri de kendi kültürel özellikleriyle halk diye adlandırılabilir. Bir ülkede ayrı halkların olması mutlaka ülkenin bütünlüğünün bu halklar tarafından bozulmasını ve bir paylaşımı gerektirmez. Ortak çıkar, çok halde, bütünleşmede ve bütünlük içinde dayanışmadır⁹²⁶. ”*

Bu eleştiri haklı görünmektedir. Mahkeme, milleti tanımlarken, tıpkı Atatürk milliyetçiliğini tanımlarken yaptığı gibi, onun sadece ne olduğunu ortaya koymakla yetinmemekte, aynı zamanda onun ne olmadığını da ortaya koymakta, yani karamı tersinden de tanımlamaktadır. Ancak AYM’nin kavramı tersinden tanımlarken de, halk ile millet farkına değinmediği gözlemlenmektedir: *“Ulus; vatan üzerinde yaşayan, geçmişten geleceğe doğru bir zaman akışı içinde ortak yaşam istek ve amacına bağlanan kültür ve ülkü birliğine dayanır. “Ulus” kavramı, dar çerçeveli topluluk ve dinden başka toplumsal bir bağı olmayan ve başka öge aramayan ümmet kavramından çok farklıdır. Ulus, tarihsel ve sosyal gelişmenin yarattığı birlikte yaşama olgusudur. Irk gibi antropolojik ve filolojik niteliklere*

⁹²⁴ Teziç, *Anayasa Hukuku*, s.92.

⁹²⁵ Kaboğlu’na göre şekilsiz bir kitle olmayıp kolektif bir bütün olan, sadece günümüzde yaşayan insanları bir araya getirmekle kalmayan, aile gibi bir mirasın geçirimini de sağlayan “halk”, millet kavramından daha somut ve daha dar bir kavramdır. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s.56. Ayrıca Kaboğlu buna karşın uluslar arası metinlerde millet yerine halk kavramının kullanıldığına işaret etmektedir. Kaboğlu kitabın yeni baskısında bu ifadeye yer vermemiştir. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, s.68.

⁹²⁶ (SPK: HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

dayanan dar bir kavram da değildir. Ulus, ortak bir tarih bilinci yaratmamış göçebe, yerel dil ve soy gruplarından oluşan sosyolojik bir yapı olan kavim de değildir⁹²⁷."

Milletin ne olduğu ve ne olmadığı ortaya konulduktan sonra, Atatürk'ün milleti terditli olarak tanımlasına paralel olarak bu defa Türk milleti tanımlanmaktadır. Hukuku söylemekle mükellef olan AYM tarihi de söyleyerek ve Anadolu Tarih Tezini özetleyerek⁹²⁸ bir millet tanımlaması yaptığı gözlemlenmektedir: *"Misak-ı Milli" sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulduğu, Avrupa, Asya, Afrika kıtaları arasında köprü durumunda olan, çeşitli göç ve sığınmalara kucak açan vatanda, bin yılı aşan uzun bir tarihsel gelişme sonunda yaşayan ve Kafkaslara, Balkanlara, Afrika ve Orta Doğu'ya uzanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan çeşitli etnik kökenlerden gelen insanlar ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, değer yargılarına, dine, hukuka ve eşit haklara sahip olarak karşılıklı şekilde birbirlerinin kültürlerini ve eski Anadolu uygarlıklardan kalan değerleri de özümseyerek birlikte ortak kültür ve kimliğe sahip bir vatan ve ulus oluşturmuşlardır⁹²⁹."* Görüldüğü gibi millet toprağa bağlı olarak tanımlanmaktadır. Hatta bu vurgu birden fazla defa tekrar edilmiştir: *"Türk Ulusu, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla sınırları çizilmiş "vatan" kavramına dayanır⁹³⁰" (...)* *"Vatan üzerinde yaşamış bütün geçmiş kuşaklar, ülkenin ve ulusun bütünlüğünü ve onurunu sürdüreceği kuşkusuz olan, gelecek kuşaklarla birlikte düşünülmelidir⁹³¹."*

AYM, toprağa bağlı olarak tanımladığı milletin, anılan toprağın ve bu toprağın üzerindeki devletin hukuki adını da koymaktadır: *"Tek vücut durumunda ve tam ulus yapısı içinde bütünleşerek Kurtuluş Savaşı'nı yapmış halkın vatani, Türk Vatanı; Milleti, Türk Milleti; Devleti de Türk*

⁹²⁷ (SPK:SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm>

(7 Mayıs 2009)

⁹²⁸ Öktem, agm., s.224-225. Anadolu Tarih Tezi için bkz. Halikarnas Balıkcısı "Bizans, Helenizm ve Türklerin Anadolu'nun Sesi-Tarih ve Helenizm, İkinci Basım, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1982, s.195.

⁹²⁹ (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm>

(7 Mayıs 2009)

⁹³⁰ (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm>

(7 Mayıs 2009)

⁹³¹ (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm>

(7 Mayıs 2009)

Devleti'dir. Dünya, 11. yüzyıldan bu yana çağlar boyu Anadolu için "Türkiye" ve burada yaşayanlar için "Türkler" adını kullanmıştır⁹³²."

AYM, milletin isminin "Türk" olmasına rağmen, bu ismin, millet bütünlüğü içinde yer alan farklı etnik grupları görmezlikten gelmek anlamına gelmediğini⁹³³ de vurgulamaktadır: *"Dil ve din birliği yanında önemli başka toplumsal bağlar kurmuş toplulukların devletle olan hukuksal bağlarını koparacak bir girişim, kışkırtma, toplumsal gerçeklere Anayasa'ya ve Siyasî Partiler Yasası'na uygun bir tutum değildir. Türk Ulusu içinde "Kürt" kökenli yurttaşlarla değişik boylardan gelen "Türkler" ve diğer değişik kökenliler ayrımsız biçimde yer almakta Devletin temel ögesi olan "tek ulus" olgusu böylece somutlaşmaktadır⁹³⁴."* Ancak bu çeşitlilik kabul edilmekle birlikte, bütünlüğe ve tekliğe vurgu pekiştirilmektedir: *"Anayasa'daki ulus bütünlüğü, ilkesinden uzaklaşıp, Türk ve Kürt Ulusları ayrımına gidilemez. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, tek bir devlet ve tek bir ulus vardır, birden çok ulus yoktur. Türk Ulusu içinde değişik kökenli bireyler olsa da hepsi Türk Ulusu bütünlüğü içindedir⁹³⁵."*, *"Türkiye'de tek bir ulus vardır. O da Türk Ulusu'dur. Türk ve Kürt kökeninden gelen vatandaşlar, diğer etnik kökenden gelen vatandaşlarla birlikte "Ulus" bütünlüğünü oluşturmuştur. Ayrı bir ulus, ayrı bir halk ya da bir azınlık varmış gibi bölünmeyi amaçlayan çabalar, terörle de desteklenip gündemde tutulmaktadır⁹³⁶."*

Ancak bu noktada mahkemenin genel eğilimini yansıtmamakla birlikte Türk milletine ilişkin olarak objektif unsurları da ortaya koymuş olduğunu kaydedelim: *"Türk Ulusu'nu oluşturan, binlerce yıl bir arada yaşamış, kaynaşmış, ortak kültüre, ahlâka ve **dine** sahip insanların tarihleri birdir⁹³⁷."*(abç.) Özellikle ortak bir dine sahip olunmasına ilişkin gönderme, AYM'nin millet tanımına yönelik olarak, dini dışlayan içtihadı ile çelişki yaratmaktadır.

⁹³² (SPK: SBP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹³³ (SPK: HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹³⁴ (SPK: EP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1997/K1997-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹³⁵ (SPK: DDP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹³⁶ (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹³⁷ (SPK: DKP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1999/K1999-01.htm> (7 Mayıs 2009)

Mahkeme, bu tespitinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana süregelen gerçeklere dayandığını ve millete yönelik bu kavrayışın yeni olmadığını sıklıkla ima etmektedir. "Kürt sorunu" bağlamında ele alınan bu soruna ilişkin olarak anayasadaki "devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ve "bu ilkenin vazgeçilmez bir unsuru olarak görülen" ortak dil, kültür, eğitim ve Atatürk Milliyetçiliği kavramları hukuksal, siyasal olduğu kadar, tarihsel ve sosyal gerçeklere dayandığı ifade edilmektedir⁹³⁸. İddia edilen tarihsel gerçek Cumhuriyetin kurucu kadrolarının bizzat kendi ifadeleri kullanılarak temellendirilmeye çalışılmaktadır: *"Atatürk, yeni devletin kuruluş evresinde açıkça "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Ulusu denir." demiş ve anayasalarımızda Ulus ve ülke bütünlüğü esas alınmıştır(...) Delegasyon Başkanı İsmet İnönü, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde, bütünlük ilkesini "Büyük Millet Meclisi Hükümeti; Türk Yurdu'nun birliğine ve bölünmezliğine en büyük önemi vermekte, hakların ve ödevlerin, çıkarların ve yükümlülüklerin yurttaşlarca eşit olarak paylaşılması gerektiğine inanmaktadır"*⁹³⁹.

b. Vatandaşlık

Görüldüğü gibi genel olarak AYM'nin bir üst kimlik algısının olduğu ve buna sahip olmanın etnik kayıtlar içermediği, kapsayıcı ve bütünleştirici bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Hatta AYM, ülkede Kürtlerin varlığını kabul etmekte, *"Türk ulusu içinde "Kürt" kökenli yurttaşlarla değişik boylardan gelen Türkler ve diğer değişik kökenlikler ayrımsız biçimde yer almakta, devletin temel ögesi olan tek ulus olgusu böylece somutlaşmaktadır"*⁹⁴⁰. ifadesinde görüldüğü üzere "Türkler ile diğer değişik kökenliler" şeklinde bir "etnik" ayrımı ima etmekle birlikte bu farklılıkların tek ulus olduğu gerçeğini değiştirmedini vurgulamaktadır.

Mahkeme, bu kapsayıcı ve bütünleştiricilik içinde eşitlik olgusunu ileri sürmekte, dış politikada ve resmi açıklamalarda sıklıkla ifade edilen "her vatandaşın her mevkie gelebilmesi" söylemine kararlarında sıklıkla tekrar

⁹³⁸ (SPK: DDP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹³⁹ (SPK: HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹⁴⁰ (SPK: HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

etmektedir: *"Toplunun tüm kesimlerinde gerçekleştirilen bu kutsal ve tarihsel mirasın korunmasını amaçlayan anayasal ilkelerle yasal önlemler, toplumun huzur ve refahı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvenliği ve varlığı ile ilgilidir. Türk Milleti içinde yer alan her kökenden vatandaş, hiçbir ayırım gözetilmeksizin istek ve başarılarına göre her görev ve işte çalışmış; Türkiye'nin her yerinde, köyünde, kentinde yaşama, yerleşme, okuma, evlenme, gelişme ve yükselme ile ortak dil ve kültürden yararlanma ve katkıda bulunma olanağına kavuşmuştur. Böylece herkese ülkede her düzeyde tüm demokratik, siyasal ve temel haklar tam eşitlikle tanınmıştır⁹⁴¹."* Biz buradaki eşitliğin alt kimliğini üst kimlik altında eritme şartıyla ele alındığını ortaya koymuştuk, dolayısıyla konuya ilişkin görüşlerimizi tekrar etmeyeceğiz.

AYM'nin anılan yorumları vasıtasıyla millet kavramını ilk bakışta soya indirgemediği ve sadece vatandaşlıkla sınırlandığı söylenebilir. Vatandaşlık kavramının eşitliğe dayalı kurallar ihtiva etmesi nedeniyle de prensip olarak vatandaşlar arasında ayrımcılığa gidilmemektedir: *"[Vatandaşlık ilkesi]evrensel bağlamda vatani ve ulusu ile bir bütün olan Türkiye Cumhuriyetinde bireysel insan hakları yönünden eşitliği sağlamak için getirilmiş, ulusu kuran herhangi bir etnik gruba öncelik tanınmasını önleyen, birleştirici ve bütünleştirici bir temel oluşturmuştur."* Yani, sosyal ve tarihi bir olgu olarak görülen etnik kökenler, hukuki planda üst kimlik altında erimekte ve etnik aidiyet vatandaşlık kimliği altında silinmektedir.

Aslında buraya kadar AYM'nin söylemiyle davalıların söylemi ortaklaşır görünse de, tartışma bu noktadan sonra başlamaktadır. Birinci olarak altında erinilmesi beklenen üst kimliğin "Türklük" olarak adlandırılması sorunu, ikinci olarak da vatandaşlığın üst kimlik olarak tarif edilmesi karşısında alt kimliğin silinmesi beklentisi sorunu, ayrışmaları derinleştirmektedir.

Mahkeme, bu kararlarında üst kimliğin "Türklük" olarak ifade edilmiş olması üzerinde durmuştur: *Burada Türklük, ırka dayalı bir anlam taşımamaktadır. Devleti kuran Ulusun adına uygun biçimde her kökenden*

⁹⁴¹ (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm>
(7 Mayıs 2009)

gelen vatandaşların vatandaşlığı ve ulusal kimliği anlamına gelmektedir⁹⁴²." Birleştiriciliğin vatandaşlığın anayasal statüsü bağlamında öne çıkarmakla birlikte maddede geçen Türklük vurgusuna da açıklık getirmektedir: *"Bir kimsenin "Ben Türküm" deyişi, "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım, Türk Ulusu'nun bir bireyiyim" anlamını taşır. Irka dayalı bir "Türklük" savı ve etnik kökenleri değiştirme ya da kaldırma anlamı yoktur. Vatandaşlık ve ulusal kimliğin getirdiği haklar yanında elbet sorumluluklar da vardır. Vatandaşlık ve ulusal kimlik, vatandaşların etnik kökenlerini yâdsıma anlamına gelmez. Etnik kökenlerin gözetilmesi de yurttaşlık niteliğini ve ulusal kimliği zedelememeli ve etnik kökene dayalı ayrı ulus olma savlarına, dayanak yapılmamalıdır⁹⁴³."*

Görüldüğü gibi maddedeki Türklüğün etnik bir anlam içermediği konusunda ısrarcıdır. Kanımızca hukuki olarak Türklük ifadesinin etnik bir anlam taşımadığı iddiası, Türk ifadesinin mahkemenin de yukarıda anmış olduğumuz bir ifadesinde kabul ettiği üzere "etnik anlam" da ihtiva eder görünmektedir ve Mahkeme maddenin bu şekliyle her defasında aslında onun etnik bir anlam taşımadığını açıklamak durumunda kalmaktadır. Kavramın kendisini anlatamaması, yani ille de bir açıklama getirilmesine muhtaç olması onun sorunlu yanını göstermektedir. İkinci olarak AYM'nin eşitlik vurgusunu pozitif ayrımcılık *olgusunu dikkate almaksızın ifade ettiği gözlemlenmektedir. Yani formülasyon "anayasa her vatandaşı Türk olarak görmüştür. Her Türk eşittir."* şeklindedir. Ancak şu soru karşısında AYM'nin tarifi noksan kalmaktadır: Örnek olsun, "anadilde eğitim görme" konusunda herkes eşit midir? Bu soruya verilecek yanıt olumsuz olacaktır. Gerekçelerde ima edilen Türkçe öğrenme ve eğitim görme konusunda herkesin eşit olmasıdır. Bu ikisi arasında fark olduğu açıktır. Buraya kadar çoğulcu görünebilecek söylem alt başlıklara geçtiğinde sınırları çizilmiş bir keskinlik kazanmaktadır. Örneğin dil konusuna ilişkin olarak keskin tespitler yapılmaktadır: *"Dil ve eğitim konusuna gelince; bin yıldan beri birlikte yaşayan, vatanın her yerinde iç içe kaynaşan çeşitli soy ve kökenden gelen bireyler arasında Türkçe en yaygın dildir. Sadece resmî işlerde değil, ailede, günlük yaşamda ve eğitimde kısacası toplumsal ilişkilerin her alanında*

⁹⁴² (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹⁴³ (SPK: DDP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm> (7 Mayıs 2009)

kullanılan ortak bir dil olmuştur. Türkçeyi bilmeyen ve kullanmayan çok az kişi vardır(...) Ayrıca kapalı ve açık özel ortamlarda, ev ve işyerinde, basın ve sanat alanında yerel dillerin kullanılması da yasak değildir. Tersine savlar gerçek dışıdır. Ulus bütünlüğü içinde yer alan kimi etnik grupların kendi aralarında kullandıkları yerel dillerin resmî dil yerine ortak iletişim ve çağdaş eğitim aracı olarak tanınması olanaklı değildir.” Türkçeyi bilmeyen ve kullanamayan çok az kişi ne kadar azdır? Kime ve neye göre azdır? Bu azınlığın hakları yok mudur?

Ayrıca dikkat çeken önemli bir nokta *"Ulusal bütünlüğün içinde yer alan kimi etnik grupların kendi aralarında kullandıkları yerel dillerin"* varlığını kabul etmekte, ancak bunların eğitim ve ortak iletişimde (?) aracı olarak tanınması keskin bir ifade ile olanaklı görünmemektedir. Mahkemenin bu dillerin kullanımına milletlerarası gelişmelerin ve gelişen azınlık haklarının durumuna bakmayan bir muhafazakârlıkla "olanaklı görmüyor oluşu" bugün devletin resmi televizyon kanallarında ve kimi dersanelerde kullanılıyor oluşu karşısında manidardır. Yeri gelmişken birbirini tekrar eden bu kararlarda Mahkemenin HEP kararında satır arasında kalmış bir tespiti de kaydedelim. Mahkeme bu karara özgü olarak ve sonrasında tekrar etmemekle birlikte **"Özgün bir Kürt dili yoktur"⁹⁴⁴** şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Bunun teklik, birlik ve tümlük vurgularının yüksek dozajı ile bağlantılı olduğu düşüncesindeyiz.

c. Azınlık Yaratmak

AYM'nin azınlık statüsü ve azınlık yaratma konusundaki istikrarlı görüşü 1982 Anayasası döneminde şu şekildedir:

"İrk ve dil farklılıklarına göre azınlık statüsü tanımak, ülke ve millet bütünlüğü kavramıyla bağdaşmaz. Diğer kökenli yurttaşlar gibi Kürt kökenli yurttaşların da kimliklerini belirtmeleri yasaklanmamış; ancak azınlık ve ayrı ulus olmadıkları, Türk Ulusu dışında düşünölmeyecekleri, devlet bütünlüğü içinde yer aldıkları ortaya konmuştur. Azınlığın sosyolojik ve hukuksal tanımlarına uygun bir nitelik, Kürt kökenli yurttaşlarda bulunmadığı gibi, onları öbür yurttaşlardan ayıran herhangi bir yasal kural da yoktur. Türkiye'nin her yerinde her yurttaş hangi kurala bağlı ise onlar

⁹⁴⁴ (Sosyalist Parti v. Türkiye) <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgooster.asp?id=775>
(7 Mayıs 2009)

da aynı kurala bağlıdır. Azınlıkların bağlı olduğu kuralların kaynağını andlaşmalar oluşturmakta, Kürt kökenli yurttaşlarla öbür yurttaşlar arasında hiçbir ayırım yapılmamakta bireysel hak ve özgürlüklerden sınırsız biçimde yararlanmaktadırlar. Esirgenen, yoksun kılınan, dar tutulan bir hak yoktur. İşçi, işveren, hekim, avukat, memur, subay, yargıç, milletvekili, bakan, Cumhurbaşkanı gibi her göreve gelebilmektedirler. Kimi yerel ve etnik köken özellikleri dışında, dil birliği, din birliği, tarihsel birlik vardır. Evlilikler nedeniyle kan bağıllığı oluşmuştur. Aynı yörede birlikte yıllardır yaşamaktadırlar. Sınırsız hakları, sınırlı haklara, ulusun kendisi olmayı azınlık olmaya dönüştürmenin anlamsızlığı açıktır. Amacın, bölünmeyi gerçekleştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki, hangi demokratik hakkın verilmediği açıklanmamakta, üstü kapalı ifadelerle esasta ayrı bir ulus olmanın gerektirdiği ulusal haklara değinilmektedir. Bu durum, sorunun demokratik ve siyasal haklarla ilgili olmadığını göstermektedir⁹⁴⁵. ”

İrk ve dil farklılıklarına göre azınlık statüsü tanımanın, ülke ve millet bütünlüğü kavramıyla neden bağdaşmadığını anlamak gerçekten zordur. BU konuda devletlerin takdir yetkisinin olduğu bilinmektedir. Buna rağmen dünyanın birçok ülkesinde etnik ve dilsel azınlıkların bulunduğu bilinmektedir. AYM’nin yorumu çerçevesinde bakıldığında bu ülkelerdeki azınlıklara bu şekilde haklar tanımak, o devletlerin ülke ve millet bütünlüğü için sorun yaratacaktır, ancak gerçeklik hiç de öyle değildir. Toplumsal yapıdaki değişim ve gelişmeler azınlıkların durumlarını etkilediği gibi özellikle küreselleşme süreciyle birlikte artan göçler vb. durumlar toplumsal yapıyı kültürel çoğulculuk bağlamında etkilemektedir. AYM’nin bu gelişimlere rağmen keskin tespitlere yer verdiği gözlemlenmektedir.

Mahkemenin şu ifadeleri sorduğumuz sorulara göreli olarak cevap verir görünümündedir: *"Özellikle belli büyüklükteki ülkelerin hemen tümünde, din, ırk, dil ve mezhepleri farklı toplulukların bulunması doğaldır. Bu farklılık, kimi ülkelerde büyük boyutlara ulaşabilir. Bunların her birine azınlık statüsü tanımak ülke ve millet bütünlüğü kavramıyla bağdaşmaz. Öte yandan, başlangıçta kabul edilebilir istekler gibi görünen ayrımcılığa yönelik kültürel*

⁹⁴⁵ (SPK: HEP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

kimliğin tanınması istemleri zamanla bütünden kopma eğilimine girer. Bu nedenle yasa koyucu konuya özel bir özen göstermiştir⁹⁴⁶.”

Kültürel kimliklerin tanınması istemlerinin bütünden kopma eğilimi gösterdi tespitinin karşılığında Türkiye’de öteden beri doğal olduğu kaydedilen din, ırk, dil ve mezhepleri farklı topluluklara kültürel haklarının tanınmaması Türkiye örneğinde görüldüğü üzere kanlı çatışmaları beraberinde getirmekte, ülkedeki şiddet ortamı dikkate alındığında bütünden kopmadan beter bir sorun yarattığı ortadadır. Diğer taraftan ülkede son yıllarda çeşitli azınlıklara azınlık statüsü tanınmasa dahi kültürel haklarının tanındığı düşünüldüğünde, mahkemenin yorumu çerçevesinde bütünden kopma yolunda bir sürece girilmektedir ki bu çok tartışmalı bir yorumdur.

d. Milliyetçilik, İfade Özgürlüğünün Toplu Kullanımının Sınıridir: Sosyalist Parti Kararı

AYM’nin siyasi partilere ilişkin kararlarında Sosyalist Parti kararının özel bir yeri bulunmaktadır. Bu kararda mahkeme, millet, Türk milleti ve milliyetçilik konusunda, önceki kararlardaki görüşlerini tekrar etmiştir. Ancak bunun dışında görülen davaya dayanak olan iddianamede davalı partinin doğrudan doğruya milliyetçiliğe karşı olması ve genel başkanının bu yönde söylemlerinin bulunması, Mahkemenin Atatürk milliyetçiliği bağlamında ifade özgürlüğünün sınırlarını ele almasını gerektirmiştir. Bu davayı 1982 sonrası “bölücülük” suçlaması içeren davalardan ayıran yan budur.

Öncelikle davalı partinin genel başkanının ifadelerine değinmek gerekiyor. İddianamede parti başkanın Güneydoğu Anadolu illerinde gerçekleştirdiği konuşmalardan kesitler bulunmaktadır. Bu ifadelerin içinde aynı kategoride yer alan partilerin kapatma davalarında olduğu gibi, bir “Kürt halkından/milletinden” bahsedilmesi, “Kürt sorunu” olarak tarif edilen sorunun çözümü için açıktan açığa (daha sonra İHAM tarafından demokrasinin içinde ve şiddet içermeyen önerilerden olduğu kaydedilen⁹⁴⁷)

⁹⁴⁶ (SPK: STP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm> (7 Mayıs 2009)

⁹⁴⁷ (SPK: SP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1992/K1992-01.htm>

referandum ve federal devlet gibi öneriler davanın temel dayanakları olmuştur. İddianame parti başkanının, büyük bir kısmı içerik itibariyle milliyetçilikle ilgili olan söylemleri ile desteklenmiştir. Bu ifadelerin bir kısmı doğrudan doğruya milliyetçiliğin karşısında konumlanmış ve bu ilke eleştirel düzeyde hedef alınmıştır.

İddianame⁹⁴⁸ de parti genel başkanının *"Türk milliyetçiliği Fırat'ta boğuldu", "Türk milliyetçiliği, Kürt sorununun çözüleceği topraklarda iflas etti.", "Türk milliyetçiliği kendi sınırını çizmiştir. Anadolu'yu Fırat'ın doğusu ve Batısı diye ikiye bölmüştür.", "Türk milliyetçiliğiyle birlikte onun düzeni de Fırat'ta boğulmaktadır.", "... bu topraklarda milliyetçilik olmaz.", "Bu beş partide milliyetçi oldukları için (...) bölücü duruma gelmişlerdir", "Yaşadığımız toprağın tarihini Malazgirt Savaşı'yla başlatan bağınaz milliyetçi kültüre ve her türden milliyetçiliğe karşı ülkemizin tarihsel derinliklerinden bu yana çeşitli kavimlerin katkılarıyla zenginleşmiş kültür kaynaklarımızı arayan, koruyan, bu kaynaklardan beslenen demokratik insansever, evrensel ve enternasyonalist bir kültür geliştirilir."* gibi sözleri delil olarak kullanılmıştır.

Davalı parti savunmasında milliyetçiliğe karşı görüşlerini bildirmekten geri durmamış ve eleştirilerini ısrarla sürdürmüştür. Savunmada iddia makamının tarafız olmadığı, "milliyetçi" bir yaklaşıma sahip olduğu ithamında bulunulmuştur: Savunmada *"İddianamenin meseleye bağınaz bir Türk milliyetçiliği bakış açısıyla yaklaştığı",* ve *"Anayasa ve Siyasi Partiler Yasası'nı dar ve katı bir Türk milliyetçiliği zihniyetiyle değerlendirdiği",* "Anayasa ve SPY'nın Türk milliyetçiliği ve ırkçılığı anlayışıyla yorumlanması, hukuka aykırı ol[duğu]" , *"Kimse[nin] Türk milliyetçiliğini benimsemek ve milliyetçi ideolojiye bağlı olmak zorunda [olmadığı], "Türkiye gibi binlerce yıllık bir Kavimler Köprüsü üzerinde dar Türk milliyetçiliğinin ve ırkçılığının bölücü olduğu"* ifade edilmiştir⁹⁴⁹. Ancak hemen burada bir parantez açmak gerekmektedir. Gerçekten de savcılığın tarafsız olmadığı milliyetçi olduğu varsayımının bir tarafa acaba mahkemenin de tarafsız olmadığı ve milliyetçi olduğu ileri sürülebilir mi? Anayasa'nın ikinci maddesi gereğince buna hayır demek son derece zor görünmektedir.

(7 Mayıs 2009)

⁹⁴⁸ ags.

⁹⁴⁹ ags.

Partinin görüşüne göre "Milliyetçilik, millî zıtlaşmaları, millî düşmanlıkları, millî boğazlaşmaları gündeme getirmekte, birliği değil, bölünmeyi temsil etmektedir. Bu bakımdan yasaların milliyetçi bir zihniyetle yorumlanması, mevcut gerçekliğe ve olgulara ters düşer; Anayasa'nın hedeflerine de aykırı⁹⁵⁰."]”,

Parti başkanı sözlü savunmasında, Atatürk milliyetçiliğine karşı olduğunu ifade ettiği gibi⁹⁵¹, davada da konuya ilişkin olarak kendi eleştirilerini dile getirilmiştir: "Sosyalist parti milliyetçiliği değil, enternasyonalizmi benimsemiştir (...) Anayasa'nın milliyetçilik anlayışını benimsemek zorunda değildir. Partilerin Anayasa hükümlerini benimsemesi diye bir zorunluluk yoktur. Eğer böyle olsaydı, o zaman Anayasaların değiştirilmesi imkânsızlaşır. Partilerin uyması gereken hususlar, parti yasaklarına ilişkin hükümlerdir (...) İddianame, bağnaz Türk milliyetçiliğini yansıtmaktadır. Bu niteliği ile de, hukuka, Anayasal ilkelere, toplumsal gerçekliğe aykırıdır⁹⁵²."

Mahkeme bu davada öncelikle diğer davalardaki görüşlerini yinelemiştir. Özellikle Kürtlerden bir millet/halk olarak bahsedilmesini Anayasaya aykırı olarak bulmuş ve bu savın geçersizliğini vurgulamıştır: "[Ulus olma] savı, tekil bir devlet içinde ancak bir ulus olacağından geçersizdir. Çok uluslu devlet yapısı Cumhuriyetin kurulmasıyla geride kalmıştır. Ayrı okul, ayrı eğitim, ayrı resmî dil, ayrı sınır, ayrı yönetim, ayrı devlet, asla tekil devlet ilkesiyle ve Anayasa'nın korumak görevi verdiği ilke ve değerlerle bağdaşamaz⁹⁵³."

Bunun gibi AYM'nin önceki ve sonraki içtihatları ile paralel bir yaklaşımın bulunduğu gerekçede, bu davaya özgü bazı tespitlerde bulunulduğu gözlemlenmektedir. Mahkeme bu kararda Atatürk milliyetçiliğinin içeriğini tespit etmekle kalmamıştır. Mahkeme **bu ilkeyi mutlaklaştırılmış ve eleştiri kabul etmez bir mertebeye çıkartmıştır**: "Diğer bir konu da, Sosyalist Parti'nin Atatürk milliyetçiliğine ideolojik olarak karşı çıkması ve bunu Türkiye'nin gerçeklerine uygun görmemesidir. Etnik

⁹⁵⁰ ags.

⁹⁵¹ ags.

⁹⁵² ags.

⁹⁵³ ags.

farklılıkları kaldıran, değişik uygulamaları olanaksız kılan, birleştirici ve bütünleştirici, Türkiye Cumhuriyeti'nin vazgeçemeyeceği en temel ilke olan Atatürk milliyetçiliği, vatana ve devlete bağlılığı; yurtta ve dünyada barışı öngörür. Bu ilkeye karşı olan bir görüşün Ülke ve Ulus bütünlüğüne de karşı olacağı kuşkusuzdur." (abç.)

Görüldüğü üzere Mahkeme ilkeyi öylesine mutlaklaştırmıştır ki, ona katılmayan otomatikman anayasanın ülke ve ulus bütünlüğüne de karşı olacaktır. Oysa bilindiği üzere sosyal bilimlerde her kavram ve ilke tartışmaya açık olmakla birlikte farklı biçimlerde yorumlanmaya müsaittir ve gerekçedeki "kuşkusudur" şeklindeki kesinlik, milliyetçilik ilkesinin anayasalarda yer almasının "Türkiye'ye özgü niteliği" ve milliyetçilik ve onun tasnifleri konusunda milletlerarası literatürde görüş birliği bulunmadığı gerçeği karşısında inandırıcı gelmemektedir. Gerçi Gözler'in ifade ettiği gibi ,bu tip keskin ifadeler AYM kararlarında sıklıkla görülmekte ve AYM'nin aynı kesin ifadeler içeren gerekçeleri kullanarak, Anayasa Mahkemesi belirli bir tarihte denetlediği kanunun anayasa uygun olduğuna, birkaç ay sonra ise aynı kanunun anayasa aykırı olduğuna karar verdiği bilinmektedir⁹⁵⁴. Dolayısıyla Mahkemenin bu kesin ifadeyi görüşünü pekiştirmek için kullandığını düşünülebilir. Ancak meselenin hiç de mahkemenin ifade ettiği kesinlikte siyah ve beyaz ikileminde olmadığını belirtmek gerekiyor. Ancak kararda yaratılan bu mutlaklık, Atatürk milliyetçiliğine katılmayanların tamamen olumsuzlanması ve hatta özgürlüklerinin otomatikman sınırlandırılmasının önünü açmaktadır, meselenin AYM'nin ifade ettiği gibi siyah-beyaz bir görünüm arz etmemesi karşısında anılan ifadenin sorun yarattığı görüşündeyiz. Erözden ve Nalbant'ın⁹⁵⁵ dikkat çektiği gibi bu karşıtlığın parti kapatma sebebi olarak değerlendirilmesi halinde tüm siyasi partilerin Atatürk milliyetçiliğine kayıtsız şartsız uymaları gerektiği sonucuna varabilir.

⁹⁵⁴ Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, s.16. AYM, 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değiştirilen 1961 Anayasasının 38'inci maddesini 2 ve 3'üncü fıkralarının Anayasa uygunluğu konusunda yedi ay arayla iki ayrı karar vermiştir. *Kamulaştırma Bedeline ilişkin olarak* 23 Mart 1976 tarihinde verdiği birinci kararında (yediye karşı sekiz oy çoğunluğuyla Kanunun Anayasaya uygun olduğuna⁸, 12

Ekim 1976 tarihinde verdiği ikinci kararında karşı sekiz oy çoğunluğuyla aynı Kanunun Anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir. Gözler bu kararlardaki "tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olan" şeklindeki ifadenin ironik yanına dikkat çekmiştir.

⁹⁵⁵ Atilla Nalbant ve Ozan Erözden, *L'Etat-nation et l'indivisibilité de la République en tant que principe restrictif des droits culturels et politiques*, **Turkish Yearbook of Human Rights**, V. 14, 1992, s.41. Aktaran Öktem, agm., s.232.

İkinci olarak bu kararda gözlemlenen bir önemli konu da, AYM'nin anayasada yer alan ilkeler arasında öncelik ve sonralık, yani bir nevi hiyerarşinin bulunduğu imasıdır. Buna göre öncelikli olanlar ülke-ulus bütünlüğü ve Atatürk milliyetçiliğidir: *"Anayasakoyucu, (...) ulusal birliğimizin değişmez ilkelerini ve devletin tekil yapısını ortaya koymuştur. Bu ilkeler arasında öncelikli olanların ülke-ulus bütünlüğü ve Atatürk milliyetçiliği olduğu görülmektedir."*

Bunların neyi öncelediği açıklanmamış olsa da olay ekseninde ele alındığında ifade özgürlüğünün (kolektif kullanımı) ve örgütlenme özgürlüğü olduğu düşünülebilmektedir. Mukayeseli anayasa hukuku açısından bakıldığında örneğin Federal Almanya Anayasası'nın ilk maddesinin insan onurunun dokunulmazlığı vurgusu dikkate alındığında devlet ve onunla bütünleşmiş ulusun ve doğrudan bir insan hakkı içermeyen milliyetçiliğin "öncelenmesi" katı devletçi yaklaşımın bir görünümüdür.

Yine gerekçede göze çarpan bir diğer nokta da Mahkeme'nin Türk ulusu içinde farklı etnik kimliklerin bulunduğu ön kabulünde bulunmakla birlikte bunları Türk ve Kürt olarak ifade edilmesini ırka dayalı bir ayırım olarak tarif etmesidir, Mahkeme davalı partinin milliyetçilik ile ırkçılığı karıştırdığını ifade etmektedir, bu anlamda açık ki AYM, etnik grup ile ırksal grup arasında bir fark görmekte ve fakat bu konuda bir açıklama getirmemektedir: *"Kimi etnik grupları içinde bulunduran Türk Ulusunu, ırka dayalı bir biçimde (...) Fırat Nehri sınır olmak üzere Türk ve Kürt olarak ayırmakta sakınca görmemektedir. Tarihî gerçeklere uymayan bu görüşün ülke ve ulus bütünlüğünü bozma amacına yönelik olduğu açıktır"*⁹⁵⁶.

e. Katı Üniter Devletçi İçtihatla Esneklik: Hak-Par Kararı

AYM, yukarıda anılan kararların büyük bir kısmında bazı partilerin, federal devlet önerileri, AYM'nin "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ifadesinden üniter devlet yapısı çıkarımı ile Atatürk milliyetçiliği çerçevesinde anayasaya aykırı olarak görmüş ve bunu da siyasi partilerin kapatılmasında gerekçe olarak kullanmıştır. Aslında bu durum AYM'nin Atatürk milliyetçiliğini üniter devlet biçimine özgülediğinin göstergesidir.

⁹⁵⁶ (SPK: SP) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1992/K1992-01.htm> (7 Mayıs 2009)

Ancak bu konu, Türkiye'nin İHAM'da defalarca mahkûm olmasına neden olmuştur. Çünkü İHAM'a göre "[Federal sistemi öneren] bir programın Türk Devletinin mevcut prensipleri ve yapısı ile uyumlu olmaması demokrasi ile de çelişkili olması anlamına gelmez. Mevcut bir devletin yapısını sorgulayan dahi olsa farklı politik programların teklif edilmesi ve tartışılması, demokrasinin kendisine zarar vermemesi şartıyla demokratik sistemin vazgeçilmez öğeleridir⁹⁵⁷."

Bu bağlamda, Tüzük ve programda yer alan "tekçi, otoriter devlet yapısında ısrar eden" Türkiye'yi "adem-i merkeziyetçi tarzda yeniden yapılandırma" ve "Kürt sorununu hak eşitliği temelinde toplumsal uzlaşma ile çözme" şeklindeki Parti hedeflerinin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesiyle bağdaşmadığını ve Kürt Sorunu'nun "Türkiye'nin temel sorunu olarak" tanımlanmış olmasının "Türkler ve Kürtler" ayrımı meydana getirerek, "ayrı bir Kürt ulusunun varlığına" ve böylece vatandaşlık bilinç ve beraberliğini temel alan ulus kavramının reddini içerdiği, Devletin yeniden yapılandırılması adı altında önerilen idari bölgeler ve egemenlik sahibi özerk bölgeler modelleriyle Devletin tekliği ilkesinin değiştirilmesinin amaçlandığını iddialarıyla açılan Hak-Par kapatma davasında Anayasa Mahkemesi İham kararları ekseninde içtihadında bir gelişme göstermiştir. Mahkeme TBKP, ÖZDEP vb. davalardaki tüzüğe bakarak parti kapatma eğiliminden vazgeçmiş görünmektedir: "Siyasi partilerin, Anayasa'ya aykırı olduğu ileri sürülen tüzük ve programlarındaki söylemlerinin demokratik yaşam için doğrudan açık ve yakın tehlike oluşturmaması durumunda, bunların ifade özgürlüğü kapsamında kaldığının kabulü gerekir. Demokratik rejimin tüm kurum ve kurallarıyla özümsemiştiği ülkelerde de rejim için ciddi bir tehlike oluşturmamakça siyasi partilerin kapatılmasına olur verilmediği gözetildiğinde çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkma hedefini esas alan Anayasamızın da salt ifade özgürlüğü kapsamında kalan tüzük ve program düzenlemesini kapatma nedeni saydığını kabul etmek olanaklı değildir⁹⁵⁸."

⁹⁵⁷ <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmqoster.asp?id=775> (7 Mayıs 2009)

⁹⁵⁸ (SPK: Hak-Par)

<http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/07/20080701.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/07/20080701.htm> (1 Haziran 2009)

Yine İHAM kararlarındaki sorunun çözümü için o konu üzerine fikir üretmenin zorunlu olacağı vurgusu dikkate alınarak AYM'nin ilgili sorunu "Kürt sorunu" olarak ifade edilmesinde bir sakınca görmediği gibi, geçmişteki içtihatlarına göre konuya ilişkin daha esnek ve özgürlükçü bir hatta kaymış olduğu gözlemlenmektedir: *"Tüzük ve Programında HAK-PAR'ın, genel olarak âdem-i merkeziyetçi bir yönetime ağırlık verdiği, Türkiye'nin temel sorunu olarak kabul ettiği Kürt sorununu hak eşitliği temelinde çözmeyi seçmenine vaat ettiği görülmektedir. Tüzük ve Programında ifade edildiği biçimde Parti'nin, Kürt sorunu olarak ele alıp değerlendirdiği soruna, kendine göre çözüm önerileri getirmesi, vatandaşlık temelinde ulus kavramının reddi olarak nitelendirilemez⁹⁵⁹."* Burada, AYM'nin Hak-Par kararının milletlerarası normları yakalamak bağlamında çok olumlu bir içtihat geliştirdiğini kaydedelim.

⁹⁵⁹ ags.

DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Değerlendirme

Milliyetçilik konusunun birden fazla disiplin dalını doğrudan ilgilendirdiğini ifade etmiştik. Bu durum konu hakkında yapılan incelemelerin sınırlarının çizilmesini zorlaştırmıştır. Ancak yine de izlediğimiz metod çerçevesinde anayasa hukuku bağlamında bir takım çıkarımlara ulaşmış bulunuyoruz. Bu bölümde bu çıkarımlara değinecek ve sonrasında milliyetçiliğin yarattığı sorunların aşılması için önerilerimize yer vereceğiz.

Nation (ulus/millet) kelimesi ortaya çıkış süreci modernizmin ürünüdür. Türkçede etimolojik açıdan millet kavramının dinsel bir içerik taşıması ve "nation" terimini karşılamak için "ulus" kelimesinin "keşfedilişinin" oldukça yeni olması, bu tezi ispatlamaktadır. Dolayısıyla "Atatürk milliyetçiliğinin" içeriğinde yer alan Güneş Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi, Türklerin tarihten önce var olduğu vb. söylemlerin hatalıdır ve ulus inşası evresinde ırkçı tonlar taşımaktadır.

Literatürde sıklıkla kullanıldığı biçimiyle, milletin, devletin bir ögesi olarak ele alınışında sorun bulunmaktadır. Millet devletin ögesi değil, devlet milletin hizmet kurumudur. Analitik çözümleme açısından bu şekilde bir kullanıma yer verilmiş olsa da, milletin modern bir olgu olduğu ancak devletin çok eski zamanlara dayandığı dikkate alındığında, ifade bilimsel açıdan anakroniktir. Zamanın ötesinde bir geçerlilikten bahsedilecekse "insan" şeklindeki bir ifadeye yer verilebilecektir. Çünkü millet'in dışında, hâlihazırda halk veya proletarya vs. gibi egemenlik biçimleri söz konusu olabildiği gibi, yeni toplumsal sistemlerin, yeni egemenlik biçimlerinin ve yeni felsefi akımların ortaya çıkması her zaman mümkündür.

Devlet denen kurumun insan, ülke ve kurumsallaşmış iktidardan mürekkep olduğu kabulü halinde bu defa, ülke'nin dilinin olmadığı, kurumsallaşmış iktidarın kendi arasında ve esneklik payı olmakla birlikte vatandaş ile diyalogunda "resmi dili" olabileceği, ancak insan "unsunun" Türkiye'de tek bir dil konuşmadığı dolayısıyla devletin dili ifadesinin hukuk tekniği açısından hatalıdır.

Siyasi partilerin faaliyetlerinde, eğitim ve öğretimde Türkçe

kullanımı, madde(ler)in yazılış biçimi itibarıyla adeta dayatılmaktadır. AB üyesi devletlerin anayasalarında azınlıkların ve bazı etnik grupların dilsel haklarına yer verilmişken, 1982 Anayasasında böyle bir çoğulculuğa yer verilmediği gibi, azınlıklara ilişkin en ufak bir ifade dahi anayasada yer almamaktadır. Azınlıkların haklarının düzenlendiği Lozan Antlaşması'nın dile ilişkin düzenlemeleri ve yargı kararları ile anayasa hükümleri çelişmektedir.

Milliyetçilik hakkında birçok tanımlamaya yer verilmiştir ve onun anlamı konusunda görüş birliği yoktur. Buna karşın tüm tanımlar, ilkenin "biz" ve "onlar" şeklinde bir ikilem yarattığı ve bu ikilemden beslendiği yönünde ortaklaşmaktadır. Biz ve onlar şeklindeki ikilem bir hiyerarşi yarattığı ve/vaya farklılaşma marjını arttırdığı oranda gerilimi yükseltmekte ve hak ihlallerine neden olmaktadır. Ayrımcılık ve dışlama milliyetçiliğe her daim içkindir. Milliyetçilik, bünyesinde mutlaka bazı "olumsuzları" taşımaktadır. Hiçbir milliyetçi, kendi milliyetçiliğine bu olumsuzlukları yakıştırmamaktadır. Yani, totolojik olarak her milliyetçi, milliyetçi bir refleksle kendi milliyetçiliğini "olumlu" görmekte, diğer bazı milletlerin milliyetçiliğinin olumsuz özellikler taşıdığını iddia etmektedir. Coğrafi yönler (doğru-Batı), millet isimleri (Alman-Fransız), milleti tanımlayan öğeler (objektif-sübjektif), statü tanımı (etnik-sivil) gibi zeminlerde yapılan farklılaşmalarda, birinciler her defasında olumsuz, ikinciler ise olumlu milliyetçilikler olarak görülmektedir. Oysa her milliyetçinin (özellikle 3'üncü Reich'tan sonra) kendisini ikinci türde olanda görmesi karşısında bu ikilem anlamsız kaldığı gibi, dünyada salt ikinci kategoride sayılabilecek bir milliyetçiliğin bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Türk Anayasalarında yer alış biçimiyle sırasıyla: Milliyetçilik, Türk milliyetçiliği, Ata-[T]ürk milliyetçiliği de, anılan çelişkiden muaf değildir. Tüm iddialara rağmen Atatürk'ün ırkçı sayılabilecek bazı söylemleri, milleti oluşturan öğelerde objektif unsurlara yer vermesi ve bazı asimilasyonist sayılabilecek politikalarının olduğu gözlemlenmiştir. Bu politikaların konjonktürel olup olmadığı tartışmasından bağımsız olarak günümüz dünyasında ve insan hakları sisteminde anakronik kaldığı açıktır. Ulus inşa modellerinde, toplumun çokkültürlü yapısını koruma eğilimindeki modeller örnek alınabilecek durumdadır.

Milliyetçilik ortaya çıkış sürecinde devrimci, seküler ve şekli eşitlikçi

olsa da, zaman içinde statikocu, dinsel ve eşitsizlikçi bir biçim almıştır. Milliyetçiliğin sapkın biçimi faşizm vb. türevleri gibi toplu insan kırımlarına neden olmaktadır. Bunun yanında sıradan milliyetçiliğin de gündelik yaşamda dozajı düşük olsa da mağduriyetler yarattığı gözlemlenmektedir. Türkiye özelinde ulus inşa sürecinde faşizm boyutuna ulaşmamış olan milliyetçiliğin sosyal ve hukuki sorunlara neden olduğu yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi sabittir. Devletin diğer ilkesel niteliklerinin artması durumunda bunların olumlu anlamlar taşıyacak olması ve fakat milliyetçiliğin artması durumunda bunun olumsuz bir anlam taşıması bunun için önemli bir göstergedir.

İnsan hakları belgelerinde, dışsal self-determinasyonu gerçekleştirilmiş olması durumunda, milliyetçiliğin tekabül ettiği bir hak ve özgürlüğün bulunmadığı görülmüştür. İnsan hakları belgelerinde milliyetçilik bir hak temin etmediği gibi, bilakis hak ve özgürlüklerin karşısında konumlanmaktadır. Cinsiyetçiliğin cinsler arasında, dinsel fundemantalizmin dinler arasındaki ayrımcılığına paralel olarak milliyetçiliğin de etnik ve dilsel ayrımcılığın kökeninde yer aldığı ve ifade özgürlüğünün milliyetçiliğe karşı olması değil, belli bir dozajı aşan milliyetçilik taşıması durumda sınırlandırdığı vb. sonucuna ulaşmıştır.

Ülke bütünlüğü insan haklarının sınırlandıran nedenlerden birisi olmakla birlikte "millet bütünlüğü" denen kavram insan hakları belgelerinde kendisine yer bulmadığı gibi, kavramın anlamı da son derece tartışmalıdır. Kültürel çoğulculuğun gerçekleşmesi için yerinden yönetime yönelik eğilime karşı, Türkiye'de katı merkeziyetçi bir anlayış vardır.

Dünya'da milliyetçilik ilkesine açıktan yer veren anayasa sayısı 2 (iki)'dir. Bunlarda birisi Singapur Anayasası, diğeri de Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıdır. Bunun değiştirilemez kılınması ise Türkiye'ye özgürüdür.

Dünya'da lider ismine demokrasi karnesi kötü olan devletlerin anayasalarında yer verilmektedir ve genel eğilim bu isimlerin başlangıç kısmında yer almasıdır. Türkiye lider ismine başlangıçta yer vermekle beraber anayasa metninde de defalarca yer vermek suretiyle ayrık bir durum yaratmaktadır.

Milli marş ve milli bayrakların anayasalarda düzenlenmesi Türkiye'ye özgü değildir ve fakat tıpkı milliyetçilikte olduğu gibi bunun değiştirilemez kılınması Türkiye'yi ayırık bir yere taşımaktadır. Milli marş'ta yer alan dinsel öğelerin farklı dinde olanları dışlayan yanı ve "ırk" gibi kavramlara yer veriliyor olması sorunludur.

Anayasa'nın vatandaşlık maddesi Osmanlı Anayasasından mülhemdir. Ancak Osmanlılık ile Türklük arasında bir fark bulunmaktadır. Türk kavramı etnik bir kavramdır. Yargı kararlarında ve normlarda bu konudaki imalara rast gelinmektedir. Bu konudaki tartışmada Türk kelimesinin etnik bir anlam taşımadığını iddia eden görüşün, daha tartışmasız ve etnisiteden arındırılmış önerilere yanaşmaması Türk kavramının etnik bir içerik taşıdığı savını destekleyen ironik bir durumdur.

1924 Anayasasındaki vatandaşlık açısından Türkler/öz Tükler ikileminin yerini sonraki anayasalarda Türklük tarifi yapma sorunu almıştır. Vatandaşlık maddesi Türklüğü tarif etmektedir.

1982 Anayasasının başlangıç kısmı korporatist/ solidarist milliyetliğin izlerini taşımaktadır.

Öneriler

1) Başlangıç kısmı tamamen kaldırılmalı ve ille de yer verilecekse, çoğulculuğu vurgulayacak biçimde yeniden düzenlenmelidir.

2) Anayasa'nın 2, 48, 51, 81, 103 ve 134'üncü maddelerinde yer alan "Atatürk'ün ismi" anayasadan çıkartılmalıdır. (Geçici 2'inci madde, geçici olduğu için, anormal olan, içerikten önce, 27 senedir bu "geçici hükmün" kaldırılmamış olmasıdır.

3) "Atatürk milliyetçiliği" ifadesi 2'inci maddeden çıkartılmalıdır. Bununla kalınmayıp, fazladan bir düzenleme yapılmalı, vatandaşların cinsel, dilsel, dinsel, etnik, kültürel farklılıklarının bir zenginlik olarak görüldüğü ve devletin bu zenginliğin korunması ve geliştirilmesine yönelik yükümlülüklerinin bulunduğu ifade edilmelidir.

4) 2'inci maddede yer alan "*Dili Türkçedir*" ifadesi "*Türkiye Cumhuriyetinde kullanılan resmi dil, Türkçedir*" biçiminde değiştirilmeli,

devletin ÷lkedeki resmi dil dışındaki dillerin koruma ve geliştirme y÷k÷ml÷l÷ğ÷ne yer verilmelidir.

5) 3'÷nc÷ maddede yer alan "Milli marşı "İştiklal Marşı'dır."" h÷km÷ kaldırılmalı ve milli bayrakla birlikte, milli marşa ilişkin toplum içinde yapıcı yeni bir tartışmanın ön÷ açılmalıdır.

6) 42'inci maddede yer alan "*T÷rkeden başka hiçbir dil eēitim ve öēretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öēretilemez*" h÷km÷ kaldırılmalı, yerine eēitim ve öēretim dili tanımlanarak, Türkçe dışındaki ana dillerin eēitim ve öēretimde kullanımının uluslararası hukukun esaslarına göre gerekleřtirileceēi h÷kme baēlanmalıdır.

7) Anayasa'nın 3, 14, 26, 28, 58, 68, 81, 103,122 ve 130'uncu maddelerinde yer alan "[Devletin] ÷lkesi ve milletiyle bölünmez b÷t÷nl÷ē÷" ifadesi çıkartılmalıdır. Bunun yerine sadece 3'÷nc÷ maddede devletin üniter/federal vs. yapısı tartışmaya izin vermeyecek biçime "açıkça" ifade edilmelidir. Bunun yanında diēer maddelerde sadece "toprak b÷t÷nl÷ē÷" ifadesine yer verilmelidir. Ayrıca, aşırı merkezizetçi yönetim biçimini esnekleştiren düzenlemelerin tartışılmasının ön÷ açılmalıdır.

8) Vatandaşlık maddesi yeniden ele alınıp, ya d÷nyanın bir çok anayasasında olduēu gibi vatandařlıēın kazanılma biçimine ilişkin bir h÷kme yer verilmeli ve herhangi bir "tanımlama" yapılmamalı ve yahut konunun Türkiye'deki yoğun biçimde tartıřıldıēı gereēi dikkate alınarak, etnik bir imaya (Türk) yer verilmeden, Türkiyeli, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı vs. bir sıfat ekseninde vatandaşlık tanımı yapılmalıdır.

9) 23, 38, 42, 56, 67, 68, 74'÷n÷ maddelerdeki yöntemle uygun olarak; 59, 62, 67 ve 101'inci maddelerde yer alan "Türk vatandaş(lar)ı" ifadesi ile 70,76'ıncı maddelerdeki "Türk" ifadesi, "vatandaş(lar)" biçiminde deēiřtirilmelidir.

10) 5, 6, 7, 9, 41, 69, 81, 90, 92, 103, 104, 132 ve 174'÷nc÷ maddelerde yer alan ve silahlı kuvvetler, millet, toplum gibi kavramları niteleyen "Türk" ifadesi "Türkiye" biçiminde deēiřtirilmelidir.

11) 134'÷nc÷ madde tamamen kaldırılmalı veya "Atatürk Kültür,

Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun işlevinin Türkiye'deki farklı kültürlerin, farklı medeniyet tarihlerinin ve bütün dillerin bilimsel yoldan araştırılması, tanıtımı ve korunması amacına uygun olarak örgütleneceği ve bu bağlamda çalışmalarını yürüteceği ifade edilmelidir.

12) Diyanet İşleri Başkanlığına ilişkin 136'ncı madde, anayasadan çıkartılmalıdır.

13) Lozan Antlaşmasında yer alan azınlıkların haklarına ilişkin hükümlere ve ayrıca Lozan'da güvencelenmeyen azınlıkların da haklarını garanti eden bir hükme yer verilmelidir.

14) "Nefret suçları" başlığı altında, ırkçı, şoven, militarist içerik taşıyan, toplumdaki çeşitliliği tehdit eden faaliyetlerin, özgürlükler kapsamında değerlendirilmeyeceği yeni bir düzenlemeyle ortaya konulmalıdır.

15) 68'inci maddede, siyasi partilerin faaliyetlerinin sınırlarına ilişkin olarak, toplumun bir zenginlik olarak görülen çeşitliliğini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunamayacakları hükme bağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abadan, Yavuz. **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1952.

Abdülhamid, Sultan. **Siyasi Hatıratım**. İstanbul: Hareket Yayınları, 1975.

Açıkgöz, Namık, Türkiye Sosyal Genetiği En Güçlü Kültür, **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**, Çağatay Özdemir (ed.), Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005

Adanır, Oğuz. **Eski Dünyaya Yeni bir Bakış: Kuramsal Bir Deneme**. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2002.

Ağaoğulları, M.Ali ve Levent Köker. **İmparatorluktan Tanrı Devletine**. Ankara: İmge Yayınları, 1991.

Akad, Cemal Bali. **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**. Ankara: Dost Kitabevi, 1997.

Akar, Rıdvan. **İstanbul'un Son Sürgünleri**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Akbay, Muvaffak. **Umumî Amme Hukuku Dersleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961.

Akbulut, Olgun. **Barış İçinde Birlikte Yaşamamanın Hukuki Zemini**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008.

Akman, Ayhan. "Etnik-Sivil Kurumsal İkileminin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. C.4.3.Basım, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Aldıkaçtı, Orhan. **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. 3.Basım. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1978.

Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler**. 2.Basım. İskender Savaşır (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Arslan, Süleyman. "1961 ve 1982 Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı". **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 21-23 Eylül 1987.

Atar, Yavuz. **Türk Anayasa Hukuku**. 4. Basım. Konya: Mimoza Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Aybay, Rona. **Vatandaşlık Hukuku.** 2. Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Alemdaroğlu, Ayça, "Öjeni Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik.**C.4 3.Basım, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Aydın, Erdoğan. **Milliyetçilik: Türkiye'nin Çıkmazı.** İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.

Aydın, Suavi. "İrkçi Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm.** Mehmed Ö. Alkan (Ed.). 2.Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ayni, Mehmet Ali. **Ulusçuluk (Milliyetçilik).** Nezih H. Neyzi (der.). İstanbul: Peva Yayınları, 1997.

Balı, Ali Rıza. "Ülkemizin Temel Sorunu Çokkültürcülük mü?" , **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik,** Çağatay Özdemir (ed.). Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005.

Balı, Rıfat, "Azınlıklar Açısından Türk ve Türkiyelilik Tartışmaları", **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik,** Çağatay Özdemir (ed.), Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005.

Balı, Rıfat. **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945).** 7.Basım. İstanbul:İletişim Yayınları, 2005.

Başbuğ, İlker. "Türkiye'nin Üniter Devlet Yapısını Tartışmaya Açık TSK Tarafından Tasvip Edilemez". **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik.** Çağatay Özdemir (ed.). Ankara: Tek Ağaç Yayınevi, 2005.

Başgil, Ali Fuat. **Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri.** İstanbul: Baha Matbaası, 1960.

Başkaya, Fikret. **Paradigmanın İflası-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş.** İstanbul: Bilgi Yayınları, 1991.

Baykan, Bekir Sıtkı. **Heyet-i Temsiliye Kararları.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Baykara, Tuncer. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I.** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1988.

Berkes, Niyazi. **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler.** İstanbul: Yön Yayınları, 1965.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma.** İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Beşikçi, İsmail. **Kürtlerin 'Mecburi İskan'ı**. İstanbul: Komal Basım Yayım Dağıtım, 1977.

Bottomore, Tom. B.. **Siyaset Sosyolojisi**. E.Mutlu (çev.) Ankara: Teori Yayınları, 1987.

Bozkurt, Gülnihal. **Gayri-Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Breuilly, John. **Nationalism and the State**. Manchester: Manchester University Press, 1993.

Burns, Edward McNall. **Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950**. Alaeddin Şenel (çev.) Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1982.

Butakın, Mehmet. **Üniter Düşüncenin Sonu-Özgürlük Önergeleri**. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2003.

Can, Osman. **Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması**. Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.

Canovan, Argaret. **Nationhood and Political Theory**. Cheltenham: Edward Elgar, 1996.

Carr, Edward Hallet. **Milliyetçilik ve Sonrası**. Osman Akınhay (çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Cemal Paşa. **Hatıralar**. Behçet Cemal (der.). İstanbul: Selek Yayınları, 1959.

Connor, Walker. "Man is a National Animal". **Ethnonationalism: The Quest For Understanding**, Walker Connor (ed). Princeton: Princeton University Press, 1994.

Connor, Walker. "The Nation and Its Myth". **Ethnicity and Nationalism**. Anthony D. Smith (der.). Leiden: E.J. Brill, 1992.

Coşkun, Vahap. **Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu**. Ankara: Liberte Yayınları, 2008.

Crozat, Charles. **Devletler Umumi Hukuku**. C.1. Edip F. Çelik (çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1950.

Czarnecka, Joanna Pfaff. "Bölünmüş Toplumlarda Demokratikleşme ve Ulus İnşası". **Ulus İnşası**. Jocen Hippler (ed.), Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli (çev.), İstanbul: Versus Kİtabevi, 2007.

Çeçen, Anıl. **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM), 2001.

Çetin, Fethiye. Yerli Yabancılar. **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslar arası Hukuka Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)**. İbrahim Ö. Kaboğlu (der.). İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002.

Dal, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**. 3. Basım. Ankara: Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Basımevi, 1992.

Doehring, Karl. **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku) Sistematik Bir Yaklaşım**. Ahmet Mumcu (çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002.

Doğan, Vahit. **Türk Vatandaşlık Hukuku**. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.

Dündar, Fuad. **İttihad ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ekinci, Tarık Ziya, **Demokrasi Çokkültürlülük ve Bir Yargısal Serüven**. İstanbul: Küyerel Yayınları, 1999.

Ekinci, Tarık Ziya. **Kürt Sorunu: Vatandaşlık Açısından Bir Çözüm Önerisi**. İstanbul: Küyerel Yayınları, 1997.

Ekinci, Tarık Ziya. **Millet, Milliyetçilik, Devlet ve Anayasa Sorunları**. İstanbul: Cem Yayınevi, 2005.

Erdem, Fazıl Hüsnü ve Bağlı, Mazhar. "Modernleşme ve Ulus Devlet Olgusu Kısacasında Azınlıklar Sorunu: Süryaniler". **Süryaniler ve Süryanilik III**. Ahmet Taşgın ve diğerleri (der.) Ankara: Orient Yayınları, 2005.

Erdoğan, Mustafa. **Anayasal Demokrasi**, 6. Basım. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004.

Erdoğan, Mustafa, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara: Adres Yayınları, 2004.

Erdoğan, Mustafa. **Dersimiz Özgürlük**. 2.Basım, Ankara: Pınar Yayınları,

Erdoğan, Mustafa. **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**. 4.Basım. Ankara: Liberte Yayınları, 2003.

Erkal, Mustafa. "Milletin ve Milli Kimliğin Reddi: Türkiyelilik". **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**, Çağatay Özdemir (ed.). Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005.

Eroğul, Cem. **Anatüzeğe Giriş**. 5.basım. Ankara: İmaj Yayıncılık, 1997.

Erözden, Ozan. **Nasyonalizm**. İstanbul: BDS Yayınları, 1996.

Erözden, Ozan. **Ulus devlet**. 2.Basım. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 1998.

Eryılmaz, Bilal. **Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi**. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

Feridun, Server. **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**. İstanbul: Aydın Güler Kitabevi, 1962.

Gellner, Ernest. **Milliyetçiliğe Bakmak**. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalân Soyarik (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**. 2.Basım. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan (çev.). İstanbul: Hil Yayıncılık, 2006.

Gemalmaz, Mehmet Semih. **İnsan Hakları Belgeleri=Human rights instruments: İnsan Hakları Manzumesi, Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Azınlıkların Hakları, Ayrımcılığın Önlenmesi**. C.4. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004.

Gemalmaz, Mehmet Semih. **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**. 6.Basım. İstanbul: Legal Kitabevi, 2007.

Gencer, Ali İhsan. "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi: Kanun-u Esasi'nin 100.Yılı Armağanı**. Ayı Basım. Ankara: Sevinç Matbaası, 1978.

Göger, Erdoğan. **Türk Tabiiyet Hukuku**. 4.Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.

Gökalp, Ziya. "The Ideal of Nationalism". **Nationalism in Asia and Africa**, Elie Kedourie (ed.), Niyazi Berkes (çev.). London: Weidenfeld and Nikolson Ltd., 1971.

Gökalp, Ziya. "İl ve Ulus". **Ziya Gökalp, Makaleler, Türk Devletinin Tekâmülü**. Kâzım Yaşar Koprıman (der.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Gören, Zafer. **Anayasa Hukukuna Giriş**. 2.Basım. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 1999.

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. İstanbul: Beta Yayınları, 2003.

Gözler, Kemal. **Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2001.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukunun Metodolojisi**. Bursa: Ekin Kitabevi, 1999.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**. 6. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi. 2008.

Gözübüyük, Şeref ve Sezgin, Zekai. **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Fakültesi, 1957.

Gözübüyük, Şeref. **Anayasa Hukuku**. 14. Basım. Ankara, 2006.

Guibernau, Montserrat. **20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**. Neşe Nur Domaniç (çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi Yayınları, 1997.

Habermas, Jürgen. "Citizenship and National Identity: Some Reflections on The Futuru of Europe". **Theorizing Citizenship**. Ronald Beiner (ed.). New York: State University of New York Press , 1995.

Hague, Rod and Harrop, Martin and Shaoun Breslin. **Comparative Government and Politics**. Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Macmillan, 1992.

Halikarnas Balıkcısı. **Bizans, Helenizm ve Türkler'in Anadolu'nun Sesi-Tarih ve Helenizm**. İkinci Basım. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1982.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio. **İmparatorluk**. 4. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Hayes, Carlton J.. **Milliyetçilik: Bir Din**. Murat Çiftkaya (çev.). İstanbul: İz Yayınları, 1995.

Hekimoğlu, Mehmet Merdan. **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye**. Ankara: Detay Yayıncılık, 2007.

Heywood, Andrew. **Siyaset**. Atilla Yayla (çev.). Ankara: Liberte Yayınları, 2006.

Hippler, Jochen. "Ulus İnşası Konseptleri ve Torik Yönleri". **Ulus İnşası**. Jochen Hippler (ed.). Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli (çev.) . İstanbul: Versus Kitap, 2007.

Hobsbawm, Eric J.. **1870'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**. Osman Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

Hutchinson, John ve Smith, Anthony D. (Ed.). **Nationalism**. Oxford, New York: Oxford University Press, 1994.

İlhan, Suat. "Sadece Coğrafi Bir Aidiyet: Türkiyelilik.", **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**. Çağatay Özdemir (ed.). Ankara: Tek Ağaç: Yayınevi, 2005.

İnan, Afet. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**. 2. Basım. Ankara: TTK Yayını, 1968.

İnan, Afet. L'antolie, **Le Pays De La Race Turque. L'anatolie, Le Pays De La "Race" Turque (Recherches Sur Les Caracters Anthropologiques De La Turquie)**. Geneve: Georg&Cie., 1941.

İnan, Afet. **Türk Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi**. Ankara: TTK Yayınları, 1947.

İnan, Afet. **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1933.

Jaffrelot, Christophie. "Bazı Ulus Teorileri". **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Jean Leca (der.). Siren İdemen (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Jellinek, Georg. **Allgemeine Staatslehre**. 3. Auflage. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1960.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**. 2. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2005.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**. Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2009.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa ve Toplum**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.

Kaboğlu, İbrahim Ö. "Bilim ve Sanat Özgürlüğü". **Cogito: İnsan Hakları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2003.

Kaboğlu, İbrahim Ö. ve Akkurt, Kemal (hızl.). "İHDK Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu". **İnsan Hakları Danışma Kurulu Raporları**. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Özgürlükler Hukuku**. 6.Basım. İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.

Kaboğlu, İbrahim Ö. "Geçmiş ve Bugüne Bakmak 1982 Anayasasının'da Devlet ve Toplum Tasarımı" , **Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış**, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2007.

Kadıoğlu, Ayşe. "Milletini arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları". **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru**. Artun Ünsan (der.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 1977.

Kalaycı, Hüseyin. **Kanada-Quabec Sorunu, Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayin, Milliyetçilik ve Federalizm**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi. 2006.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**. Ankara: Yetkin Yayıncılık, 1993.

Karal, Enver Ziya. **Tanzimattan Sonra Türk Dili Sorunu**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. C.5.

Kaya, Ayhan. "Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamın Siyaseti". **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**. Kaya, Ayhan ve Tarhanlı, Turgut (der.). İstanbul: TESEV Yayınları. 2008.

Kaynar, Mete. **Devletin Ülkesi ve Milleti**. Özgür Üniversite Kitaplığı. Ankara: Maki Basın Yayın, 2001.

Kedourie, Elie. "Introduction". **Nationalism in Asia and Africa**. Elie Kedourie (ed.). New York: Merridian Pres, 1970.

Kedourie, Elie. **Avrupa'da Milliyetçilik**. Haluk Timurtaş (çev.). Ankara: Devlet Kitapları, 1971.

Kedourie, Elie. **Nationalism**. London: Hutchinson University Press, 1974.

Kemal, Namık. "Usul-i Tahsilin Islahına Dair Tesvir-i Efkar". **Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları**. Hüseyin Yorulmaz (der.). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995.

Kentel, Ferhat ve Ahıska, Meltem ve Genç, Fırat. **"Milletin Bölünmez Bütünlüğü" Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2007.

Keolurie, Elie. **Nationalism in Asia and Africa**. New York, Claveland: The World Pub. Company., 1970.

Kocatürk, Utkan. **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**. Ankara: Turhan Kitabevi, 1985.

Koçak, Mustafa. **Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik (Eski kavramlar-Yeni Anlamlar)**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.

Koçak, Mustafa. **Siyasi Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.

Kohn, Hans. **The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Backround**, The Macmillan Company. New York, 1955.

Korkmaz, Zeynep. **Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi**. Ankara: DTCF Yayınları, 1963.

Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. Üçüncü Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Köprülü, Fuat. **Edebiyat Araştırmaları**. 2. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Köprülü, Fuat. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. 9. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.

Krieger, Heike. **The Kosova Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999**. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Kubalı, Hüseyin Nail. **Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1971.

Kuran, Bakara Suresi, Ayet 120, 128 ve 135.

Kushner, David. **The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908.** Londra: Frank Cass, 1977.

Kymlicka, Will. **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi.** Abdullah Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Leca, Jean. "Neden Söz Ediyoruz?". **Uluslar ve Milliyetçilikler.** Jean Leca (der.). Siren İdemem (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Lenin, Vlademir İlyiç. **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı.** Ankara: Sol Yayınları, 1998.

Levend, Agah Sırrı. **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971.

Lewis, Bernard. **Emergence of Modern Turkey (Studies in Middle Eastern History).** Oxford: Oxford University Press, 2001.

Maksudyan, Nazan. **Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939.** İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Mardin, Şerif. "İslamcılık". **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** C.5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Mardin, Şerif. **19.Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti.** C.2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Manifest der Kommunistischen Partei.** Berlin: Dietz Verlag, 1975.

Memiş, Emin. **Türkiye'de Anayasal Gelişmeler Eğrisi.** 4. basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005.

Meray, Seha L.. **Devletler Hukukuna Giriş.** 2.Basım. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1960.

Musgrave, Thomas D.. **Self Determination and National Minorities.** Oxford: Oxford University Press, 2000.

Nişanyan, Sevan. **Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü.** İstanbul: Adam Yayınları, 2007.

Nişanyan, Sevan. **Yanlış Cumhuriyet: Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru.** 3.Baskı. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.

Nomer, Ergin. **Vatandaşlık Hukuku.** Ankara: Filiz Kitabevi, 2002.

Oba, Ali Engin. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.** İstanbul: İmge Kitabevi, 1995.

Oğuz, Aylin Kılıç. **Fedakâr Eş-Fedakâr Yurttaş: Yurttaşlık Bilgisi ve Yurttaş Eğitimi, 1970-1990.** İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Okandan, Recai Galip. **Umumî Amme Hukuku**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968.

Okandan, Recai Galip, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları**: 1. Kitap, 3 Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1959.

Okutan, M. Çağatay. **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikalar**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Oran, Baskın. **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**. 3. Basım. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2006.

Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.

Ortaylı, İlber. “İlk Osmanlı Parlementosu ve Osmanlı Milletinin Temsili”. **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim (İlber Ortaylı’nın Makaleleri)**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.

Öğün, Süleyman Seyfi. “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”. **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**. Nuri Bilgin (Hızl.). İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.

Öncer, Mehmet. **Atatürk’ün Yurt Gezileri**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Özbudun, Ergun. “Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”. **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**. Artun Ünsan (drl.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**. 7. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları, 2002.

Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik ve Türkiye AB İlişkileri**. İstanbul: TESEV Yayınları, 2008.

Öztürk, Kazım, **İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, C.1-2. 1966.

Parla, Taha. **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, C.3; Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Poulton, Hugh. **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti**. Yavuz Alogan (çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Renan, Ernest. “Millet Nedir?”. **Nutuklar ve Konferanslar**. Ziya İhsan (Hızl.) İstanbul: MEB Yayınları, 1946.

Rousseau, Jean Jacques. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**. İleri Nasuh Nuri (çev.) İstanbul: Say Yayınları, 1995.

Rumpf, Christian. **Türk Anayasa Hukukuna Giriş**. Burak Oder (çev.), Ankara: Friedrich-Naumann Vakfı Yayını, 1995.

Rustow, D.A. and Ward, R.E. (ed.), "Introduction", **Political Modernization in Japan and Tukey**. New Jarsey: Princeton University Pres, 1986.

Sabuncu, Yavuz. **Anayasaya Giriş**. 13. Basım. Ankara: İmaj Yayınları. 2007.

Sadoğlu, Hüseyin. **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Sadurski, Wojciech. **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**. M. Bahattin Seçilmişoğlu (çev.). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara., 2002.

Sançar, Necdet. **İsmet İnönü İle Hesaplaşma**. Ankara: Afşin Yayınları, 1973.

Santamaria, Yves. "Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilik**, Jean Leca (der.). Siren İdemen (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Sarı, Mevlüt. **El-Mevârid**. İstanbul: Bahar Yayınları. 1982.

Sarıca, Murat. **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**. 5.Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987.

Seviğ, Muammer Raşit. **Hukuku Hususiye-i Düvel**. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1930.

Shafer, Body C.. **Faces of Nationalism: New Realities Old Myths**. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972.

Smith, Anthony D. **Nationalism:Theory, Ideology, History**. Cambridge: Polity Press,2001.

Smith, Anthony D.. **Millî Kimlik**. Bahadır Sina Şener (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları,1994.

Smith, Anthony D.. **Theories of Nationalism**. London and New York: Torchbook Library, 1971.

Smith, Anthony D.. **Ulusların Etnik Kökeni**. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kandir (çev.). Ankara: Dost Yayınları, 2002.

Snyder, Louis. **The Meaning of Nationalism**. New Jersey: Rutgers University Press, 1954.

Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasa’nın Anlamı**. Onbirinci Basım, Ankara: Gerçek Yayınevi,1997.

Şimşir, Bilal. **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu: 1924-1938**. Ankara: (özel), 1975.

T.C. İçişleri Bakanlığı, **Köylerimiz**. Ankara: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, 1982.

Tanilli, Server. **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.

Tanilli, Server. **Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980.

Tanilli, Server. **Uygarlıklar Tarihi**. İstanbul: Adam Yayınları, 2001.

Tanör Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1780-1980)**, Onaltıncı Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu. **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2001.

Tanör, Bülent. **İki Anayasa: 1961-1982**. İstanbul: Beta Yayınları, 1995.

Tanör, Bülent. **Kurtuluş Kuruluş**. 8.Basım. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları. 2007.

Tanör, Bülent. **Türkiye’de Demokratik Standartların Yükseltilmesi, Tartışmalar ve Gelişmeler**. TÜSİAD İnsan Hakları Demokratik Standartların Yükseltilmesi Tartışma Toplantıları Dizisi-5. Ankara: Lebib Yalkın Yayınları, 1999.

Tanör, Bülent. **Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri**. Ankara: Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği Yayını, 1997.

Tanör, Bülent. **Yerel Kongre İktidarları**. İkinci Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi (1920-1950)

Tekin, Aslan. “Türkiyelilik Teklifinin Maksudı: Türklüğü Silmek” **Çokkültürlülük ve Türkiyelilik**. Çağatay Özdemir (ed.). Ankara: Tek Ağaç Yayınevi, 2005.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**. 7. Basım. İstanbul: Beta Yayınları, 1998.

The Oxford English - Turkish Dictionary. İstanbul: ABC Kitabevi Yayın ve Dağıtım A.Ş., 1985.

Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası: 1919–1946**. Ankara: Doğan Yayınevi, 1971.

Toker, Yalçın. **Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları**. İkinci Basım. Ankara: Toker Yayınları, 2000.

Tomuschat, Christian. **Modern Law of Self Determination**. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1993.

Topal, Mustafa. **Ulus Düşünmek: Ulusun Gizi ve Ulusçuluğun Büyüsü Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı. 2003.

Toplu, Abdülhadi, **Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi: 27 Mayıs ve Kurucu Meclisin Perde Arkası**, Töre Devlet Yayınları, 1976.

Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.

Tunçay, Mete. **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)**. İstanbul: Doz Yayıncılık, 1991.

Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı. Tıpkıbasım. İstanbul: Kentbank Yayını, 1998.

Türköne, Mümtaz'er. **İslamcılığın Doğuşu**. 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Türköne, Mümtaz'er. **Türklük ve Kürtlük**. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2008

Uluocak, Nihal. **Türk Vatandaşlık Hukuku**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

Unat, İlhan. **Türk Vatandaşlık Hukuku: Metinler-Mahkeme Kararları**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1966.

Ünsal, Artun "Yurttaşlık Zor Zanaat", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş Doğru**. Artun Ünsan (der.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1998

Uygun, Oktay, "Türkiye İçin Çözüm Önerileri" **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları**. İbrahim Ö. Kaboğlu (der.). İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002.

Uygun, Oktay. "Haklar Rejimine Özgürlük Ekseninde Bakmak:Klasik Haklar". **Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış**. Heinrich Böll Stiftung Derneği. Diyarbakır: 7 Nisan 2007.

Uzun, Cem. **Kemalizm Sol Değil**. İstanbul: Uluslararası Akım Tanıtım Yayıncılık, 2004.

Üstel, Füsün. **'Makbul Vatandaşın' Peşinde: 2'inci Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**. İstanbul: İletişim, 2005.

Üstel, Füsün. **Türk Ocakları (1912-1931)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Üstel, Füsün. **Yurttaşlık ve Demokrasi**. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

Wallerstein, Immanuel. **Liberalizmden Sonra**. Erol Öz (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Wallerstein, Immanuel ve Balibar, Etienne. **İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler**. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Watson, Hugh-Seton. **Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**. Boulder-Colorado: Westview Press, 1977.

Weis, Paul. **Nationality and Statelessness in International Law**. London: London Institute of World Affairs 1956.

Wright, Gerth, H.H-. **Mill From Max Weber: Essays in Sociology**. New York: Oxford University Press, 1968.

Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. 2.Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Yeğen, Mesut, **Müstakbel Kürtten Sözde Vatandaşa**, 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Yıldız, Ahmet. **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**. 3. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Yumulu, Arus. "Azınlık mı Vatandaş mı?". Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları. 3.Basım. Der. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı. İstanbul: TESEV Demokratikleşme Programı, 2008.

Yüzbaşıoğlu, Necmi, **Anayasa Hukuku El Kitabı**. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2007.

Yüzbaşıoğlu, Necmi, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. 1993.

Zabunoğlu, Yahya Kazım. **Kamu Hukukuna Giriş: Devlet, Tanım, Kaynak, Unsurlar**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973.

Zeine, N. Zeire. **The Emergence of Arab Nationalism: with a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East**. Beirut:Khayats, 1966.

Sürelî Yayınlar ve İnternet Siteleri

Afyoncu, Erhan. "Osmanlı Anayasası'nda Bile Resmi Dil Türkçe'ydi". **Bugün**. 1 Mart 2009.

Ahmad, Faroz ve Rustow, Dankwart A.. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler". **İstanbul Üniversitesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**. S. 4-5. 1976.

Akçam, Taner. "Hızla Türkleşiyoruz". **Birikim**. S. 71-72. Mart-Nisan 1995.

Akşin, Sina. "Birinci Meclis-i Mebusan'ın Ele Aldığı Başlıca Sorunlar". **AÜSBFD**. C.XXV. S.2. Mart 1970.

Akşin, Sina. "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı". **AÜSBFD**. C.XXV. S.1. Mart 1970.

Altuğ, Evrim, "Türkiyelilik AB ile anlaşılacak", **Radikal**, 09 Ağustos 2002.

Armağan, Mustafa, "Atatürk'ün 1919'da Kürtlerle ilgili sözleri nasıl sansürlendi?" **Zaman**, 19 Nisan 2009.

Aybay, Rona. "Türkiye Cumhuriyeti, Komşular ve Anayasal Sorunlar", **Anayasa Yargısı**. C.23. 2006.

Bauman, Zygmunt. "Soil, Blood and Identity". **The Sociological Review**. V.40. N.5. 1992.

Baytaş, Sevil. "Kültürel Birliğe Karşı Siyasal Birlik: Alman ve Fransız Milliyetçilikleri". **Türkiye Günlüğü**. S.26. Ocak-Şubat 1994.

Belge, Murat. "Yeni Birlik Biçimleri İhtiyacı ve Azınlıklar". **Birikim**. S. 71-72. Mart- Nisan 1995.

Berktaş, Halil, "Uydurma... Ama Ardında Ne Yatıyor?" **Taraf Gazetesi**, 21 Nisan 2009.

Bilir, Faruk ve Tunç, Hasan. "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği". **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. İhsan Tarakçıoğlu'na Armağan**. C.II, S.1-2. Haziran-Aralık 1998.

Bora, Tanıl, Nationalist Discourses in Turkey, **South Atlantic Quarterly**, Duke University Press. S.102. Spring Summer 2003.

Bumin, Kürşad. "Unutmayın 1876'nın gerisine düşmeyin". **Yeni Şafak**. 26 Mayıs 2001.

Calhoun, Craig. "Nationalism and Ethnicity", **Annual Review of Sociology**, 1993. Vol. 19.

<http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/calhoun.pdf>
(12 Mart 2009)

Coşar, Simten. "Türk Modernleşmesi: 'Aklileşme', Patoloji, Tıkanma". **Doğu-Batı**. S.8. Ağustos-Eylül-Ekim 1999.

Coşkun, Vahap. "Anayasal Vatandaşlık". **Radikal**. 2 Eylül 2007.

Çağlar, Bakır ve Naz Çavuşoğlu. "Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi". **Anayasa Yargısı**. S. 16. Ankara 1999.

Çetin, Fetiye, Yerli Yabancılar, **Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslar arası Hukuka Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)**, İbrahim Ö. Kaboğlu (drl.), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2002,

Dündar, Can. "Atatürk'ün Sansürlenmiş Görüşleri". **Milliyet**. 30 Ekim 2006.

Ekinci, Adnan. "İstiklal Marşının Kanunu Yok". **Radikal**. 13 Ağustos.2002. bkz. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=46393> (7 Mayıs 2009)

Erdem, Fazıl Hüsnü. "301 Kimi Kimden Koruyor?". **Yeni Şafak**. (4 Şubat 2007).

Erdem, Fazıl Hüsnü. "Türkiye'de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme". **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, S.5. 2002.

Erdoğan, Mustafa. "Anayasal Vatandaşlık Yeniden Gündemde". **Star**. 25 Aralık 2008.

Erem, Faruk. "Ceza Hukukunda Türk Bayrağı". **AÜHFD**. C.7. S.3. 1988.

Ferrer, Ferran. "Languages, Minorities and Education in Spain: The Case of Catalonia". **Comparative Education**. C. 36. S. 2. 2000.

Fidan, Ahmet, "Dünya'da Kaç Devlet Var?", 5 Mayıs 2008. <http://www.yazarport.com/read.aspx?yazino=2470> (22 Mayıs 2009)

G. de Bertier de Sauvigny., "Liberalism, Nationalism, Socialism: The Birth of Three Words", **The Review Politics**. Vol.32. No.2. 1970. <http://www.jstor.org/pss/1406513> (12 Mart 2009).

Galip, Reşid. "Türk Tarih İnkılabı ve Yabancı Tezler". **Ülkü**. C. 2.S.9. 1933.

Göktürk, Gülay "Cumhurbaşkanı Bile Olabiliyorlar". **Bugün**.28 Kasım 2008

Gören, Zafer. "Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi". **Anayasa Yargısı**. C.14. 1997.

Gözler, Kemal. "Halkoylarnasının Değeri". **AÜHFD**. C. XL. S.15. 1988.

Gözler, Kemal. "Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı". 1 Mayıs 2005. <http://www.anayasa.gen.tr/millet.htm> (7 Mayıs 2008)

Göztepe, Ece. "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu Örnekleri". **AÜHFD** 2. 5 2003.

Gülsoy, M.Tevfik," John Locke'un Siyaset Teorisinin Temel Kavramları ve Yasama Gücü". <http://archiv.jura.unisaarland.de/turkish/TGuelsoy1.html> (7Mayıs 2009)

Hocaoğlu, Durmuş. "Milliyetçilik Ulusçuluk I". **Gündem Analiz**, S.13. Eylül 2007

Hocaoğlu, Durmuş. "Milliyetçilik Ulusçuluk II". **Gündem Analiz**. S.14. Ekim 2007.

İçduygu, Ahmet ve Fuat Keyman. "Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması". **Doğu-Batı**.

İçduygu, Ahmet. "Türkiye'de Vatandaşlık Kavramı Üzerine Tartışmaların Arka Planı". **Doğu Batı**. 1998. Özdemir. "Türkiye'nin Anlamı". **Hürriyet** . 2 Kasım 2005.

İnsel, Ahmet. 'Türklük ve Türk Soylu Yabancılar'. **Radikal** . 1 Ocak 2006.

İnsel, Ahmet. "Ak Parti Ne Kadar Demokrat?". **Taraf** . 14 Ocak 2008.

Kaboğlu, İbrahim Ö., "Cumhuriyet Tek Soya İndirgenemez". **Milliyet**. 1 Kasım 2004.

Kaboğlu, İbrahim Ö., "Neden Anayasal Yurttaşlık?". **BirGün**. 5 Aralık 2007.

Kadioğlu, Ayşe. "Kamusal Alan ile Özel Alanın Yeniden Eklemlenmesi: Demokratik Vatandaşlık". **Doğu Batı**. S.1.1998.

Kafesoğlu, İbrahim. "Yanlış Kullanılan Türk Kültür Terimlerinden Birkaç Örnek: Ulus, Yasa, Kurultay". **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Taysip Gökbişgin Hatıra Sayısı**. S.12. 1982.

Karaman, Hayrettin. "Anayasa, Ulus ve Din". **Yeni Şafak**. 3 Mayıs 2009.

Kardaş, Ümit. "Resmi Dil İlişkisi ve Çokkültürlülük". **Taraf**. 15 Mart 2009.

Kaya, Serdar. "Kemalizm' <http://www.derinsular.com/pdf/kemalizm.pdf> (27 Mayıs 2009).

Kekic, Laza. "The Economist Intelligence Unit's index of democracy" http://www.economist.com/media/pdf/Democracy_Index_2007_v3.pdf (22 Mayıs 2009)

Kılıçbay, Mehmet Ali. "Tarihsel Bir İnşa Olarak Ulus". **Türkiye Günlüğü**. 23. (Yaz 1998):5

Koçak, Mustafa. "Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğünün Bir Sınırlama Nedeni Olarak Cumhuriyetin Nitelikleri". **e-akademi: Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**. 21 Kasım 2003. <http://www.e-akademi.org/makaleler/mkocak-1.htm> (23 Nisan 2009)

Koçu, Reşat Ekrem. "Türkiye'de Seçim Tarihi". **Hayat Tarih Mecmuası**. C.2. S.9.

Köker, Levent. "Demokratik ve Sivil Anayasa İçin Öneriler". **Yeni Şafak**. 30 Temmuz 2007.

Kubilay, Çağla. "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması". **Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi**. C.2.S.33-35.2005.

Laçiner, Ömer. "AB Süreci ve Milliyetçilikler". **Birikim**. S.192.2005.

Nişanyan, Sevan. "Millet". **Taraf**. 12 Mart 2009.

Oğur, Yıldırım. "İlker Başbuğ'un Konuşmasının Hatırlattıkları" , **Birikim**, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=221> (7 Mayıs 2009)

Oran, Baskın, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu"nun Bütün Öyküsü". **Birikim**. S.188.

Oran, Baskın, "Türkiye'de herkes eşittir, azınlık yoktur" ile "Azınlık değiliz; 'aslı kurucu unsur' üzerine" <http://www.karakutu.com/modules.php?name=News&file=article&sid=3215> (22 Mayıs 2009)

Oran, Baskın, 70 Milyon da Kurucu Unsur. **Milliyet**. 8 Kasım 2004.

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Kimliği". **Cogito**. Yaz 1994.

Ortaylı, İlber. **Türkiye İdare Tarihi**. Ankara: TODAİE Yayınları, 1979

Perinçek, Doğu, **2000'e Doğru Dergisi**, 30 Ağustos-5 Eylül 1987, S.35.

Öğün, Süleyman Seyfi. "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü". **Türkiye Günlüğü**. S.50. Mart-Nisan 1998.

Öztürk, Kazım. 'İstiklal Marşı'nın Kabulü 12 Mart 1921'. **Hicran Dergisi**. 10 Mart 2009.

Seton-Watson, Hugh. "Milliyetçilik ve Çok Etnili İmparatorluklar". Y.T. Kurat (çev.) **Belleten Dergisi**. S.28.

Siey s, Emmanuel Joseph, "Tiers Etat Nedir?", Süheyp Erbil ( ev.), **AÜHFD**, C.VIII, S.1-2.1951.

Siey s, Emmanuel Joseph. 'Qu'est-ce que le Tiers  tat ?' <http://www.leboucher.com/pdf/sieyes/tiers.pdf> (22 Mayıs 2009)

Tarhan, A. Haluk. "Türkiye'de Asli Kurucu İrade: Diğer Bazı  lke örnekleriyle". <http://www.caginpulisi.com.tr/32/28-29-30-31-32-33.htm> (22 Mayıs 2009)

Tunç, Hasan ve Bilir, Faruk. "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği". **Prof. Dr. İhsan Tarak io lu'na Armağan, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. 1999.

Türköne, Mümtaz'er. "Atat rk  düşünce Sistemi Yok" <http://www.tumgazeteler.com/?a=1809591> (27 Nisan 2009).

Türköne, Mümtaz'er. "Anayasa'ya göre Türklük Tanımı", **Zaman**.18 Eylül 2007. http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=132558 (7 Mayıs 2009)

Uygun, Oktay. "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi  er evesinde Değerlendirilmesi". **Anayasa Yargısı**. C.17.S.17.

Üskül, Zafer. "Anayasa'da Atatürk ilke ve inkılaplarına gerek yok", **Milliyet**, 27 Temmuz 2007.

Yayla, Atilla. "İfade  zg rl    Sağlıklı Bir Toplumun  n Şartı". **Zaman**. 3 Haziran 2005.

Yılmaz, Hakan. "Türkiye'de Avrupa Ş phecili i: Siyasi Seçkinler ve Kamuoyundaki Eğilimler". **Küreselleşme AB ve Türkiye**. Oğuz Esen ve Filiz Başkan(ed.), http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2009Forthcoming-TurkiyedeAvrupaSupheciligi-Turkce.28465006.pdf (22 Mayıs 2009)

Diğer Kaynaklar

Yazarı Olmayan Dokümanlar

TDK: Anayasanın dili anlaşılır olmalı. 2007.
<http://www.nethaber.com/Toplum/38315/TDK-Anayasanin-dili-anlasilir-olmali-calismalara-bizi> (22 Mayıs 2009)

"DEHAP davası DTP ile birlikte karara bağlanacak". **Zaman.** 6 Kasım 2008

"Dev Bayrak Rekoru İsrail'in". **Radikal.** 27 Kasım 2007

Dünyanın En Küçük Türk Bayrağı Çizildi. 2007.
http://www.chip.com.tr/konu/Dunyanin-En-Kucuk-Turk-Bayragi-Cizildi_4701.html (22 Mayıs 2009)

Düşünce Suçu(?)na Karşı Girişim, 2009. <http://www.antenna-tr.org> (7 Mayıs 2009)

Erdoğan: 301'den Dava Açma Yetkisi Cumhurbaşkanı Verilmeli. 2008. <http://www.antenna-tr.org/videos/video.asp?lgg=tr&feox=364> (22 Mayıs 2009)

Genel Kurmay Başkanının Açıklaması. 2005.
http://www.belgenet.com/2005/genkur_220305.html (22 Mayıs 2009)

"İstiklal Marşı'nın İlk Hali". 01:54. Youtube: sucrub34, 2006.
<http://www.youtube.com/watch?v=WPRPaD8Wo6s01> (13 Haziran 2009)

Madde 301, 2009.
http://www.rightsagenda.org/attachments/225_tcy_grup_4d.doc (7 Mayıs 2009)

Member States of the EU. 2009.
http://europa.eu/abc/european_countries/eu_members/index_en.htm (7 Mayıs 2009)

Milli Nizam Partisi Programı. 2009.
<http://www.belgenet.com/parti/program/mnp.html> (7 Mayıs 2009)

Sinsi Totaliter Rejm, Sesonline, 8 Temmuz 2008.
<http://www.sesonline.net/php/yazdir.php?KartNoX=51826.htm> (7 Mayıs 2009)

Sözde Değil, Özde Laik Bir Cumhurbaşkanı İstiyorum. 2007
<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=272944> (9 Haziran 2009)

"Türkçe Ferman Mehmet Bey'e Ait Değil". **Memleket.** 6 Mayıs 2009.
http://www.memleket.com.tr/news_detail.php?id=43145&uniq_id=1242228304 (7 Mayıs 2009)

Türklüğe Darbe Mi Vuruluyor? 2007.
http://www.haber50.com/24188_Turkluge-Darbe-Mi-Vuruluyor--.html (7 Mayıs 2009)

Uluslararası Af Örgütü Türkiye: 301. Madde İfade Özgürlüğüne Yönelik Bir Tehdittir. Derhal Kaldırılmalıdır. 2005.
http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=70&id=475&option=com_contentv (7 Mayıs 2009)

Görüşmeler ve Yazışmalar

Doğru, Osman. -Profesör Doktor- "Toprak Bütünlüğünün İHAM Kararlarındaki Görünümü" konulu görüşme. İstanbul: 29 Mayıs 2009.

Nişanyan, Sevan (sevan@nisanyan.com) "Türkiyelilik Kavramının Etimolojisi", Tolga Şirin'e kişisel e-posta [tolgasirin@gmail.com] (4 Şubat 2009)

Yararlanılan Anayasa Mahkemesi Kararları

Siyasi Parti Kapatma Kararları

(SPK: AK PARTİ)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K2008/K-2008-2SPK.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: DDP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1996/K1996-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: DEP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1994/K1994-02.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: DKP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1999/K1999-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: EP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1997/K1997-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: HAK-PAR)
<http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/07/20080701.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/07/20080701.htm> (1 Haziran 2009)

(SPK: HEP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: ÖZDEP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1993/K1993-02.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: SBP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1995/K1995-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: SP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K1992/K1992-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: STP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1993/K1993-03.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: TBKP)
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/kararlar/SPK/K1991/K1991-01.htm> (7 Mayıs 2009)

(SPK: MNP) <http://www.belgenet.com/parti/program/mnp.html>
(7 Mayıs 2009)

İptal Davaları

"E. 1963/173, K.: 1965/40, T.: 26.09.1965." **AYMKD**. S.4.

"E. 1971/3, K. 1973/3, T. 20.07.1971." **AYMKD**. S.9.

"E.1971/, K.1971/1,T. 20.5.1971." **AYMKD**. S.9.

"E. 1979/1, K. 1980/1, 08.05.1980." **AYMKD**. S.9.

"E. 1983/2, K. 1983/2, T. 25.10.1983.", **RG**.15.10.1984, S.18546.

"E. 1985/80, K. 1986/30. T. 24.12.1986." **AYMKD**. S.22.

"E.1989/1,K.1989/12, T.7.3.1989." **AYMKD**,S.25.

"E. 2008/16, K. 2008/116, T. 05.06.2008".
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2008/K-2008-116.htm> (1 Haziran 2009)

Yararlanılan Anayasalar

Almanya Anayasası (Almanca)

<http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>

(7 Mayıs 2009)

Avusturya Anayasası (Almanca)

<http://www.oesterreich.com/deutsch/staat/b-vg-inh.htm>

(7 Mayıs 2009)

Bulgaristan Anayasası (İngilizce)

<http://www.government.bg/cgi-bin/e cms> (7 Mayıs 2009)

Çek Cumhuriyeti Anayasası (İngilizce),

<http://www.servat.unibe.ch/icl/ez00000 .html> (7 Mayıs 2009)

Danimarka Anayasası (İngilizce)

<http://www.uni-wuerzburg.de/ law/da00000 .html> (7 Mayıs 2009)

Estonya Anayasası (İngilizce)

<http://www.president.ee/en/estonia/constitution.php>
(7 Mayıs 2009)

Finlandiya Anayasası (İngilizce)

<http://www.worldlii.org/fi/legis/const/> (7 Mayıs 2009)

Fransa Anayasası (İngilizce)

<http://www.servat.unibe.ch/icl/fr00000 .html> (7 Mayıs 2009)

İrlanda Anayasası (İngilizce)

<http://www.servat.unibe.ch/icl/ei00000 .html> (7 Mayıs 2009)

İran Anayasası (İngilizce)

<http://www.servat.unibe.ch/icl/ir00000 .html> (2 Şubat 2009)

İspanya Anayasası (İngilizce)

<http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000 .html> (7 Mayıs 2009)

İsveç Anayasası (İngilizce)

http://www.riksdagen.se/templates/R_Page_6357.aspx

(7 Mayıs 2009)

İtalya Anayasası (İngilizce)

http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf(7 Mayıs 2009)

Kore Anayasası (İngilizce)

http://www.novexc.cn.com/dprk_constitution_98.html (2 Şubat 2009)

Küba Anayasası (İngilizce)

http://www.cubanet.org/ref/dis/const_92_e.htm (2 Şubat 2009)

Letonya Anayasası (İngilizce)

<http://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.ht> (7 Mayıs 2009)

Litvanya Anayasası (İngilizce)

http://www.saeima.lv/LapasEnglish/Constitution_Visa.htm

(7 Mayıs 2009)

Lüksemburg Anayasası (İngilizce)

http://www.servat.unibe.ch/icl/lu00000_.html (7 Mayıs 2009)

Macaristan Anayasası (İngilizce)

<http://www.lectlaw.com/files/int05.htm> (7 Mayıs 2009)

Malta Anayasası (İngilizce)

<http://www.legal-malta.com/law/constitution-1.htm> (7 Mayıs 2009)

Polonya Anayasası (İngilizce)

<http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>

(7 Mayıs 2009)

Portekiz Anayasası (İngilizce)

<http://www.lectlaw.com/files/int05.htm> (7 Mayıs 2009)

Romanya Anayasası (İngilizce)

<http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371> (7 Mayıs 2009)

Slovakya Anayasası (İngilizce)

<http://www.slovensko.com/docs/const/> (7 Mayıs 2009)

Slovenya Anayasası (İngilizce)

<http://www.dz-rs.si/index.php?id=351&docid=25&showdoc=1>

(7 Mayıs 2009)

Yunanistan Anayasası (İngilizce)

<http://www.hri.org/docs/syntagma> (7 Mayıs 2009)